

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2017 • CİLT/VOLUME: 5 • SAYI/NUMBER: 2

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in papers published on the journal belong only to its author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır.

ISSN	:	2147-7655
e-ISSN	:	2149-4622
Basım Tarihi	:	01/07/2017
Yayın Sezonu	:	Temmuz 2017
Cilt	:	5
Sayı	:	2
İlk Yayın Tarihi	:	2013
Basım Yeri	:	Muş
Yayın Türü	:	Yılda üç defa olmak üzere dört ayda bir (Mart, Temmuz ve Kasım) basılı ve elektronik olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır.
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
Adres	:	Muş Alparslan Üniversitesi Kampüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır Yolu 7. Km, 49250 – MUŞ / TÜRKİYE
e-posta	:	anemon@alparslan.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 2017 • Cilt/Volume: 5 • Sayı/Number: 2

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına	
Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editör / Editor-in-Chief	Yrd. Doç. Dr. Ömer ESEN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editör Yardımcısı / Associate Editor	Yrd. Doç. Dr. Adem LEVENT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Cumhuri TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Mahsum AYTEPE Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members	Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Doç. Dr. Abdülcelil BİLGİN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Doç. Dr. Cemil ORUÇ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Doç. Dr. M. Kamil COŞKUN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Doç. Dr. Gabur OZIEV International Islamic University / Malezya
	Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün
	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
	Doç. Dr. Murat KAYACAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Aykut KÜÇÜKPAPAK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Berat ÇİÇEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Irena Rajchinovska PANDEVA Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
	Yrd. Doç. Dr. Orhan KESKİNTAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
	Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ÇAM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Sekreteryası / Secretariat	Arş. Gör. Abdülmecit YILDIRIM
Teknik Redaksiyon / Redaction	Arş. Gör. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
	Arş. Gör. Halil KILIÇ
	Okt. Yahya ADANIR
Grafik Tasarım / Design	Uzm. Serdar DİK

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Yıl: 2017 • Cilt: 5 • Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmalarını bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Mart, Temmuz ve Kasım sayısı olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanmakta ve yayımlanan makaleler için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı)
- CiteFactor (Academic Scientific Journals)
- CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Ideonline
- IJIF (International Innovative Journal Impact Factor)
- InfoBase Index
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- JIF (The Journals Impact Factor)
- JournalTOCs (Journal Tables of Contents)
- OAJI (Open Academic Journals Index)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- SciLit
- SIS (Scientific Indexing Services)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- TEİ (Türk Eğitim İndeksi)
- UIF (Universal Impact Factor)

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Year: 2017 • Volume: 5 • Number: 2

Aims and Scope

anemon Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University is an international peer-reviewed journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. The Journal is published three times a year, in March, July and November by Muş Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in *anemon* belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. DOI number is assigned to all the articles being published in the journal. The journal does not charge authors for any publication fee.

This journal is included in the following abstracting and indexing services:

- TUBITAK ULAKBIM TR Index (Social Sciences and Humanities Database),
- CiteFactor (Academic Scientific Journals),
- CrossRef DOI (Digital Object Identifier),
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index),
- IJIF (International Innovative Journal Impact Factor),
- InfoBase Index,
- Idealongline,
- ISAM (TRF Center for Islamic Studies),
- JIF (The Journals Impact Factor),
- JournalTOCs (Journal Tables of Contents),
- OAJI (Open Academic Journals Index),
- ResearchBib (Academic Resource Index),
- SciLit,
- SIS (Scientific Indexing Services),
- SOBIAD (Social Sciences Citation Index),
- TEI (Index of Turkish Education),
- UIF (Universal Impact Factor),

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Çukurova Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN 19 Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK Gaziantep Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehabettin YALÇIN Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyüp G. İSPİR Gazi Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsametdin ERDEM Selçuk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. M. Faysal GÖKALP Uşak Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ Dicle Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK Adıyaman Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan	Doç. Dr. Recep ASLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Saim KAYADİBİ International Islamic University / Malezya
Doç. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Fariz AAHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan	Doç. Dr. Südabe SALİHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Yrd. Doç. Dr. Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Yrd. Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

Editörden 259

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Pınar TÜRKMEN BİRLİK 263

Locke' ta Sözcüklerin Yeterliliği ve Yetersizliğinde Uzlaşımın Rolü

The Role of Convention on the Deficiency and Proficiency of Words in Locke's Philosophy

Bengü DOĞANGÜN YASA 281

İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi

The Evolution of the Theory of State Interventionism in the Economic Thought

Melike ATAY POLAT 299

Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye'de Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

The Effects of Energy Consumption on Economic Growth in Turkey under Structural Breaks

Hayrullah KAHYA 315

Hive Hanı Muhammed Rahim Bahadur'un (1806-1825) 1809 Tarihli Bir Tarhanlık Yarlığının Üslubu ve Metindilbilimsel Yapısı

Diplomatic Style and Textlinguistic Structure of A Yarliq of Tarkhanliq (Dated 1809) Belonging to Khan of Khiva Muhammad Rahim Bahadur (1806-1825)

Hidayet KARA, Bahattin ÇATMA 339

Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda "Türk Kimdir" Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924)

The Discussion about "Who is Turkish" in the Formation of Modern Turkish Identity and 1924 Assembly of Turkish Nationalist Club

Ramazan GÜRBÜZ, Emrullah ERDEM 361

Olasılık Konusunun Öğrenilmesini Zorlaştıran Nedenler Hakkında Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri

Middle School Mathematics Teachers' Views on the Challenging Reasons for Learning of Probability Subject

Ahmet AYKAN, Mustafa TATAR 381

Ortaokul Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşım İle İlgili Yeterlik Düzeyleri

Competency Level of Secondary School Teachers about the Constructivist Approach

Ali BALTACI 397

Bilgi Uçurma: Kavram ve Kuramsal Temeller

Whistleblowing: Concept and Theoretical Foundations

Fatma YAŞAR EKİCİ 425

Mesleki Tükenmişlik Açısından Okul Öncesi Öğretmenlerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Preschool Teachers in Terms of Professional Burnout

Kemal ALTIPARMAK, Ersin PALABIYIK 447

4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Gösterim Konusundaki Kavram Yanılgılarının ve Hatalarının Tespiti ve Analizi

Determination and Analysis of Errors and Misconceptions of Primary 4th and 5th Grade Students in Decimal Numbers

<i>İlhan EGE, Tuğba NUR TOPALOĞLU</i>	471
Sahiplik Yapısının Sermaye Yapısı Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama The Impact of Ownership Structure on Capital Structure Decisions: An Application in Istanbul Stock Exchange	
<i>Osman Cenk KANCA</i>	493
5018 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation on the Law Number 5018	
<i>Mehmet Kamil COSKUN</i>	507
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: İlahiyat - DKAB Karşılaştırması Value Orientations of Pre-service Teachers of Religion: Comparison of Divinity and Religious Education	
<i>Abdülcelil BİLGİN</i>	517
Kanaatin Veren Eli ile Kapitalin Homo Economicus'u Arasında Yaşanan Duygusal Salınımlar Sentimental Oscillations Taking Place between Contentment's Giving Hand and Capital's Homo Economicus	
<i>Füsun İSTANBULLU DİNÇER, Ramazan GÖRAL</i>	539
VZA Temelli TOPSIS Metodu ile Konaklama Kapasitesinin Etkin Kullanımı Açısından İllerin Sıralanması Ranking of Provinces in terms of Effective Use of Accommodation Capacity by DEA Based TOPSIS Method	

CEVİRİ YAZISI / TRANSLATION ARTICLE

<i>Gulâmhuseyn İbrâhim-i DİNÂNÎ, Rahmetullâh KERİMZÂDE</i>	
Çeviren / Translated by <i>Seyhmus ORKIN</i>	559
Têkilîya Nefs û Bedenê	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	573
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	581
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	585

Okuyucu Mektupları / Letters

anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Yrd. Doç. Dr. Ömer ESEN
o.esen@alparslan.edu.tr

Editörden...

Değerli okuyucular,

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Temmuz 2017 sayısını sizlerle buluşturmanın sevincini yaşıyoruz.

Üniversite bünyesindeki öğretim üyelerinin yanı sıra üniversite dışından da dergimize önemli ölçüde akademik çalışma başvurusunun gerçekleşmesi, dergimizin akademik çevrelerde ilgiyle ve beğeniyle takip edildiğini göstermektedir. Önceki sayılarda olduğu gibi bu sayımızda da imkânlar ölçüsünde sosyal bilimlerin her bir alanında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalara yer vermeyi ve farklı alanlardan araştırmacıların bilimsel birikimlerini paylaşabildiği bir ortam oluşturmayı gaye edindik. Bugüne kadar gerek dergi formatından uzaklaşmamak gerekse akademik kaliteyi koruyabilmek amacıyla en fazla 10 makaleye (çeviri ve yayın değerlendirmeleri hariç) yer verirken bu sayımızda daha fazla makaleye yer vermiş bulunuyoruz. Dergimize yönelik yoğun ilgi, yayın sayımızı arttırmaya bizi mecbur kıldığı gibi makale sayımızı da arttırmayı sorunlu kıldı. Bu vesileyle yayın kurulu toplantılarımızda bir sayıdaki maksimum 10 makale yayımı kısıtımızı 15'e çıkarmaya karar verdik.

Hakem değerlendirme sürecinden geçmiş olsa bile yer darlığı ve/veya sosyal bilimlerin farklı disiplinlerindeki çalışmalara sayfalarımızı açma düşüncesi, birbirinden değerli pek çok makalenin yayımını ertelememize sebep oldu. Değerlendirme süreci tamamlanan çalışmalar derginin daha sonraki sayılarında yayımlanmak üzere sıraya alınmıştır. Bundan dolayı üzdüğümüz değerli yazarlarımızdan bizleri anlayışla karşılamalarını bekliyoruz. Değerlendirme süreci tamamlandığı halde bir sonraki sayıda yer bulamayan çalışmaların yazarları, talep ettikleri takdirde çalışmanın dizgisi yapılmakta ve DOI numarası alınarak yazara iletilmektedir.

Dergimizin müteakip sayılarında da bizlerle olmak isteyen siz değerli araştırmacılarımızı makale hazırlamaya davet ederken sosyal bilimlerin farklı disiplinlerini temsil eden biri çeviri yazısı olmak üzere toplamda 16 çalışmayı içeren bu sayının, araştırmacılara ve okuyuculara yararlı olmasını diliyoruz.

Birinci sırada yer alan Dr. Pınar TÜRKMEN BİRLİK "*Locke' ta Sözcüklerin Yeterliliği ve Yetersizliğinde Uzlaşımın Rolü*" adlı çalışmasında, Locke'un "uzlaşım" unsurundan hareketle dilin yetersizliğini ve yeterliliğini nasıl ele aldığını ve değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

İkinci sıradaki Dr. Bengü DOĞANGÜN YASA "*İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi*" adlı çalışmasında, devlet müdahaleciliğini farklı

iktisat kuramlarının bakış açıları üzerinden irdelemekte ve devlet müdahaleciliğinin geçirdiği dönüşümü 21. yy itibari ile anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Üçüncü sıradaki Dr. Melike ATAY POLAT “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye’de Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri” adlı makalesinde, sınırlı enerji kaynakları olan ve ihtiyacının büyük bir kısmını ithal girdilerle karşılayan Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

Dördüncü sıradaki Dr. Hayrullah KAHYA “Hive Hanı Muhammed Rahim Bahadur’un (1806-1825) 1809 Tarihli Bir Tarhanlık Yarlığının Üslubu ve Metindilbilimsel Yapısı” adlı çalışmasında, Hive hanlığının (1511-1920) son hanlarından Muhammed Rahim Bahadur Han’ın 19. yüzyıl Çağatay Türkçesi ile yazılmış 1809 tarihli bir yarlığının üslub özellikleri ve metindilbilimsel yapısı ele alınmaktadır.

Beşinci sıradaki Dr. Hidayet KARA ve Bahattin ÇATMA “Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda “Türk Kimdir” Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924)” başlıklı çalışmalarında, siyasi Türkçülüğün inşası ve 1924 yılında gerçekleştirilen Türk Ocakları birinci kurultayında ‘Türk kimdir?’ ile ilgili tartışmalar ele alınmaktadır.

Altıncı sıradaki Dr. Ramazan GÜRBÜZ ve Dr. Emrullah ERDEM “Olasılık Konusunun Öğrenilmesini Zorlaştıran Nedenler Hakkında Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri” başlıklı makalelerinde, ortaokul matematik öğretmenlerinin olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenlere ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır.

Yedinci sıradaki Dr. Mustafa TATAR ve Ahmet AYKAN “Ortaokul Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşım İle İlgili Yeterlik Düzeyleri” başlıklı çalışmada, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterliklerinin ne düzeyde olduğu ve bunu etkileyen faktörler (cinsiyet, medeni durum, yaş, brans, mezun olunan okul türü, mesleki kıdem, lisansüstü öğrenim durumu, formasyon durumu, görev yaptığı okulun sahip olduğu imkan durumu vb.) incelenmektedir.

Sekizinci sıradaki Dr. Ali BALTACI “Bilgi Uçurma: Kavram ve Kuramsal Temeller” adlı çalışmasında, son dönemde giderek önemini arttıran bilgi uçurma kavramı ve bu kavramın farklı örgüt kuramları ile ilişkisi analiz edilmektedir.

Dokuzuncu sıradaki Dr. Fatma YAŞAR EKİCİ “Mesleki Tükenmişlik Açısından Okul Öncesi Öğretmenlerinin Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmada, okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin iş arkadaşlarından destek görme durumuna, medeni duruma, sahip olunan çocuk sayısına, çalışılan kurum türüne, algılanan stres düzeyine, üstlerinden takdir görme durumuna, mezun olunan bölüme ve gelir düzeyi gibi birtakım faktörlere göre değişip değişmediği incelenmektedir.

Onuncu sıradaki Dr. Kemal ALTIPARMAK ve Ersin PALABIYIK “4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Gösterim Konusundaki Kavram Yanılgılarının ve Hatalarının Tespiti ve Analizi” başlıklı çalışmalarında, ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterim konusundaki kavram yanılgıları ve hataları tespit edilmekte ve “hata ve kavram yanılgıları teşhis testinin” nasıl değerlendirileceğini belirtilmektedir.

Onbirinci sıradaki Dr. İlhan EGE ve Tuğba NUR TOPALOĞLU “Sahiplik Yapısının Sermaye Yapısı Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama” başlıklı

çalışmalarında, Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin sahiplik yapılarının, sermaye yapısı kararlarına olan etkileri analiz edilmektedir.

Onikinci sıradaki Dr. Osman Cenk KANCA “5018 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmasında, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun Türk Bütçe Sistemine getirdiği yenilikler üzerinde durulmakta ve söz konusu kanun yasal, yapısal ve bütçeleme açısından değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Onüçüncü sıradaki Dr. Mehmet Kamil COSKUN “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: İlahiyat - DKAB Karşılaştırması” başlıklı çalışmasında, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının değer yönelimlerini tespit etmekte ve bunları farklı değişkenler açısından incelemektedir.

Ondördüncü sıradaki Dr. Abdülcelil BİLGİN “Kanaatin Veren Eli ile Kapitalin Homo Economicus'u Arasında Yaşanan Duygusal Salınımlar” başlıklı çalışmasında, inanan kişilerin, temel değerleri ile davetkâr karakterini büsbütün sergileyen kapital arasında yaşadığı gelgitler ele almaktadır.

Onbeşinci sıradaki Dr. Fusun İSTANBULLU DİNÇER ve Dr. Ramazan GÖRAL “VZA Temelli TOPSIS Metodu ile Konaklama Kapasitesinin Etkin Kullanımı Açısından İllerin Sıralanması” başlıklı çalışmasında, Türkiye'nin önemli turizm şehirlerinde mevcut konaklama kapasitesi kullanımının göreceli etkinliğinin belirlenmesi ve illerin etkinlik düzeylerine göre sıralanması ele alınmaktadır.

Onaltıncı sıradaki Seyhmus ORKIN “Tékilya Nefs û Bedenê” başlıklı çeviri çalışmasında, Gulâmhuseyn İbrâhim-i Dinânî ve Rahmetullâh Kerimzâde'nin Mecelle-i İlahiyât u Huqûk-i Dânişgâh-i Rezevî dergisinde Farsça olarak yayımlanan bir makaleyi Kürtçe'ye çevirmektedir. Beden ve nefis arasındaki ilişkinin tasavvufi açıdan ele alındığı bu çalışmayla birlikte ilgili alandaki önemli bir eser, Kürtçe literatürüne kazandırılmış olmaktadır.

Mart, Temmuz ve Kasım sayısı olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanan dergimize bilimsel çalışmalarıyla katkıda bulunan makale yazarlarına, makalelerin değerlendirilme süreçlerinde büyük bir özveriyle görev alan hakemlerimize, danışma ve yayın kurulu üyelerimiz olmak üzere yayın aşamasında emeği geçenlere ve siz değerli okuyucularımıza teşekkür ediyoruz. Maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman bizlerden esirgemeyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT hocamıza ayrıca minnettarız.

Bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle selam ve saygılar...

Yrd. Doç. Dr. Ömer ESEN

Editör

Locke’ ta Sözcüklerin Yeterliliği ve Yetersizliğinde Uzlaşımın Rolü ^a

Pınar TÜRKMEN BİRLİK ^{1,b}

¹ Dr., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ABD., İzmir -Türkiye

Başvuru tarihi: 12 Şubat 2016

Düzeltilme tarihi: 07 Nisan 2017

Kabul tarihi: 26 Nisan 2017

Öz

Modernite ile birlikte gelişen dil anlayışlarında, dil belli unsurlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlar ideler, göstergeler ve bunların birbirleriyle olan bağıntıdır. Bu söz konusu dil anlayışlarında, düşünce birimlerinin dışsal araçları olarak sözcükler, kesin bilgiyi sağlayacak biricik araçlarımızdır. Uzlaşım aracılığıyla idelerin göstergeleri yapılan bu sözcüklerin, eş deyişle linguistik göstergelerimizin temsil ettikleri idelerin karakteristiklerini ne ölçüde yansıttıkları ise bilgiye erişimde önemli bir unsurdur. On yedinci yüzyıldaki bu kesin bilgi arayışı ise dili belirsizliğinden arındırma çabasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, onyedinci yüzyıl düşünürleri için öncelikli olarak üzerinde durulması gereken konu, linguistik göstergelerimizin bu yetersizliğinden neyin sorumlu olduğu ve bunun üstesinden nasıl gelinebileceği olmuştur.

Bu yüzyıl düşünürlerinin en önemlilerinden biri olan John Locke da ideleri varsayılan dış gerçekliğin temsilinin parçaları olarak görmüş ve bilgiyi de gerçeklikle tam anlamıyla örtüşen temsile dayandırmıştır. Uzlaşım aracılığıyla ideler ve sözcükler arasında John Locke’un kurduğu yakın ilişki incelendiğinde “uzlaşım” kavramının, idelerimizi gerçek olana en uygun biçimde düzenleme imkânına sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak Locke bildirişim imkânı için, hem de kesin bilgi ideali dolayısıyla yaklaşık da olsa bir imkânın peşinden giderek yine uzlaşımaya başvurmaktadır. Bu bakımdan uzlaşım kavramı onun dil felsefesinin en önemli unsur olarak ortaya çıkar. Çalışmamız da bu bağlamda, Locke’un “uzlaşım” unsurundan hareketle dilin yetersizliğini ve yeterliliğini nasıl ele aldığını ve değerlendirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dil, Sözcük, İde, Uzlaşım, Yetersizlik, Yeterlilik

^a Bu çalışma, 2016 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "*Uzlaşımca Bir Alan Olarak Dil: John Locke ve Michel Foucault*" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Soğukkuyu Mah., 1671 Sok., Karşıyaka, İzmir / Türkiye.
e-posta: pinarbirlik82@gmail.com

The Role of Convention on the Deficiency and Proficiency of Words in Locke's Philosophy

Abstract

In the several approaches of language developed with modernity, the language has been discussed in the framework of certain elements. These are ideas, signs and the relations of these with each other. In these approaches of language in question, words are our sole tools as external reality of units of thought. The extent to which characteristics of ideas are represented by these words made into signs of ideas via convention, or namely, by our linguistic signs, is an important factor for us to reach knowledge. The search for accurate knowledge in the seventeenth century also brought about the effort to purify the language off its ambiguity. Therefore, the issue that primarily needed to be a priority for thinkers of the seventeenth century was to find out what was responsible for this deficiency of our linguistic signs and how it could be solved.

One of the most important thinkers of this particular century, John Locke, saw ideas as pieces of the representation of assumed external reality and based knowledge on representation that completely corresponds to reality. Considering the close relationship founded by John Locke between ideas and words via convention, it is revealed that the concept of 'convention' does not have the capacity to organize our ideas in a way that is the most suitable for reality. However, Locke, by pursuing a means, although approximate, for opportunity of communication and also due to his ideal of accurate knowledge, refers to convention again. From this point of view, notion of convention arises as the most important element of his language philosophy. Our study, in this context aims to examine how Locke discusses and assesses the deficiency and proficiency of language with reference to convention.

Keywords

Language, Word, Idea, Convention, Deficiency and Proficiency

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyıldan bu yana dilsel problemlerin incelenmesinin ve bu konunun merkezi bir ilgi haline gelmesinin artarak devam etmekte olduğunu bilmekteyiz. O halde, Batı felsefe tarihinde Antik Yunan'dan bu yana dil üzerine yapılan araştırma ve tartışmaların daha büyük bir önem kazandığı da ortadadır. Antik Yunan'da bizim için olduğu kadar temel bir problem olarak ele alınmayan dil konusu, entelektüel sahadaki merkezi konumunu ise ilk olarak on yedinci yüzyılda Hobbes ve Locke gibi düşünürler ile kazanır (Demir, 2007: 26).

John Locke bilindiği gibi, on yedinci yüzyıl klasik İngiliz empirist geleneğinin en önemli temsilcilerinden biridir ve ünlü yapıtı *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'de Okura Mektup kısmında kendisini, bilgiye giden yolda arda kalan bir takım enkaz ve kırıntıları

temizleyici bir kol-işçisi olarak takdim etmeyi tercih eder. Bu doğrultuda amacını da, öncelikli olarak idelerin kaynağını ve anlığın onları edinme yollarını araştırmak ve sonrasında da anlığın bu idelerden neyin bilgisini edindiğini incelemek suretiyle bu bilginin kesinlik, açıklık ve genişliğini göstermek olarak belirler (Locke, 2004: 67-68). Fakat Locke, belirttiği ve ele almak istediği asıl konuya yaptığı hazırlık çalışmasında bilgiye ilişkin olan pek çok sorunun büyük oranda dille ilgili sorunlar olduğunu görür:

“İdeler ile sözcükler arasında öylesine sıkı bir bağlantı bulunur ve soyut idelerimiz ile genel sözcükler arasında öyle değişmez bir bağıntı vardır ki, önce dilin doğasını, kullanımını ve imlemini incelemedikçe, hepsi de önermelerden oluşan dilimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır.” (Locke, 2004:109)

Böylece Locke, düşüncenin epistemik yapısını açığa çıkartmaya yönelik ideler'in yeni yolu'nun sözcükler ortamından geçtiğini görerek, bu iki düzey arasındaki bağı aydınlatmaya yönelir. Bu doğrultuda Locke öncelikle ideyi, insanın düşünmeye başladığı anda anlama yetisinin nesnesi olan şey olarak, bu bakımdan da zihinsel bir öge, içerik olarak konular. Öznenin dış dünyayı deneyimlemesi doğrudan doğruya değil, işte ancak dış dünyadaki nesne ve olguların temsilcisi olan bu ideleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. İnsanın düşüncelerini oluşturan ideler, bir başkasının dolaysız görüşüne açık olmadıkları, bir başka ifade ile zihne kapanmış durumda oldukları için, hem düşüncelerimizi birbirimize iletebilmek hem de onları kendi kullanımımıza yönelik kaydedebilmek için göstergelere ihtiyaç vardır. İşte bu göstergeler, Locke'a göre insanın bu işe en elverişli bulduğu eklemli sesler yani sözcüklerden oluşur (Locke, 2004: 496). Sözcükler bu anlamda, maddi olmayan zihin içeriğini maddi hale dönüştüren, eş deyişle zihin içinde kapalı idelerimizi dışsallaştıran, özneler arası kılan araçlarımızdır ve bu bakımdan Locke'un tüm dil felsefesi “sözcükler idelerimizi imlerler/temsil ederler” şeklindeki linguistik tez üzerinde gelişir (Ott, 2004: 2). Böylece Locke'un kesin bilgi için göstergelerin doğru kullanımını inceleyeceği göstergeler öğretisinde, gösterge kavramı, hem şeyleri anlamada şeylerin göstergesi olarak ideleri, hem de bilginin aktarılmasında idelerin göstergesi olarak sözcükleri kapsayacak bir boyutta ele alınır. Locke'un İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme'si her ne kadar ide kavramı aracılığıyla insan bilgisinin sınırlarını ve doğasını anlamaya adanmış bir felsefi çalışma olsa da, kitabının önemli bir bölümünü “Sözcükler” başlığı altında dil görüşüne ayırmasının nedeni, ideler ve sözcükler arasında bulunduğu bu sıkı bağlantıda yatar. Bu bağlantının varlığı ise bize onun dil anlayışının en ayırt edici yönü olan “uzlaşım”ı işaret edecektir.

2. İDELER VE SÖZCÜKLER ARASINDAKİ İLİŞKİDE UZLAŞIM

Locke'un dil felsefesinin içerisinde şekillendiği “Sözcükler” adlı bölümün, sözcükler ile ideler arasındaki bağı aydınlatmaya yönelik olarak yazılmış olduğu bir gerçektir. Ancak daha ayrıntılı bir okuma, onu dile çekerek sözcüklere özel bir bölüm ayırmasını sağlayan temel nedenin, sözcükler ile ideler arasında bulunduğu bu bağlantının eksikliği ve yetersiz yapısı olduğunu net bir şekilde ortaya koyar.

Locke'a göre dil, kendi kullanımımız için düşüncenin kaydedilmesi ve düşüncelerimizin iletimi gibi işlevlerinin yanında, aynı zamanda bilgi verici de olmalıdır. Dilin bilgi verici işlevi ise, nesnelere verdiğimiz adların imleminin, insanın idelerinin hakikati ile olduğu

kadar, şeylerin hakikati ile de uyuşması doğrultusunda mümkün olabilmektedir. Çünkü dil, ancak bu şekilde dünya hakkında bilgi verici bir nitelik taşıyabilecektir. Böylece Locke için, bilginin gerçekliğine ilişkin ölçüt sorunu, dilin gerçekliğine ilişkin ölçüt sorunuyla iç içe geçer. Dolayısıyla nesnelere üzerine konuşmamızın gerçekliğine giden yol, gerçekten var olan şeyleri imleyen sözcüklerimizden geçmek durumunda kalır. Locke'a göre, sözcükler idelerin istençli ve yansız imleri olduklarından kişilerin, kendi idelerini kendisi için imlemek üzere istediği bir sözcüğü kullanması gayet doğaldır; ancak dili doğru ve yetkin bir şekilde kullanmak için aynı imin her zaman aynı ide için kullanılması da bir zorunluluktur (Locke, 2004: 331). Ayrıca, idelerin temsilleri olan sözcüklerin şeylerin gerçekliğini temsil etmesi öncelikle idenin gerçekliği temsil etme oranı ile ilişkilidir. İşte tam da bu nedenden ötürü, kesin bilgi için, göstergelerin doğru kullanımını inceleyecek olan Locke'un göstergeler öğretisi, sadece sözcüklerin değil, aynı zamanda idelerin gösterge olarak incelenmesi gerekliliğinden de hareket eder. Böylece "bilginin en önemli araçları", Locke'ta ideler ve sözcükler olarak ortaya çıkar. Bilginin en önemli araçları olarak, ideler ve sözcüklerin, bilginin ilerlemesinde oynayacağı rolü dikkate alan Locke, bu ikisi arasındaki bağı eksikli ve yetersiz bulunduğu yapısını ele alarak incelemeye ve onları olabildiğince bertaraf edebilecek durumları araştırmaya yönelir.

Batı felsefe tarihinde Bacon ile başlayan Locke ile devam eden ve Anglo sakson felsefe geleneğine miras kalan şey, tam da bu yüzden, dili bütün yetersizliklerinden arındırma arayışı ve gayreti olmuştur (Demir, 2007: 26). Locke, dili yetersizliklerinden arındırma gayretini, dönemin nesnelere hakkında eksiksiz ve kesin bilgi sağlayacak ideal bir dil anlayışı çerçevesinde değil; fakat göstergelerin doğru kullanımını sağlayacak yeni bir dil görüşü ile sergilemeyi seçer. Bu bakımdan Locke öncelikle, ideler ve sözcükler arasındaki bu bağlantıda, bilginin aktarılmasında idelerin göstergesi olarak görev yapan sözcüklerin yetersizliklerinin nedenlerini araştırmaya koyulur. Sözcüklerin yeterlilik ve yetersizliklerini incelemek için ise öncelikle onların kullanım ve amaçlarını göz önünde bulundurmak gerektiği düşüncesinden hareket eder (Locke, 2004: 331). Çünkü ona göre, sözcükler bunlara ulaşmaya az ya da çok uygun oldukları ölçüde az ya da çok yeterli olur. Bu bağlamda Locke, sözcüklerin öncelikli kullanım amaçlarını düşüncelerimizin kaydedilmesi ve başkalarına iletilmesi olarak belirler. Ancak Locke'un sözcüklerin iletilmesine ilişkin önemli bir ayrımı dikkate aldığı görülür. Bu ayrım, sözcüklerin iletişimdeki ortak kullanımlarını (civil) ve felsefi amaçlar (philosophical purposes) doğrultusundaki kullanımlarını kapsar (Locke, 2004: 331). Locke sözcüklerin ortak kullanımını (civil) derken, insan topluluklarından herhangi birindeki, günlük işler ve gereksinimler üzerinde ortak iletişimi ve alışverişi sağlamak ve sürdürmek üzere düşünce ve idelerin sözcükler aracılığıyla iletilmesini düşünür (Locke, 2004: 331-332). Sözcüklerin felsefi amaçlar doğrultusunda kullanılması derken ise, sözcüklerin şeylerin kesin kavramlarının iletilmesine ve genel önermelerde, zihnin, doğru bilgiyi ararken onlara dayanıp onlarla yetinebileceği kesin ve kuşkusuz doğruların anlatılmasına uygun bir kullanım biçimine işaret eder (Locke, 2004: 332). Böylece Locke, sözcüklerin kullanım amaçları olarak belirlediği düşüncelerimizin kaydedilmesi ve başkalarına iletilmesi hususlarının yanına, bir yenisini daha eklemiş olur: bilgi verici de olması. Peki, uzlaşım temelli sözcüklerin yetersizliğini imlemlerinin bu kuşku yapılarında bulan Locke için dilin kullanım amaçları, bildirişimde ne ölçüde gerçek anlamda yerine getirilebilir bir nitelik taşımaktadır?

Her şeyden önce Locke için, iletişimin ana amacı anlaşılma olduğundan, dinleyenin zihninde konuşanın zihnindekiyle aynı ideyi uyandırmayan bir sözcük, gerek ortak kullanımlarında, gerekse de felsefi konuşmada o amaca iyi hizmet etmeyecektir. Locke, bildirişim esnasında kullanmakta olduğumuz eklemli seslerin, yani sözcüklerimizin bizim idelerimizle doğal bir bağlantısının olmadığını, onların imlemlerini insanların aralarındaki ortak bir kabulden, uzlaşımından aldıklarını kabul eder. Bu bakımdan Locke, eklemli sesler olarak sözcüklerin imlemlerinde kuşkulu ve belirsiz olan, yani onların yetersizliklerini oluşturan şeyi, herhangi bir sesin, bir ideyi anlatmada bir başka sese göre daha elverişsiz oluşunda değil, onun imlediği ideden geldiğini düşünür; çünkü Locke'a göre, bu konuda seslerin hepsi aynı derecede etkindir (Locke, 2004: 332). O halde açıktır ki, sözcüklerin kimisinin imlemlerini bir başkasınıninkine göre daha kuşkulu ve daha belirsiz yapacak olan şey, tam da onların imledikleri ideler arasındaki ayrımıdır.

3. SÖZCÜKLERDE UZLAŞIMSAL TEMELDEN KAYNAKLANAN YETERSİZLİKLER

Sözcüklerin yetersizliğinin nedenlerini ortaya koyarken Locke'un, tamamıyla sözcüklerin doğal imlemlerinin olmaması olgusundan hareket ettiği görülür. Onların imlemlerinin doğal olmayıp uzlaşımsal olması bu eksikli ve yetersiz yapılarının temel nedeni olarak ortaya çıkar. Uzlaşımsal temelli sözcüklerin doğal imlemlerinin olmamasının bir sonucu olarak da Locke, onların herhangi birinin yerini tuttuğu idelerin, bir dilde, düşünce alışverişinde bulunacak ve başkalarıyla anlaşılabilir konuşmalar yapacak olanlarca öncelikle zihinde tutulmaları gerektiğini düşünür (Locke, 2004: 332). Ancak Locke (2004), bunun aşağıdaki durumlarda çok zor olduğu kanaatinde:

- (i) Bunlardan ilki, onların yerini tuttukları idelerin çok karmaşık olmaları ve çok sayıda idenin bir araya getirilmesiyle oluşmuş olmaları durumunda.
- (ii) İkincisi, yerini tuttukları idelerin doğada belli bağlantılarının ve dolayısıyla doğada, sözcükleri kendilerine bakarak denetleyip düzelterek yerleşik dışsal bir ölçütün bulunmaması durumunda.
- (iii) Üçüncüsü, sözcüğün, imleminin belli bir ölçüte bağlanmış olup da bu söz konusu ölçütün kolay bilinemez olması durumunda.
- (iv) Dördüncüsü, sözcüğün imlemlerle şeyin gerçek özünün sağın olarak aynı olmadığı durumda.

Locke sözcüklerin uzlaşımsal temelinden kaynaklanan bütün bu durumlarda, sözcüklerde yetersizlikler bulunduğu işaret eder (Locke, 2004: 333). Locke bu yetersizlik durumlarını incelediğinde, karmaşık kiplerin adlarının kuşkulu ve yetersiz oluşlarının genellikle bu nedenlerden ilk ikisinden doğduğunu, nesne adlarının da son ikisine bağlı olarak kuşkulu ve yetersiz olduklarını ileri sürer. Sözcüklerin uzlaşımsal doğalarından kaynaklandığını gördüğü bu yetersizlikler kapsamında Locke'un, uzlaşımsal anlamın üst sınırına koyduğu karışık kipleri bu anlamda öncelikle inceleme konusu yapmış olması da şaşırtıcı değildir. Locke'a göre, karışık kiplerin özleri (anlam) zihin tarafından keyfi biçimde, herhangi bir dışsal kalıba veya gerçek varoluşa bağlı olmaksızın meydana getirilir (Locke, 2004: 307-308). Dolayısıyla Locke, karışık kiplerin adlarının gerek yerini tuttukları idelerin çok karmaşık olmalarından, gerekse de insanların bunların imlemlerini kendisine göre denetleyip düzelterek belli bir ölçütün olmamasından

ötürü, onların birçoğunun imlemlerinde büyük belirsizlikler içerisinde olduğunu düşünür. Bunların yanı sıra Locke, bu adların öğrenilme biçimlerinin de onların belirsizlik durumlarını arttırdığı düşüncesindedir (Locke, 2004: 305-306). Çocukların dilleri öğrenme şekillerinden yola çıkan Locke, önce seslerin öğrenildiğini, sonrasında bu seslerin hangi karmaşık idelerin yerini tuttuğunu öğrenme işinin geldiğini belirterek, bu seslere denk gelen karmaşık idelerin öğrenilme işinin de dolayısıyla ya başkalarının açıklamasından beklenileceğine ya da çocukların kendi gözlem ve çabalarına bırakılacağına dikkat çeker.

Locke, nesne adlarının kuşkulu ve yetersiz oluşlarını ise onların bilinemez olan gerçek özlere ya da yetersiz-bilinen, birlikte-var olan özlere bağlanmasında bulur. Bu bakımdan Locke, onlara bütün niteliklerin kendisinden kaynaklanıp onda son bulduğu, şeylerin aslında gerçekten bilinemez olan yapısının yerinin tutturulması ve imlemlerinin bu yapıyla uyduğunun kabul edilmesi durumunda, bu nesne adlarının bilinemez bir kalıba bağlanmış olmaları dolayısıyla onların imlemlerinin açık bir şekilde saptanamayacağı kanaatindedir. Ayrıca nesnelere için aynı adı kullanan kimselerin karmaşık idelerinin çok değişik olması da Locke için, “bu adların imlemlerini yine oldukça belirsiz kılar (Locke, 2004: 336-337)”.

Locke için adların uyumunu sağlayan anlamın alt sınırında duran basit ide adları ise, karışık kip adları ve nesne adlarına kıyasla en az kuşkulu ve yetersiz durumda yer alandır. Çünkü Locke’a göre;

“Basit ide adlarının yerini tuttuğu ideler başka herhangi bir öze bağlanmış olmayıp sadece basit birer algı olduğundan kolay edinilirler ve dolayısıyla da zihinde kalmaları daha kolaydır” (Locke, 2004: 338).

Locke yetersizliğe en yakın bulduğu karışık kip adları ve nesne adlarının tüm bu kuşkulu durumlarına rağmen, onların ortak kullanımında, yani günlük konuşmalarımızda yine de yararlı olduğunu düşünür (Locke, 2004: 337). Locke’un nedenleriyle birlikte göstermeye çalıştığı onlardaki bu kuşkulu ve yetersiz durum, her ne kadar onları imleyen sözcüklerin uzlaşımın doğalarından kaynaklanmaktaysa da bu uzlaşımın temel, ona göre bildirişim için, bir o kadar da yararlı görünmektedir. Locke için, bu adlar yetersizlikleri dolayısıyla sadece felsefi söylem için yararlı ve yetkin olarak görülmezler. Locke, onların doğasında bulunan bu uzlaşımın yapının, genel doğruların saptanması ve kimi belirlenmiş durumlardan sonuçlar çıkarılmasını gerektiren felsefi araştırma ve tartışmalarda “dünyayı güdültüye boğan” tartışmaların temelini oluşturduğunu düşünür (Locke, 2004: 338-339). Nitekim Locke, dilin özelliğini düzene soktuğunu ifade ettiği uzlaşımın dayanan ortak kullanımın, sözcüklerin imlemini saptamada ancak belli bir ölçüde fayda sağlayabileceği görüşündedir. Ona göre, sözcüklerin genel konuşmalardaki anlamını çok iyi düzenlemesine karşın, hiç kimsede, sözcüklerin kesin imlemlerini saptama ya da bir sözcüğün hangi ideye bağlanacağına karar verme yetkisi bulunmaması bakımından, ortak kullanım sözcükleri felsefi söyleme uygun bir hale getirebilme yetkisi ve gücünden yoksundur (Locke, 2004: 334).

Bu açıdan bakıldığında, Locke’un dilin gerçeklikle bağıntısını, tözlerin ve basit idelerin adlarının imleme biçimlerinde bulacağı gün yüzüne çıkar. Dolayısıyla bilginin gerçekliğini, basit idelerin şeylerin gerçek var oluşu ile olan uyumunda gören Locke, dilin gerçekliğini de basit ide adlarının reel bir anlama sahip oldukları varsayımında

temellendirir. Locke'un dilin öz yapısında gördüğü yetersizlik/eksiklik olarak nitelediği ve temelde dilin uzlaşım sal karakterinden kaynaklanan bu özelliğe, gerçek bilgiyi edinme yolunda prim vermeyeceğini söylemek, ilk elde kestirim olduğu kadar yanıltıcı da olacaktır. Çünkü Locke, dile ilişkin girişeceği daha derin bir araştırmada, birleşik ideler ve karışık kiplerin, tümeler ve kavramların yapılarını incelerken, anlamın ve dolayısıyla bilginin birliğini de, tıpkı iletişimin imkânını da sağladığını düşündüğü gibi, uzlaşım sallığın kendisinde bulmakta gecikmez.

4. BİR İMKÂNIN PEŞİNDE: SÖZCÜKLERİN YETERLİLİĞİ VE UZLAŞIM

Locke'un dile ilişkin düşüncelerinin en ayırt edici yönü, onun uzlaşım sal temeline yaptığı vurgudur. Dilde sözcükler ile ideler arasındaki bağlantının bir parçası olarak ortaya çıkan ve Locke'un kesin bilgiye erişme amacında, ilk elde bir yetersizlik olarak nitelediği dilin uzlaşım sal yapısı, öte taraftan da dilin var olma amacı olarak iletişimin imkânını sağlıyor olmasıyla da Locke'ta oldukça önemli bir konuma taşınır. Nitekim Locke'a göre, "iletişimin imkânı için insanın, çıkardığı eklemli sesleri aynı zamanda kendi içsel kavramlarının işaretleri olarak da kullanabilmesi, yani onları kendi idelerinin işaretleri yapabilmesi, böylece bunları başka insanların tanınması ve insanların zihinlerindeki idelerin birbirine aktarılması zorunluluğu da vardır (Locke, 2004:239)". Eş deyişle Locke için, dil ve iletişim yalnızca eklemli sesler çıkarmayı değil, fakat bu sesleri bir anlam'a bağlayabilme yeterliliğini de gerektirmektedir. Locke'un ifadesiyle: "(...) sözcüklerin bir kullanımı ve anlamı olduğu ölçüde, ses ile ide arasında bir bağlantı, birinin ötekini yerini tutması için bir karar vardır; bu uygulamaya uyulmazsa sözcükler yalnızca anlamsız sesler olur (2004:244)".

Böylece seslerin dilin birimleri haline gelmesi olgusunun, onların ideleri temsil etme özelliklerinde temellendirildiğini görürüz. Ancak dikkat yöneltmemiz gereken asıl önemli husus, bu durumun kendiliğinden gerçekleşen bir duruma işaret etmediği ve edemeyeceğidir. Ses ile ide arasındaki bağlantıda, birinin ötekini yerini tutması Locke'un da açıkça belirttiği gibi, ortak bir karar'ı, bir anlaşmayı, bu konudaki bir uzlaşım'ı gerekli kılar. Locke, dilsel iletişimde ses ile ide arasındaki bağlantılılaşımın doğal olmadığını, keyfi olarak seçilen eklemli bir sesin belli bir idenin göstergesi olarak kullanılmaya başlandığını sonra da bu kullanım süreklilik kazanınca ses ile ide arasındaki bağlantının genel olarak onaylandığını belirtir. O halde, Locke için eklemli seslerimizin idelerimizi temsil etmeleri durumu onların bir imleme, yani anlam'a sahip olmaları anlamına gelir. Ayrıca, keyfi olarak seçilen bu eklemli seslerin bir anlam'a sahip olabilmelerinin koşulu da, bu kullanımın süreklilik kazanmasında bulunur.

Böylece Locke'un dil öğretisinin, uzlaşım sallığı da ön planda tutacak ve kendisine kadarki yaygın ve yerleşik bir anlayışı da yıkacak olan önemli bir özelliği daha gün yüzüne çıkmış olur: dildeki imleme bağıntısının sözcükler ile şeyler arasında değil, sözcükler ile ideler arasında gerçekleşiyor olması. Dile ilişkin Locke'un kendisine kadarki yaygın ve yerleşik olan anlayış, dilin doğrudan doğruya nesnelere belirten bir adlar dizelgesi (nomenclature) olduğu şeklindedir. Oysa Locke, sözcüklerin şeyleri değil, ideleri temsil ettiğini/imlediğini ileri sürer. Ona göre, farklı dillerde birbirine çevrilemeyen sözcükler bulunması olgusu da sözcüklerin ideleri imlediğinin önemli bir

göstergesidir. Çünkü bu durum, her dil topluluğunun kendine özgü değer ve gelenek-görenek çerçevesinde anlam ürettiğini ve her dil topluluğunun kendi özgü idelere sahip olduğunu en açık haliyle ortaya koyar niteliktedir:

“Bir ülkedeki insanlar, gelenekleri ve yaşama tarzları yüzünden, başka ülkedeki insanların özgül ideler içinde toplamadıkları birçok bileşik ideler yapma ve bunlara adlar verme gereği duymuşlardır.” (Locke, 2004: 309-310)

Locke’a göre, sözcükleri şeylerle karıştırmak yüzünden, dil büyük ölçüde yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü dili konuşanlar alışkanlıkla, sözcüklerin adeta şeyler oldukları inancına kapılırlar. Böylece de, dilin dünyanın envanterini veren güvenilir ve basit bir adlar dizelgesi olduğunu varsayarlar. Locke, bu yaygın fakat yanlış bulunduğu görüşün, içinden dizelemez görünene pek çok felsefi tartışmanın da gerisinde yatan neden olduğu kanaatinde. Ancak Locke’a göre, dildeki imleme bağıntısı sözcükler ile ideler arasında olduğundan dilin anlamı yapılandırması da doğal olmayıp büyük ölçüde keyfidir ve yeryüzünde birbirinden farklı dillerin bulunması olgusu da bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Locke’a göre, dili cahil ve sıradan insanlar, şeyleri onlarda buldukları duyulur ve görülür nitelikler aracılığıyla sınıflandırarak ve adlandırarak yaratır. Yukarıda da belirtildiği gibi dil, bildirişimin kolaylıkla ve hızla gerçekleşmesi gereksinimine bağlı olarak, bu amaca doğası gereği son derece uygun olan eklemli seslerin insanlar tarafından idelerinin göstergeleri olarak kullanılmaya başlanması ile meydana getirilmiştir. Buradaki bir diğer önemli nokta da, Locke’un dil göstergesinin ikili yapısını vurgulayarak, gösteren (sözcük) ile gösterilen (ide/anlam) arasındaki bağıntının nedensiz/keyfi olduğuna işaret etmesidir. Ona göre, tikel eklemli sesler ile belli ideler arasında bulunan herhangi bir doğal bağıntı söz konusu değildir, aksine isteğe bağlı bir yükleme ve herhangi bir sözcüğün nedensiz bir biçimde, uzlaşımalsı olarak herhangi bir idenin belirtgesi yapılması söz konusudur (Locke, 2004: 287). Kaldı ki, nedensiz olarak seçilmiş uzlaşımalsı bir gösterge olarak sözcük, imlediği şeyle bir benzerlik bağıntısı dahi taşımamaktadır.

Locke’un dilin uzlaşımalsı karakterini ön planda tutan anlayışı, dilin kökenine ilişkin teorik bir açıklamaya yer vermemesi olgusunda da kendisini açıkça gösterir. Bu yönde Locke, dilin toplumsal karakteri olarak beliren uzlaşımalsı yapısını başlangıca koymakla yetinir. Ona göre, Tanrı toplumsal bir varlık olarak yarattığı insanı toplumun en büyük aracı ve ortak bağı olan dil ile donatmıştır. Ancak bu durum, dilin Tanrısal olduğu anlamına da gelmeyecektir. Nitekim Locke’un dil anlayışı, Ademci dil öğretisinin tam karşısında yer alır. Bilindiği gibi, Ademci dil öğretisinin genel inancı, doğanın gerçek bilgisine giden yolun, insanın aldatıcı duyularından ve mükemmel olmayan aklından değil, dilden geçtiği yönündedir. Bu görüşe göre diller, her ne kadar kaotik ve çok çeşitli görünse de, Adem’in yaratmış olduğu mükemmel dilin öğelerini içerir. Bu bakımdan onlar ortak kökenlerinin tanrısal doğasını hala korumaktadırlar ve doğa ile tam bir uyum içindedir. İşte bu özcü ve doğuştancı öğretiye göre, sözcükler de şeylerin doğasını ve özünü eksiksiz bir biçimde açımlayan adlardır (Aarsleff, 1985: 25-26). Bu söz konusu Ademci dil öğretisinin tam karşısında yer alan Locke ise, bu varsayılan sözcük-şey bağıntısını, sözcüklerin uzlaşımalsı temeli ve nedensizlik karakteri ile çürütür.

Sözcük-şey bağıntısını bertaraf ederek, sözcüklerimizin zihnimizdeki gerçekliğin temsilcileri olan idelerimizi imlediği şeklindeki linguistik önermeyi merkeze alan Locke'un, sözcükler ile idelerimiz arasında doğal hiçbir bağın bulunmadığını ifade ederek kesin bilgiye ulaşma yolunda kendisine bir bakıma çelme taktığı düşünülebilir. Kaldı ki, Locke'un dilde gördüğü eksiklik/yetersizlik olarak işaret ettiği durumun temel sebebi, bu söz konusu doğal olmayan bağın kendisi, yani gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntının tamamen keyfi/nedensiz oluşuna bağlı olarak dilin uzlaşım sal bir alan olarak düşünülmesidir. Ancak görülebileceği gibi, dilin özsel yapısında bulunan ve adeta onun var olmasının koşulu olarak da beliren bu "uzlaşım sallık" kriteri, kesin bilgiyi elde etmek için Locke tarafından bertaraf edilebilir bir nitelikte de değildir. Dolayısıyla Locke'un dil anlayışının, uzlaşım sal karakteri çerçevesinde nasıl şekilleneceğini ve bu doğrultuda onun, dili nasıl reforme etme yoluna gireceğini anlamak önemlidir.

Locke'ta dilin uzlaşım sal karakterinin onun dil anlayışına nasıl bir yön verdiğini anlamak için öncelikle, onun "dildeki imleme bağıntısının sözcükler ile ideler arasında gerçekleştiği" şeklindeki savının, dili physis düzleminden, nomos düzlemine çekeceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Locke'ta dilin nomos düzlemine çekilmesinin bir sonucu olarak, onun dil felsefesine normatif bir güç de katacak olan yön, onun sadece dilin nasıl kullanıldığını açıklamak istemesinde değil, fakat özellikle nasıl kullanılması gerektiğini de açıklamak istemesinde kendisini gösterir (Ott, 2004: 204). Locke'un göstergeler öğretisinin amacının, "kesin bilgi için göstergelerin doğru kullanımını incelemek" olduğu düşünüldüğünde, göstergelerin kötü kullanımının bertaraf edebilmesi adına onun için dilin normatif bir güce, getiriye de sahip olması gerektiği bir kez daha açıklık kazanır (Nayak, 2003: 18). Nitekim Locke, bilginin ve eğitimin temel bir aracı olarak gördüğü dil kullanımını, gerek yetersizlik/eksikliklerinden, gerekse de kötü kullanımlarından kurtarmak için, dil kullanımında bir takım kuralların dikkate alınması gerektiğini açık bir şekilde ifade eder. Ancak şunun da altı çizilmelidir ki, dilin uzlaşım sal yapısının değiştirilemez ve dokunulamaz özelliği dolayısıyla Locke, bu kuralların ancak bir noktaya kadar ve sadece belli bir ölçüde olmak üzere dil kullanımını iyileştirebileceğinin de farkındadır. Locke'un dilin uzlaşım sal yapısından kaynaklanan ortak kullanım hakkındaki düşünceleri şöyledir:

"Dille iletişim zorunluluğu insanları, ortak sözcüklerin imlemi üzerinde birbirlerine günlük konuşmayı sağlayacak ölçüde hoşgörüyle yaklaştıkları bir anlaşmaya götürür ve bu bakımdan belli bir dili konuşan kişinin bildiği bu dilin, ortak kullanım ile sözcüklerinin kendisine bağlanan ideleri hakkında tamamıyla bilgisiz olduğu düşünülemez. Fakat ortak kullanım, son aşamada tikel insanların idelerine indirgenebilen çok belirsiz bir kural olmasıyla çok değişken bir ölçüt olduğunu da ortaya koyar." (Locke, 2004: 354).

Bu aşamada ise Locke'un ortak kullanımını, son aşamada tikel insanların idelerine indirgeyen anlayışına bakmak gerekir. Nitekim bu anlayışı dolayısıyla Locke, hem dönemin dil anlayışlarının peşinden sürüklendiği "evrensel dil" arayışının imkânsızlığını ortaya koyacak, hem de dil felsefesinin dillerimizin dünyalarımız kadar özel olabileceği yönündeki çıkarımlara kapı aralayan en problematik noktalarından biriyle bizi yüz yüze bırakmış olacaktır.

Locke için, nedensiz bir gösterge olarak sözcüklerimiz öncelikli olarak doğrudan doğruya ve yalnızca konuşan kişinin idelerini imler (Locke, 2004: 287). Bizim kendi deneyimlerimiz doğrultusunda şekillendiğinden, doğrudan tanıma ile bildiğimiz biricik şeyler sadece kendi idelerimizdir. Her ne kadar uzlaşımsal temelli de olsa göstergelerimiz olarak sözcüklerimiz, bilinmeyen bir şeyi temsil de edemeyeceğinden, insanın doğrudan tanıma ile kendi bildiği idelerini imlemek ile sınırlanmış görünürler. Locke'un sözcüklerin boş sesler yerine anlamlı birer birim haline gelmelerini, kişinin kendi zihninde bir takım idelerin bulunması gerekliliğine bağlamasından ötürü, bu sözcüklerin ne şeylerin niteliklerinin ne de başkasının zihnindeki kavramların göstergesi yapılamayacağını açıkça ileri sürdüğü görülür (Locke, 2004: 287-288). Bu ileri sürümüyle de Locke, on yedinci yüzyıl dil anlayışının bir hedefi olarak beliren "ideal (evrensel) dil" hareketinin önünü kesmiş olur. Dawson bu söz konusu ideal (evrensel) dil arayışının mükemmel bildirişim umuduyla gün yüzüne çıktığına dikkat çekerek, Locke'un da sözcüklerin kendilerine bağlandığı idelerin nüfuz edilemez öznelliği bakımından, bildirişim umudunu değil, fakat tam da bu söz konusu mükemmel bildirişim imkânının kendisini ortadan kaldırdığını ileri sürmektedir (Dawson, 2005: 140-141). Bununla birlikte Dawson, hem Locke'un hem de on yedinci yüzyıl düşünürlerinin hemen hepsinin dile yönelik olan düşüncelerinin arka planında Aristoteles'in Yorum Üzerine adlı kitabının sözcükler, düşünceler ve şeyler arasında kurmuş olduğu simetrik ilişkinin bir devamını görür. Ona göre, Aristoteles'in : "Konuşulan kelimeler zihinsel deneyimin sembolleri ve yazılı kelimeler de konuşulan kelimelerin sembolleridir. Yazının bütün insanlarda aynı olmaması gibi, konuşma da bütün insanlarda aynı değildir; fakat bunların doğrudan sembolize ettiği zihinsel deneyimler, deneyimlerimizin imgeleri olan nesnelere gibi aynıdır (Aristoteles, 1941: 40)" şeklindeki ifadelerinde, hem ideal (evrensel) dil görüşü için, hem de Locke'taki bildirişim imkânı için hem problemi ortaya koyan hem de çözümünü belirleyen yön aynı anda bir arada sunulmaktadır. Bu bakımdan, sözcükler insanların kendi geleneklerinin bir sonucu olarak, kültürler arasında farklılık göstermektedir. Ancak bununla birlikte, sözcüklerin imlediği düşünceler ve şeyler tüm kültürler için aynıdır da. İdeal (evrensel) dil anlayışını başlı başına bir inceleme konusu teşkil etmesi bakımından bir kenara ayırırsak, Dawson'nın Locke'un bildirişim imkânını zihinsel türdeşlikte (mental homogeneity) ve nesnel dünyanın bütünlüğünde tesis edebilmekte olduğunu ileri sürdüğünü görürüz (Dawson, 2005: 141). Hiç şüphesiz Dawson'ı bu yönde düşünmeye iten neden, Locke'un dilin edimsel kullanımını göz önünde bulundurarak; insanların düşüncelerinde, kullandıkları sözcüklere, hem başka insanların zihnindeki idelere hem de şeylere ve şeylerin özelliklerine ilişkin "gizli bir gönderim" (secret reference) yükledikleri yönündeki ileri sürümü olmuştur. Böylece Locke'un teorisinde imleme ediminin ikili bir özellik taşıdığı ortaya çıkar: sözcükler hem doğrudan doğruya konuşan kişinin idelerini imledikleri gibi, dolaylı olarak da hem başka zihinlerdeki ideleri hem de şeyleri imler. İşte Locke, bildirişimin imkânını tam da bu dolaylı imlemelemenin kendisinde bulur. Bildirişimin imkânından bahsetmek için, öncelikle Locke'a göre sözcüklerimizin her birimizin zihnindeki benzer ideleri temsil ettiğini kabul etmemiz gerekir. Çünkü ona göre, "bir insanın kullandığı sözcükler, konuşurken bu sözcükleri kendilerinin temsilcisi yaptığı aynı ideleri, işitende uyandırmadıkça; o, anlaşılır biçimde konuşmuyor demektir." (Locke, 2004: 209)

Burada Locke her ne kadar konuşan kişilerin zihnindeki idelerin özdeşliğine ilişkin bir önerme sunmamışsa da Dawson, Locke'un teorisinde bildirişimin imkânını teorik olarak

bize sunduğunu düşündüğü iki bölüme dikkat çekmektedir. Buna göre Dawson ilk olarak, Locke'un belirli ideleri genel hale getiren soyutlama kapasitemizin imkânını da sağladığını düşündüğü algısal yetilerimizin ve düşüncelerimizin aynılığının, bizim çok büyük bir olasılıkla aynı idelere sahip olmamızı sağladığını düşünmektedir. Buna ilaveten de Locke'un sözcüklerin büyük ölçüde ortak duyulur idelere bağlandığı yönündeki savının, onların toplum tarafından açık bir şekilde adlandırılabilceği ve tanımlanabileceği düşüncesini de beraberinde getirmiş olabileceğine de dikkat çekmektedir (Dawson, 2005: 220). Bildirişimin imkânını teorik de olsa ortaya koyan bu açıklamalar, onun teorisinde duyularımızın yetki alanı altında bulunmayan bir takım idelerimizin adları, örneğin kavramak, telkin etmek, üzülmek, tiksilmek vb; üzerinde nasıl olup da anlaşma sağlayabildiğimiz konusuna ise ne yazık ki bir açıklık getirememektedir.

Bu noktada Locke'ta bildirişimin dayanağı olarak görünen "gizli gönderim" varsayımına bir kez daha bakmak gerekir. Çünkü bu varsayım, ancak sözcüğün edimsel kullanımında geçerlilik kazanmasıyla, bizi bir kez daha dildeki "uzlaşım"la karşı karşıya bırakır.

Locke'a göre, idelerin zihinler arası özdeşliği, ancak dil düzleminde, gösterge aracılığıyla ve ortak kabul'e (common acceptation) dayanarak oluşturulabilir. Nitekim böylece sözcük, ideler arası özdeşliğin uzlaşım aracılığıyla, yaklaşık olarak kendisinde ortaya çıktığı bir gösterge olmaktadır (Altuğ, 2011: 37). Zihnimizdeki ide her ne tür bir ide olursa olsun sonuçta onun hem dışsallaşmasını, hem de bir gösterge niteliği kazanmasını sağlayan şey, eklemler seslerden oluşan duyuşsal aracı üzerinde uzlaşabilmemizdir. Bu uzlaşımın kendisi ise, gösteren ve gösterilen ilişkisinin kişiler arası karşılıklı düzeltimini yapmak ve bu ilişkiyi sabit kılmaktan geçmektedir. O halde açıktır ki Dawson, Locke'un epistemolojisinden hareketle bildirişimin imkânını, kendisinin de inkâr etmediği şekilde yalnızca teoride açıklamakla kalmıştır. Oysa dilin pratik, yaşayan, yani toplumsal yönüne baktığımızda öncelikli olarak onun ortak kullanımda temellenen "uzlaşım" yönüyle karşı karşıya kalırız. Locke her ne kadar B. K. Nayak'ın da altını çizdiği gibi, dil felsefesini tamamıyla epistemolojisinden çıkarsamaya çalışsa da (Nayak, 2003: 26), gizli gönderim varsayımıyla yaklaşık da olsa, bir imkânın peşinden giderek, dilin doğasında bulunan "uzlaşım"la, hem bildirişimin imkânını hem de kesinlik derecesine yaklaşabilecek olan bir bilginin imkânını tesis etmeye çalışmış görünür.

Locke'un gizli gönderim varsayımını, bir yönüyle de "şeylerin gerçekliğine" ilişkin olarak ele aldığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre Locke için dil, gerçekten var olan şeyleri temsil eden ideleri imlemek suretiyle gerçekliğe bağlanmaktadır (Locke, 2004: 287). Bu bakımdan Locke'a göre, anlamlı konuşma ya da anlaşılır konuşma, bu konuşmanın içerikleri olarak idelere sahip olmayı gerektirir. Fakat bu noktada, gözden kaçırılmaması gereken husus, anlaşılır konuşmanın, her zaman şeyler hakkında konuşma demek olmadığıdır. Locke'un dil edinme sürecini ele aldığında tespit ettiği şey, alışkanlığa bağlı olarak, genelde, sözcüklerin şeylerin açık ideleri edinilmeden önce öğrenildiğidir. Böylece kişiler, kendi topluluklarının dilini gramer kurallarına da uygun bir biçimde öğrenebilmektedir. Ancak açıktır ki, bu durum, onların gerçek anlamda şeylerin kendileri hakkında konuştukları anlamına da gelmemektedir. Aksine Locke için, bu durumun ifade ettiği şey, hakikati, ideler ve şeyler karşısında denetlenmemiş bir dil ile konuşuyor olmamızdır. Kaldı ki bu dil ile faydalı hakikatlerin keşfinde ve hayal gücünde oldukları şekliyle değil, fakat kendi başlarına şeylerin bilgisinde pek bir ilerleme

kaydedilemez (2004:289). Locke için, dilin bilgi verici bir özellikte de olması gerektiğini göz önünde bulundurduğumuzda, onun bu durumun kendisini “dil yetersizliğinin” bir kanıtı olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Ona göre, kişinin kendisinden önce uzlaşım olarak oluşturulmuş bir dili önünde hazır bulması ile o dili edinme sürecinde öncelikli olarak sesleri öğrenme durumu, dilin kesin bilgiye erişimde uygun ve sağlam bir araç olmasının da önüne geçmektedir.

Locke için bu bağlamda dilin uygun ve sağlam bir araç olmasının önüne geçen şey ise şüphesiz, bizim bir takım zihinsel sınırlar ile çerçevelenmiş olmamızdır. Çünkü gerçek özlere ulaşmayı ne kadar arzularsak arzulayalım, nesnelere ve olgular hakkında bilgi edinmede kullandığımız ve kullanmak zorunda olduğumuz yetilerimizin sınırlılığı ve yetersizliği buna izin vermez (Bravo, 2010: 108). Bu bakımdan Locke, doğaya ve topluma ilişkin daha kapsamlı bilgilere ihtiyacımız olduğunda, bu konular hakkında herhangi bir kesinlik ve derinlikte konuşamayacağımızı söylemekten de geri durmaz:

“Anlığın doğasına ilişkin bu araştırma ile onun güçlerini, bunların nereye dek uzandığını, ne gibi şeylerle ne ölçüde orantılı olduğunu ve bizi nerede yardımsız bıraktığını keşfedebilirim, bunun, insanın yüklü zihnini kendi kavrayışını aşan şeylere karışmakta daha sakınlı davrandırmak; sınır noktasına vardığında onu durdurmak ve inceleme sonunda yeteneklerimizin sınırı dışında olduğu anlaşılan şeyler konusunda dingin bir bilgisizlik içinde yerinde kalmasını sağlamak açısından yararlı olacağını düşünüyorum.” (Locke, 2004: 69)

Nitekim Locke’un sözcükleri zihindeki idelere bağladığı, ideleri de duyum ve deneyime bağladığı gözetildiğinde onun böylesi bir çıkarıma varmış olması da şaşırtıcı da sayılmamalıdır.

Bryan Magee’ye göre Locke’un temel mesajı, “uzlaşım, adet ve otoriteyi körü körüne izlemeyin. Olgulara yönelin ve kendi başınıza düşünerek, kendiniz karar verin (Magee, 2000: 117)”dir. Magee’nin bu varsayımı kabul edildiğinde, Locke’un kişinin kendisinden önce uzlaşım olarak oluşturulmuş bir dile dahi dikkatli yaklaşması gerektiğini düşündüğü sonucuna rahatlıkla ulaşılır. Bu bakımdan Locke’un anlayışında insani deneyimin ve irade kategorisinin öneminin altını çizmek gerekir. İnsan, dili önünde hazır da balsa, onu kendi deneyimleri doğrultusunda içeriklendirmede ve oluşturmada özgürdür. Hatta önünde hazır bulunduğu dilden, kavramlardan kendi deneyimlerinden yoksun olmaları bakımından bir bakıma şüphe dahi etmek durumundadır. O halde Locke için, dilin sıradan bir uzlaşımın ürünü olarak değil de, insanın kendi deneyimlerinin ve iradesinin bir sonucu olarak ortaya çıkması gereken bir uzlaşımın ürünü olması gerektiği de ortaya çıkar. Dilin uzlaşım karakterinin dili çoğu zaman, olması gerektiği gibi şekillendirmediğini düşünen Locke, bu noktada dilin yanlış kullanımlarına yönelir. Dildeki uzlaşımın nasıl kurulması gerektiğine dair bir açıklık getirmek suretiyle, yanlış kullanımları olabildiğince bertaraf edebilecek kuralları ortaya koymaya çalışır. İşte tam da bu noktada, Locke’da dilin öncelikle bir eksikliği/yetersizliği olarak beliren uzlaşım karakterinin, aynı zamanda ona normatif bir karakter kazandıracak olan yönü olarak da ortaya çıktığı görülür (Ott, 2004: 2).

5. DİLİN KÖTÜ KULLANIMININ ÖNÜNE GEÇİŞTE UZLAŞIM

Locke dilin insan için, kendi doğal yapısına Tanrı tarafından yerleştirilmiş “birlikte yaşama” güdüsünün yönelttiği toplumsallaşma olgusunu olanaklı kılan tamamlayıcı bir yeti olduğunu düşünür (Bravo, 2010: 97). Locke'ta toplum ve dil arasındaki bu yakın ilişki, hem bildirişimin nasıl mümkün olduğunu hem de onun iletişim etiğine öncülük etmiş görüşlerini anlamak için oldukça değerlidir. Nitekim Locke'ta, dilin insanları bir araya getirerek bildirişimi mümkün kılan karakteri ortaya konulduğunda, onun iletişim etiği alanında değerlendirilebilecek görüşlerinin “uzlaşım” temelli dayanak noktaları da nedenleriyle kendini gösterir.

Locke'ta dilin toplumsal yönünü ortaya koyan “uzlaşım” karakteri, Locke için şüphesiz her şeyden önce sağduyulu bireylerin varlığını gerektirir. Çünkü dilin varlığı, bizlere öncelikle sağduyulu bireylerin güven duygusu içerisinde bir araya gelmiş olduğunu gösterir. Bilindiği gibi güven duygusu, sözcüklerin bildirişim içinde kullanımına imkân tanıyan en önemli unsurdur. Bu genel kabulden hareketle Locke'un dil anlayışı ele alan Dawson da, onun anlayışında bildirişimin, insanların birbirine duydukları güven ile korunan iki yönlü bir sözleşmenin sonucu olarak gerçekleştiğini ileri sürer (Dawson, 2007: 287). Bu söz konusu sözleşmelerden ilki, semantik sözleşmedir ve insanların birbirleriyle belli bir ses grubunun belli bir ideyi göstermesi gerektiği konusunda aralarında bir uzlaşma vardıklarını ifade etmektedir (Dawson, 2007: 287). Bir diğeri ise moral bir sözleşmeye işaret etmektedir ve insanların birbirlerinin zihinlerini dikkate alarak konuşma yönünde bir uzlaşma vardıklarını ifade etmektedir (Dawson, 2007: 288). Dawson'nın da bildirişimi mümkün kılan bu iki yönlü sözleşme ile işaret etmiş olduğu gibi, Locke'ta bu söz konusu sözsüz ve yazılı olmayan karşılıklı rıza gösterimi, yani sözcüklerin anlamı ve kullanımı üzerinde sağlanan bu uzlaşım, görüş birliği olmaksızın açıktır ki sözcükler hiçbir kamusal anlam taşıyamayacaklardır. Bu bakımdan Locke'ta varsayılan bu iki yönlü dilsel sözleşme, onda bildirişimin özsel mekanizmasını meydana getirdiği gibi, iletişim etiğinin dayanak noktalarını da görünür kılar. Nitekim bu söz konusu dilsel sözleşmelerin herhangi birinin ihlali, sözcüklerin kötü kullanımını beraberinde getirerek iletişimin saydamlığını ve güvenilirliğini de ortadan kaldırır. Locke'un X. bölümde sözcüklerin çeşitli kötüye kullanılma biçimlerini açıklarken, eleştiri oklarını varsayılan bu dilsel sözleşmenin sıkça bozulduğuna tanık olunan retoriğe yöneltmesi bu bakımdan şaşırtıcı değildir. Çünkü retorik, dolaylı anlatımlar ve süslü mecazî konuşmalarla varsayılan bu dilsel sözleşmenin iki yönünü de ihlal etmeye meyilli olduğundan çoğunlukla “*hem iletişimin saydamlığını bozmakta hem de etik bakımından sakıncalı durumlara yol açmaktadır.*” (Altınörs, 2003: 101)

Buna ilaveten Locke, insanların bildirişim alanında sözcüklere ilişkin pek çok yanlış kullanıma sahip olduklarını düşünür. Ayrıca retorikte olduğu gibi, bunların birçoğunun da bilerek yapıldığı kanaatindedir. Bu yanlış kullanımlar Locke'a göre, imleri, imlemeleri bakımından doğal olarak zorunlu olana göre, çok daha az açık ve seçik olarak yapılır (Locke, 2004: 339). Locke'a göre, insanlar çoğunlukla sözcükleri ya imleri hakkında fikir sahibi olmaksızın kullanmakta ya da onları sadece kendi zihinlerindeki ideler ile imlemektedir. Bundan dolayı da, insanlar ya bu yanlış kullanımların farkına varamamakta ya da onları bildirişim alanında istedikleri gibi kullanmakta ısrar etmekte ve böylece de yanlış kullanımlara yol açmaktadır.

İşte tam da bu noktada Locke, sözcüklerin yanlış kullanımının önüne geçebilmek için dilin normatif gücünü devreye sokar. Böylece Locke konuşma yanlışlarını düzeltmek ve bunlardan doğan sakıncaları önlemek üzere birtakım kurallardan bahsetmeye girişir. Locke'ta dilin normatif karakterini ortaya koyacak olan bu kurallar tamamıyla dilin nasıl kullanılması gerektiğine ilişkindir. Locke'un önemle üzerinde durduğu bu kuralları incelemeyen evvel, öncelikle onun bu kuralları kendilerinden ötürü çıkarsayacağı "dilini kötü kullanılma şekillerini" nasıl ele aldığına kısaca bakmak gerekir.

Locke, dilin kötü kullanılma şekillerini genel haliyle şu şekilde belirlemektedir:

"Açık ve seçik idesi olmayan sözcükler, hatta hiçbir şey imlemeyen imler kullanmak; aynı sözcüklerin bazen bir basit ideler topluluğu için, bazen de başka bir basit ideler topluluğu için kullanılması örneğinde olduğu gibi sözcükleri düzensiz ve gelişi güzel kullanmak, sözcüklerin imlerini alışılmışın dışında kullanmak; tanımı verilmemiş olan, pek çok anlamı içermeye potansiyeline sahip terimler kullanmak; sözcükleri olağan anlamlarını karıştırabilecek biçimde yan yana getirmek; özellikle nesne adlarında görüldüğü üzere, sözcükleri şey olarak almak; sözcükleri imledikleri ya da hiç imleyemeyecekleri şeylerin yerine koymak; sözcüklerle imlenen idelerin, konuşan ve dinleyen kişinin zihninde kesinlikle aynı olması zorunluymuş gibi ya da tamamen farklıymış gibi düşünülmesi." (Locke, 2004: 339-345).

Locke dilin kötü kullanımına ilişkin yapmış olduğu bu saptamalardan hareketle, konuşma yanlışlarını düzeltmek ve bunlardan doğacak olan sakıncaları önlemek üzere şu kurallara uymanın gerekli ve yararlı olacağı kanaatine varır:

Bu kurallardan ilki, insanın imlemsiz hiçbir sözcük ve yerini tutturacağı bir idesinin bulunmadığı hiçbir ad kullanmamaya dikkat etmesidir (Locke, 2004: 346).

Ayrıca, bir kişi için sözcükleri kimi idelerin imi olarak kullanmak yeterli değildir; onlara bağladığı ideler basit idelerse açık ve seçik olmalıdır; eğer karmaşık idelerse belirlenmiş olmalıdır, yani zihinde yalın idelerin belirli bir topluluğu saptanmış ve buna başka bir şeyin değil de bu kesin ve belirli topluluğun imi olan bir ses bağlanmış olmalıdır (Locke, 2004: 346).

Locke'un burada özellikle karışık kiplerin (örneğin, adalet) kullanımı söz konusu olduğunda, kişilerin karmaşık idelerini oluşturan yalın ide topluluklarının iyi bir şekilde belirlenmiş olması gerektiği düşüncesinde olduğu açıktır. Ancak kişinin bildirişim içinde bu sözcüğü kullandığı ve bu tür sözcüklerle imlenen idelerin Locke'a göre, konuşanın ve dinleyeninin zihninde kesinlikle ne aynı ne de tamamen farklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda; onu oluşturan yalın ide topluluğunun bildirişim sürecinde, yine de uzlaşım bir çerçevede saptanması gerektiği ortadadır (Nayak, 2003: 39).

İnsanların, sözcüklerinin yerini tutacak olan idelerinin, yani belirgin idelerinin bulunması da yetmez; bu sözcükleri, ortak kullanımın onlara bağladığı idelere olabildiğince uydurmak için de çaba göstermeleri gerekir. Çünkü Locke'a göre, sözcükler uzlaşım olarak oluşturulmuş olduklarından, hiç kimsenin iyeliği altında değildir ve bu bakımdan

bildirişim içerisinde kalmak isteyen kişi bu uzlaşımın dışına çıkamaz; eş deyişle kullanılan bir sözcüğe kişi kendi bireysel istemine göre rastgele bir ideyi bağlayamaz. Locke için insanların konuşmaktaki amacının anlaşılma ya da en azından öyle olması gerektiği düşünüldüğünde, sözcükleri uzlaşım olarak belirlenmiş halleriyle, yani ortak kullanıma uygun bir şekilde kullanmanın ne derece önem kazandığı bir kez daha açıklık kazanır.

Buna ilaveten, sözcüklerin anlamının belirsiz ve bulanık kaldığı durumlarda, sözcüklerin imlerini kesin olarak saptamak için bunların anlamlarının açıklanmasını verilmesi gerekir (Locke, 2004:348). Çok karmaşık idelerde Locke'a göre çoğu zaman olduğu gibi, ortak kullanımın sözcüklerin anlamını yaklaşık olarak bile belirlemeye uzak düşüğü noktalarda, bu sözcüklerin imlemlerini kesin olarak saptamak için, bunların anlamlarının açıklanmasını vermenin zorunlu olacağı düşüncesindedir.

Son olarak, insanlar kullandıkları sözcüklerin anlamlarını açıklama sıkıntısına katlanmak istemezler ve onları terimlerini tanımlamaya zorlamak olanağı da bulunmazsa, Locke'a göre yapılması gereken şey, en azından bir kimsenin başkalarına bir şey öğretmek ya da onlara bir şeyi kabul ettirmek istediği durumlarda, aynı terimi değişmez biçimde aynı anlamda kullanmasıdır (Locke, 2004: 354-355). Locke ancak böylelikle, kişinin bildirişim esnasında kullandığı sözcükle imlediği yalın ideler topluluğunu, bir diğerine yaklaşık da olsa aktarabilme ve kabul ettirme şansını elde edebilmekte olduğunu ifade eder. Açıktır ki burada Locke'un dikkat çektiği husus, sözcüğün tanımı aracılığıyla değil de, ondaki gösteren ve gösterilen ilişkisinin sabitliği ile onun üzerinde bir uzlaşım sağlamak suretiyle, bildirişime açılmakta olduğudur.

Böylece Locke, gördüğümüz gibi büyük ölçüde sözcüklerin imleriyle olan ilişkisi çerçevesinde ele alınan ve bu bakımdan da dilin bir eksikliği/yetersizliği olarak da gördüğü sözcüklerin kötü kullanıma şekillerini ve bunları önlemede bir ölçüde fayda sağlayabileceğini düşündüğü kuralları bu şekilde ortaya koymuş olur. Ancak Locke, ortak kullanımın son aşamada, yine de tikel insanların idelerine indirgenebilen belirsiz ve değişken bir ölçüde işaret ettiğini de ekleyerek, bu söz konusu kuralların sadece belli bir oranda olmak üzere dili iyileştirebilecek bir yapıda olduğuna da dikkat çeker (Locke, 2006: 364). Ancak burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta, bu kuralların büyük çoğunluğunun –sadece bu kurallardan ilki dışında tutulabilir bir niteliktedir-, yine de dilin ortak kullanımında bir işlevselliğe sahip olabileceğidir. Bu bakımdan Locke'un dili kötü kullanımlarından sakındıracağını düşündüğü bu kuralları ifade ederken, bizlere bir anlamda, sözcüklerin imleri üzerinde nasıl ve ne şekilde uzlaşabileceğimiz ve böylelikle de onları nasıl daha iyi kullanabileceğimiz konusunda bir yol göstermekte olduğu da ifade edilebilir.

Locke'un dili reforme/rehabilitate etme girişimini ortaya koyan bu kurallar, Walter Ott için Locke'un tamamıyla felsefeyi ve bilimi yeniden şekillendirmek için ortaya koyduğu kurallardan ibarettir (Ott, 2004: 3). Locke'un kesin bilgiye ulaşma amacıyla, sözcüklere ilişkin başlı başına bir bölüm ayırdığı göz önünde tutulduğunda Ott'un bu belirleniminde oldukça haklı olduğu ifade edilebilir. Ancak, Ott'un bu yerinde tespiti, dilin ortak kullanımındaki amaçlarını göz önünde bulundurmaması bakımından bir yönüyle de eksiklidir. Çünkü Locke'un dili eksik yönlerinden ve kötü kullanımlarından sakındırmak üzere ortaya koyduğu bu kuralların, bildirişim içerisindeki toplumun kendi içerisindeki

ilişkileri düzene koyması da rahatlıkla beklenebilir. Felsefe ve bilimin geliştiği toplumlara baktığımızda, onların düzenli, refah seviyesi yüksek toplumlar olduğu dikkate alındığında, dilin kötü kullanımlarından uzaklaştırılması halinde, bildirişim içerisindeki toplumun kendi içindeki ilişkilerinde de “dilini” iyileştirici ve düzenleyici bir unsur olarak ortaya çıkabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Elbette Locke’un dile yönelmesinin asıl sebebi; zihnin nasıl işlediğini, anlamının ve bilmenin ne derece ve nasıl mümkün olduğunu ortaya koymaktır. Ancak Locke’un, dilimizi uzlaşım temelinde düzenleyerek sözcüklerin yanlış ve yanıltıcı soyut genelliğinden kurtarıp “kesin bilgiye” olabildiğince yaklaşmak istediği ve onun aracılığıyla da uzlaşım temelinde bir araya gelmiş ideal bir topluma, eş deyişle iyi düzenlenmiş bir topluma ulaşmayı arzulamış olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Locke’ta dilimizin, yani kullanmakta olduğumuz sözcüklerin en temel görevi bildirişim amacıyla düşüncelerin iletimini sağlamaktır. Ancak bunun yanı sıra Locke, dış dünyanın temsili söz konusu olduğunda, sözcüklerin aynı zamanda bilgi verici bir özellikte olması gerektiği konusunda da ısrarcıdır. Bu bakımdan Locke, uzlaşım kavramı temelinde sözcüklerin kurulumunu, onların hem bildirişimi nasıl mümkün kıldıkları hem de şeylerin temsilini ne oranda sağlayabildikleri çerçevesinde incelemeye gitmiştir. Bu incelemesinde görülmektedir ki, hakikat, bilgi ve anlam gerçek varoluşun bir izdüşümünü veren gösterilenlerde, iletişimin birliğinde ve temelde de bu birliği kuran uzlaşımşallığın kendisinde bulunmaktadır.

Locke’un dil anlayışının en ayırt edici noktası da şüphesiz uzlaşımşallıktır. Çünkü açıktır ki, Locke’un anlayışında dilin hem yetersizliği hem de kesin bilgiyi olabildiğince sağlaması gereken yeterlilik durumu incelendiğinde, onun anlayışında dilin zehrinin de panzehrinin de uzlaşımşallık olduğunu kabul etmek gerekir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Locke’un dil felsefesinde dilin uzlaşımşal bir karakterde olması, onun için dilin ekisikli/yetersiz bir özellikte olmasının temel nedeni olduğu kadar, normatif bir güce sahip olmasının biricik dayanağı olarak da görünmektedir. Nitekim Locke’ta dil, sahip olduğu uzlaşımşal karakter dolayısıyla aynı zamanda şekillendirilmesi mümkün olan bir unsur olarak da karşımızda durur. Bu bakımdan da Locke, dilin uzlaşımşallık kriteri dolayısıyla sahip olduğunu düşündüğü bu normatif gücü doğrultusunda birtakım kurallar ile onun hem eksikli yapısından ve kötü kullanımlarından uzaklaştırılarak azımsanmayacak ölçüde reforme/rehabilite edilebileceğine, hem de bilimi, felsefeyi ve bunların bir sonucu olarak da toplumu reforme edebileceğine dair haklı bir kanaat içerisinde.

KAYNAKÇA

- Aarsleff, H. (1985). *From Locke to Saussure*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Altınörs, A. (2003). *Dil Felsefesine Giriş*. İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Altuğ, T. (2011). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristotle (Ed.) (1941). *On Interpretation, the Basic Works of Aristotle*. Richard Mckeon (Ed.) and E. M. Edghill (trans.) . Newyork: Random House.
- Bravo, H. (2010:Güz). Locke'un Soyut Genel İde Anlayışı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 95-115.
- Dawson, H. (2005). "Free Thinking and Language Planning in late Seventeenth Century England" konulu konferans (Crassh), "A Ridiculous Plan, Locke and the Universal Language Movement" adlı sunum. <http://www.lockestudies.org/wp-content/uploads/2013/DawsonLS8:6.pdf>.
- Dawson, H. (2007). *Language and Early Modern Philosophy*. Cambridge University Press.
- Demir, Y. D. (2007). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. İstanbul: Paradigma.
- Locke, J. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Magee, B. (2000). *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*. (çev. Ahmet Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- Nayak, B. K. (2003). *Locke, Berkeley, Hume and Augustine: A study in the philosophy of language*. Meerut: Anu Books.
- Ott, W. R. (2004). *Locke's Philosophy of Language*. New York: Cambridge University Press.

İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi^a

Bengü DOĞANGÜN YASA^{1,b}

¹ Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kocaeli-Türkiye

Başvuru tarihi: 02 Mayıs 2017

Düzelme tarihi: 16 Mayıs 2017

Kabul tarihi: 29 Mayıs 2017

Öz

Devlet müdahaleciliğinin sınırlarının ne olması gerektiğine yönelik tartışmalar, iktisadi düşünce kuramlarının en önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bu tartışmalar devletin temel ekonomik işlevlerinin yeniden belirlenmesi ihtiyacı nedeni ile belirgin bir süreklilik taşımaktadır. Ulus devletler arasındaki sınırların ortadan kalkması, farklı bir ifade ile küreselleşme süreci, devletin iktisadi sistem içerisindeki konumunu etkileyen ve dönüştüren en önemli unsurdur. Bu dönüşüm mekanizması içerisindeki yönlendirici temel öge ise artan uluslararası rekabettir.

Anahtar Kelimeler

Devlet Müdahaleciliği, Devlet, Rekabet

^a Bu çalışma, 2017 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "*Türkiye'de Planlama Döneminde Devlet Müdahaleciliğinin İmalat Sanayi Üzerindeki Etkileri: 1963-1989 Dönemi için Kliometrik Bir İnceleme*" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Kocaeli Üniversitesi, Umuttepe Yerleşkesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 41380, İzmit/Kocaeli/Türkiye.
e-posta: bengudogangun@gmail.com

The Evolution of the Theory of State Interventionism in the Economic Thought

Abstract

The debates about what the limits of state interventionism should be is one of the most important debates of the theories of economic thought. These debates have a significant continuity with the need to redefine the state's basic economic functions. The fact that the borders between national states are lifted, in other words the globalization process, is the most important factor affecting and transforming the position of the state in the economic system. The guiding element in this transformation mechanism is increasing international competition.

Keywords

State Interventionism, State, Competition

1. GİRİŞ

Devletin iktisadi sistem içerisinde üstlenmesi gereken rolün ne olması gerektiği, hem bilimsel olarak hem de ekonomi politik açısından tartışılan bir konudur. Bu konuda ortaya atılan farklı görüşlerin odaklandıkları temel nokta, ekonomide etkinliğin sağlanması ve sürdürülebilir kılınmasıdır.

Devletin temsil ve müdahale bakımından iktisadi sistem ile ilişkisini açıklamak için geliştirilmiş çeşitli iktisadi düşünce kuramları vardır. Bu kuramlar doğrudan doğruya piyasa mekanizmasının işleyişi ile devlet müdahalesi arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde devlet kuramının gelişimine bakıldığında, iktisadi düşüncenin geçtiği farklı evrelerden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir.

Bu çalışmada devlet müdahaleciliği farklı iktisat kuramlarının bakış açıları üzerinden irdelenecektir. Çalışmanın temel amacı devlet müdahaleciliğinin geçirdiği dönüşümü 21. yy itibari ile anlamlandırmaya çalışmaktır.

2. MÜDAHALECİLİK KURAMI

Müdahalecilik kavramı, iktisat teorisi, iktisat politikaları ve sistemleri içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. İktisadi yapının işleyişi açısından gerekli koşulların sağlanması yönündeki koordine edici görevlerin tümünü kapsamaktadır.

Devletin piyasanın işleyişine müdahale etmesi gerektiğine ve kalkınma sürecini gerçekleştirebileceğine olan inanç, özellikle 1929 krizi ile ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu iktisadi ortam ile bu inanç yaygınlaşmıştır. Kuramsal olarak, müdahaleci devlet anlayışının ortaya çıkmasına en büyük katkı Keynes tarafından sağlanmıştır. Keynes, Klasik İktisadi Düşüncenin müdahaleyi en aza indiren devlet

anlayışını kabul etmemiş ve devletin ulusal ekonomi içerisindeki rolünün ve işlevlerinin artırılması düşüncesinden yana olmuştur. Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, efektif talebin artırılarak tam istihdamın gerçekleştirilmesi ve fiyat istikrarının sağlanmasında etkin olabilecek müdahalecilik formüllerini ortaya koymaya çalışmıştır (Keynes, 1967: 143-146). Devletler planlama ve kamu girişimciliği ile kalkınma sürecinde aktif rol oynamışlardır.

1970'lerden sonra ortaya çıkan iktisadi gelişmeler paralelinde, devlet müdahaleciliğinin yüksek oranlı enflasyona ve işsizliğe çözüm bulamamış olması, devletin ekonomideki ağırlığı hususunda farklı görüşlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu kuramsal değişim ile birlikte devletin zamanla ekonomiye müdahale etme gücü zayıflamış; piyasa mekanizması ve özel girişimcilik ön plana çıkmıştır. Devletler piyasa mekanizmasının işleyişinin sağlanması şeklinde minimal bir rol üstlenmeye başlamıştır.

Liberallerden sosyalistlere bütün iktisat kuramcıları piyasaların istenebilirliği ya da farklı bir deyişle devlet müdahaleciliğinin sınırları hakkında derin tartışmalara girmişlerdir. Bu tartışmalar piyasa ile ilgili bir dizi soru üzerinde temellenmiştir. Piyasanın ahlaki karakteri, insan refahını artırma ya da azaltma eğilimi, gelişmesine katkıda bulunduğu mal bölüşümü, siyasal demokrasi ve özgürlükle olan ilişkisi ve toplumsal amaçlarla ne kadar uyumlu olduğu, bu sorulardan bazılarını meydana getirmektedir (O'Neill, 2001: 21).

İktisat kuramının tarihi, devletin ekonomiye müdahalesini gerekli ve yararlı bulan kesim ile gereksiz ve zararlı bulan kesim arasındaki mücadelenin tarihinden etkilenmiştir (Colclugh ve Manor, 1993: 1-2). Ulusal ekonominin doğuşu ile beraber iktisat politikalarının temel hedefi, iktisadi kalkınmayı sağlama haline gelmiştir. Piyasa mekanizmasının işleyebilmesi için devletin üstlenmesi gereken fonksiyonlar önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu düşünceden hareketle devletin ekonomideki yerini açıklayan kuramlar kronolojik olarak incelenecektir.

2.1. Devlet Müdahaleciliğinin Doğuşu: Merkantilizm

Avrupa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına kadar uygulanan iktisat politikalarına merkantilizm ya da tüccar kapitalizmi adı verilir. Merkantilizm, tüccar kapitalist zümreye ait ideoloji temelinde oluşan iktisat sistemi olarak, yaklaşık üç yüzyıl gibi uzun bir süre boyunca uygulanan iktisat politikalarını etkilemiştir.

15. yüzyılın başlarında ticari faaliyetlerin artmasıyla birlikte iktisadi bir canlanma yaşanmıştır. "Ticaret Devrimi" olarak da adlandırılan bu dönemin bitiminden kısa bir süre sonra ortaya çıkan kara veba salgınının yol açtığı iktisadi durgunluk, 15. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren durgunluk yerini canlılığa bırakmış, uluslararası ticari ilişkiler yeniden artmaya başlamıştır. Feodal sistem yerini kentleşme, parasallaşma ve ticarileşmeye bırakarak; iktisadi ve sosyal yaşamı kökten değişikliklere uğratmıştır. Bu köklü değişim ile başladığı kabul edilen Merkantil çağ ile birlikte büyüme ve gelişme iktisadi ve siyasi düşüncede merkezi unsurlar haline gelmiş, iktisadi ve siyasi başarı bir ulusun sahip olduğu servet ile ölçülmeye başlanmıştır (Verburg, 2012: 523-524).

Ekonomi ve devlet arasındaki ilişkiye ilk defa aralarında David Hume, Jean Baptiste Colbert, John Locke, Thomas Mun gibi isimlerin bulunduğu Merkantilistler dikkat çekmiş, “politik iktisat” kavramı ilk kez onlar tarafından kullanılmıştır (Mokyr, 2003: 1). Kendilerini ulus devletin zenginliğinin nasıl artırılacağına araştırılmasına adan Merkantilistler, zenginliğin devletin gücü ile eşdeğer olduğu inancını taşımışlardır. Onlara göre hükümdarların öncelikli amacı hazinenin büyümesi olmalıdır. Merkantilizm temelde devlet yönetimine dayanmaktadır. Bu esasa göre düzenlenen politikalar devlet ve ekonominin birlikte büyümesini öngörmektedir (Savaş, 2000: 138).

Temelinde güçlü bir ulus devlet anlayışı bulunan Merkantilist anlayış, devletçilikle eş anlamlı sayılamamakla birlikte devlete önemli görevler yüklemektedir (Coats, 2005: 51). Merkantilizmde sahip olunan servet ulusal güç ile eşdeğer sayılmış, aynı zamanda bu ilişki karşılıklı olarak da geçerli kabul edilmiştir. Sahip olunan servetin fazlalığı devletin güçlenmesini sağlayacak, güçlü bir devlete sahip olmak ise milli serveti arttıracaktır. Güçlü devlet için güçlü ordu, güçlü hazine ve güçlü donanmaya gereksinim vardır. Ayrıca Merkantilistler toplam serveti sabit kabul ettiğinden uluslararası ticarete önem verilmiş, toplam servetten alınan pay dış ticaret aracılığıyla artırılmaya çalışılmıştır. Bu düşünceye uygun bir politika geliştiren Merkantilistler, devletin ihracatı ve yatırımları özendirmesi, ithalatı gümrük vergileri ile sınırlandırması gerektiğini savunmuştur.

Merkantilizm, kapitalizmin iktisadi ve toplumsal bir sistem olarak gelişiminin ilk aşamalarını temsil etmektedir. Bir başka deyişle Merkantilizm, sanayileşme ve fabrika üretimi sürecinin öncesini temsil eder. Merkantilist dönemde ticaretin sermaye birikimini geliştirmesi hedeflenmiştir. Devlete yüklenen en önemli fonksiyon, sermaye birikimi sürecini desteklemesi olmuştur (Ölmezoğulları, 2003: 44-46). Bu durumda müdahalecilik sistemin temel unsurlarından biri olarak gelişmiştir.

2.2. Klasik Okul

Fizyokratların izinde ‘laissez faire’ ideolojisini sürdüren Klasik Ekol, 1776 yılında Adam Smith’in ‘Ulusların Zenginliği isimli eserini yayınlamasıyla doğmuş, yüzyıl gibi uzunca bir süre egemenliğini korumuştur. İktisat’ın bir bilim dalı olarak değerlendirilmesine en büyük katkı Klasik iktisatçılardan gelmiştir. A.Smith, J.B.Say, D.Ricardo, T.R.Malthus, J.Mill gibi iktisatçılar geliştirdikleri teorilerle liberalizmin şiddetli savunucuları olmuşlardır.

Liberalizm, devlet ile piyasa arasında bir sınırın belirlenmesine dayandırılmaktadır. Bu görüş ışığında tartışma konusu, piyasa kurallarının mı yoksa devletin koordine tedbirlerinin mi üstün olduğudur. Bu düşüncenin özü, piyasadaki aktörlerin kendi çıkarlarına yönelik hareketlerine dayanan bir iktisat sisteminin kamu çıkarlarını geliştirici yönde etkisini sürdürmesidir. Bu düşünce tarzını çok basit ve en iyi şekilde özetleyen buluş “görünmeyen el” teorisidir. Tam rekabet sistemine dayanan dışa açık bir piyasada bireylerin kendi faydaları yönünde fonksiyonunu sürdüren, kişilerin refahı üzerine kurulan bu teori, devletin görevlerinin sınırlarını da belirlemektedir (Erol, 1992: 146).

Klasik ekole göre piyasa ekonomisi içerisinde müdahale olmaksızın işleyen fiyat mekanizması kendiliğinden piyasaların temizlenmesini yani tam istihdam dengesini sağlayacaktır. Tam istihdam dengesinin sağlanması, ekonomideki tüm üretim

faktörlerinin üretim sürecinde kullanıldığı anlamına geldiğinden işsizlik söz konusu olmayacak, ayrıca üretim yani Milli Gelir de en yüksek düzeye ulaşacaktır. Bu durum piyasa ekonomisine herhangi bir müdahaleyi gereksiz kılacaktır.

Klasik iktisatçılar fiyat mekanizmasının işleyişini sağlayan rekabetin ekonomide denge sağlayan ana unsur olduğunu kabul etmişlerdir. Ekonomide rekabetin sağlanması piyasa mekanizmasının dengeyi kendiliğinden sağlamasını mümkün kılacaktır.

Adam Smith, ekonomik hayatın rekabetçi modelinde her şeyin kendiliğinden dengelenebilmesini ‘görünmez el’ kavramıyla açıklamıştır. Görünmez el, serbest piyasa ekonomisi ile bireysel ve toplumsal faydaların birbirine uyarlandığını, bu noktadan hareketle, devletlerin ekonomiye müdahalesinin gerekli olmadığını ifade eden soyut bir kavramdır.

Klasik İktisatçılar aynı sonucu matematiksel modeller kullanarak da ortaya koymuşlar; ‘Tam Rekabet’ bilimsel bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Suntum, 2005: 3-9). Klasik iktisatçılar ortaya koydukları bu model bağlamında bütün iktisadi meseleler için ‘bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ felsefesini benimsemiş; devletin ekonomiye müdahalesinin piyasa mekanizmasının işleyişini bozacağını öne sürerek, devlet müdahalesine karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda klasik iktisatçılar devlete belirli görevler yüklemiştir. Bu görevler farklı iktisatçılar arasında çeşitlilik gösterse de genel olarak müdahalenin karşısında durmuşlar ancak piyasa mekanizmasının fonksiyonunu sürdürebilmesi için devletin var olduğunu da kabul etmişlerdir.

Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme” isimli eserinde dile getirdiği düşünceleri bir bütün olarak klâsik iktisat döneminin ajandası olarak nitelendirilmektedir (O’Brien, 2003: 113). Smith eserinde devletin faaliyet alanını adalet, güvenlik, bayındırlık ve eğitim olarak belirtmiştir. Smith’e göre devlet bu görevlerini en iyi şekilde ifa etmelidir. Smith, kapsamlı bir devlet teorisi oluşturmamış ve düşüncelerini “bırakınız yapsınlar” felsefesine uygun bir şekilde ifade etmiştir. Merkantilist felsefeyi ve politikalarını eleştiren Smith, Merkantilist uygulamaların terk edilmesini ve devletin, piyasa mekanizmasının işleyişine müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Smith ayrıca monopollerin ekonomi üzerindeki zararlarına dikkat çekerek; rekabetin sağlanmasının toplumsal çıkarı maksimize edici rolünü vurgulamıştır.

Smith iktisadi büyümeyi sağlayacak en iyi devlet biçimi olarak; “minimalist bekçi devleti” göstermiştir. Çünkü barış ve adaleti sağlamak dışında her şey, hayatın gündelik akışı içerisinde kendiliğinden meydana gelecektir (Stewart, 1980: 322).

Klasik ekolün Fransız temsilcisi J.B. Say’e göre; “devlet, kötü bir girişimci, kötü bir aile reisi ve kötü bir aşçıdır”. Bu nedenle iktisadi kaynakların devlet elinde kullanılması bu kaynakların tüketimi ile sonuçlanır. Devlet, üreten değil tüketen bir unsurdur. Vergi mükelleflerinden iktisadi değerler alır, bunları onlara iade etmez (Say, 1971: 163-167).

David Ricardo tarafından tanımlanan “karşılaştırmalı üstünlükler teorisi”, liberalizmin yaygınlaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Bu düşünce biçimine göre farklı ulusların çıkarları arasında bir uyum söz konusudur. Ricardo’ya göre, serbest ticareti benimseyen ülkelerde üretim faktörlerinin verimli biçimde kullanılması mümkün olmaktadır. Bu durum ilk olarak ulusal düzeyde maksimum faydanın gözetilmesini sağlamaktadır.

Dolayısıyla uluslararası düzeyde de bütün ülkelerin çıkarı gözetilmiş olmaktadır (Ricardo, 2001: 86-87).

Klasik geleneğin son temsilcisi olarak kabul edilen Mill'in iktisat yasaları hakkındaki yorumu öncüllerinden farklılık taşır. Mill, kesintisiz ekonomik büyümenin ekonominin önemli amaçlarından biri olduğu şeklindeki klasik görüşe karşı çıkmış, ancak liberal iktisadi sistemi savunarak "laissez faire" prensibinden hareket etmiştir (Barber, 2009: 99-101). Mill bu görüşüne paralel olarak devletin demokratik sistem içinde kişilerin iktisadi meselelerine müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Mill, devlet müdahalesinin toplumsal refahı azaltıcı sonuçlarına dikkat çekmiş, zorunlu devlet görevleri ile istemli devlet görevlerini birbirinden ayırmıştır. Mill'e göre zorunlu devlet görevleri, devletin hukuksal alandaki görevlerini kapsamakta ve bu görevlerin kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. İstemli devlet görevleri ise tarihin akışı içinde devlete aktarılan görevlerdir (Mill, 2004: 681-690). Mill aynı zamanda devletin önemli görevlerinden biri olarak 'sivilleştirme' fonksiyonu üzerinde durmuştur. Bu görüşe göre toplumdaki tüm kültürel kurumlar devletin ekonomiye müdahale alanlarını oluşturmuştur (Erim, 2011: 57). Bireysel özgürlüklerin büyük bir savunucusu olan Mill, toplumsal çıkarların genellikle uyum içinde olduğuna inanmakla beraber liberalizm ilkelerinin istisnaları olduğunu kabul etmiş, büyük bir sosyal reformcu olmuştur (Sabine, 1950: 705-710).

Klasikler temelde devlet müdahalesine karşı çıkmışlar, devlete müdahale edebileceği sınırlı bir alan belirlemişlerdir. Devlete attettikleri "jandarma devlet" görevidir. Bu düşünceye göre devlet; güvenlik, savunma, adalet gibi temel yaşamsal fonksiyonları yerine getirecek; piyasanın işleyişine müdahalede bulunmayacaktır.

2.3. Neoklasik Okul

18. y.y.'in üçüncü çeyreğinde iktisat düşüncesinde ortaya çıkan değişiklikler modern iktisadın doğuşunu haber vermiştir. Bu değişiklikler iktisadın klasik özelliklerinin terk edilmesi için uğraş veren iktisatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ortaya koydukları kuram "marjinalist kuram" ya da "neo klasik kuram" olarak adlandırılmıştır. Neoklasikler 1870'lerden 1920'ye kadar geçen yarım asırlık dönemde, klâsik değer teorisinde köklü değişiklik yapan ve geçimlik ya da doğal ücret anlayışından marjinal verim anlayışına geçen, aynı zamanda liberal ideolojiyi sürdüren iktisatçılardır (Kazgan, 2006: 106).

İktisadi düşüncenin 19. yy' da temel kaygısı, temel sorunların muhakeme edilmesi, yani fiyatların, ücretlerin, faiz ve kârların nasıl belirleneceği üzerinde yoğunlaşmıştır (Galbraith, 2004: 101). İktisat düşüncesinde makro iktisat içerisinde anılan uzun dönemli değişim analizleri ve gelir bölüşümü analizleri yerini piyasa analizine yani mikro analize bırakmıştır. Büyüme ve bölüşüm meseleleri gözden düşmeye, fiyat teorisi giderek önem kazanmaya başlamıştır.

Klasik İktisat'ın temelleri üzerine oturan Marjinalizm, Klasiklerden farklı olarak kullandıkları mikro analiz yöntemiyle piyasanın işleyişini farklı bir yaklaşımla açıklamaya çalışmışlardır. Neoklasik iktisatçılar bireylerin tam bilgiye sahip olduğu ve tam rekabet şartlarının geçerli olduğu bir durumda, piyasanın kaynak dağılımını optimum seviyede gerçekleştirerek iktisadi etkinliği temin edeceğini belirtmiştir. Bu durumda devlete çok fazla görev düşmemektedir. Müdahaleler piyasanın işleyişinde etkin kaynak

dağılımı ve aksaklıkların ortaya çıkması durumunda söz konusu edilmelidir (Ülgen, 2005: 26). Bu görüş iktisat literatüründe ‘piyasa başarısızlığı teorisi’ olarak bilinmektedir. Neoklasiklere göre piyasa ekonomisini başarısız kılan temel unsurlar; tam rekabetin gerçekleştirilememesi, dışsal ekonomiler, bazı sektörlerde tekelci eğilimlere yol açabilecek içsel ekonomiler, ilk olarak Amerikalı iktisatçı Paul A. Samuelson tarafından ortaya atılan ‘kamusal mallar’ kuramlarıdır. Bunlar müdahaleciliğin ekonomik rasyonelinin önemli gerekçelerini oluşturmaktadır (Aktan, 2003: 13-24).

Neoklasik iktisatın devlet müdahaleciliği ile ilgili olarak ortaya koyduğu temel düşünce; müdahaleciliğin, ideal piyasadan uzaklaşıldığı durumlarda ortaya çıkan, kamusal malların varlığı ya da dışsallıklar ile somutlaşan sorunları çözümlendiği sürece kabul edilebileceğidir (O’Neill, 2001: 263).

2.4. Marksizm

Devlet müdahaleciliği kuramının meşru bir hale gelmesine en büyük katkı Heterodoks teorilerden gelmiştir. Liberal öğretiye bir tepki olarak ortaya çıkan Heterodoks teorilerin başında Karl Marks’ın öncüsü olduğu Marksist teori gelmektedir. Smith ve Ricardo’nun mübadele değerini emeğin belirlediğine dair görüşünü temel alarak Klasik ekolü eleştiren Marks, yaşadığı dönemde Klasik iktisadi ekole ilk ve en büyük çaptaki meydan okumayı gerçekleştirmiştir. Daha çok sermayenin yapısını ve kârın kökenlerini açıklamaya çalışan Marks, kurduğu düşünce sistemiyle, kapitalist sistemin yıkılacağını ve yeni bir üretim tarzının oluşacağını öne sürmüştür.

Marksist analizin Aydınlanma Dönemi’ne ait bazı düşüncelerden ve sosyal reform hareketlerinden etkilendiği söylenebilir. Aydınlanma Dönemi’nde sosyal reform hareketlerine kaynaklık eden temel düşünce; bir toplumun üyelerinin çıkarlarını en iyi şekilde korumak için yeniden kurulabileceği olmuştur. Toplumun yeniden kurulmasını sağlayacak yöntemlerden biri sosyalist-anarşist görüş tarafından temsil edilmekteydi (Savaş, 2000: 469-470). Buna göre gelir dağılımında eşitliği sağlamak için üretim araçlarının mülkiyeti topluma ait olmalıydı. Bu yönü ile sosyalist bir görüntü sergileyen bu görüşe göre, devlet özel mülkiyetten kaynaklanan eşitsizliğe destek olan bir zor kullanma aracıydı. Başka bir ifade ile devlet bir sınıfın diğer sınıf ya da sınıflar üzerindeki egemenliğini meşrulaştıran bir aygıt olarak görev yapmaktaydı (Raico, 1992: 391). Marks ilk sosyalistlere ait olduğu söylenebilecek olan bu düşüncelerden etkilenmiştir.

Marks, devletin evrensel çıkarların savunucusu ve kamu yararının kurucusu olarak kavramsallaştırılmasına karşı çıkarak, devletin doğasının evrensel olarak değil, mülkiyetin özel çıkarları etrafında anlaşılabilirliğini ileri sürer. Marks’a göre devlet, iktisadi faaliyetlerin sosyal ve siyasi faaliyetleri yönlendirmeye başlaması ile ortaya çıkmaktadır. Ekonomik çıkar dünyayı yöneten en güçlü unsurlardan biridir. Marks devletin sınıfsal ayrıma destek veren bir sömürü aygıtı olduğunu düşünmüş, aynı zamanda devleti bir parazit olarak tanımlamıştır. Devlet bünyesinde bulunan ileri düzey bürokrasi, geniş bir sınıfsal yapı, askeri organizasyon ile büyük bir güce sahiptir. Devlet bu unsurlardan beslendiğinden Marks devlet için parazit tanımlamasını yapmaktadır. Ayrıca Marks’a göre tüm iktisadi sistemler ve yönetim biçimleri parazit devlet kurumunun büyümesini desteklemektedir (Marks ve Engels, 1983: 476-477).

Bireysel çıkar ve toplumsal çıkarın her zaman uyum içerisinde olmayacağını ve çatışacağını savunan Marksistlere göre, bu çıkar çatışması toplumdaki sınıf çatışmalarının nedeni ve Kapitalizmin iç çelişkilerinden biri olmuştur. Bu inançları nedeniyle toplumsal çıkara önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bireyciliğe yönelik olarak duydukları kuşku ‘devlet’ e olan bakış açılarını da yansıtmıştır. Onlara göre devletin de sınıfsal bir aidiyeti mevcuttur. Öne sürdükleri düşüncelerle Ortodoks İktisatçıları da etkilemişler; bu etki ile devletin fonksiyonlarının belirlenmesi, devletin ekonomiye müdahale edip etmemesi ve üretim sürecinde aktif rol oynayıp oynamaması, genel olarak tüm iktisatçıların üzerinde durdukları temel sorunlar haline gelmiştir (Savaş, 2000: 487).

Marks planlama üzerinde en çok durduğu çalışması olan Gotha Programı’nın Eleştirisinde, ekonominin planlı olmayı gerektirdiğini ileri sürmüştür. Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu sosyalist düzenin ileri aşamasında, planlamanın öneminin artacağını vurgulamıştır (Marks ve Engels, 2003: 14-17).

2.5. Alman Tarihçi Okulu

Aydınlanma Dönemi’ne ait değer yargılarına bir tepki olarak ortaya çıkan Alman Tarihçi Okul, genel kuralların akıl yoluyla elde edilmeyip, ancak tarihsel gelişmelerin gözlemlerinden hareketle elde edileceğini savunmuştur. Entelektüel köklerini Hegel felsefesinden alan okul, 19. Yüzyılın son çeyreğinde tanınmaya başlamış ve büyük bir ilgi görmüştür (Savaş, 2000: 498-499). Alman Tarihçi okulunun kurucuları arasında Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand ve Karl Knies gösterilebilir. Tarihçi okulun ikinci kolunu ise “Yeni Alman Tarihçi Okul” olarak adlandırılan Gustav von Schmoller, Karl Bücher ve Werner Sombart temsil etmektedir.

Alman Tarihçi okul ile birlikte İktisat biliminde metodolojik tartışmalar yoğunlaşmış, bu tartışmaların merkezine devlet müdahaleciliğinin gerekliliği konusu yerleşmiştir. Klasik iktisat kuramını, ‘soyut ve tek taraflı’ olmakla suçlayan Alman Tarihçi Okul mensupları, ekonomi için tarihsel yöntem adını verdikleri yöntemi uygun bulmuşlar, bu yöntemin merkezine ise müdahaleciliği yerleştirmişlerdir. İktisat kuramının soyutluktan ve evrensellikten uzak olduğuna olan inançları, onları her toplumun tarihsel gelişmelerinden hareketle kendilerine özgü bir iktisat politikası sistemi oluşturması gerekliliğini savunmalarına yol açmıştır. Alman Tarihçi Okul, iktisadi düzene kamu müdahalesinin öncülüğünü yapmış, devletin bir kurum kimliği alması ve toplumsal bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur.

2.6. Keynesçi Akım ve Refah Devleti

İngiltere’de yaşanan sürekli işsizlik ve 1929 Krizinin etkileriyle düşünceleri şekillenmeye başlayan John Maynard Keynes, krizden kaynaklanan durgunluk ve işsizlik sorununu çözmek için piyasanın görünmez eli yerine devletin görünür elini tanımlamıştır. Klasik ekolün etkisiyle çok kolay uygulama alanı bulamayan müdahalecilik düşüncesi, Keynes ile birlikte teorik olarak da geçerlilik kazanmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır.

Liberalizmin savunduğu ekonomik hayatın rekabetçi modelinde tüm iktisadi unsurların kendiliğinden dengelendiğine inanılmıştır. Ancak sıklıkla tekrarlanan bu kurallar, kapitalist gelişmenin belirli bir evresinden itibaren gerçekleşen olaylar karşısında doğrulanamamaya başlamıştır. Tekeller ve oligopoller, 20. Yy ile birlikte yadsınamaz bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu olguların her biri kutsal rekabet kuralını yalanlamış, aslında devlet de yeni oluşan bu düzende müdahale etmeye başlamıştır. Uzun süreli bunalımlar, 1929'dan sonra yüzünü göstermiş; işsizlik ve enflasyon tablodaki yerini almış ve ekonomik hayatın can sıkıcı ancak normal olguları olduklarını ilan etmişlerdir (Braudel, 2006: 529-530).

Keynes 20. yüzyılın başlarında yaşanan bu ortamda liberalizmi incelemiş, 1926 yılında "The End of Laissez-Faire" isimli kitabını yayınlamıştır. Bu eseri ile liberalizm düşüncesinin yıprandığını ve belirgin bir değişimin yaklaştığını belirtmiştir. Enflasyon, durgunluk ve işsizlik gibi temel iktisadi sorunlara karşın devletin uygulayabileceği politikalar hakkında önerilerde bulunmuştur (Keynes, 1926: 593). Keynes'in olağanüstü bir etki yaratan eseri, "Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi" 1929 krizinin yarattığı olumsuz koşullardan çıkmıştır. Genel teorinin devrimci önemi buradan kaynaklanmıştır. Kitap liberal ekonomi ve onun rekabete dayalı modelinden kopuşu gündeme getirmiştir. Bu tarihten itibaren Amerika Birleşik Devletleri, Keynes'in bu eserini 20. yüzyılın yeni ekonomisinin yasası ve kehanetleri olarak kabul etmiş, siyasal eylemlerini çoğunlukla bu eserden çıkarsamıştır (Braudel, 2006: 530).

Devletin ekonomiye aktif müdahalesini savunan Keynes'in iktisadi düşüncesi 1940'lı yıllarla birlikte pek çok ülkede uygulama alanı bulmuştur. Keynes'in irdelediği temel konu, tam rekabet şartlarının geçerli olduğu ekonominin, Klasik görüşün iddia ettiği şekilde kendiliğinden tam istihdamı gerçekleştirmediği, ayrıca eksik istihdam şartlarında da dengeye yönelebildiği olmuştur. Ücret ve fiyatların esnek olmaması, yatırım talebinin faiz esnekliğinin düşüklüğü, likidite tuzağı gibi durumlardan en az birinin geçerli olması, ekonominin tam istihdamda dengeye gelmesine engel olabilmektedir (Kök, 2000: 283).

Keynes, ücretler ve fiyatların tam esnek olduğunu ve ekonominin kendiliğinden tam istihdam dengesine ulaşacağını ifade eden Klasik ekole eleştiriler yöneltmiştir. Keynes'e göre, ekonomide atıl kalmış üretim faktörlerinin varlığı nedeniyle, piyasalar her zaman tam istihdam dengesini kendiliğinden sağlayamamaktadır. Bu nedenle eksik istihdam durumundaki bir ekonomide, üretim ve yatırım hacminin artması için devlet müdahalesini zorunlu görmektedir (Keynes, 1980: 52-55).

Keynes ile birlikte devlet müdahaleciliğinin sahası önemli ölçüde genişlemiştir. Klasik Okul tarafından savunulan devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği düşüncesi önemini yitirmiştir. Devlet, kaynak kullanımında etkinliğin temin edilmesi, fiyat istikrarının sağlanması, işsizliğin azaltılması, ekonomik istikrarın ve büyümenin sağlanması için pek çok müdahale aracı kullanmaya başlamıştır. Keynes'e göre devlet bu fonksiyonları yerine getirebilmek için para ve maliye politikalarını kullanarak efektif talebe etki etmelidir (Keynes, 1967: 22-23; 51-54; 131-133).

Analizinin merkezine "belirsizlik" kavramını koyan ve Ortodoksi'den bu bağlamda ayrılan Keynes, kendiliğinden piyasa düzenini kabul etmemektedir. Keynes böyle bir piyasa düzenine şüphe ile yaklaşmaktadır. Keynes'e göre piyasa sistemi belirsizliklerle dolu olup, tasarruf yapan bireylerle yatırım yapan bireyler farklı olduğundan, tüm bu

unsurların koordinasyonu oldukça zorlaşmaktadır. Dolayısıyla krizler piyasa sisteminin doğal isleyişinden kaynaklanmaktadır (Yay, 1993: 20-21).

Müdahaleciliği savunduğu için Ortodoksi'den ayrılan Keynes, ideolojik bağlamda değerlendirildiğinde liberal öğretiden keskin bir kopuşu temsil etmemektedir. Marks'ın fikirlerinin mantıksal bir yanlışlıkla vücut bulduğuna inanan Keynes, sosyalist çekiciliği olan her türlü doktrine mesafeli yaklaşmış, bu bağlamda Neo-Klasiklerle ideolojik bir dayanışma içerisinde olmuştur. Keynes bireyciliğin avantajı korunarak, tüketim eğilimi ile yatırım eğilimlerinin birbirine uydurulması görevini gerektiren yönetim işlevlerinin artırılmasını savunmuştur. Keynes'e göre devlet sosyalizmine yönelmek gerekmemektedir. Üretim araçlarının sahipliğinin devlet için hiçbir önemi yoktur (Hunt, 2002: 525-527).

Keynes, "Keynesyen İktisat" ya da karma ekonomi kavramları ile anılacak olan devlet müdahalelerinin formülünü ortaya koymuş, devlet müdahalesi ile ekonomiler canlandırılmıştır (Eğilmez, 2008: 60). Liberal düşünceye göre kabul edilen 'tarafsız' devlet anlayışı daha sonraları müdahaleci bir karaktere dönüşmüştür. Devlet durgunluk dönemlerinde üretimi artırmak, enflasyon dönemlerinde paranın satın alım gücünü düşürmemek ve gelir dağılımında adaleti sağlamak bağlamında ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek durumunda kalmıştır (Mutluer vd., 2009: 20).

Keynes'i takip eden iktisatçılar etkin kaynak dağıtımı, adil gelir dağılımı, iktisadi istikrar, iktisadi büyüme ve kalkınma ve ödemeler bilançosu denkleğinin sağlanması için devletin çeşitli araçlarla ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Keynesyenlere göre devlet kamu iktisadi teşebbüsleri oluşturarak kamu ekonomisinin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmalıdır (Aktan, 2003: 24-34).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeniden yapılanma sürecinin ürünü olan refah devleti; hâkim ve güçlü bir devlettir. Bu dönemlerde piyasalara Keynesyen politikalar ile girişimci ve düzenleyici olarak müdahalede bulunan devlet, bireylerin yaşamsal haklarını korumak ve temel hizmetleri karşılamak dışında, belirli standartlara sahip bir yaşamsal alanı sağlama görevini de edinmiştir (Sezen, 1999: 42-43). Müdahaleciliği kurumsal bütünlüğe kavuşturan Keynes, kapitalist düzenin ve onun aracı olan devletin iktisadi hayatı yakından izlemesi gerektiğini savunmuştur. Aslında bu önerisi planlamayı içermektedir. Planlama kavramı Keynesyen iktisadın güçlenmesi ile çekiciliğini artırmıştır (Küçük, 1978: 58-59).

Liberallerin karşı çıkmasına rağmen müdahaleci devlet anlayışı temeline dayanan Keynesçi politikalar, 1929 Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerin birçoğunda uygulamaya konulmuştur. Keynesyen ekonomi kapitalist toplumlarda devlet müdahaleciliğinin formülünün belirlenmesinde mükemmel bir ideolojik temel sağlamıştır (Hall, 1989: 366). Bu düşünce tarzı ve bu düşünceden doğan politikalar, 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi ve stagflasyon olgusuyla birlikte, yerini Keynes'e yöneltilen ağır eleştirilere ve bu eleştiriler doğrultusunda şekillenen Neo Liberal politikalara bırakmıştır.

2.7. Yeni Ekonomik Akımlar ve Devlet Müdahaleciliği

Neo-liberal ve neo-keynesgil politikalar çerçevesinde geliştirilen “minimal- girişimci devlet” yaklaşımı, 1970’li yıllarda yaşanan stagflasyonun çözümü açısından önemli bir alternatif sunmuştur. Devleti içinde bulunduğu mali krizden çıkarmaya dönük neo-liberal politikalar; hem iktisadi hem de idari yönleri bakımından önemli bir dönüşümü temsil etmektedir (Aksoy, 1998: 4). Neo-liberalizm temelde, müdahaleciliğin özgürlükleri kısıtladığını belirterek, müdahalenin etki alanının sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır (Yayman, 2000: 145).

Neoliberalizm Chicago Okulu’nun iktisadi doktrinine dayanan ve en uzak kökeni Adam Smith’in “görünmez el” inancı olan bir ideoloji olarak kabul edilebilir. Joseph Stiglitz neoliberalizmi; “piyasaların kendi hatalarını düzelttiği, kaynakları etkin şekilde dağıttıkları ve genel çıkara hizmet ettikleri şeklindeki her türlü fikri kapsayan bir kap” olarak tanımlamaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 4). Neoliberalizmin iki temel savunusu vurgulanabilir. Bunlardan ilki piyasa özgürlüğünün kaynakların optimal paylaşımını güvence altına almasıdır. Diğeri kamu müdahalesinin, öngörülerini düzensizleştirerek, piyasaların otomatik dengelenmesine zarar vereceğine olan inancıdır. Bu ideoloji piyasanın doğal bir gerçeklikle özdeşleştirilmesinden kaynaklanır. Jean Baptiste Say ve Frederic Bastiat’a ait olan bu doğalcı ontolojiye göre, denge, istikrar ve iktisadi büyümenin sağlanması için bu gerçekliği kendi başına bırakmak yeterlidir. Neoliberalizm ilkesel olarak müdahalecilik karşıtıdır (Dardot ve Laval, 2012: 2-7).

Neoliberal kuram Keynesyen anlayışın müdahaleci sosyal devlet anlayışını, devletin planlama veya diğer yöntemlerle ekonomiye müdahalesini savunan kuramları eleştirmektedir. Onlara göre güçlü devletin kalkınmayı geliştireceği görüşü aşırı bir basitleştirme olarak değerlendirilmektedir (Ercan, 1995: 355-356). Bu kuram ithal ikameci sanayileşme politikaları ile devletin ve bürokrasinin güçlendirilmesi önerilerine de karşı çıkmaktadır. Neoliberal yaklaşımın devlete ilişkin temel değerlendirmeleri, bu yaklaşımın güçlenerek egemen hale geldiği konjonktür ile yakından ilgilidir. Bu aşamada neoliberal karşı devrim olarak değerlendirilen değişim, Keynesyen politikalara karşı olarak geliştiği ölçüde, devlet müdahalesinin Keynesyen biçimine karşı çıkmıştır (Türkey, 2009: 329-330).

Neoliberalizmin en önemli temsilcilerinden biri 1976 yılında Nobel İktisat Ödülü kazanan Milton Friedman’dır. İktisadi literatürde “Monetarizm” olarak bilinen ekol, Milton Friedman’ın öncülüğünde; Edmund Phelps, Philip Cagan, Richard Selden, Anna Schwartz, David Meilsman, George Stigler, Allen Wallis ve Karl Brunner gibi iktisatçıların çalışmaları ile gelişmiş, Neo-Liberal yaklaşımlar içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Friedman iktisat biliminin fizik bilimler gibi "objektif" bir bilim olduğunu ve bilimin tek bir yönteminin olduğuna vurgu yaparak; yöntem olarak mantıksal pozitivizmi benimsemiştir. Friedman’a göre iktisatta varılacak normatif yargılar ve bu yargılara bağlı olarak geliştirilecek politikalar, pozitif bilimlerin doğası gereği ampirist yöntemle ulaşılan teorilerden türetilenlerdir (Friedman, 1953: 6-8). Friedman, Miktar Teorisi ve doğal işsizlik oranı hipotezlerini geliştirmiş, para stokundaki değişimin, uzun dönemde nominal değişkenleri etkilese de istihdam ve reel faiz oranları gibi reel değişkenleri

etkilemeyeceğini vurgulamış; buradan hareketle enflasyonun parasal bir olgu olduğunu öne sürmüştür (Friedman, 1975: 21).

Monetarizmde devlet, hukuk ve düzeni koruyan, mülkiyet haklarını tanımlayan, aracılığı ile ekonomi oyununun kurallarında değişiklik yapan, anlaşmazlıklara hakemlik eden, anlaşmaları yürüten, rekabeti geliştiren, ekonomiye parasal çerçeve sağlayan ve kimsesizleri koruyan bir organizasyon olarak ele alınmaktadır. Ancak aynı devlet, politikalarına gerekli özeni göstermediği takdirde sorunların ana kaynağı haline gelmektedir (Demir, 1996: 81-83).

Monetarist iktisatçılar iktisadi birimlerin, çeşitli politikalarla kısa dönemde yanılma ihtimalleri olsa dahi, uzun dönemde rasyonel davranacaklarını varsaymışlardır. Bu yüzden uzun dönemde, devletin yapacağı müdahalelerin ekonomide sadece nominal değişimler yaratacağını vurgulayarak, müdahale fikrine karşı çıkmışlardır (Palley, 2015: 17-19).

Küreselleşme kavramı üzerinde önemle duran Neoliberal kuram, küreselleşme süreciyle birlikte az gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisi ile daha fazla bütünleşerek gelişme süreçlerini tamamlayabileceklerini vurgulamıştır. Devlet müdahalesinin en aza indirildiği, sadece piyasanın mükemmel işleyişini mümkün kılan düzenlemelerin devlet tarafından gerçekleştirildiği, rasyonel davranan bireylerin olduğu dışa açık bir ekonomik yapının sağlanması iktisadi gelişme için yeterli olacaktır (Türkay, 1997: 33).

Kurumcu Okul Amerikalı iktisatçıların iktisat teorisine yaptığı önemli katkılardan biridir. Ortodoks teoriyi eleştiren ve kurumculuğun teorik temellerini oluşturan Thorstein Veblen, 20. yüzyılın hemen başında ortaya çıkan bu düşünce okulunun kurucusu olarak kabul edilir. Geleneksel iktisat teorisine bir tepki olarak ortaya çıkan Kurumsal iktisat kuramı, geleneksel teoriden birçok noktada ayrılmaktadır. Onlara göre iktisadi birey olarak atılan her yeni adım ve alınan her yeni karar, kurumların ve içinde bulunan kurumsal çevrenin etkilerine açıktır.

Kurumcular, “ekonomik faaliyet” kavramını yetersiz bulmuş, iktisadi olayları diğer bilim dallarına ait bilgileri de kullanarak açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca toplumun organik bir varlığı olduğunu düşünerek, toplum kavramının, bireylerin toplamından daha fazlasını ifade ettiğini öne sürmüşlerdir. Neo Klasik kuramın dışına çıkarak, “bireycilik” karşıtı bir tutum izlemişlerdir (Kapp, 1976: 210).

Kurumsal iktisadi analize göre devlet, iktisadi sistemin en önemli kurumlarından biridir. Ekonomideki kıt kaynakların yönetimi ve iktisadi sistem içerisindeki tüm kurumlar devletin fonksiyonelliğinin meşruluğunu temsil eder. Bunun aksi bir görüşe sahip olan iktisadi anlayışlar, devleti çoğunlukla verimsizliğin ve etkinsizliğin kaynağı olarak görmektedirler. Kurumsal iktisatçılar, Neo-Klasik İktisat’ın ortaya koyduğu teorilerin, devletin iktisadi rolünün ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulamışlardır (Samuels, 1988: 12–13). Kurumsalcılara göre ekonomi ve politika, ortak bir bağa sahiptir (Dugger, 1987: 75). Onlara göre ekonomik istikrarı sağlayacak en temel unsur devlet müdahaleciliğidir (Demir, 1996: 66).

Yeni akımlar içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer iktisat okulu da, odak noktası kamu kesimi olan Kamu Tercih Teorisi’dir. Devlet müdahaleciliğine farklı bir bakış açısı getiren kuramın temelleri, 1950’li yıllarda yapılan çalışmalar ile atılmıştır. Neo-klasik

kuramın sorunları anlama ve çözüm üretebilme konusundaki eksiklikleri, kamu tercihi teorisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kamusal seçim teorisinin başlangıç noktası, iktisatçıların piyasadaki ekonomik aktörün doğasıyla ilgili olarak getirdiği varsayımların evrensel olma iddiasıdır (O'Neill, 2001: 262). Kamusal seçim teorisyenleri bu iddiaya, hem bürokratların hem de politikacıların ortak iyilik ya da refahı gerçekleştirmekle ilgilenen yardımsever aktörler olduğunu varsaydığı gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Onlara göre devlet aktörlerinin hükümet sahnesine girdikleri zaman birdenbire farklı ve daha iyi niyetli olduklarını düşünmek için bir neden yoktur. Kamusal seçim teorilerine göre devlet müdahalesi başka araçlarla optimal "ideal piyasalar" sonucunu üretmez. Devlet aktörleri kamu çıkarı yerine kendi çıkarılarını maksimize etmeye çalışırlar (O'Neill, 2001: 263-264).

3. DEVLET MÜDAHALECİLİĞİ KURAMINDA DÖNÜŞÜM

19. yüzyılın ortalarına kadar hâkim olan liberal doktrin, "laissez faire" ilkesi temelinde, doğal hukuk, serbest ticaret, şahsi mülkiyet ve kendiliğinden oluşan piyasa dengesi gibi doğruları benimsemiştir. Ancak bu ilkelere teorik ve politik düzeyde pek çok eleştiri gelmiştir. 19. yüzyıl sonlarına doğru sanayinin gelişmesi ile birlikte bu ilkeler piyasanın problemlerini çözmeye yetmemiş, liberalizm kırılma belirtileri sergilemeye başlamıştır. Liberalizmin krizi olarak da ifade edilebilecek bu süreçle birlikte, müdahaleci bir anlayış kendini göstermeye başlamıştır. Bu anlayış, 1929'daki Büyük Buhran'ı ve dünya savaşlarını izleyerek 20. yüzyılın ilk yarısında güçlenerek devam etmiştir.

Müdahalecilik anlayışındaki kırılma ise 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte stagflasyon olgusunun ortaya çıkması ile yaşanmış, Keynesgil politikalara olan inanç sarsılmıştır. Keynesyen politikalar ağır eleştirilere uğramış ve yerini zamanla, Neo liberal politikalara bırakmıştır. Piyasa başarısızlıklarını ve yetersizliklerini telafi etmek için devletin ekonomiye müdahale etmesini ve sorunları çözüme kavuşturması gerektiğini savunan "müdahaleci devlet" anlayışı yerine, sorunlara piyasa ekonomisi içerisinde kurallar koyarak ve bu kuralları denetleyerek çözüm bulmaya çalışan 'Hakem Devlet' anlayışı yerleşmiştir. (Aktan, 2003: 126-127). Küreselleşme süreci, özellikle 1980 sonrasında bu anlayışın pekişmesini sağlamıştır. Devlet müdahalesine ilişkin yaşanan olumsuz ülke deneyimleri ön plana çıkarılmış (Şenses, 2004: 7), fiyat müdahalelerinin kaldırılması, dış ticaretin ve finans piyasalarının serbestleştirilmesi, kamu kurumlarının özelleştirilmesi ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi amaçlar ön planda tutulmaya başlanmıştır (Şenses, 2004: 3).

Devletin dönüşüm süreci 21. yüzyılda da tamamlanmamış, yüzyılın en derin finansal krizlerinden biri olduğu düşünülen 2008 krizi ile birlikte yeni bir söylem ortaya çıkmıştır: "Devletin geri dönüşü", "Keynes'in rövanşı", "NeoKlasik teorinin ölümü" ve "Neoliberalizmin Sonu". Neoliberalizmin, "uluslararası görünmez el" e dayanan ve bundan daha öteye gidememiş bir doktrin olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır (Dardot ve Laval, 2012: 2). Kriz ile birlikte, önü devlet müdahalesi ile açılan küreselleşme ve finansallaşma süreçlerinin devlet ile olan ilişkisi ve bu noktada devlete düşen görevler yeniden sorgulanmaya başlamıştır (Bedirhanoğlu, 2010: 43).

Tarihsel süreç boyunca devletin rolü hem teori hem de pratikte değişme göstermiştir. Devlet müdahaleciliğinin, Keynesçilik ya da sosyalizm ile eşdeğer olduğu fikri, analize dayanlı görünmemektedir. Neoliberal modele ait, piyasanın, her şeyi bilen ve açıklayabilen bir faktör olduğu düşüncesi basit bir yaklaşım olarak görünmektedir. Rekabetin iyi işlemesi için kuralların gerekli olduğu fikri neoliberalizmin de tam kalbinde yer almaktadır (Dardot ve Laval, 2012: 7).

Müdahaleciliğin dönüşüm süreci ile piyasa, doğal bir veri olarak değil, devletin aktif müdahalesini ve özgül bir hukuk sisteminin yerleşmesini gerektiren, inşa edilmiş bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Piyasayı inşa etmek ise iktisadi pratiklerin genel normu olarak rekabet unsurunun öne çıkmasına ihtiyaç duymaktadır. Geleneksel bekçi görevinin ötesinde devlete düşen rol, rekabet faktöründen yola çıkarak, sistemin son denetmeni olmaktır. Hem liberalizm hem de 1890-1920'lerin reformcu liberalizmi için yeni olan şey; devletin yalnızca bu çerçeveyi kurması değil, kendisinin de rekabet normuna tabi olmasıdır. Piyasayı inşa etmekle görevli olan devlet, aynı zamanda kendini de piyasa normlarına göre inşa etmelidir. Devletin eylem planında egemen olması gereken unsur "girişimci yönetsellik" olmalıdır (Dardot ve Laval, 2012: 409-411).

Yenilikçilik ve girişimcilik gibi kavramların önem kazanması ile birlikte teknoloji ve yenilik politikalarının ağırlık kazandığı yeni bir devlet müdahaleciliği biçimi ortaya çıkmıştır. Bob Jessop tarafından ortaya konulan ve "Schumpeterci Rekabet Devleti" olarak kavramsallaştırılan bu yeni müdahalecilik, küreselleşme gerçeğinden hareketle oluşmuştur. Küreselleşme ile birlikte devletin temel görev ve fonksiyonları da dönüşüme uğramıştır. Yeni devletin temel amacı hem iktisat politikası hem de sosyal politika alanında esnekliği ve rekabeti artırmak olacaktır. Bu yeni müdahale anlayışı, yenilik yapmayı, teknik donanımı ve teknoloji transferini teşvik etmektedir (Jessop, 1993: 18).

Schumpeterci devletin ayırt edici unsurlarının başında üretim ve pazarlama süreçlerinde uyguladığı yenilikçi politikaları gelmektedir. Dışa açık bir ekonomide devlet, arz yönlü politikalar ile yapısal rekabeti artırmayı amaçlamalıdır (Jessop, 1993: 9). Bir ekonominin başarılı olabilmesi için, ekonomi içerisinde faaliyet gösteren firmaların rekabeti artırıcı uygulamaları da büyük önem taşımaktadır. Firmaların problem çözme ve bireysel yeteneklere aracı olma konularındaki değer yaratma kapasiteleri rekabet güçlerini artıracak, ulusal ekonomiye katkı sağlayacaktır (Brogan, 1992: 273). Artık devlete küresel rekabet açısından üstünlük getirecek, yenilikçilik temelli bir kurumsal yapının oluşturulmasını sağlayacak yeni görevler yüklenmektedir (İçke vd., 2012: 19).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İktisadi düşünce içerisindeki yeri incelendiğinde, müdahale kavramının tarihsel süreç boyunca önemli dönüşümler geçirdiği görülmektedir. Aslında en önemli nokta, bu dönüşüm sürecinin, müdahaleciliğe olan yaklaşımları bakımından farklı iktisadi düşünce kuramları açısından da geçerli olduğudur. Yani hem müdahalecilik iktisadi düşüncenin geçtiği evrelerden etkilenmiş, hem de müdahaleciliğe olan bakış açıları kuramlar arasındaki ayrımı belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur.

Devletin zaman içerisinde değişen rolü müdahaleciliğin Keynesyen ya da sosyalist bir söylem olmayacağını gözler önüne sermiştir. Aslında tarihsel süreçte liberal doktrinin

yaşadığı kırılmalar; devlet müdahalesinin liberal doktrinin de içselleştirdiği bir olgu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla devlet ekonominin başat aktörlerinden biridir; iktisadi alanda oynadığı rol büyüktür. Bugün biraz daha uluslararasılaşmış bir kavram olan devletin, küreselleşmiş piyasalardan geri çekilme halinde olması istense ve rolü minimize edilmeye çalışılrsa da zamanın bize gösterdiği gerçeklik budur.

Tarihsel süreçte iktisadi hayatın temel unsuru konumundaki piyasa, merkezi ve düzenleyici bir ögeye ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç sanayileşme aşamasını tamamlayan gelişmiş toplumlarda, kamu kesimi ile özel kesimin işbirliği içerisinde olması ile aşılabılmıştır. Kamu ve özel kesim işbirliğinin başarılı olmasında her iki unsurun da payı bulunmaktadır. Ancak tarihsel süreç boyunca bu işbirliğinin sürekliliğinin sağlanmasında öncü rol kamu kesimine aittir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde görülen gelişmeler sonucunda iktisadi ve sosyal alanlarda önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu durum ulusal sınırların ulus ötesine aktarıldığı ve piyasaların bütünleştiği “küreselleşme” sürecinin başlamasına neden olmuştur. Küreselleşme ile birlikte ulus devlet artık iktisadi unsurları yönlendiren tek aktör olmaktan çıkmış; yeni bir müdahale anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Bu durum devlete düşen görevlerin hem teorik hem de uygulama düzeylerinde bir takım farklılıklar göstermesine neden olmuştur.

Uluslararası rekabetin iktisadi ve sosyal gereklilikleri, iktisat politikalarında bir dönüşüm ihtiyacının hissedilmesine sebep olmuştur. Rekabet faktörü müdahaleciliğin yönü ve derecesinin temel belirleyicisi haline gelmiştir. 20. yüzyıla ait müdahaleci ya da sosyal devlet olarak adlandırılan devlet biçimi rekabetçi devlete dönüşmüştür. Geçmişte iç piyasalara tekelleri önlemek ve rekabeti sağlamak için müdahale eden devletten; sanayi, teknoloji ya da istihdam politikaları gibi farklı alanlarda, uluslararası rekabeti dinamik tutacak müdahale araçlarını uygulayabilmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ş. (1998). Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7(1), 3-13
- Aktan, C.C. (2003). *Değişim Çağında Devlet*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Barber, W. (2009). *A History of Economic Thought*. Wesleyan University Press.
- Bedirhanoğlu, P. (2010). Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet. *Praksis*, 22, 41-71.
- Braudel, F. (2006). *Uygurlukların Grameri*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Yayıncılık.
- Brogan, M. L. (1992). *Review of Robert B. Reich, The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*. (Erişim: 02.05.2017), http://repository.upenn.edu/library_papers/36
- Coats, A.W. (2005). *On The History Of Economic Thought*. Taylor& Francis e-library.

- Colclough, C., & Manor, J. (1993). *States or Markets?: Neo-liberalism and the development policy debate*. New York: Oxford University Press.
- Dardot, P., & Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Dugger, W. (1987). An Institutional Theory of Economic Planning. *Journal of Economic Issues* 21, 1649-1675.
- Eğilmez, M. (2008). *Küresel Finans Krizi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ercan, F. (1995). *Gelişme Yazını: Eleştiriler ve Yeni Perspektifler, Gelişme İktisadi: Kuram, Eleştiri, Yorum*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erim, N. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Erol, İ. (1992). Ekonomi Açısından Devlet ve Piyasa. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 145-155.
- Friedman, M. (1953). *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1975). Unemployment Versus Inflation? An Evolution of Phillips Curve. *IEA, Lecture, No.2*
- Galbraith, J.K. (2004). *İktisat Tarihi*. (çev. Müfit Günay). İstanbul: Dost Yayınları.
- Hall, P. (1989). *The Political Power of Economic Ideas*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hunt, E.K. (2002). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- İçke, M., Engin, C., & Kızılkaya, E. (2012). Refah Devletinden Rekabet Devletine Dönüşüm Tartışmaları. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 46, 1-24.
- Jessop, B. (1993). Towards a Schumpeterian workfare State? *Studies in Political Economy*, 40, Spring.
- Kapp, K. W. (1976). The Nature and Significance of Institutional Economics. *Kıkklos*, 29(2), 209-232.
- Kazgan, G. (2006). *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keynes, J. M. (1926). *The End of Laissez Faire*. In J.M. Keynes, *Essays in Persuasions*, New York: Harcourt, Brace, & Go.
- Keynes, J. M. (1967). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan
- Keynes, J. M. (1980). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. (çev. Asım Baltacıgil). İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.

- Kök, R. (2000). *İktisadi Düşünce Kavramlarının Analitik Evrimi*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Küçük, Y. (1978). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Marks, K., & Engels, F. (1983). *Selected Works in Three Volumes*. Moscow: Progress Publishers.
- Marks, K., & Engels, F. (2003). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. Eriş Yayınları.
- Mill, J. (2004). *Principles of Political Economy*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Mokyr, J. (2003). *Mercantilism, the Enlightenment, and the Industrial Revolution*. (Erişim: 02.05.2017), <http://faculty.wcas.northwestern.edu/~jmokyr/stockholm.PDF>.
- Mutluer, K., Öner, E., & Kesik, A. (2009). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- O'Brien, D. P. (2003). *Classical Economics. A Companion to the History of Economic Thought*. Warren J. Samuels, Jeff E. Biddle ve John B. Davis (Ed.), Madlen MA: Blackwell Publishing Limited.
- O'Neill, J. (2001). *Piyasa: Etik Bilgi ve Politika*. (çev.Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ölmezoğulları, N. (2003). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Palley, T. (2015). Milton Friedman's Economics And Political Economy: An Old Keynesian critique. Robert Cord (ed.), *Milton Friedman: Contributions to Economics and Public Policy*, Oxford University Press.
- Raico, R. (1992). Liberalism, Marxism, and the State. *Cato Journal*, 11(3), 391-404.
- Ricardo, D. (2001). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Kitchener: Batoche Books.
- Sabine, G. (1950). *A History of Political Theory*. Newyork: Henry Colt Co INC.
- Samuels, W. (1988). *Institutional Economics*. Edward Elgar Publishing.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Say, J.B. (1971). *Treatise on Political Economy Or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth*. New York: Augustus M. Kelley Publishers.
- Sezen, S. (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Yayın No: 293, Ankara.
- Stewart, D. (1980). *Account of the Life and Writings of Adam Smith*. Edited by W. P. D. Wightman, *Essays on Adam Smith*, Oxford University Press.
- Suntum, U. (2005). *The Invisible Hand: Economic Thought Yesterday and Today*. Newyork: Strauss Offsetdruck.

- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? *ERC Working Paper in Economic*, 04/09 August 2004.
- Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Ülgen, G. (2005). *Türkiye`de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Sürdürülebilirliği*. Der Yayınları.
- Verburg, R. (2012). The rise of greed in early economic thought: from deadly sin to social benefit. *Journal of the History of Economic Thought*, 34(04), 515-539.
- Yay, T. (1993). *F.A. Hayek`te İktisadi Düşünce*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Yayman, H. (2000). 1980 Sonrası Türkiye`de Özelleştirme Uygulamalarının Gelişimi ve Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-22.

Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye’de Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Melike ATAY POLAT^{1,a}

¹ Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Şırnak-Türkiye

Başvuru tarihi: 14 Mart 2017   Düzeltme tarihi: 18 Mayıs 2017   Kabul tarihi: 29 Mayıs 2017

Öz

Bu çalışmada, Türkiye’de ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki, 1980-2013 dönemi için yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünlük testleri ile incelenmektedir. Ele alınan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü araştırmak üzere Gregory- Hansen eşbütünlük ile hata düzeltme modeli ve uzun dönem katsayılarının tahmini için ise DOLS, FMOLS ve CCR analizleri uygulanmaktadır. Analiz sonucunda, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmektedir. Ayrıca, hata terimi katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması, değişkenler arasında kısa dönemde oluşan dengesizliğin uzun dönemde ortadan kalktığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, Gregory-Hansen Eşbütünlük Testi, Eşbütünlük Tahmin Yöntemleri

^a Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 73000, Şırnak /Türkiye.
e-posta: matay8383@hotmail.com

doi: 10.18506/anemon.298012

URL: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Copyright © 2013-2017 Muş Alparslan Üniversitesi

The Effects of Energy Consumption on Economic Growth in Turkey under Structural Breaks

Abstract

In this study, the relationship between economic growth and energy consumption in Turkey is examined by unit roots and cointegration tests taking structural breaks for the period 1980-2013. In order to investigate the direction and magnitude of the relationship between the variables involved, the Gregory-Hansen cointegration and error correction model and DOLS, FMOLS and CCR analyzes to estimate long term coefficients are used. As a result of the analysis, a long-term positive and statistically significant relationship is found between energy consumption and economic growth. In addition, error term coefficient which is negative and statistically significant indicates that short-term disequilibrium between the variables has remained in the long run.

Keywords

Economic Growth, Energy Consumption, Gregory-Hansen Cointegration Test, Cointegration Prediction Methods

1. GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal faaliyetlerin temelinde öncelikli olarak insanların ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yatmaktadır. Bu doğrultuda insan ihtiyaçları için gerekli olan üretimi ve geliri artırmak öncelikli bir hedef haline gelmiştir. Enerji ise bu noktada üretim sürecinin her aşamasında kullanılan temel bir girdi ve toplumların refah düzeyinin yükselmesi için çıktı olarak tüketilen önemli bir kaynak olması önemini bir kat daha artırmaktadır. Enerjinin bir üretim girdisi olarak önemi 1970'li yıllardaki petrol krizlerine kadar ihmal edilmiştir. Günümüzde bu kadar önem atfedilen enerji, sadece üretim girdisinden ibaret bir konu olarak görülmemekte ve aynı zamanda refah düzeyinin yükselmesi için çıktı olarak tüketilen önemli bir faktördür (Aydın ve Esen, 2016). Bu manada bir ülkenin ekonomik gelişiminin sürdürülebilmesi ve çağdaş yaşam standartlarının sağlanabilmesi için son derece önemli bir girdi konumundaki enerji, ülkelerin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmektedir. Ülkeler gelişme kaydettikçe enerji tüketimleri artış göstermektedir. Ekonomik gelişmelerin ihtiyaç duyduğu enerjinin tüketimi, nüfus artışından sanayileşmeye, kentleşmeden teknolojik gelişmeler gibi bir çok faktöre bağlı olarak artış göstermektedir (Berndt ve Wood, 1975; Paul ve Bhattacharya, 2004; Samuel vd., 2013; Esen ve Bayrak, 2017). Dünya ekonomisinde bir yandan üretim artışına bağlı olarak enerji talebi hızla yükselirken, enerji ithalatına olan bağımlılıkları da artmaktadır. Bu nedenle ülkelerin enerji üretiminde ve temininde istikrarın sağlanması ve korunabilmesi hususları,

sürdürülebilir büyüme hedefine yönelik bütün politikaların genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve benimsediği ekonomik sistem ne olursa olsun sosyo-ekonomik gelişim sürecinde ekonomiler, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, günümüzde ise sanayi ekonomisinden bilgi ekonomisine doğru süren farklı gelişme aşamaları geçirmişler ya da geçirmektedirler (Aktan ve Tunç, 1998). Ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında tarım sektörü ön plandadır. Sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte ülkelerin kitlesel üretime yönelik çalışmaları enerjiye olan talebi hızlandırmıştır. Son dönemlerde ise bilgi ekonomisi ile birlikte kentleşmenin yaygınlaşması ve teknolojiye ulaşılabilirliğin hız kazanması, ülkelerin artan enerji tüketimi ve enerji ihtiyacının karşılanması gibi konuları gündemlerine taşımaktadır. Özellikle enerji ihtiyacının karşılanmasında fosil enerji kaynaklarından yararlanılması ülkeleri çevresel sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin büyüme ve kalkınma için ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreyi de dikkate almaları gerekliliği sürdürülebilir kalkınma kavramını ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme birbirini doğrudan etkileyen, aralarında “organik” bir ilişki söz konusudur. Öncelikle ekonomiler, üretimlerine bağlı olarak milli gelirlerini artırmakta iken üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken hammadde, sermaye ve emeğin yanında enerjiye de ihtiyaç duymaktadır. Diğer taraftan, ülkelerin milli gelirlerinin artması enerji tüketimlerini de artırmaktadır. Türkiye’nin gelişen ekonomisine ve değişen sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak enerjiye olan gereksinimi her geçen gün artmaktadır.

Dünya Bankası (2017) verilerine göre Türkiye’de 2000’li yıllar itibariyle kişi başı GSYH verilerinde önemli bir artışın izlendiği görülmektedir. Bu kapsamda 2000 yılında yaklaşık 4.215 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, artarak 2015 yılında yaklaşık 9.125 dolara ulaşmıştır. Buna ilaveten, Türkiye’de kişi başı enerji tüketimi yıllar itibariyle artış göstermektedir. Enerji tüketimi 2000 yılında kişi başına yaklaşık 1.201 kg petrol eşdeğeri (kg of oil equivalent per capita) iken, 2015 yılında bu oran yaklaşık 1.648’e ulaşmıştır.

Toplam enerji ihtiyacının yaklaşık %74’ünü ithal enerji girdileri ile karşılayan Türkiye’nin 2014 yılı itibariyle toplam enerji tüketimi yaklaşık 123.937 bin TEP olarak gerçekleşmektedir. Bu oran, petrolde ve kömürde %92, doğal gazda ise %99 düzeyindedir (ETKB, 2016). Bu tablo, Türkiye’nin enerji ithal eden ve enerjide büyük bir oranda dışa bağımlı olan net enerji ithalatçısı bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla giderek artan petrol ve doğal gaz talebinin yeterli bir kısmının yerli kaynaklardan karşılanabilmesi kısa dönemde pek mümkün görülmemektedir (Bayrak ve Esen, 2014). Bu noktada Türkiye’nin dışa bağımlılığını azaltmak, kaynak çeşitliliğini artırmak, verimliliği artırmak, enerji talep artışını uygun ekonomik koşullarda karşılamak ve arz güvenliğini sağlamak ülkenin birincil politika hedefleri arasında yer alması gerekmektedir.

Türkiye ekonomisi de son yıllarda büyük bir yükseliş trendine girmiş olup enerji talebi de gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, sınırlı enerji kaynakları olan ve ihtiyacının büyük bir kısmını ithal girdilerle karşılayan Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışma, Türkiye’de enerji

tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin yapısal kırılmalı testlerle incelenmesi açısından önemli olabilir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü ile başlayan ilk bölümün ardından ikinci bölümde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ile ilgili literatür incelemesi yapılmaktadır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve değişkenlerle ilgili bilgiler ve çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler açıklanmaktadır. Ayrıca bu bölümde, çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Son bölümünde ise bulguların mevcut literatüre olan uyumu değerlendirilmekte ve ulaşılan sonuçlar dâhilinde çeşitli politik önerilerde bulunularak çalışma bitirilmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ulusal ve uluslararası verilerden hareketle enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma vardır. Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi dört hipotez altında incelendiği gözlenmektedir (Payne, 2010; Ozturk 2010; Aydın ve Esen, 2017). Buna göre, ilk grupta enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bulunan tek yönlü nedensellik ilişkisi büyüme hipotezi (growth hypothesis) olarak ifade edilmektedir (Stern, 2000; Shiu ve Lam, 2004; Altınay ve Karagöl, 2005; Apergis ve Payne, 2010; Iyke, 2015). İkinci grupta, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bulunan nedensellik ilişkisi korumacılık hipotezi (conservation hypothesis) olarak adlandırılmaktadır (Cheng ve Lai, 1997; Ghosh, 2002; Mozumder ve Marathe, 2007; Herrerias vd., 2013). Üçüncü grupta, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki iki yönlü nedensellik ilişkisi geri besleme (feedback) hipotezidir (Paul ve Bhattacharya, 2004; Shahbaz ve Lean, 2012; Essegir ve Khouni, 2014). Dördüncü grupta ise, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması durumunda yansızlık hipotezinin (neutrality hypothesis) geçerliliğinden bahsedilmektedir (Akarca ve Long, 1980; Yu and Hwang, 1984; Altınay ve Karagöl, 2004).

Son dönemlerde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalar tek bir ülke veya ülke gruplarına dayanmakta ve sonuçlar kullanılan analiz yöntemlerine ve zamana bağlı olarak da farklılık göstermektedir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ilk çalışma Kraft ve Kraft (1978)'a aittir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisi Kraft ve Kraft (1978), Yu ve Choi (1985), Glasure ve Lee (1997), Soytaş vd. (2001), Soytaş ve Sari (2003; 2006), Akinlo (2008), Tsani (2010), Akarca ve Long (1980), Eggoh vd. (2011), Wang vd. (2011), Erdoğan ve Gürbüz (2014), Gövdere ve Can (2015) tarafından incelenmiştir. Bu çalışmaların temel amacı ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve/veya enerji tüketiminden ekonomik büyümeye bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını tespit etmektir.

Kraft ve Kraft (1978), ABD için 1947-1974 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Akarca ve Long (1980), ABD'de 1973-1978 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. Çalışmada ABD'de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Yu ve Choi (1985), Güney Kore ve Filipinler’de 1954-1976 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada Güney Kore’de ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve Filipinler’de ise enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Yang (2000), Tayvan’da 1957-1997 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Soytas vd. (2001), Türkiye’de 1960-1995 dönemi için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik testi ile analiz etmiştir. Türkiye’de enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Nedensellik testi sonucuna göre ise enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı bulunmuştur.

Altınay ve Karagöl (2004), Türkiye’de 1950-2000 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Mucuk ve Uysal (2009), Türkiye’de 1990-2006 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi, nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizinden yararlanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Hou (2009), Çin’de 1953-2006 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi ve nedensellik testi ile araştırmıştır. Çalışmasında enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Fuinhas ve Marques (2011) Portekiz, İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye için 1965-2009 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini ARDL sınır testi ile incelemiştir. Çalışmada, kısa ve uzun dönemde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Kaplan vd. (2011), Türkiye’de 1971-2006 dönemi için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini VECM ve nedensellik testi ile araştırmıştır. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Erdoğan ve Gürbüz (2014), Türkiye’de 1970-2009 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yapısal kırılmalı testler ve nedensellik testi ile incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Gövdere ve Can (2015), Türkiye’de 1970-2014 döneminde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini eşbütünleşme analizi, hata düzeltme modeli ve dinamik en küçük kareler yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre ise,

seriler arasında ortaya çıkan bir sapmanın yaklaşık üç dönem sonra giderildiği bulunmuştur.

Aydın ve Esen, (2016) Türkiye için 1975-2013 dönemi enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve enerji yoğunluk düzeyinin bu ilişkiye etkileri araştırılmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği eşik modeli sonuçları, geçiş ekonomilerinde uzun dönemde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin olduğuna dair yeni kanıtlar sunmaktadır. Çalışmada, eşik enerji yoğunluk seviyesinin üzerinde gerçekleşen bir enerji tüketim oranının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği; eşik değerin altındaki bir tüketimin ise büyümeyi olumlu etkilediği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Doğrusal olmayan modeller kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen Aydın ve Esen, (2017) benzer bir metodoloji ile geçiş sürecindeki 5 Türk Cumhuriyeti için 1991-2012 dönemi verileriyle incelemektedir. Dinamik panel eşik modeli kullanılarak elde edilen analiz sonuçları da enerjinin verimli kullanıldığı dönemde enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği; enerji yoğunluğunun yüksek olduğu dönemlerde ise büyümenin olumsuz etkilendiği yönünde kanıtlar sunmaktadır.

3. MODEL, VERİ SETİ VE UYGULANAN EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’de 1980-2013 yılları arasında ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisi, tekli kırılmaya izin veren yapısal kırılmalı testlerle analiz edilmektedir. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsil etmek amacıyla GSYH değişkeni, Dünya Bankası veri setinden ABD doları şeklinde temin edilmiştir. Enerji tüketimi değişkeni ise, Dünya Bankası’ndan kg petrol eşdeğeri olarak alınmıştır. Analiz sonuçlarında GSYH’nın kısaltması “GDP”; enerji tüketiminin kısaltması olarak “ET” kullanılmıştır. Analizlerde değişkenler kişi başı olarak ve logaritması alınarak kullanılmıştır.

Sonraki aşamada, çalışmada ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisini tespit etmek amacıyla kullanılan yöntemlere ve analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

3.1. Yöntem ve Analiz Sonuçları

Zaman serisi analizlerinde kullanılan değişkenler, zaman boyutu çerçevesinde değişmelere uğrayacağından yapısal kırılmalar meydana getirmekte ve bu durum iktisadi ilişkileri de değiştirebilmektedir (Yılancı, 2009: 326). Bundan hareketle, çalışmada tekli yapısal kırılmaya izin veren testlerle Türkiye’de ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın ilk analizi, Zivot- Andrews yapısal kırılmalı birim kök testi ile değişkenlerin durağanlığını sınamaktır. İkinci aşamada, Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığı tespit edilmektedir. Son olarak, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumunda uzun ve kısa dönem eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmektedir.

3.1.1. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews (1992), yapısal kırılmanın dışsal olarak bilindiği Perron (1989) testine alternatif olarak kırılmanın içsel olarak tahmin edilmesine izin veren ve tekli yapısal kırılma testi olan Zivot-Andrews (ZA) birim kök testini geliştirmişlerdir.

ZA birim kök testi, aşağıdaki (1), (2) ve (3) numaralı denklemlerde yer alan üç modelle ele alınmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 254):

$$\text{Model A: } y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

Model A düzeyde, Model B eğimde ve Model C ise hem eğimde hem de düzeyde ortaya çıkan yapısal değişimi içermektedir. Burada $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı, T_B kırılma zamanı olmak üzere, $\tau = T_B / T$ kırılma noktasını göstermektedir. Ayrıca, DU_t , $t > TB$ durumunda 1, diğer durumlarda 0 değerini alan sabit terimde ortalamada meydana gelen kırılmayı göstermekte; DT_t , $t > TB$ iken $t - TB$, diğer durumlarda 0 değerini alan ve trendde meydana gelen kırılma için kukla değişkenini göstermektedir. Δy_{t-i} , hata terimlerindeki meydana gelebilecek otokorelasyonu engellemek amacıyla denklemlere eklenmektedir.

ZA birim kök testinde, y_{t-1} değişkeninin katsayısı olan α 'nın en küçük t-istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih uygun yapısal kırılma noktası olarak seçilmektedir. Uygun kırılma noktasının tespit edilmesinden sonra, hesaplanan t istatistiği mutlak değer içerisinde ZA kritik değerinden büyük ise yapısal kırılma olmadan serinin durağan olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiği mutlak değer içerisinde ZA kritik değerinden küçük ise, serinin yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotez reddedilmektedir (Yılancı, 2009: 326). Tablo 1’de kişi başı GSYH ve kişi başı enerji tüketimi değişkenlerine ait ZA birim kök testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1’de yer alan sonuçlara göre, Model A ve Model C için GSYH ve enerji tüketimi serileri %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde mutlak değerce kritik değerlerden büyük olduğu için yapısal kırılmayla birlikte serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A (t-ist)	Model A Kırılma Zamanı	Model C (t-ist)	Model C Kırılma Zamanı
lnGDP	-4.0667	1994	-3.9367	1994
lnET	-4.7999	2001	-4.6289	2001
	Model A Kritik Değerleri		Model C Kritik Değerleri	
Kritik Değerler		-5,34		-5,57
		-4,93		-5,08
		-4,58		-4,82

Notlar:

- *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerindeki kritik değerleri göstermektedir. İlgili kritik değerler için bkz: Zivot ve Andrews (1992).

- (t-ist.) t-istatistik değerlerini ifade etmektedir.

24 Ocak 1980 Kararları sonucunda Türkiye ekonomisi liberal bir yapıya kavuşmuştur. Bu süreçte yabancı sermayenin ülkeye giriş ve çıkışları serbest hale getirilmesinin krizlerin önünü açtığı söylenebilir. Dolayısıyla 1990'lı yıllarda sıkça ortaya çıkan ekonomik krizlerden birini 1994 yılındaki kriz oluşturmaktadır. 1994 krizinin sebepleri arasında 1989-1993 yılları arasında dış açıklarda artış, yüksek faiz politikaları sonucunda kısa vadeli yabancı sermaye girişleri ve kamu kesimi açıklarındaki artış sayılabilir. 1994 krizi neticesinde Türkiye ekonomisinde istikrarı sağlayabilmek amacıyla 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır (Üzümcü ve Dikkaya, 2010: 279-280). 22 Kasım 2000 krizinin devamı olarak ortaya çıkan 2001 krizi ise, mali nitelikte bir krizdir. 2001 krizinin nedeni döviz talebindeki artışların ortaya çıkardığı likidite ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, faiz ve kur artışları gözlenmiştir. Cumhuriyet tarihinin en derin krizi olarak ifade edilen 2001 krizi, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan küçülmeden sonra ekonominin önemli ölçüde daralmasıyla sonuçlanmıştır (Karluk, 2006: 72-74). Bulunan kırılma tarihleri anlamlıdır ve bahsedilen dönem içerisinde ve/veya öncesinde ekonomide ortaya çıkan gelişmelerle bağdaştırılabilir.

3.1.2. Gregory-Hansen (1996) Eşbütünleşme Testi

Gregory ve Hansen (1996), yapısal kırılmanın önsel olarak değil de içsel olarak belirlendiği ve tek yapısal kırılmaya izin veren eşbütünleşme testi geliştirmişlerdir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testinde sabitte ve /veya trendde meydana gelen değişmeye göre üç farklı modele bağlı olarak seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırılabilmektedir. Model 1 sabitte kırılma (C), Model 2 trendli sabitte kırılma (C/T) ve Model 3 ise rejim değişikliği (C/S) şeklinde açıklanmaktadır.

Gregory-Hansen eşbütünleşme testi, aşağıda yer alan (4), (5) ve (6) numaralı denklemlerde gösterilmektedir:

Model 1: Düzey Kayması (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, n \quad (4)$$

Model 2: Zaman Yönelimli Düzey Kayması (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \beta t + \alpha^T y_{2t} + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, n \quad (5)$$

Model 3: Rejim Kayması (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{1t} + \varepsilon_t \quad t=1, \dots, n \quad (6)$$

Model 1’de kırılmadan önceki sabit terim μ_1 ; kırılmanın sabit terimdeki yapmış olduğu değişiklik ise μ_2 ile gösterilmektedir. Model 2’de hem sabit terimdeki hem de trenddeki kırılmalar değerlendirilmektedir. Model 3’te α_1 kırılmadan önceki eğim katsayısını; α_2 ise kırılmadan sonra eğim katsayısında meydana gelen değişikliği göstermektedir (Gregory ve Hansen, 1996: 102-103).

Bu üç model için hesaplanan Phillips test istatistikleri (Z_{α}^* ve Z_t^*) ve ADF test istatistiği (ADF^*)’nin minimum olduğu tarih eşbütünleşme testinin uygun kırılma tarihidir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testinde uygun model için belirlenen test istatistikleri Gregory ve Hansen (1996)’in çalışmalarındaki tablo kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Test değerleri kritik değerlerden büyük bulunursa yapısal kırılmayla birlikte seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır (Öztürk vd., 2013: 68). Tablo 2’de Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 2. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Kırılma Dönemi	ADF İstatistiği	Kritik Değerler	
			%1	%5
Sabitte Kırılma (C)	2002	-4.29 (3)	-5.13	-4.61
Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)	2002	-4.42 (3)	-5.45	-4.99
Rejim Değişimi (C/S)	1998	-4.50 (7)	-5.47	-4.95

Not: Kritik değerler Gregory and Hansen (1996:109)’dan alınmıştır. Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme sayısını göstermektedir.

Tablo 2’de, sabitte kırılma modeli, trendli sabitte kırılma modeli ve rejim değişikliği modeli sonuçları, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında yapısal kırılmaların dikkate alınması ile birlikte eşbütünleşme ilişkisinin varlığı zaman içerisinde yaşanan yapısal değişikliklerin önemli olduğunu açıklamaktadır.

3.1.3. Uzun Dönem Analizi: Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Geleneksel EKK yöntemiyle tahmin edilen bir modelin katsayılarının standart hataları sapmalı olacağından, yapısal kırılmaların kukla değişken olarak modele dâhil edilebildiği uzun ve kısa dönem katsayıların tahmin edilmesinde DOLS (Dynamic Ordinary Least

Squares), FMOLS (Fully Modified OLS) ve CCR (Canonical Cointegrating Regression) yöntemlerinden yararlanılmıştır. DOLS yöntemi, bağımsız değişkenler ve hata terimi arasındaki içsellik sorunundan kaynaklanan sapmaların giderilmesinde etkin bir tahmincidir. FMOLS yöntemi, bağımsız değişkenler ve hata terimi arasındaki ardışık bağıntı ve içsellik sorunundan kaynaklanan sapmaların giderilmesinde etkin bir tahmincidir. CCR yöntemi, geleneksel EKK yönteminden kaynaklanan sapmaları yok etmede kullanılan bir tahmincidir (Nazlıoğlu, 2010: 99).

Bir önceki aşamada Gregory-Hansen eşbütünleşme testinin sabit ve trend içeren modelinde tespit edilen yapısal kırılma kukla değişkeni, uzun dönem analizini yapabilmek için modele dahil edilmiştir. Kukla değişken; kırılmanın olduğu tarihe kadar olan yıllara sıfır, diğer yıllara bir değeri verilerek oluşturulmuştur. Tablo 3'te DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılarak ekonomik büyümenin bağımlı değişken ve enerji tüketiminin bağımsız değişken olduğu modelin tahmin sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 3. Uzun Dönem Katsayılar

Bağımlı Değişken	DOLS		FMOLS		CCR	
	ET	K1	ET	K1	ET	K1
GDP	2.400* (0.000)	0.452* (0.000)	2.369* (0.000)	0.403* (0.000)	2.380* (0.000)	0.404* (0.000)

Not: Parantez içerisindeki değerler, olasılık değerini göstermekte olup * işareti %1 anlamlılık düzeyinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Tahmindeki otokorelasyon sorunu, fark alma yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır. Kukla değişken olarak analizde; K1:2002 alınmıştır.

Tablo 3'te yer alan DOLS, FMOLS ve CCR sonuçlarına göre, enerji tüketiminin ekonomik büyüme değişkenine karşı uzun dönem katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır ve aralarında uzun dönemde pozitif bir ilişki vardır. DOLS, FMOLS ve CCR sonuçlarına göre, Türkiye'nin enerji tüketimindeki %1'lik artış GSYH'yi sırasıyla % 2.40, % 2.36 ve % 2.38 oranında artırmaktadır. Her üç eşbütünleşme katsayı tahminlerinde kukla değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı çıkması, eşbütünleşme yöntemi tarafından belirlenmiş olan tarihlerde, ekonomide önemli değişimlerin yaşandığına işaret etmektedir.

3.1.4. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli

Kısa dönem analizi, hata düzeltme modeli çerçevesinde, farkı alınmış seriler ve uzun dönem analizinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeri (ECT_{t-1}) kullanılarak yine DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Tablo 4'te kısa dönem analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 4'e göre, hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla, uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenler arasında kısa dönemde ortaya çıkan sapmalar (DOLS tahmincisine göre her yıl %33, FMOLS tahmincisine göre %52 ve CCR tahmincisine göre %54'lük kısmı giderilerek) ortadan

kalkmakta ve değişkenler tekrar uzun dönemde denge değerine (bu yıl içinde yaşanacak bir sapma yaklaşık DOLS tahmincisine göre 3, FMOLS ve CCR tahmincisine göre 5 yıl sonra) yaklaşmaktadır. Bu durum, uzun dönem analizinin güvenilir olduğunun ispatı niteliğindedir.

Tablo 4. Kısa Dönem Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	DOLS		FMOLS		CCR	
	ECT _{t-1}	ΔET	ECT _{t-1}	ΔET	ECT _{t-1}	ΔET
ΔGDP	-0.330 (0.369)	2.257** (0.05)	-0.515* (0.000)	1.832* (0.000)	-0.539* (0.000)	1.642* (0.004)

Not: Parantez içerisindeki değerler, olasılık değerini göstermekte olup * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ekonomik kalkınma ve sosyal kalkınmanın önemli bir faktörü olan enerji, gündelik hayatın ihtiyaçlarının giderilmesinde ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesinde önem arz etmektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde enerji kaynaklarına olan ihtiyacın karşılanmasında çevreyi kirleten fosil enerji kaynakları kullanılmaktadır. Ayrıca, enerji tüketimi nüfus artışları, sanayileşme, kentleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte artış göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tekli kırılmaya izin veren yapısal kırılmalı testlerle incelenmesidir. Bu bağlamda, ilk olarak çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin durağanlıkları tekli kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi ile sınanmıştır. ZA birim kök testi sonuçlarına göre, Model A ve Model C için GSYH ve enerji tüketimi serileri %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde mutlak değerce kritik değerlerden büyük bulunmuş ve yapısal kırılmayla birlikte serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişki Gregory-Hansen tekli yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçları sabitte kırılma modeli, trendli sabitte kırılma modeli ve rejim değişikliği modellerinde ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir. Son olarak, eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler yapısal kırılmaların kukla değişken olarak analize dâhil edilebildiği DOLS, FMOLS ve CCR eşbütünleşme katsayı tahmincileri ile test edilmiştir. DOLS, FMOLS ve CCR uzun dönem tahminci sonuçlarına göre, Türkiye’nin enerji tüketimindeki %1’lik artış GSYH’yı sırasıyla % 2.40, % 2.36 ve % 2.38 oranında artırmaktadır. Her üç eşbütünleşme katsayı tahminlerinde kukla değişkenlerin istatistikî olarak anlamlı çıkması, eşbütünleşme testi sonucunda belirlenmiş olan tarihlerde, ekonomide önemli değişimlerin yaşandığına işaret etmektedir. Kısa dönem analiz sonuçları ise, hata teriminin katsayısının negatif ve istatistikî olarak anlamlı olduğunu göstermiştir.

Türkiye ekonomisinin son yıllarda büyük bir yükseliş trendine girmiş olmasıyla birlikte enerji talebinin de gün geçtikçe artış gösterdiği bilinmektedir. Bu çalışmada, sınırlı enerji

kaynakları olan ve ihtiyacının büyük bir kısmını ithal girdilerle karşılayan Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Analiz sonuçları Türkiye’de enerji tüketiminin ekonomik büyümeye yol açtığını göstermiştir. Bu çalışma, Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin yapısal kırılmalı testlerle incelenmesi açısından önemli olabilir.

Büyüyen ekonomisi ile Türkiye’de enerji talebi, üretim ve tüketim faaliyetlerine bağlı olarak artış göstermektedir. Türkiye’nin enerji tüketiminin önemli bir kısmının ithalat yoluyla karşılanıyor olması dış ticaret açıklarının önemli bir nedenini oluştururken aynı zamanda genellikle fosil enerji kaynaklarının tüketilmesi de çevre tahribatını artırmaktadır. Dolayısıyla, ülkemizde enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında temiz ve yerli enerji kaynakları olan yenilenebilir enerji kaynakları potansiyellerinin değerlendirilmesi ve kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanmak suretiyle istihdam artışları ekonomik büyümenin sürdürülebilmesini, dış ticaret açıklarının giderilmesini ve çevreye de zarar vermeyerek gelecek nesillere yaşanılabilir bir hayatın bırakılmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akarca, A. T., & Long, T. V. (1980). On the relationship between energy and GNP: a reexamination. *The Journal of Energy and Development*, 326-331.
- Akinlo, A.E. (2008). Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from 11 Sub-Sahara African Countries. *Energy Economics*, 30, 2391-2400.
- Aktan, C. C., & Tunç, M. (1998). 21. Yüzyıla Girenken Bilgi Toplumu ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, 19, 118-134.
- Altınay, G., & Karagol, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*, 26(6), 985-994.
- Altınay, G., & Karagol, E. (2005). Electricity consumption and economic growth: evidence from Turkey. *Energy Economics*, 27(6), 849-856.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Energy consumption and growth in South America: Evidence from a panel error correction model. *Energy Economics*, 32(6), 1421-1426.
- Aydın, C., & Esen, Ö. (2016). Threshold Effects of Energy Consumption on Economic Growth in Turkey. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 7(3), 370-382.
- Aydın, C., & Esen, Ö. (2017). Does Too Much Energy Consumption Harm Economic Growth for Turkish Republics in The Transition Process? New Evidence on Threshold Effects. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(2), 34-43.
- Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

- Berndt, E. R., & Wood, D. O. (1975). Technology, prices, and the derived demand for energy. *The Review of Economics and Statistics*, 57(3), 259-268.
- Cheng, B. S., & Lai, T. W. (1997). An Investigation of Co-integration and Causality between Energy Consumption and Economic Activity in Taiwan. *Energy Economic*, 19(4), 435-444.
- Dünya Bankası (2017). World Development Indicators (WDI). The World Bank. (Erişim: 15.04.2017), <http://data.worldbank.org/>
- Eggoh, J. C., Bangake, C. & Rault, C. (2011). Energy Consumption and Economic Growth Revisited in African Countries. *Energy Policy*, 39, 7408-7421.
- Erdoğan, S. & Gürbüz, S. (2014). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımlı Zaman Serisi Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 79-87.
- Esen, Ö., & Bayrak, M. (2017). Does more energy consumption support economic growth in net energy importing countries?. *Journal of Economics Finance and Administrative Science*, 22(42). <http://dx.doi.org/10.1108/JEFAS-01-2017-0015>
- Esseghir, A., & Khouni, L. H. (2014). Economic growth, energy consumption and sustainable development: The case of the Union for the Mediterranean countries. *Energy*, 71, 218-225.
- ETKB (2016). *Mavi Kitap 2016*. Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.
- Fuinhas, J. A. & Marques, A. C. (2012). Energy Consumption and Economic Growth Nexus in Portugal, Italy, Greece, Spain and Turkey: An ARDL Bounds Test Approach (1965–2009). *Energy Economics*, 34, 511–517.
- Ghosh, S. I. (2002). Electricity Consumption and Economic Growth in India, *Energy Policy*, 30(2), 125-129.
- Glasure, Y. U. & Lee, A. R. (1997). Cointegration, Error-Correction, and the Relationship Between GDP and Energy: The case of South Korea and Singapore. *Resource Energy Economics*, 20, 17-25.
- Gövdere, B. & Can, M. (2015). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Eşbütünlük Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 101-114.
- Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Herrerias, M. J., Joyeux, R. & Girardin, E. (2013). Short-and Long-run Causality between Energy Consumption and Economic Growth: Evidence across Regions in China. *Applied Energy*, 112, 1483-1492.
- Hou, Q. (2009). The Relationship Between Energy Consumption Growths And Economic Growth In China. *International Journal Of Economics And Finance*, 1(2), 232-237.

- Iyke, B. N. (2015). Electricity consumption and economic growth in Nigeria: A revisit of the energy-growth debate. *Energy Economics*, 51, 166-176.
- Kaplan, M., Öztürk, İ. & Kalyoncu, H. (2011). Energy Consumption and Economic Growth in Turkey:Cointegration and Causality Analysis. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 14, 31-41.
- Karlık, S. R. (2006). *Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi ve Sonrası Yaşanan Krizlere Yönelik İstikrar Politikaları*. Edt. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yıldız. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Kraft, J. & Kraft, A. (1978). On the Relationship Between Energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 401-403.
- Mozumder, P. & Marathe, A. (2007). Causality Relationship between Electricity Consumption and GDP in Bangladesh, *Energy Policy*, 35(1), 395-402.
- Mucuk, M. & Uysal, D. (2009). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Maliye Dergisi*, 105-115.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Ozturk, I. (2010). A Literature Survey on Energy-Growth Nexus. *Energy Policy*, 38, 340-349.
- Öztürk, M. B., Kurt Gümüş, G., Taşkın, F. D. & Çağlı, E. Ç. (2013). Petrol ve Doğalgaz Fiyatları İle İmalat ve Kimya-Petrol-Plastik Sektörlerinin Endeksleri Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 64-74.
- Paul, S., & Bhattacharya, R. N. (2004). Causality between energy consumption and economic growth in India: a note on conflicting results. *Energy Economics*, 26(6), 977-983.
- Payne, J. E. (2010). A survey of the electricity consumption-growth literature. *Applied Energy*, 87(3), 723-731.
- Samuel, Y. A., Manu, O., & Wereko, T. B. (2013). Determinants of Energy Consumption: A Review. *International Journal of Management Sciences*, 1(12), 482-487.
- Shahbaz, M., & Lean, H. H. (2012). The dynamics of electricity consumption and economic growth: A revisit study of their causality in Pakistan. *Energy*, 39(1), 146-153.
- Shiu, A., & Lam, P. L. (2004). Electricity consumption and economic growth in China. *Energy Policy*, 32(1), 47-54.
- Soytas, U. & Sarı, R. (2003). Energy Consumption and GDP: Causality Relationship in G-7 countries and Emerging Markets. *Energy Economics*, 25, 33-37.
- Soytas, U. & Sarı, R. (2006). Energy Consumption and Income in G7 Countries. *Journal of Policy Modeling*, 28, 739-750.

- Soytas, U., Sarı, R. & Ozdemir, O. (2001). Energy Consumption and GDP Relation in Turkey: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis. *Global Business and Technology Association*, 1, 838–844.
- Stern, D. I. (2000). A multivariate cointegration analysis of the role of energy in the US macroeconomy. *Energy Economics*, 22(2), 267-283.
- Tsani, S. Z. (2010). Energy Consumption and Economic Growth: A Causality Analysis for Greece. *Energy Economics*, 32, 3, 582-590.
- Üzümcü, A. & Dikkaya, M. (2010). *Küresel Finansal Krizin Türkiye’nin Dış Ticaretini Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi İle Bir Karşılaştırma*. Der. İrfan Kalaycı. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Wang, S.S., Zhou, D.Q., Zhou, P. & Wang, Q.W. (2011). CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in China: A Panel Data Analysis. *Energy Policy*, 39, 4870-4875.
- Yang, H. (2000). A Note on The Causal Relationship Between Energy and GDP in Taiwan. *Energy Economics*, 22, 309-317.
- Yılancı, V. (2009). Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yu, E. S. H. & Choi, J. Y. (1985). The Causal Relationship between Energy and GNP: An International Comparison. *Journal of Energy and Development*, 10(2), 249-272.
- Yu, E. S. H., & Hwang, B. K. (1984). The relationship between energy and GNP: further results. *Energy Economics*, 6(3), 186-190.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence of the Great Crash, The Oil-Price Shock and The Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270.

Hive Hanı Muhammed Rahim Bahadır'un (1806-1825) 1809 Tarihli Bir Tarhanlık Yarlığının Üslubu ve Metindilbilimsel Yapısı^a

Hayrullah KAHYA^{1,b}

¹ Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü-İstanbul/Türkiye

Başvuru tarihi: 08 Ocak 2017

Düzeltilme tarihi: 09 Mart 2017

Kabul tarihi: 22 Mart 2017

Öz

Bu çalışmada Hive hanlığının (1511-1920) son hanlarından Muhammed Rahim Bahadır Han (1806-1825)'in 1809 tarihli bir yarlığının üslubu ve metindilbilimsel yapısı üzerinde durulmuştur. Söz konusu yarlık 19. yüzyıl Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir tarhanlık yarlığıdır. Çalışmada yarlığın önce üslup özellikleri incelenmiştir. İncelemede yarlığın üslup bakımından intitulation (elkap), arrenge (giriş/dua/niyaz/invocatio), promulgatio (bilgilendirme/duyuru), dispositio (talep), narratio (nakil/anlatım), sanctio (tasdik), corroboratio (teyit), datatio (tarih) bölümlerine yer verildiği; locus (yer) bölümünün ise eksik olduğu görülmektedir. Daha sonra yarlığın bağdaşıklık görünümü üzerinde durulmuştur. Bağdaşıklık görünümü yarlığın yinelenmeye dayalı yapısı, art gönderimsel yapısı, bağlantı öğeleri, örtüklük yapısı, eksilteli yapısı, izleksel (tematik) yapısı, dilbilgisel eylem zamanları ve yarlığı bölümlere ayıran belirtiliciler gibi çeşitli açılardan incelenmiştir. Yarlığın tutarlılık görünümü ise özelleştirme bağlantısı, sebep-sonuç bağlantısı, amaç bağlantısı, zaman bağlantısı, karşılaştırma bağlantısı gibi açılardan ele alınmıştır. Çalışmada yarlığın çeviri yazısı da yapılmıştır. Çeviri yazı verilirken tek sayfadan oluşan yarlığın her satırı yay araç içinde numaralandırılmıştır. Yarlığın tıpkıbasımı çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Muhammed Rahim Bahadır Han, Hive Hanlığı, Tarhanlık Yarlığı, Üslup, Metindilbilimsel Bağdaşıklık

^a Bu çalışma, 20-23 Nisan 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD 2017)" Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Yıldız Teknik Üniversitesi, Davutpaşa Kampüsü, Eğitim Fakültesi, 34220, Esenler/İstanbul/Türkiye.
e-posta: hayrullahkahya@hotmail.com

Diplomatic Style and Textlinguistic Structure of A Yarlıq of Tarkhanlıq (Dated 1809) Belonging to Khan of Khiva Muhammad Rahim Bahadur (1806-1825)

Abstract

A manuscript called yarlıq has been examined in this study. This yarlıq belongs to Muhammad Rahim Khan (1806-1825) who is a khan from of Khiva Khanate (1511-1920) and ordered by him in 1809. This yarlıq is a royal decree related to tarkhanlıq and written in Chaghatay Turkish with Arabic alphabet on 19th century. The yarlıq has been analyzed in terms of diplomatic style structure and textlinguistic structure. When its stylistic structure was analyzed it was realized that the yarlıq has all sections (intitulatio, arrega/invocatio, promulgatio, dispositio, narratio, sanctio, corroboratio, datatio) of a yarlıq except locus. After this analysis cohesiveness of the manuscript was discussed in terms of its repetitional structure, anaphorical reference structure, connectoral structure, implicational structure, elliptical structure, thematic structure, grammatical tenses structure, marqueural structure, and cohesion of the manuscript in terms of its privatising link, cause and effect link, purpose link, time link, comparing link. Also its transcription was done designating parenthetically its each line. Besides, facsimile of the yarlıq has been added to this study.

Keywords

Muhammad Rahim Bahadur Khan, Yarlıq of Tarkanlıq, Diplomatic Style, Cohesiveness

1. GİRİŞ

Harezmi bölgesinde kurulduğu için *Harezmi Hanlığı* olarak da bilinen *Hive Hanlığı*¹ (1512-1920) 16. yüzyılda Orta Asya'daki Türk birliğinin bozulmasından sonra kurulan üç hanlıktan (Buhara, Hive, Hokand Hanlıkları) biridir. 1860'lı yıllarda Türkmenlerin isyanı gibi bazı olumsuz gelişmeler Hanlığın gücünü azaltmıştır. Bu durumu fırsat bilen Ruslar da Hanlığı 1873'te işgal etmişlerdir. Bir süre Rus hâkimiyeti altında varlığını sürdüren *Hive Hanlığı*, 1920'de resmen ortadan kaldırılmış; yerine *Harezmi Halk Cumhuriyeti* kurulmuştur (Alpargu 2002: 571). 1924'te de bu devlete tamamen son verilip toprakları Harizm, Özbekistan, Türkmenistan ve Kara Kalpakistan arasında paylaşılmıştır (Saray 1998: 170).

Orta Asya, özellikle *Hive Hanlığı* üzerine önemli çalışmaları bulunan bilim adamlarından Yuri Bregel (1925-2016), Orta Asya Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan *Hive Hanlığına* ait 17.-19. yüzyıllara tarihlenmiş otuz adet tarihî belgeyi 2007 yılında yayımlamıştır². Bregel söz konusu çalışmasında ele aldığı ve genellikle Hanlığın diplomasine ilişkin bu belgeleri Arap harfleri ile yeniden dizmiş, belgelerin kısa bir

tanıtımını yapmış ve içeriğini özetlemiştir. Çalışmasının sonunda belgelerin tıpkıbasımına da yer vermiştir.

Bu çalışmada *Hive Hanlığı* tarihinde önemli bir yere sahip olan Muhammed Rahim Bahadır Han³ (1806-1825)'ın Bregel'in hazırlamış olduğu söz konusu eserde yer alan Cemaziyelâhir 1224/Temmuz-Ağustos 1809⁴ tarihli bir yarlığının⁵ üslub özellikleri ve metindilbilimsel yapısı ele alınacaktır. Çalışmaya konu olan belge, bir tarhanlık⁶ yarlığıdır⁷. Bregel'in bildirdiğine göre, elimizdeki yarlık Hive Tarih Müzesi'nde 2089 kayıt numarası ile koruma altındadır. Tıpkıbasımdan anlaşılacakla birlikte Bregel, yarlıktaki mühürlerden birinde "Raḥīm Kūlī H(w)ārezm-šāh" yazısının okunduğunu belirtmektedir (Bregel 2007: 19). Yarlığın sağ kenarında okunaksız iki mühür daha bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan yarlıkta, Muhammed Rahim Bahadır Han tarafından halife Hz. Ali'nin soyundan geldiği söylenen *Savmaî Ata*⁸ adlı bir evliyanın oğullarından *Yusuf Hoca, Ata Can Hoca, Baba Can Hoca, Geday Hoca, Sikender Hoca, Kalender Hoca, Nuruddin Hoca, Avaz Hoca* ve *Güman Hoca*'ya tarhanlık verildiği anlaşılmaktadır. Yarlıkta adı geçen tarhanlara tüm vergilerden muafiyet hakkı tanınmış ve onlara devlet memurları tarafından herhangi bir eziyet edilmemesi veya güçlük çıkarılmaması da buyurulmuştur. Bu çalışmada yarlığın önce üslup özellikleri, daha sonra metindilbilimsel yapısı incelenecektir.

2. YARLIĞIN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Yarlıklar konularına, amaçlarına ve dönemlerine göre az çok farklılık göstermekle birlikte yüzyıllar süren devlet geleneği içinde kalıplaşmış şekilleriyle yazılacaklardır (Özyetgin 1996: 77). Bu yüzden yarlıkları üslup bakımından incelemek demek, bir bakıma bu kalıplaşmış yapı üzerinde durmak demektir.

Yarlıklar genellikle yarlığı yazdıran hükümdarın adından sonra Türkçe kalıp bir ifade olarak *sözüm* şeklinde başlar (Özyetgin 1996: 81). Elimizdeki yarlık ise "Allah" anlamındaki *hū* 'dan sonra *Ebu'l-muzaffer ve'l-manşūr Muḥammed Raḥīm Bahādur ḥān sözümüz* şeklinde başlamaktadır. Hanın adından önceki unvanların olduğu bölüm *intitulatio* (elkap) bölümü olarak değerlendirilebilir. Yarlığın *arrenga* (giriş/dua/niyaz/invocatio) bölümünde yüce Allah'a hamd; kurbet (yakınlık) makamını kazanmış Hz. Peygambere tahiyat ve onun âl ve ashabına selam ifade edilmiştir. *Arrenga* bölümünden sonra gelen *promulgatio* (bilgilendirme/duyuru) bölümünde hanın kardeş, oğul gibi akrabaları (*karıntaşlar, iniler* ve *oğullar*), ardından *çaraçu biyeler, dīvānlar, ḥācibler, kādīlar, aça* ve *arbāblar, 'ummāllar* ve son olarak Harezm'deki özellikle Hive'deki halka⁹ (*sekene-i Ḥ(w)ārazm hususan Ḥīvaḳ*) hitap etmektedir. *Dispositio* (talep)'yu takip eden *narratio* (nakil/anlatım) bölümünde asıl buyruğun ifade edildiği görülmektedir. Burada han, *Savmaî Ata*'nın oğullarının vermiş olduğu dilekçeye¹⁰ istinaden onların soyunun Hz. Ali'ye -dolayısıyla ehl-i beyte- dayandığını öğrendikten sonra ruhuna hürmet niyetiyle onun dokuz oğluna (*Yusuf Hoca, Ata Can Hoca, Baba Can Hoca, Geday Hoca, Sikender Hoca, Kalender Hoca, Nuruddin Mahdum, Avaz Hoca* ve *Güman Hoca*) tarhanlık ve buna bağlı olarak bütün vergilerden muafiyet imtiyazı verildiği ifade edilmektedir. *Dispositio*'nun devamında bu yarlığı görenlerin yarlıkta adı geçenlerin tarhan olduklarını ve vergilerden muaf tutulduklarını bilmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda tarhanlardan *'ameldār, ehl-i kalem, elçi, yolçı, bācbān, keştibān,*

koruġbān, dervāzebān, terāzūbān, biy, aravul ve kōtevūl gibi devlet memurlarının herhangi bir vergi talep etmemeleri ve onlara herhangi bir zahmet veya zarar verilmemesi emredilmektedir. Burada devlet memurlarının sōz konusu şahıslardan her yıl tasdikli bir yarlık (*tāze niān*) talep etmemeleri de buyurulmaktadır. Bōylece adı geçen şahıslar be vakit namazdan sonra temiz bir gōnūl ve rahatlık içinde devletin bekası için dua edeceklerdir. Bu bōlūm *sanctio* (tasdik) ve *corroboratio* (teyit) bōlūmlerini oluşturmaktadır. Yarlıġın son bōlūmū *datatio* (tarih)'dur. Buna gōre yarlık, Hicrī 1224 senesinin Cumada's-sani ayında yazılmıştır. Bu tarih Miladī 1809 yılının Temmuz veya Aġustos aylarına denk gelmektedir. Elimizdeki yarlıkta *locus* (yer) bōlūmū yoktur.

Yarlıklar genel olarak *mukaddime kontekst* ve *son protokol* olmak ūzere ū ana bōlūmde incelenebilir. Elimizdeki yarlıġın *intitulatio, arrena* ve *promulgatio* bōlūmleri *mukaddime, dispositio, narratio, sanctio* ve *corroboratio* bōlūmleri kontekst; *datatio* bōlūmū ise *son protokol* bōlūmleri içinde deġerlendirilebilir.

Elimizdeki yarlıġın ūvgū ifadeleri dışında sade yazılmış bir metin olduġu sōylenebilir. Ayrıca metnin ieriġine uygun olarak metinde vergi ve devlet yōnetimi ile ilgili birçok terimin getiġi gōrūlmektedir.

3. YARLIġIN METİNDİLBİLİMSEL YAPISI

Batı'da 20. yūzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan metindilbilim (textlinguistics) alımalarının Tūrkiye'de yaygınlaşması bin dokuz doksanlı yıllara rastlar. Metindilbilim, bir metni oluşturan unsurların belli yōntemlerle dilbilimsel açıdan ōzūmlemesini ele alan bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Teorik anlamda metindilbilim konusunda ilk çalışan bilim adamlarının başında M. A. K. Halliday ve Ruiya Hasan (1976), Gillian Brown ve Goerge Yule (1986) gibi araştırmacılar gelir. Bu araştırmacılar, cūmlelerin bir metin oluşturabilmesi için cūmler arasında baġdaıklık, uyum ve tutarlılık olması gerektiġini ileri sūrmūlerdir. Metnin bu ūzellikleri sayesinde okuyucu veya dinleyici, metni daha iyi algılayacak ve metnin geneli ile ilgili varsayımlarda bulunabilecektir (Demirci 2014: 217-218).

Tūrkede "dokuma, dokumacılık" anlamlarındaki *teksti*/kelimesi ile aynı kōke sahip olan *metin* (Fr. texte, Ing. text), -kumaşın ipliklerden dokunarak bir būtūn oluşturması gibi-kendisini oluşturan ūgelerin birbirine aşama aşama eklenmesi sūrecinin sonunda ortaya çıkar (Akbayır 2013: 189). Bir metnin bir cūmler yıġını olmaktan çıkıp bir *metin* haline gelebilmesi için ierdiġi bazı bilgilerin çeşitli şekillerde tekrarlanması, bir taraftan da sōzūn bir amaca, bir sona doġru gelişerek ilerlemesi gerekmektedir. Bu, metne yeni ūgelerin ve bilgilerin katılması yoluyla yapılır. Bir metin aynı zamanda mantıksal ve anlamsal būtūnlūġe de sahip olmalıdır. Metinde birbiriyle çelişen duygu ve dūūncelere yer verilmemesi, metindeki gōndergelerin dış dūnyanın gerçekleriyle ūrtūmesi ve mantıksal bir ilişki içinde bulunması gibi ūzellikler cūmler yıġınlarının bir *metin* oluşturmasını saġlayan etmenlerdendir¹¹ (Onursal 2003: 125).

Metindilbilimsel olarak bir metin, baġdaıklık ve tutarlılık gibi açılardan incelenebilir. Bu çalışmada sōz konusu yarlıġın baġdaıklık ve tutarlılık gōrūnūmū¹² ūzerinde durulacaktır.

3.1. Yarlığın Bağdaşıklık Görünümü

Bağdaşıklık (cohesion), metni oluşturuvcu öğelerin yinelenmesi, art gönderim, ön gönderim, eksiltili yapılar, örtük anlatımlar, izlekler ve örgeler, dilbilgisel eylem zamanları gibi çeşitli açılardan incelemeye dayanır (Günay 2003: 52-87). Özne-yüklem uygunluğu, öge eksikliği, gereksiz öge kullanımı, öğelerin yanlış dizimi, gönderim öğelerinin yanlış dizimi, yinelemelerin sıklığı gibi öğeler de bağdaşıklık öğeleri olarak değerlendirilebilir (Karaağaç 2015: 362-363). Bağdaşıklık metnin dilbilgisel özelliklerini, başka deyişle kelime ve kelime gruplarının birbirleriyle ilişkilerini ortaya koyan dilbilgisel seviyeyi temsil eder. Bu, bir bakıma metnin yüzey yapısını ele almak demektir (Demirci 2014: 219).

Bu bölümde söz konusu yarlığın bağdaşıklık görünümü yarlığın yinelenmeye dayalı yapısı, art gönderimsel yapısı, bağlantı öğeleri, örtüklük yapısı, eksiltili yapısı, izleksel (tematik) yapısı, dilbilgisel eylem zamanları ve yarlığı bölümlere ayıran belirtiliciler gibi çeşitli açılardan incelenmiştir.

3.1.1. Yarlığın Yinelenmeye Dayalı Yapısı

Her metinde her türlü dilsel yapı değişik şekillerde metin boyunca yinelenabilir. Metindeki kişilerin, uzamın, eşyanın, durumun, nesnenin yinelenildiği görülür. Böylece cümleler arasında bağlantı sağlanır (Günay 2003: 61). Bu da metnin bağdaşıklık unsurlarından birini oluşturur:

İmdi bu fermān-ı hümāyun-ı ‘ālī mazmūnıgā muṭṭalī’ bolgaç bu mezkūr bolgān camā’atnı (...) *Tā kim bu mezkūr bolgān cemā’at tinç köngül ve āsūde-hāṭır bolup ba’da ez-adā-yı şalavāt-ı hāmse bizning du‘ā-yı devlet-i ebed-muddatımızgā meşgūl bolgāylar (...)*

Yukarıdaki iki cümlede geçen *bu mezkūr bolgān cemā’at* sözcük öbeğiyle kişilerin yinelenildiği görülmektedir.

(...) muşārūn ileyhimlerining ahvālīga şāmil kılıp körüp bilip tarḥān ve marfū‘u’l-kālem kılduq. İmdi bu fermān-ı hümāyun-ı ‘ālī mazmūnıgā muṭṭalī’ bolgaç bu mezkūr bolgān camā’atnı tarḥān ve marfū‘u’l-kālem bilip (...) cümlesinde ise *tarḥān ve marfū‘u’l-kālem* bağlama öbeği yapısındaki gönderge yinelenmiştir.

3.1.2. Yarlığın Art Gönderimsel Yapısı

Metindilbilimsel açıdan her metinde art gönderim veya ön gönderimsel birimler bulunabilir. İncelediğimiz yarlıkta art gönderimsel ilişkiler bulunmaktadır.

Art gönderimsel ilişkide metin içinde önce söylenen herhangi bir kişi, izlek, durum, nesne ya da kavram daha sonra aynı yahut farklı şekillerde tekrar eder. Metnin bağlamsal durumu ile ilgili olan bu tür yapılar metnin bağdaşıklık niteliklerinden birini oluşturur. Art gönderimler, adil kullanımı ile art gönderim, sözcüksel art gönderim, gösterilenin yinelenmesi ile art gönderim, çağrışımsal art gönderim, belirteçle yapılan art gönderim, ortak göndergesi olan art gönderim, çok bağımlı art gönderim ve önvarsayımsal art gönderim gibi kendi içinde çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilirler (Günay 2003: 61-66).

Bu çalışmada incelenen yarlıkta sözcüksel art gönderim ile gönderenin yinelenmesi yoluyla oluşturulmuş art gönderim örnekleri bulunmaktadır: (...) *bu uçurda kuşbu'l-evliyā ve senedü'l-etkiyā Şavma'ī Ata (عليه الرحمة)ning neseb-i mübārekleri ḥazret-i 'Alī (كريم الله وجهه)ğa yetiše turur. Büzürgvār-ı mezkürning rüḥ-ı şeriflerin şılap ve ḥürmet kılıp Yūsuf Ḥ(w)āce ve Ata Cān Ḥ(w)āce ve Baba Cān Ḥ(w)āce ve Gedāy Ḥ(w)āce ve Sikender Ḥ(w)āce ve Kālander Ḥ(w)āce ve Nūru'd-dīn Maḥdūm ve 'Avaz Ḥ(w)āce ve Gümān Ḥ(w)āce büzürgvār (عليه الرحمة)ning evlādları érkeni ḥātır-ı şarīfimizğa ma'lūm bolğan üçün (...)*

Yukarıdaki cümlede önce adı söylenen *Şavma'ī Ata*'dan daha sonra *büzürgvār-ı mezkürning* ve *büzürgvār* şeklinde söz edilerek art gönderim yapılmıştır.

(...) *Yūsuf Ḥ(w)āce ve Ata Cān Ḥ(w)āce ve Baba Cān Ḥ(w)āce ve Gedāy Ḥ(w)āce ve Sikender Ḥ(w)āce ve Kālander Ḥ(w)āce ve Nūru'd-dīn Maḥdūm ve 'Avaz Ḥ(w)āce ve Gümān Ḥ(w)āce büzürgvār (عليه الرحمة)ning evlādları érkeni ḥātır-ı şarīfimizğa ma'lūm bolğan üçün zerre-i āftāb-ı 'ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālğa şāmil kılıp (...)* cümlesinde öncelikle *Savmai Ata*'nın oğullarının adı zikredilmiş, akabinde aynı kişilere *muşārun ileyhim* denilerek art gönderim yapılmıştır. Aynı kişilere (...) *İmdi bu fermān-ı hümayun-ı 'ālī mazmūnığa muṭṭali' bolğaç bu mezkūr bolğan camā'atnı (...)* *Tā kim bu mezkūr bolğan cemā'at tinç köngül ve āsūde-ḥātır bolup ba'da ez-adā-yı şalavāt-ı ḥamse bizning du'ā-yı devlet-i ebed-muddatımızğa meşgūl bolğaylar (...)* cümlelerindeki *bu mezkūr bolğan camā'at* göndergesiyle yeni bir art gönderim daha yapılmıştır.

3.1.3. Yarlığın Bağlantı Ögeleri

Metnin bağdaşıklık durumu ve metinde yukarıda sözü edilen bir taraftan ilerlemenin metnin yüzeyinde oluşturulması bağlantı ögesi/bağıntılayan dilbilgisel ögelerle sağlanır (Onursal 2003: 127).

Yarlıkta en çok *kim*, *ve*, *u*, *birle* bağlantı ögeleri kullanılmıştır. Bu kullanıma şu cümleler örnek olarak verilebilir: *Ḥamd ol pād-şāhığa kim ṭabaqāt-ı āsmānnı (و لقد زينا السما و الدنيا) (بزينة الكواكب birle müzeyyen kıldı ve taḥiyyat ol ḥabībığa kim ḳurbet maḳāmı ve (السلام) عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته) tép mu'ayyen kıldı ve selām anıng āl u aşḥāblarığa kim her birini necm-i ḥādī kıldı.(...) Bes maḳşūd bu muḳaddemedin bu kim ḥūrşūd-i ḳadr ve āsmān-ı bedr ḳarıntaşlar birle ḥukūmet-penāḥ settāre-sipāḥ berḥūrdār ini ve oğullarğa (...)*

Burada *kim*, *ve*, *u*, *birle* bağlantı ögeleri kendinden önceki göstergenin ayrıntısını ifade ederek veya iki düşünceyi ya da göstergeyi doğrudan birbirine bağlama görevini üstlenerek metnin bağdaşıklıkına katkı sağlamıştır.

Yarlıkta rastladığımız bir diğer bağlantı ögesi *bes*'tir: *Bes maḳşūd bu muḳaddemedin bu kim ḥūrşūd-i ḳadr ve āsmān-ı bedr ḳarıntaşlar birle ḥukūmet-penāḥ settāre-sipāḥ berḥūrdār ini ve oğullarğa (...)*

Yukarıdaki cümlede geçen *bes* bağıntılayanı, yüzey yapıda metindeki zamansal değişimi ve gelişimi göstermekle birlikte derin yapıda metne konu olan düşüncenin başlangıcı ile

metnin giriş bölümünün ilişkisini sağlamaktadır. Bu yönüyle bu bağıntı ögesinin burada amaç bağıntısı görevinde olduğu söylenebilir.

İmdi bu fermân-ı hümayun-ı 'ālî mazmûnığa muṭṭalî' bolğaç bu mezkûr bolğan camâ'atnı tarhân ve marfû'u'l-ķalem bilip küllü tekâlîf-i dîvânî ve me'unât-ı sultânîdin sivâ u müsteşnâ bilip küllü 'ameldârlar ķademlerin ve ehl-i ķalem ķalemlerin tarta tutsunlar(...) cümlesindeki *imdi* bağıntı ögesi de metnin üreticisi tarafından alıcısı olan okuyucuya/dinleyiciye bir önceki düşüncenin gereğinin yapılmasını ifade etmek amacını taşımaktadır. Bu bağıntı ögesi, öncesi ve sonrası arasında usulama ilişkisi kurmaktadır. Söz konusu bağıntılayanda pekiştirme ve vurgulama işlevi de baskındır.

Yarlıkta geçen bir başka bağıntı ögesi de *Tā kim*'dir. Bu bağıntı ögesi, metinde kendinden önce ve sonra gelen düşünceler arasındaki zamansal süreci göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu bağıntılayanda sonuç işlevi de belirgindir: (...) *her yılda tāze nişân tilemesünler. Tā kim bu mezkûr bolğan cemâ'at tinç köngül ve āsûde-ķātır bolup ba'da ez-adâ-yı şalavât-ı ħamse bizning du'â-yı devlet-i ebed-muddatımızğa meşğûl bolğaylar tēp tārîĥ-i hicrî ming taķı iki yüz yigirme tōrtde cumâda 's-şânî ayıda mührlik nişân bitildi. Sene 1224.*

Yukarıdaki cümlede geçen bir başka bağıntılayan da *tēp*'tir. Bu bağıntı ögesi burada sebep-sonuç ilişkisi kurma işlevindedir.

3.1.4. Yarlığın Örtük Yapısı

Bir metinde herşey genellikle tamamıyla ifade edilmez. Dilbilimsel olarak eksik anlatım ya da alıcının çıkarsama yapma veya sezme yoluyla tamamlaması gereken değişik biçimler olur. Örtükleşme denen bu durum, dolaylı ya da doğrudan ulaşılabilecek bilgiler için kullanılır. Metnin örtük yapısı sezdirimler, çıkarsamalar, önvarsayıtlılar vb. yoluyla ortaya konur. Çıkarsamalar bir çeşit akıl yürütme işidir. Metin içinde açıkta belirtilen göndergelerden yahut metnin muhtemel alıcılarının bildiği varsayılan kültürel veya ansiklopedik bilgilerden yola çıkarak metinde açıkta söylenmemiş bilgileri ortaya koymak, bir çeşit çıkarsama yapmaktadır. Buna önvarsayımsal çıkarımlar da denebilir. Sezdirimler, metnin yapısı içinde anlamsal ve mantıksal akıl yürütme ile kazanılacak ek bilgileri elde etme olarak tanımlanabilir (Günay 2003: 70-72).

Yarlıkta kültürel bakımdan örtük anlatımlara rastlandığı görülmektedir. Bu husus, yarlığın Türk-İslam kültürü ve medeniyetinin hâkim olduğu bir toplumda üretilmesinin bir sonucudur. Yarlıktaki örtük anlatımlara şu örnekler verilebilir:

Hū

Yarlık “o” anlamına gelen “Hū” ile başlamaktadır. Buradaki kelimenin “Allah, Tanrı” anlamında olduğu alıcı tarafından çıkarım yoluyla anlaşılacaktır. Çünkü İslam kültüründe bu kelime “Allah” yerine çokça zikredilir.

Ĥamd ol pād-şāhîğa kim ṭabaķāt-ı āsmānnı (و لقد زينا السماء و الدنيا بزينة الكواكب) birle müzeyyen ķıldı ve taĥiyyat ol ĥabîbîğa kim ķurbet maķāmı ve (السلام عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته) tēp mu'ayyen ķıldı ve selām aning āl u aşĥāblarığa kim her birini necm-i hādī ķıldı.

Yukarıdaki cümle dizisinde “Allah”tan *pād-şāh* olarak söz edilmektedir. *ṭabaḳāt-ı āsmān* ise İslam’a göre gökyüzünün yedi kat olduğu inancını ifade etmektedir. (*ولقد زيننا السماء و (الدنيا بزينة الكواكب*) ise Müslümanların kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’den alınmış bir ayettir. Yarlıkta İslam peygamberi Hz. Muhammed’den ise “dost, sevilen” anlamında *ḥabīb* olarak bahsedilmektedir. Çünkü yine İslam’a göre Hz. Muhammed Allah’ın habibidir. *ḳurbet maḳāmı* ve (*السلام عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته*) ifadelerinde ise Hz. Muhammed’in bir mucizesi olarak Mirac’a yükselmesi ile ilgili bir bilgi örtük olarak ifade edilmektedir. Yine İslam’a göre Hz. Muhammed canlı olarak gökyüzüne yükselerek olarak Allah ile görüşmüştür. “Selam sana ey nebi! Allah’ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun.” anlamındaki (*السلام عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته*) cümlesi bu görüşme esnasında geçmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber bir hadisinde âl ve ashabının her birinin bir hidayet yıldızı olduğu ifade etmiştir. *necm-i hādī* “hidayet yıldızı” sözcük öbeği bu örtük bilgiyi ifade etmektedir.

(...) *bu uçurda ḳuṭbu’l-evliyā ve senedü’l-etḳiyā Şavma’ī Ata (عليه الرحمة)ning neseb-i mübārekleri ḥazret-i ‘Alī (كرم الله وجهه)ğa yetiše turur. Büzürgvār-ı mezkürning rūḥ-ı şerīflerin şılap ve ḥürmet ḳılıp (...) ifadelerinde* metin üreticisinin yaşadığı toplum olan Müslüman toplumunda *evliya, etḳiya* gibi kişilere ve bunlar arasında özellikle soyu Hz. Ali’ye dayananlara hürmet edilmesi gerektiği sezilmektedir. Soyun Hz. Ali’ye dayanması, kişinin Hz. Peygamberin soyundan gelmesi anlamına geldiği ise çıkarım yoluyla anlaşılmaktadır. İslam inancı, peygamberin soyundan gelenlere saygı göstermeyi gerektirmektedir. Bu örtük bilgi de metnin alıcısı tarafından çıkarsama yoluyla anlaşılmaktadır.

Yarlıkta kültürel örtüklük dışında başka örtük bilgilere de rastlanılmaktadır. Bu bilgilere dilsel, bağlamsal veya durumsal çıkarımlar ya da sezdirimler yoluyla ulaşılabilir:

Bes maḳşūd bu muḳaddemedin bu kim ḥürşid-i ḳadr ve āsmān-ı bedr ḳarıntaşlar birle ḥukümet-penāḥ settāre-sipāḥ berḥūrdār ini ve oğullarğa, ‘ālī-maḳām sa‘adet-fercām diyānet ve seçā’atlıḳ şāyib-rāy ḳaraçu biylerge, zerrīn-ḳalem ve müşḳīn-raḳam dīvānlar birle āstān-ı felek-iştibāḥda turḡan ḥācıblarğa, şerī-at-şi‘ār pürhünergār ḳāzılarğa ve her bābdın vuḳūflıḡ aḳa ve erbāblarğa küllü ‘ummāl [ve] sekene-i Ḥ(w)ārazm ḥuşūşan Ḥīvaḳ (حسن الله احوالهم)ğa (...) cümle dizisinde hitap edilen kişi ve makamların sıralaması tesadüfi değil, belli bir önem derecesine göre olduğu sezdirim yoluyla anlaşılmaktadır. Buradaki dizilişe göre kişi ve makam bakımından en önemli/yüksek/yüce olandan aşağıdaya doğru sıralanış şu şekildedir: *kardaşlar*¹³ *ile küçük erkek kardeş ve oğullar*¹⁴, *karacı biyeler, dīvanlar, hacipler, kadılar, aka ve erbablar, bütün ummal ve Harezmi, özellikle Hive sakinleri.*

Bu dizilişte de *karındaşlar* ile *küçük erkek kardeş* (ini) ve *oğullar* arasındaki önem farkının azlığı bağıntı öğeleriyle sağlanmıştır. Aynı durum varlığı *aka* ve *arbablar* arasında da görülmektedir. Hive sakinlerinin Harezmi sakinlerine göre daha önemli olduğu ise *ḥuşūşan* “özellikle” kelimesi ile sezdirilmiştir. Bu durum, Hive’nin başkent olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Yarlıkta tarhanlık verilen kişilerden hiçbir vergi alınmaması ile ilgili emirler sıralanırken devletin resmî postacı veya habercilerinin diledikleri evlere konaklayıp onların hayvanlarından diledikleri ile yola devam edebildikleri bilgisi (...) *élçi ve yolçı barguçı ve kélguçı öylerige tüşüp kelle ve ḳalararın ulaḡ tutmasunlar (...)* ifadesinden

sezilmektedir. Benzer şekilde (...) bir habbe bir dīnār ʔamaʕ u tavaqquʕ ʕılmasunlar (...) ifadesiyle bazı vergi tahsildarlarının açgözlü oldukları sonucuna ulaşılabilir.

3.1.5. Yarlığın Eksiltili Yapısı

Bir cümlede bir veya daha çok ögenin eksik bırakılması olarak nitelenebilecek eksiklik, bağlamsal bir olaydır. Özellikle konuşma dilinde çok görülür. Özne, yüklem, nesne, tümleç veya tamlayan eksikliği vb. eksiltili yapılara rastlanabilir. Ancak bir cümle içinden kelime ve kelimelerin atılması/eksik bırakılması, cümlede anlam kaybına neden olmayacak şekilde yapılır. Alıcının bu tür eksiklikleri tamamlayabilmesi onun bireysel özellikleri ile ilgili olduğu kadar metnin ifade edildiği dili ve o dilin anlatım imkânlarını bilme derecesiyle de ilintilidir (Günay 2003: 67-69). Yarlıkta geçen özne, yüklem, tümleç, fiilimsi, iyelik eki vb. eksiltili yapıların tümü parantez içinde aşağıda belirtilmiştir:

Hū (Allāh turur)

(Mén) Ebu'l-muzaffer (bolğan) ve'l-manşūr (bolğan) Muḥammed Raḥīm Bahādur ḥān (mén). (Bizning) sözüміz (bu durur kim) ḥamd ol pād-şāhīğa (bolsun) kim (ol) ṭabaqāt-ı āsmānı (و لقد زینا السما و الدنيا بزینة الكواكب) birle müzeyyen kıldı ve taḥiyyat (aning) ol ḥabībīğa (bolsun) kim (Allāh, anı) ḳurbet maḳāmı(ğa muʕayyen kıldı) ve (السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته) tēp muʕayyen kıldı ve selām aning āl u aṣḥāblarığa (bolsun) kim (ol Allāh anların) her birini necm-i hādī kıldı. Bes maḳşūd bu muḳaddemedin bu (durur) kim ḥürşid-i ḳadr (bolğan) ve āsmān-ı bedr (bolğan) ḳarıntaşlar(ımız) birle ḥükümet-penāh settāre-sipāh (bolğan) berḥürdār ini(lerimiz) ve oğullar(ımız)ğa (maʕlüm bolsun kim ve taḳı) ʕālī-maḳām (bolğan ve) saʕadet-fercām (bolğan) diyānet ve secāʕatlıḳ (bolğan) şāyib-rāy ḳaraçu biyler(imiz)ge (maʕlüm bolsun kim ve taḳı), zerrīn-ḳalem (bolğan) ve müşkīn-raḳam (bolğan) dīvānlar(ımız) birle āstān-ı felek-iştibāhda turğan ḥācībilar(ımız)ğa (maʕlüm bolsun kim ve taḳı), şerīʕ-at-şīʕār (bolğan ve) pürhünergār (bolğan) ḳāzīlar(ımız)ğa (maʕlüm bolsun kim) ve her bābdın vuḳūflıḳ (bolğan) aḳa(larımız)ğa maʕlüm bolsun kim ve erbāblar(ımız)ğa (maʕlüm bolsun kim ve taḳı) küllü ʕummāl(ımız)ğa maʕlüm bolsun kim ve taḳı) sekene-i Ḥ(w)ārazm(ğa maʕlüm bolsun kim) ḥuşuşan Ḥīvaḳ (احسن الله احوالهم)ğa (maʕlüm bolsun kim) bu uçurda ḳuṭbuʕ-ı-evliyā ve senedüʕ-etḳiyā (bolğan) Şavmaʕī Ata (عليه الرحمة)ning neseb-i mübārekleri ḥāzret-i ʕAlī (كرم الله وجهه)ğa yetişe turur. Büzürgvār-ı mezkürning rüḥ-ı şeriflerin şılap ve ḥürmet kılıp Yūsuf Ḥ(w)āce ve Ata Cān Ḥ(w)āce ve Baba Cān Ḥ(w)āce ve Gedāy Ḥ(w)āce ve Sīkender Ḥ(w)āce ve Ḳalender Ḥ(w)āce ve Nūruʕ-d-dīn Maḥdūm ve ʕAvaz Ḥ(w)āce ve Gümān Ḥ(w)āce büzürgvār (عليه الرحمة)ning evlādları erkeni (bizning) ḥāṭır-ı şarīfımızğa maʕlüm bolğan üçün (bizning) zerre-i āftāb-ı ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālīga şāmil kılıp (anları) körüp (ve) bilip (biz) tarḥān (kılduk) ve marfūʕ-ıʕ-ḳalem kılduk. İmdi (küllü ʕameldārlar ve ehl-i ḳalem) bu fermān-ı ḥümāyun-ı ʕālī mażmūniğa muṭṭaliʕ bolgaç bu mezkür bolğan camāʕatnı tarḥān (bilip) ve marfūʕ-ıʕ-ḳalem bilip (anları) küllü tekālīf(din sīvā u müsteşnā bilip) ve meʕunāt-ı sulṭānīdin sīvā u müsteşnā bilip küllü ʕameldārlar ḳademlerin (tarta tutsunlar) ve ehl-i ḳalem ḳalemlerin tarta tutsunlar ve (bu mezkür bolğan camāʕat) her yerde ékin ékseler ve (bu mezkür bolğan camāʕat) nihāl tikseler (küllü ʕameldārlar ve ehl-i ḳalem, anların) carīb (tilemesünler) u ṭanābāne tilemesünler ve (küllü ʕameldārlar ve ehl-i ḳalem, anların)

yepekleridin māl almasunlar, elçi ve yolçı barguçı ve kélguçi (anlaring) öylerige tüşüp (anlarning) kelle(leridin) ve qaralaridin ulağ tutmasunlar, bâcbân ve keştîbân ve qoruğbân ve dervâzebân ve terâzûbân, biy, qaravul ve kôtevül (anlardın) bir habbe (tama' u tavaqku' kılmasunlar) bir dînâr tama' u tavaqku' kılmasunlar, (bular anlara) hiç vechdin zarar (yétkürüp) u zahmet yétkürüp âzurde-hâtır kılmasunlar ve (bular anlardın) her yılda tâze nişân tilemesünler. Tâ kim bu mezkûr bolğan cemâ'at tinç köngül ve âsûde-hâtır bolup (bu mezkûr bolğan cemâ'at) ba' da ez-adâ-yı şalavât-ı hamse bizning du'â-yı devlet-i ebed-muddatımızğa meşğül bolğaylar tép târîh-i hicrî ming taqı iki yüz yigirme törtde cumâda's-şânî ayıda (bu) mührlik nişân (küllü 'ameldârlar ve ehl-i qalem ve sâ'ırağa âgâh bolsun tép bu mezkûr bolğan camâ'at üçün bizning cānibimizdin) bitildi. Sene 1224.

3.1.6. Yarlığın İzleksel (Tematik) Yapısı

Metnin teması, onun izleğidir. Öрге ise izleği oluşturan her bir alt ögeye verilen addır. Başka deyişle izlek, örgelerden oluşur. Her metnin tek bir temel izleği olmakla birlikte metinde birden fazla izleğe ve onun alt ögeleri olan örgelere de rastlanabilir. Örgeler ile izlek arasında hiyerarşik bir düzen vardır. Başka deyişle bir izlek, daha geniş yapıdaki bir izleğin alt ögesi olduğunda söz konusu izlek, öрге durumuna geçer. Benzer şekilde bir izleğin örgesi daha küçük bir yapıda örgeleri olabilen izleğe dönüşebilir (Günay 2003: 73-75).

Elimizdeki yarlığın temel izleği, Savmai Ata'nın oğullarına tarhanlık verilmesidir. Bu izleğin örgeleri ise şöyle sıralanabilir:

- Savmai Ata'nın zamanın evliyalarından olması
- Savmai Ata'nın soyunun Hz. Ali'ye dayanması
- Savmai Ata'nın ruhuna hürmet edilmesi
- Yusuf Hacı, Ata Can Hacı, Baba Can Hoca, Geday Hoca, Sikender Hoca, Kalender Hoca, Nuruddin Mahdum, Avaz Hoca, Güman Hoca'nın Savmai Ata'nın oğulları olduğunun öğrenilmesi¹⁵
- Han'ın inayetinin Savmai Ata'nın oğullarına da gösterilerek onlara tarhanlık verilmesi
- Devlet memurlarının söz konusu kişilere gereken ayrıcalığı tanımaları

Yukarıdaki örgelerin en sonuncusu da temel izleğe bağlı bir alt izlek olarak düşünülebilir. Bu durumda söz konusu izleğin örgeleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Fermanın devlet memurlarına ulaşınca adı geçen kişilerin tarhan olarak tanınması
- Söz konusu tarhanlık verilenlerin vergilerden muaf tutulması

- Elçi ve yolcuların söz konusu kişilerden vergi veya ulak hayvanı almamaları
- Devlet memurlarının “bir habbe bir dinar” kadar bile onlardan bir talepte bulunmamaları
- Söz konusu kişilere herhangi bir zarar veya sıkıntı verilmemesi
- Söz konusu kişilere verilen yarlığın her yıl onaylı yeni nüshasının (taze nişan) talep edilmemesi

Yukarıdaki Söz konusu tarhanlık verilenlerin vergilerden muaf tutulması örgesi de bir alt izlek olarak düşünülebilir. Bu durumda bu izleğin örgeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Söz konusu kişilerin ektikleri ekin veya diktikleri fidanlardan tarım vergilerinin alınmaması
- Söz konusu kişilerin ipekli mallarından vergi alınmaması

Benzer şekilde Söz konusu kişilere herhangi bir zarar veya sıkıntı verilmemesi örgesi de bir alt izlek olarak düşünüldüğünden bu izleğin örgesi şu şekilde olabilir:

- Tarhanlık verilen kişilerin huzur içinde olmaları
- Söz konusu kişilerin beş vakit namazlarından sonra devletin bekası için dua etmeleri

3.1.7. Yarlığın Dilbilgisel Eylem Zamanları

Herhangi bir dildeki eylem çekimleri zamansal bir işleve sahiptir. Bu çekimler cümleler arasındaki öncelik sonralık ilişkilerini açıklar. Eylemler zaman, kip ve görünüş bakımından incelenirler. Metindeki kipsel yapılar, anlatıcının metnin alıcısına karşı takındığı tavrı ortaya koyduğu için metnin çözümlenmesi açısından çok önemlidir. Alıcı, kipsel yapılar yoluyla anlatıcının konuya ilişkin tavrını (dilek, bilgilendirme, emir, istek, niyet, beklenti vb.) öğrenme imkânı bulur (Günay 2003: 75-77).

Yarlıkta geçen dilbilgisel eylem zamanları geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamandır. Bir ferman olmasının doğal sonucu olarak yarlıkta emir (buyurma) kipi de sıklıkla kullanılmıştır.

Geçmiş zaman: Yarlıkta eylemin yaptığı işin geçmiş zamanda yapıldığını kesin olarak bildiren belirli geçmiş zaman kullanımına rastlanmaktadır: *Ḥamd ol pād-şāhīğa kim ṭabaḳāt-ı āsmānnı* (و لقد زيننا السما و الدنيا بزينة الكواكب) *birle müzeyyen kıldı* (belirli geçmiş zaman) ve *taḥiyyat ol ḥabībīğa kim ḳurbet maḳāmı ve* (السلام عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته) *tép mu‘ayyen kıldı* (belirli geçmiş zaman) ve *selām anıng āl u aḣḥāblarığa kim her birini necm-i hādī kıldı* (belirli geçmiş zaman) (...) *büzürgvār-ı mezkürning rūḥ-ı şerīflerin şılap ve ḥürmet kılıp Yūsuf Ḥ(w)āce ve Ata Cān Ḥ(w)āce ve Baba Cān Ḥ(w)āce ve Gedāy*

H(w)āce ve Sikender H(w)āce ve Kalendar H(w)āce ve Nūru'd-dīn Maḥdūm ve 'Avaż H(w)āce ve Gümān H(w)āce büzürgvār (عليه الرحمة)ning evlādları érkeni ḥāṭır-ı şarīfımızğa ma'lūm bolğan üçün zerre-i āftāb-ı 'ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālīga şāmil kılıp körüp bilip tarḥān ve marfū' u'l-ḳalem kılduḳ (belirli geçmiş zaman) (...) tāriḥ-i hicrī ming taḳı iki yüz yigirme törtde Cumāda'ş-şānı ayıda mührlik nişān bitildi (belirli geçmiş zaman).

Şimdiki zaman: Yarlıkta eylemin içinde bulunulan zaman diliminde başladığını ve sürdüğünü bildiren sürerlilik belirten şimdiki zaman kullanımına rastlanmaktadır: (...) *bu uçurda ḳuṭbu'l-evliyā ve senedü'l-etḳiyā Şavma'ī Ata (عليه الرحمة)ning neseb-ı mübārekleri ḥāzret-i 'Alī (كرم الله وجهه)ğa yetiše turur (sürerlilik belirten şimdiki zaman).*

Emir (buyurma) kipi: Yarlıkta emir, kuvvetli istek vb. bildiren emir (buyurma) kipine sıklıkla rastlanmaktadır: *İmdi bu fermān-ı hümāyun-ı 'ālī maẓmūnīga muṭṭalı' bolḡaç bu mezkūr bolğan camā'atnı tarḥān ve marfū' u'l-ḳalem bilip küllü tekālīf-i dīvānī ve me' unāt-ı sulṭānīdin sivā u müsteşnā bilip küllü 'ameldārlar ḳademlerin ve ehl-i ḳalem ḳalemlerin tarta tutsunlar (buyurma) ve her yerde ékin ékseler ve nihāl tikseler carīb u ṭanābāne tilemesünler (buyurma) ve yepekleridin māl almasunlar (buyurma), élçi ve yolçı barḡuçı ve kélḡuçı öylerige (15) tüşüp kelle ve ḳaralarındın ulaḡ tutmasunlar (buyurma), bācbān ve keşṭbān ve ḳoruḡbān ve dervāzebān ve terāzūbān, biy, ḳaravul ve kötevül bir ḥabbe bir dīnār ṭama' u tavaḳḳu' kılmasunlar (buyurma), hiç vechdīn zarar u zaḫmet yétürüp āzurde-ḥāṭır kılmasunlar (buyurma) ve her yılda tāze nişān tilemesünler (buyurma) tā kim bu mezkūr bolğan cemā'at tinç köngül ve āsūde-ḥāṭır bolup ba'da ez-adā-yı şalavāt-ı ḥamse bizning du'ā-yı devlet-i ebed-muddatımızğa meşḡül bolḡaylar (buyurma).*

3.1.8. Yarlığı Bölümlere Ayıran Belirticiler

Metni bölümlere ayıran belirticiler anlatının gelişim aşamalarından anlaşılır (Günay 2003: 87). Yarlıktaki bölüm belirticilerine şunlar örnek verilebilir: *bes, imdi, tā kim.*

(...) *selām anıng āl u aḡḡāblarığa kim her birini necm-i hādī kıldı. Bes maḳşūd bu muḳaddemedin bu kim hūrşīd-i ḳadr ve āsmān-ı bedr ḳarıntaşlar birle ḥukūmet-penāh settāre-sipāh berḡurdār ini ve oğullarğa (...) muşārun ileyhimlerinin aḥvālīga şāmil kılıp körüp bilip tarḥān ve marfū' u'l-ḳalem kılduḳ. İmdi bu fermān-ı hümāyun-ı 'ālī maẓmūnīga muṭṭalı' bolḡaç bu mezkūr bolğan camā'atnı (...) her yılda tāze nişān tilemesünler. Tā kim bu mezkūr bolğan cemā'at tinç köngül ve āsūde-ḥāṭır bolup ba'da ez-adā-yı şalavāt-ı ḥamse bizning du'ā-yı devlet-i ebed-muddatımızğa meşḡül bolḡaylar (...)*

3.2. Yarlığın Tutarlılık Görünümü

Metnin derin yapısını temsil eden *tutarlılık* (coherence), metnin anlam ve mantık bakımından uyumunu ifade etmektedir. Bir cümleler topluğunun metin oluşturabilmesi için sadece dilbilgisel düzeyin (bağdaşıklık) uyumluluğu yeterli değildir. Dilbilgisel bakımdan birbiri ile uyumlu olan cümleler konu, anlam ve mantıksal gelişim ve ilişki bakımından da uyumlu değillerse bunlar metin oluşturmuş olmazlar. Kısacası bir metnin

metnin olabilmesi için birbiriyle dilbilgisel olarak uyumlu olan cümleler topluluğunun konu, anlam ve mantıksal yapı bakımından da uyumlu (tutarlı) olmaları şarttır. Tutarlılık kavramı bir metindeki cümleler arasında sebep, sonuç, zıtlık, şart, gereklilik, mecaz, kinaye, tariz, eşanlamlılık gibi her türlü anlamsal ilişkinin birbiriyle uyumlu olması demektir (Demirci 2014: 219-220). Bir metni yorumlamak ise varsayımlar yapmak yahut metnin anlamına ilişkin genel çıkarımlarda bulunmak demektir. Bu sonuçlardan da bir yargıya, bir düşünceye ulaşılabilir (Günay 2003: 188).

Daha önce de belirtildiği gibi, metindeki mantıksal bağlantı olarak tanımlanabilen tutarlılık, metinselliği sağlamada yalnızca belirli sözel ögeler etkileşimine dayanmadığından bir metnin tutarlılık yapısını ortaya koyma konusunda yapılan yaklaşımlar farklılık gösterecektir (Subaşı Uzun 1995: 110). Bu çalışmada elimizdeki yarlığın tutarlılık görünümü özelleştirme bağlantısı, sebep-sonuç bağlantısı, amaç bağlantısı, zaman bağlantısı, karşılaştırma bağlantısı gibi açılardan ele alınmıştır.

3.2.1. Yarlığın Özelleştirme Bağlantısı

Genel bir göndergenin özelleştirilmesi durumu olan özelleştirme bağlantısı, yarıktaki hem aynı cümle içinde hem de birleşik cümle dizilerinde görülebilmektedir. Yarıktaki alanı giderek daralan bir özelleştirme bağlantısının yapıldığı görülmektedir:

(...) *selām anıng āl u aşhāblarığa kim her birini necm-i hādī kıldı*. cümlesinde tüm sahabelerden sonra her biri ile ilgili bir özelleştirme yapılırak; (...) *küllü ‘ummāl [ve] sekene-i H(w)ārazm huşūşan Hīvağ (...)* cümlesinde ise bütün Harezmi'den sonra yönetim merkezi olması hasebiyle en önemli bölgesi olan Hive halkı belirtilerek; (...) *küllü ‘ameldārlar kademlerin ve ehl-i kalem kalemlerin tarta tutsunlar ve her yerde ékin ékseler ve nihāl tikseler carīb u tañābāne tilemesünler ve yepeleridın māl almasunlar, élçi ve yolçı barguçu ve kélğüçi öylerige tüşüp kelle ve qaralarındın ulağ tutmasunlar, bācbān ve keştībān ve qoruğbān ve dervāzebān ve terāzūbān, biy, qaravul ve kötevül bir habbe bir dīnār tama‘ u tavağku‘ kılmasunlar*. cümlesinde ‘ameldārlar ve ehl-i kalem göndergelerinin bācbān ve keştībān ve qoruğbān ve dervāzebān ve terāzūbān, biy, qaravul ve kötevül şeklinde özelleştirilerek göndergeler arasında özelleştirme bağlantısı kurulduğu görülmektedir.

Bu örneklerde duruma ilgili ayrıntıların aktarılmasında öbeklerdeki dizilerin akışı bozulmadan göndergeler arasındaki özelleştirme bağlantısına dayanılmıştır. Bu özelleştirme bağlantıları metnin bütününde anlatıcının alıcıya aktardığı bilgilerin daha açık biçimde ifade edilmesini sağlamaktadır.

3.2.2. Yarlığın Sebep-Sonuç Bağlantısı

Yarıktaki tutarlılığın sebep-sonuç bağlantısı kullanılarak sağlandığı örneklere de rastlanmaktadır:

(...) *bu uçurda kuṭbu’l-evliyā ve senedü’l-etkiyā Şavma‘ī Ata (عليه الرحمة)ning neseb-i mübārekleri hażret-i ‘Alī (كرم الله وجهه)ğa yetişe turur. Büzürgvār-ı mezkürming rūḥ-ı şerīflerin şılap ve hürmet kıılıp Yūsuf H(w)āce ve Ata Cān H(w)āce ve Baba Cān H(w)āce ve Gedāy H(w)āce ve Sikender H(w)āce ve Qalender H(w)āce ve Nūru’d-dīn Maḥdūm*

ve ‘Avaż H(w)āce ve Gümān H(w)āce büzürgvār (عليه الرحمه)ning evlādları érkeni hātır-ı şarīfimizğa ma‘lūm bolğan üçün zerre-i āftāb-ı ‘ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālīga şāmil kılıp körüp bilip tarḥān ve marfū‘u’l-ķalem kılduk.

Yukarıdaki cümle dizisinde hanın Savmai Ata’ya hürmetinin sebebi, onun soyu Hz. Ali’ye dayanan bir evliya olmasıdır. Sözü geçen kişilere tarhanlık verilmesinin sebebi ise onların Savmai Ata’nın çocukları olmalarıdır. Buradaki sebep-sonuç bağlantısı, hanın dinî değerlere saygılı olduğunun bir göstergesi olması açısından değerlidir. Çünkü hanın söz konusu kişilere tarhanlık imtiyazı vermesi, dinî duyguya, düşünceye ve anlayışa dayanmaktadır. Bu bağlantı ilişkisi, metnin bütününde anlatıcının alıcıya metnin oluşturulduğu toplumda genel kabul görmüş kutsal değerler üzerinden bir gönderme yapması açısından ayrıca dikkate değerdir. Böylece metnin alıcılar tarafından daha güçlü bir biçimde benimsenmesi sağlanmaktadır.

3.2.3. Yarlığın Amaç Bağlantısı

Amaç bağlantısı, önceki eylemin sonraki eylemi sonuç belirtmeden bir amaç doğrultusunda yönlendirmesidir¹⁶. Yarlıkta amaç bağlantısı, yarlık verilen kişilerin rahat ve huzur içinde hana ve hanlığın bekasına beş vakit namazlarından sonra dua edebilmeleri amacıyla devlet memurlarının onları kesinlikle rahatsız etmemeleri, onlardan herhangi bir istekte bulunmamaları ve vergi almamaları vb. buyurularak gösterilmiştir:

İmdi bu fermān-ı hümāyun-ı ‘ālī mazmūnīga muḥḥālī‘ bolğaç bu mezkūr bolğan camā‘atnı tarḥān ve marfū‘u’l-ķalem bilip küllü tekālīf-i dīvānī ve me’unāt-ı sultānīdin sivā u müsteşnā bilip küllü ‘ameldārlar ķademlerin ve ehl-i ķalem ķalemlerin tarta tutsunlar ve her yerde ékin ékseler ve nihāl tikseler carīb u şanābāne tilemesünler ve yepekleridin māl almasunlar, élçi ve yolçı barguçı ve kélğüçi öylerige tüşüp kelle ve ķaralaridin ulağ tutmasunlar, bācbān ve keştībān ve ķoruğbān ve dervāzebān ve terāzübān, biy, ķaravul ve kötevül bir ḥabbe bir dīnār tama‘ u tavaķķu‘ kılmasunlar, ḥiç vechdin zarar u zaḥmet yétkürüp āzurde-ḥātır kılmasunlar ve her yılda tāze nişān tilemesünler. Tā kim bu mezkūr bolğan cemā‘at tinç köngül ve āsüde-ḥātır bolup ba‘da ez-adā-yı şalavāt-ı ḥamse bizning du‘ā-yı devlet-i ebed-muddatımızğa meşğül bolğaylar (...)

3.2.4. Yarlığın Zaman Bağlantısı

Metinlerde zaman bağlantısı zaman belirlemesi yapan bir sözlüksel birim olmaksızın metin alıcısının kuracağı/kurabileceği bir içerik bağlantısı ile kurulabileceği gibi doğrudan bir sözlüksel birimle yüzey metin düzleminde işaretlenerek de kurulabilir. Zaman bağlantılarının kurulmasında bağdaşıklık ögelerinden eylemlerdeki zaman ekleri önemli bir işlev üstlenmektedir (Subaşı Uzun 126-129).

Ḥamd ol pād-şāhīga kim ṭabaķāt-ı āsmānnı (ولقد زيننا السما وال الدنيا بزينة الكواكب) birle müzeyyen kıldı ve taḥiyyat ol ḥabībīga kim ķurbet maķāmı ve (السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته) tép mu‘ayyen kıldı ve selām aning āl u aḥḥāblarığa kim her birini necm-i hādī kıldı. Cümle dizilerinde pād-şāh olarak nitelenen tanrının gökyüzünü yarattıktan sonra ḥabīb olarak nitelenen peygambere ķurbet maķāmı verdiğini ve daha sonra peygamberin āl ve

aşhâblarının her birini *necm-i hādī* kıldığı belirtilmektedir. Cümle dizilerinde belirtilen üç eylem, zamansal olarak ardışık bir yapı sergilemektedir. Buradaki zaman bağlantısı zaman belirleyici bir sözlüksel birim kullanılmadan yapılmıştır.

(...) bu uçurda *kuṭbu'l-evliyā ve senedü'l-etḳiyā Şavma'ī Ata (عليه الرحمة)ning neseb-i mübârekleri ḥazret-i 'Alī (كرم الله وجهه)ğa yetiše turur. Büzürgvār-ı mezkürming rūḥ-ı şeriflerin şılap ve ḥürmet kılıp Yūsuf Ḥ(w)âce ve Ata Cān Ḥ(w)âce ve Baba Cān Ḥ(w)âce ve Gedāy Ḥ(w)âce ve Sikender Ḥ(w)âce ve Ḳalender Ḥ(w)âce ve Nūru'd-dīn Maḥdūm ve 'Avaż Ḥ(w)âce ve Gümān Ḥ(w)âce büzürgvār (عليه الرحمة)ning evlādları érkeni ḥāṭır-ı şarífımızğa ma'lūm bolğan üçün zerre-i āftāb-ı 'ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālīga şāmil kılıp körüp bilip tarḥān ve marfū' u'l-ḳalem kılduḳ.*

Yukarıdaki cümle dizilerinde zaman bağlantısı, dilbilgisel bakımdan sebep edatı olan *üçün*'ün “-dAn sonra” anlamında zaman bağlantısı olarak kullanılması ile sağlanmıştır. Han burada adı geçen kişilerin Savmai Ata'nın çocukları olduğunu öğrendikten sonra onlara tarhanlık verdiği ifade etmektedir.

Bu cümle dizilerinin devamında dilbilgisel olarak cümle başı zaman edatı olan *imdi* sözlüksel birimi, “bundan sonra” anlamı ile önceki cümle ile sonraki cümleler arasında zaman bağlantısı kurmuştur. Buradaki zaman bağlantısı “-DİĞİndA, -IncA” anlamlarında dilbilgisel olarak zaman ulacı işlevinde olan *-gaç* morfemiyle pekiştirilmiştir. Bu cümle dizisinde Han, bu yarlığı gördükten sonra tüm devlet memurlarının adı geçen kişilere tarhanlıktan doğan tüm imtiyazları sağlamalarını buyurmaktadır:

İmdi bu fermān-ı hümayun-ı 'ālī maẓmūnığa muṭṭalı' bolgaç bu mezkūr bolğan camā'atnı tarḥān ve marfū' u'l-ḳalem bilip küllü tekālīf-i dīvānī ve me'unāt-ı sulṭānīdīn sivā u müsteşnā bilip küllü 'ameldārlar ḳademlerin ve ehl-i ḳalem ḳalemlerin tarta tutsunlar (...)

3.2.5. Yarlığın Karşılaştırma Bağlantısı

Yarlıkta karşımıza çıkan tutarlılık bağlantılarından biri de karşılaştırma bağlantısıdır. Yarlıktaki karşılaştırma bağlantısı, iki ayrı göndergenin birbiriyle karşılaştırılması ile değil aynı göndergenin ögesi ile bütünüün karşılaştırılması yoluyla oluşturulmuştur. Bu bağlantının varlığı sayesinde bazı bilgilerin sezdirim yoluyla metin alıcısına aktarıldığı söylenebilir:

Büzürgvār-ı mezkürming rūḥ-ı şeriflerin şılap ve ḥürmet kılıp Yūsuf Ḥ(w)âce ve Ata Cān Ḥ(w)âce ve Baba Cān Ḥ(w)âce ve Gedāy Ḥ(w)âce ve Sikender Ḥ(w)âce ve Ḳalender Ḥ(w)âce ve Nūru'd-dīn Maḥdūm ve 'Avaż Ḥ(w)âce ve Gümān Ḥ(w)âce büzürgvār (عليه الرحمة)ning evlādları érkeni ḥāṭır-ı şarífımızğa ma'lūm bolğan üçün zerre-i āftāb-ı 'ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālīga şāmil kılıp körüp bilip tarḥān ve marfū' u'l-ḳalem kılduḳ.

Yukarıdaki cümle dizisinde metin üreticisi, *zerre-i āftāb-ı 'ināyet* kelime öbeğinde geçen *zerre* sözlüksel birimi ile metin alıcısına söz konusu bu tarhanlık imtiyazının -ki çalışmanın giriş bölümünde değinildiği gibi bu imtiyaz oldukça önemlidir.- güneş gibi olan lütfun (*'ināyet*) sadece bir *zeresini* gösterdiğini belirtmektedir. Bu sözlüksel birimden sezdirim yoluyla hanın başkalarına da bu tür ihsanlarda çokça bulunduğu anlaşılmaktadır. Metin alıcısı, bu sonuca metin dışı bilgilerinin de yardımıyla kolayca

ulaşabilmektedir. Nitekim Muhammed Rahim Bahadur Han'ın başka tarhanlık yarlıkları olduğu metin dışı bir gerçekliktir.

4. YARLIĞIN ÇEVİRİ YAZISI

Bu bölümde çalışmada ele alınan tarhanlık yarlığının çeviri yazısı yapılmıştır. Ele alınan metin, tek sayfadan oluşmaktadır. O yüzden burada metnin sadece satırları numaralandırılmıştır. Metinde geçen Arapça söz veya öbekler parantez içinde ve Arap harfleri ile dizilmiştir.

(1) *Hū*

(2) *Ebu'l-muzaffer ve'l-manşūr Muḥammed Raḥīm Bahādur ḥān sözüimiz*

(3) *Ḥamd ol pād-şāhğa kim ṭabaḳāt-ı āsmānnı (و لقد زيننا السما و الدنيا بزينة الكواكب) birle müzeyyen kıldı (4) ve taḥiyyat ol ḥabībığa kim ḳurbet maḳāmı ve (السلام عليك ايها النبي و) tep mu'ayyen kıldı (5) ve selām anıng āl u aşḥāblarığa kim her birini necm-i hādī kıldı. Bes maḳşūd bu muḳaddemedin bu kim ḥürşid-i ḳadr ve āsmān-ı bedr ḳarıntaşlar birle (6) ḥükümet-penāh settāre-sipāh berḥürdār ini ve oğullarğa, 'ālī-maḳām sa'ādet-fercām diyānet ve secā'atlık şāyib-rāy ḳaraçu biy¹⁸lerge, (7) zerrin-ḳalem ve müşkīn-raḳam dīvān¹⁹lar birle āstān-ı felek-iştibāhda turgān ḥācīb²⁰larğa, şerī'at-şi'ār pürhünergār ḳāzılargā ve her bābdın (8) vuḳūflıg aḳa²¹ ve erbāb²²larğa, küllü 'ummāf²³ [ve] sekene-i ḥ(w)ārazm ḥuşūşan Ḥīvaḳ (احسن الله احوالهم)ğa bu uçurda ḳuṭbu'l-evliyā ve senedü'l-etḳiyā Şavma'ī Ata (عليه الرحمة)²⁴ ning (9) neseb-i mübārekleri ḥazret-i 'Alī (كرم وجهه)ğa yetişe turur. Büzürgvār-ı mezkürning rūḥ-ı şerīflerin şılap ve ḥürmet kılıp Yūsuf Ḥ(w)āce (10) ve Ata Cān Ḥ(w)āce ve Baba Cān Ḥ(w)āce ve Gedāy Ḥ(w)āce ve Sıkender Ḥ(w)āce ve Ḳalender Ḥ(w)āce ve Nūru'd-dīn Maḥdūm ve 'Avaz Ḥ(w)āce ve Gümān Ḥ(w)āce büzürgvār (11) (عليه الرحمة)ning evlādları érkeni ḥāṭır-ı şarīfimizğa ma'lūm bolğan üçün zerre-i āftāb-ı 'ināyetimizni muşārun ileyhimlerinin aḥvālığa şāmil kılıp (12) körüp bilip tarḥān ve marfū'u'l-ḳalem kılduḳ. İmdi bu fermān-ı ḥümāyun-ı 'ālī mazmūnığa muṭṭalī' bolgaç bu mezkūr bolğan camā'atnı tarḥān ve marfū'u' (13) l-ḳalem bilip küllü tekālīf-i dīvānī ve me'unāt-ı sulṭānīdin sivā u müstesnā bilip küllü 'ameldār²⁵lar ḳademlerin ve ehl-i ḳalem²⁶ ḳalemlerin tarta tutsunlar (14) ve her yerde ékin ékseler ve nihāl tikselar carīb²⁷ u ṭanābāne²⁸ tilemesünler ve yepeleridın māf²⁹ almasunlar, élçi ve yolçı barguçı ve kélgüçi öylerige (15) tüşüp kelle ve ḳaralarındın ulag³⁰ tutmasunlar, bācbān³¹ ve keştībān³² ve ḳoruḡbān³³ ve dervāzebān³⁴ ve terāzūbān³⁵, biy³⁶, ḳaravul³⁷ ve kötevü³⁸ bir ḥabbe bir dīnār (16) ṭama' u tavaḳḳu' kılmāsunlar, ḥiç vechdīn zarar u zaḥmet yétkürüp āzurde-ḥāṭır kılmāsunlar ve her yılda tāze nişān tilemesünler. (17) Tā kim bu mezkūr bolğan cemā'at tinç köngül ve āsüde-ḥāṭır bolup ba'da ez-adā-yı şalavāt-ı ḥamse bizning du'ā-yı devlet-i ebed-muddatımızğa (18) meşḡul bolḡaylar tep tāriḥ-i hicrī ming taḳı iki yüz yigirme törtde cumāda's-şānī ayıda mührlik nişān bitildi. Sene 1224.*

5. SONUÇ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmaya başlayan metindilbilim çalışmaları, metinlerin geleneksel metodlardan

farklı bir biçimde incelenmesi esasına dayanır. Bu çalışmada Hive hanlığının (1511-1920) son hanlarından Muhammed Rahim Bahadır (1806-1825)'un 1809 tarihli bir yarlığı metindilbilimsel açıdan incelenmiştir. Söz konusu yarlık, 19. yüzyıl Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Hive hanı Muhammed Rahim Bahadır Han tarafından Savmai Ata adlı bir evliyanın dokuz oğluna tarhanlık verildiğini belirten bir yarlıktır. Yarlık, tarhanlık verilen kişilere askeri, siyasi, ekonomik vb. açıdan birçok ayrıcalık tanıdığını bildirmektedir.

Çalışmada elimizdeki yarlığın üslubu ve metindilbilimsel bakımdan bağdaşıklık görünümü üzerinde durulmuştur. Üslup bakımından yapılan incelemede yarlıkta *intitulatio* (elkap), *arrena* (giriş/dua/niyaz/invocatio), *promulgatio* (bilgilendirme/duyuru), *dispositio* (talep), *narratio* (nakil/anlatım), *sanctio* (tasdik), *corroboratio* (teyit), *datatio* (tarih) bölümlerinin bulunduğu; başka yarlıklarda görülebilen *locus* (yer) bölümünün ise eksik olduğu görülmektedir.

Bağdaşıklık görünümü bakımından ise yarlık yinelenmeye dayalı yapısı, art gönderimsel yapısı, bağlantı ögeleri, örtüklük yapısı, eksilteli yapısı, izleksel (tematik) yapısı, dilbilgisel eylem zamanları ve yarlığı bölümlere ayıran belirtiliciler gibi çeşitli açılardan incelenmiştir. Buna göre yarlıkta *bu mezkûr bolğan camâ'at* ile *tarhân ve marfû'u' l-kalem* öbeklerinin iki kez yinlendiği görülmektedir. Yarlıkta önce adı söylenen *Şavma'î Ata*'dan daha sonra *büzürgvâr-ı mezkûrning* ve *büzürgvâr* şeklinde söz edilerek art gönderim yapılmıştır. Benzer şekilde önce Savmai Ata'nın oğullarının adı zikredilmiş, akabinde aynı kişilere *muşârun ileyhim* ve *bu mezkûr bolğan camâ'at* göndergesiyle yeni bir art gönderim daha yapılmıştır. Yarlıkta en çok *kim*, *ve*, *u*, *birle* bağlantı ögeleri kullanılmıştır. Diğer bağlantı ögeleri ise şunlardır: *bes*, *imdi*, *tâ kim*, *tép*. Yarlığın Türk-İslam toplumlarında görülen kültür çevresinde üretilmiş olması, alıcının da benzer şekilde aynı çevreye ait olması nedeniyle yarlıkta Türk-İslam kültürüne ait kültürel örtüklüğü ifade eden durumlara rastlanmaktadır. Örneğin yarlık, "Allah" anlamına gelen "hû" kelimesi ile başlar. Yarlıkta (*Mén*) *Ebu'l-muzaffer (bolğan)* ve *'l-manşûr (bolğan) Muhammed Raḥîm Bahâdur ḥân (mén)*. (*Bizning*) *sözümüz (bu durur kim)* gibi özne, yüklem, tümleç, fiilimsi, iyelik eki vb. eksilteli yapıların kullanılmış olduğu görülmektedir. Ancak bu eksilteli yapılar metnin anlaşılmasını zorlaştırmamakta, tam aksine metnin anlaşılabilirliğine ve akıcılığına katkıda bulunmaktadır. Elimizdeki yarlığın temel izleği ise Savmai Ata'nın oğullarına tarhanlık verilmesidir. Ancak yarlıkta temel izleğin örgesi (motif) iken örgeleri olan alt izlek durumuna geçen örgelere de rastlanmaktadır. Yarlıkta geçen dilbilgisel eylem zamanları geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamandır. Bir ferman olmasının doğal sonucu olarak yarlıkta emir (buyurma) kipi de sıklıkla kullanılmıştır. Yarlıktaki bölüm belirtilicilerine ise şunlar örnek verilebilir: *bes*, *imdi*, *tâ kim*.

Yarlığın tutarlılık görünümü ise özelleştirme bağlantısı, sebep-sonuç bağlantısı, amaç bağlantısı, zaman bağlantısı, karşılaştırma bağlantısı gibi açılardan ele alınmıştır. Buna göre yarlıkta tüm sahabilardan sonra her biri ile ilgili bir özelleştirme yapılarak; bütün Harezm'den sonra yönetim merkezi olması hasebiyle en önemli bölgesi olan Hive halkı belirtilerek; *'ameldârlar* ve *ehl-i kalem* göndergelerinin *bâcbân* ve *keştibân* ve *qoruğbân* ve *dervâzebân* ve *terâzübân*, *bîy*, *qaravul* ve *kötevül* şeklinde özelleştirilerek göndergeler arasında özelleştirme bağlantısı kurulduğu görülmektedir. Han'ın Savmai Ata'ya

hürmetinin sebebi, onun soyu Hz. Ali'ye dayanan bir evliya olmasıdır. Sözü geçen kişilere tarhanlık verilmesinin sebebi ise onların Savmai Ata'nın çocukları olmalarıdır. Buradaki sebep-sonuç bağlantısı, hanın dinî değerlere saygılı olduğunun bir göstergesi olması açısından değerlidir. Yarlıkta amaç bağlantısı, yarlık verilen kişilerin rahat ve huzur içinde hana ve hanlığın bekasına beş vakit namazlarından sonra dua edebilmeleri amacıyla devlet memurlarının onları kesinlikle rahatsız etmemeleri, onlardan herhangi bir istekte bulunmamaları ve vergi almamaları vb. buyurularak gösterilmiştir. Tanrının gökyüzünü yarattıktan sonra *habîb* olarak nitelenen peygambere *kurbet makamı* verdiğini ve daha sonra peygamberin *âl* ve *aşhâb*larının her birini *necm-i hādî* kıldığı belirtilmektedir. Cümle dizilerinde belirtilen üç eylem, zamansal olarak ardışık bir yapı sergilemektedir. Buradaki zaman bağlantısı zaman belirleyici bir sözlüksel birim kullanılmadan yapılmıştır. Yarlıktaki karşılaştırma bağlantısı, iki ayrı göndergenin birbiriyle karşılaştırılması ile değil aynı göndergenin ögesi ile bütününün karşılaştırılması yoluyla oluşturulmuştur: *zerre-i âftâb-ı 'ināyet*.

Yarlık 18 satırdan oluşmaktadır. Yarlığın Hicrî 1224 senesinin Cumada's-sani ayında yazıldığı belirtilmiştir. Bu tarih, Miladî 1809 yılının Temmuz veya Ağustos aylarına tekabül etmektedir.

Elimizdeki yarlığın baş kısmında bulunan övgü ifadeleri dışında sade yazılmış bir metin olduğu söylenebilir. Ayrıca metinde izleğe uygun olarak vergi ve devlet yönetimi ile ilgili birçok terimin geçtiği görülmektedir.

NOTLAR

- ¹ Hive Hanlığı tarihi ile ilgili bilgi için bk. Saray 1994; Saray 1998: 167-170; Saray 1993.
- ² Yuri Bregel, *Documents from the khanate of Khiva (17th-19th centuries)*, Indiana University Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, Indiana, 2007.
- ³ Muhammed Rahim Bahadır Han kendisinden önce Hive hanı olan El Tüzer Han'ın kardeşidir. El Tüzer'in öldürülmesi üzerine 1806 yılında hanlık tahtına oturmuştur. Muhammed Rahim Bahadır Han'ın hayatı hakkında en önemli kaynak Munis Harezmi (1778-1829) tarafından başlanan ve yeğeni Muhammed Rıza Mirab Agehi (1809-1874) tarafından tamamlanan *Firdevsü'l-İkbal* adlı tarih kitabıdır. *Firdevsü'l-İkbal*'de Muhammed Rahim Han döneminin ilk yedi yılını Munis Harezmi yazmış, ölümü üzerine 1813-1825 yılları arasındaki dönem ise yeğeni Agehi tarafından tamamlanmıştır. Muhammed Rahim Bahadır'un anlatıldığı bölümler *Firdevsü'l-İkbal*'in beşinci babının ikinci yarısında yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 1999; Kaman 2012; Şişman 2012.
- ⁴ Bregel, bu tarihi 1810 olarak çevirmiştir.
- ⁵ Bregel 2007:19-20.
- ⁶ Tarhanlık, eski Türklerde yüksek rütbeli devlet görevlilerine verilen bir unvanı; Türk ve Moğol devletlerinde hükümdar tarafından bazı devlet adamlarına tanınan geniş imtiyazı ifade eden terimsel bir kelimedir. Eski Türk hukuk terimlerinden biri olan tarhanlık, Türklerde ve Moğollarda çeşitli anlam ve temsil gücüne sahip olmakla birlikte genel olarak devlete hizmeti geçen veya hükümdarın teveccühünü kazanmış kimselere hükümdar tarafından askerî, ticarî ve hukukî açıdan birçok imtiyazlık ile bütün vergilerden muaf tutulma hakkı verilmesi anlamına gelmektedir (Özyetgin 1996: 75-77; Ahmetbeyoğlu 2011: 19-20).
- ⁷ Yarlık, *Büyük Türkçe Sözlük*'e göre "ferman" anlamında bir tarih bilimi terimidir. Yarlık kelimesi, *yarlıka-* şeklinde türemiş fiil olarak "(Tanrı) buyurmak, lutfetmek, esirgemek" anlamında Orhun Yazıtlarında; *yarlıg* şeklinde Eski Uygur metinlerinde, *Divanu Lugati't-Türk*'te, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi sahalarda "emir, ferman" anlamında teknik bir terim olarak geçmektedir. *Yarlık* hakkında daha fazla bilgi ve kelimenin etimolojisi ile ilgili tartışmalar hakkında bk. Özyetgin 1996: 73-74; Kamalov 2013: 334-335.
- ⁸ Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Savmai Ata'nın soyunun direkt olarak Hz. Ali'ye bağlanmasından, başka bir deyişle arada herhangi bir silsile gösterilmemiş olmasından dolayı Bregel'in bu bilgiye temkinli yaklaştığı anlaşılmaktadır: *Sawma'7 Ata (whose lineage is also mentioned in doc. No. 7 as Sawma'a Atayi who traced themselves back to calif 'Alī) seems to be otherwise not known* (Bregel 2007: 69). Bizce de bu düşünce mantıklıdır.
- ⁹ Bregel, burada bizim unutulmuş olduğunu varsaydığımız [ve] bağlacının göz önüne almadığından İngilizce özet çevirisinde burada bahsedilen "Harezmi, özellikle Hive halkı"ndan söz etmemektedir. O, burayı Harezmi'deki, özellikle Hive'deki tüm memurlar olarak anlamıştır.
- ¹⁰ Metinde hana verilmiş herhangi bir dilekçeden açıkça söz edilmemekle beraber Bregel, sözü geçen oğulların Han'a bir dilekçe verdikleri kanaatindedir (Bregel 2007: 20). Biz de bu düşünceye katılmaktayız.
- ¹¹ Metindilbilim üzerinde son yıllarda Türkiye'de yeni çalışmalar yapılmıştır. Örnek olarak bk. Subaşı Uzun 1995, Günay 2003, Ayata Şenöz 2005, Aktulum 1999, Aktulum 2004, Aşkın Balcı 2006, Aşkın Balcı 2009, Özkan 2004, Öztokat 2005, Parlak 2009, Günay 2013.

- ¹² Metindilbilimsel incelemelerin en temel iki ölçütü *bağdaşıklık* ve *tutarlılık* olmakla birlikte bazı araştırmacılar bu ölçütlere *amaçlılık*, *kabul edilebilirlik*, *durumsallık*, *bilgi vericilik* ve *metinlerarasılık* (bk. Toklu 2003: 124-132) gibi ölçütler de eklemektedirler.
- ¹³ Bregel, yazmadaki *karıntaşlar* kelimesini *akrabalar* “relatives” şeklinde çevirmiştir (Bregel 2007: 19) ki bizce de bu bağlamsal açıdan doğru bir yaklaşımdır.
- ¹⁴ Yazmada *ini* ve *oğullar* şeklindedir.
- ¹⁵ Daha önce belirtildiği üzere, Bregel’e göre bu kişiler Han’a dilekçe yoluyla başvurmuşlardır (Bregel 1995: 20). Bu durumda buraya “Savmai Ata’nın Han’a dilekçe sunmaları”nı da bir öрге olarak düşünmek mümkündür. Ancak bu öрге, metinde çok açık bir şekilde ifade edilmemektedir.
- ¹⁶ Bu bağlantı ilişkisini Subaşı Uzun, *Neden Bağlantısı* olarak ifadelendirmiştir (Subaşı Uzun 1995: 124-125).
- ¹⁷ Kur’an-ı Kerim 37: 6.
- ¹⁸ Devlet yönetiminde önemli bir yönetici. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 65-66.
- ¹⁹ Çeşitli rütbelerde sivil memurlar için kullanılan bir terim. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 63.
- ²⁰ Teşrifatçı. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 63.
- ²¹ Şehirlerde Sart devlet memurlarına verilen bir unvan. Ağa, arbâb’dan bir derece daha yüksektir. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 61.
- ²² Şehirlerde Sart devlet memurlarına verilen bir unvan. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 61.
- ²³ Tahsildarlar.
- ²⁴ Daha önce de belirtildiği üzere, tıpkıbasımda bu bölümün mürekkepleri dağılmıştır. Ancak Bregel, yazmanın sağ üst köşesinde yazılı bulunan “Şavma‘î Ata (عليه الرحمة)”nın burada yer aldığını belirtmektedir (Bregel 2007: 19).
- ²⁵ Tüm devlet memurları için kullanılan bir unvan. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 61.
- ²⁶ Tüm sivil devlet memurları, özellikle kâtipler için kullanılan bir unvan. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 61.
- ²⁷ Bir ölçü birimi iken yarıklıkta bir tür vergilendirme terimi kullanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 64.
- ²⁸ Yarıklıkta bir tür vergi terimi anlamındadır. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 68.
- ²⁹ Bir tür genel vergi terimi iken yarıklıkta sadece ipeklerden alınan vergi anlamındadır. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 65.
- ³⁰ Hanın elçi ve habercilere hayvan sağlama vergisi. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 68.
- ³¹ Gümrük memuru. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 61.
- ³² Amu Derya’daki gemi kaptanı. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 64.
- ³³ Han’a ait koruların koruyucusu olan devlet memuru. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 66.
- ³⁴ Şehirlerdeki kale kapısını koruyan ve vergi alan devlet memuru. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 63.
- ³⁵ Pazarlardaki mallardan vergi toplayan devlet memuru. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 68.
- ³⁶ Komutan, bey. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 61-62.
- ³⁷ Karakol. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 66.
- ³⁸ Bir çeşit devlet memuru. Daha fazla bilgi için bk. Bregel 2007: 64-65.

EK 1. Yarlığın Tıpkıbasımı

Kaynak: Bregel (2007)

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2011). “Tarhan”, TDVİA. 40: 19-20. İstanbul. (Erişim: 16.12.2013), <http://www.islamansiklopedisi.info>
- Akbayır, S. (2013). *Cümle ve Metin Bilgisi (Eğitim Fakülteleri İçin)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Aktulum, K. (2004). *Parçalılık Metinlerarasılık*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Alpargu, M. (2002). “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler Ansiklopedisi*. 557-605.
- Aşkın Balcı, H. (2006). Metindilbilim Açısından Bir Çözümleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 191-204.
- Aşkın Balcı, H. (2009). *Metindilbilime Kavramsal Açından Genel Bir Bakış*. Ankara: 24 Saat Yayıncılık.
- Ayata Şenöz, C. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Bregel, Y. (1999). *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Mirab Agahi, Firdaws al-iqbāl (History of Khorezm)*. Köln: Brill.
- Bregel, Y. (2007). *Documents from the khanate of Khiva (17th-19th centuries)*. Bloomington, Indiana: Indiana University Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies.
- Demirci, K. (2014). *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual.
- Günay, D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Bilim.
- Kamalov, İ. (2013). “Yarlık”. *TDVİA*, 43: 334-335. İstanbul. (Erişim: 16.12.2013), <http://www.islamansiklopedisi.info>
- Kaman, S. (2012). *Firdevsü'l-İkbal: Giriş-transkripsiyonlu metin (Vr.156b-336a)-inceleme-dizin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (2015). *Dil Bilgisi ve Anlam Bilgisi Çözümlemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık. (hz. Ayşe Kıran, Ece Korkut, Suna Ağıldere), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* (s.121-132). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Özkan, B. (2004). Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner’in ‘On İkiye Bir Var’ Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(1), 167-182.

- Öztoğat, N. (2005). *Yazınsal Metin Çözümlemesinde Kuramsal Yaklaşımlar*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: TDK.
- Parlak, H. (2009). *Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Saray, M. (1993). *Özbek Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Saray, M. (1994). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*. Ankara: TTK.
- Saray, M. (1998). "Hive Hanlığı". *TDVİA*, 18: 167-170. İstanbul. (Erişim: 16.12.2013), <http://www.islamansiklopedisi.info>
- Subaşı Uzun, L. (1995). *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul.
- Şişman, R. Ş. (2012). *Firdevsü'l-İkbal, giriş-transkripsiyonlu metin: Vr. 336a-523a*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi
- TDK (2016). Büyük Türkçe Sözlük. (Erişim: 16.12.2016), http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts
- Toklu, O. (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda “Türk Kimdir” Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924)^a

Hidayet KARA¹, Bahattin ÇATMA^{2,b}

¹ Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğrt. Böl., Muş-Türkiye

² Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü., Muş-Türkiye

Başvuru tarihi: 15 Mart 2017

Düzeltilme tarihi: 13 Haziran 2017

Kabul tarihi: 19 Haziran 2017

Öz

Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan ulusçuluk akımı, çok uluslu devletleri derinden sarsmıştır. Osmanlı Devleti de bu siyasal durumdan en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur. Osmanlı tebaası içerisinde ulusal kimliklerin inşası ilk olarak gayrimüslimler arasında başlamıştır. Her ne kadar Tanzimat devri Osmanlı aydınları gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı politikaları karşısında, bütün tebaayı bir arada tutmaya yönelik politikalar geliştirmeye çalışmış olsalar da başarılı olamamışlardır. Gayrimüslim tebaanın bir bir Osmanlı Devleti'nden ayrılması, Osmanlı bürokrasisini ve aydınlarını yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda ilk etapta edebi alanda başlayan kültürel Türkçülük ve Türk kimliğine yapılan vurgu, zamanla siyasi alana da taşınmıştır. Bu sınırlı çalışmada siyasi Türkçülüğün inşası ve 1924 yılında gerçekleştirilen Türk Ocakları Birinci Kurultayında ‘Türk kimdir?’ ile ilgili tartışmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Milliyet, Milliyetçilik, Türk, Türkçülük, Türk kimdir, 1924 Kurultayı

^a Bu çalışma, 07-09 Mayıs 2012 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bölümü, 49250, Muş /Türkiye.
e-posta: h.kara36@hotmail.com

The Discussion about “Who is Turkish” in the Formation of Modern Turkish Identity and 1924 Assembly of Turkish Nationalist Club

Abstract

The trend of nationalism that emerged after the French Revolution has deeply shaken multinational states. The Ottoman State was one of the most affected states in this political situation. The construction of national identities within the Ottoman subjects first began among the non-Muslims. Although, Ottoman intellectuals of the Tanzimat era tried to develop policies aimed at keeping all the subjects together against the separatist politics of non-Muslim subjects, they could not succeed. The separation of a non-Muslim subject from an Ottoman State one by one has pushed the Ottoman bureaucracy and intellectuals into new quests. In this context, the cultural Turkishism and Turkish identity that initially started in the literary field was moved to the political arena.

Keywords

Mathematics Teaching, Probability, Views of Middle School Mathematics Teachers, Difficulty

1. GİRİŞ

Latince “idem” kelimesinden türeyen kimlik kavramı, yirminci yüzyılın ortalarında kullanılmaya başladığı andan itibaren sosyal bilimlere meşgul eden bir kavram olmuştur. Kavram genel olarak bireyin ya da bir grubun kendini, diğerlerinden ayırmanın farkındalığı olarak tarif edilmiştir.¹ Türkçedeki kimlik ise, kim, yani bir mensubiyete ait olmayı sorgulayan “kimlerden” sorusundan türemiştir.² Bu açıdan kimlik ötekinin inşası ile var olmuştur. Kimlik kavramı tarihsel olarak modern dönemin uluslaşma süreci ile doğrudan alakalıdır. Çünkü uluslaşma, kendisini ulus olarak tanımlayan halk topluluklarının kendilerini diğerlerinden ayırmak için koydukları sınırların özelliklerini de ifade eder. Ancak bu toplumlarda modern dönem öncesi kimlik/aidiyet bağlarının olmadığı anlamına gelmez. Şüphesiz modern kimliğin kaynağı olan Fransız devrimi öncesinde de toplumlar kendilerini öteki olarak gördüklerinden ayırmışlardır. Bu öteki; Hristiyanlar için putperest olarak gördükleri topluluklar, Müslümanlar için ise son Peygambere inanmayan topluluklar olarak görülebilir. Din üzerinden gelişmiş olan “kimlik” insanları bireysel ve toplumsal olarak biçimlendirdiği gibi, onların dünyayı okuma biçimlerini de –Müslümanlar için dünya, Darü’l İslam, Darü’l Sulh, Darü’l Harp şeklinde ayrılır- şekillendirmiştir.³

19. yüzyılda ortaya çıkan siyasi kimlikler modern kimlikler olarak kabul edilir. Bu anlamda modern kimlik ve milliyetçilik aslında Avrupa’da yaşanan bir dizi değişim ile birlikte “icat” edilmiştir⁴ Karpat’ın ifadesi ile bu “siyasi-millî kimliğin tarihte bir benzeri

yoktur.”⁵ Devrim sonrası dünyayı şekillendiren ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda birçok alt-üst oluşa sebep olan modern kimlik etnik yapı ve ulusun kültürü ile sıkı sıkıya bağlıdır. Siyasi kimlik meselesinin ulus-millet ile var olduğunu kabul edersek, milletlerin kendisini tanımlamada milliyetçilik ideolojisinin önemi ortaya çıkar. Ancak unutulmaması gereken bir durum da Millet kavramının hemen her milletin siyasi lügatinde öteden beri var olmasına rağmen, milliyetçilik ideolojisinin modern dünyanın bir ürünü olmasıdır.⁶ Millet ve milliyetçilik kavramları ile ilgili birçok tanım yapılmış olmasına rağmen, söz konusu bu kavramların ele alınışında bazı zorluklar vardır. Çünkü milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacılar, milliyetçiliğin her toplumda farklı bir süreç izlemesinden dolayı bu kavramın tanımlanmasının mümkün olmayacağını belirtmişlerdir.⁷ Milliyetçilik ideoloji olarak doğrudan konumuz olmadığı için bu konu üzerinde durmayacağız. Bizim için önemli olan milliyetçiliğin, bir ulusun kimliğinin şekillenmesindeki etkisidir.

Osmanlı Devlet’inde de millet kavramı kullanılmış olmakla birlikte, klasik dönemde kavram daha çok dini yapıları (İslam Milleti, Katolik Milleti, Ermeni Milleti gibi) tanımlamıştır.⁸ Ancak 1908 sonrasında Osmanlı aydınları tarafından da seküler anlamda bir etnik yapıyı tarif etmek amacıyla kullanılmıştır.⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarını tahkim ettiği 1913 yılından itibaren yaygınlık kazanıp, hızlanmıştır. Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında milli kimlik ve milli bilinç bir devlet politikası olarak kökleştirilmiştir.¹⁰ Büyük bir coğrafyaya yayılmış, çok dinli, çok dilli Osmanlı Devleti’nde, modern siyasal kimliklerin oluşumu ilk Gayrimüslim toplumlar arasında başlamıştır. Müslümanlara nazaran Batı ile daha sıkı ilişkiler geliştiren Balkan ulusları, Batıda meydana gelen büyük dönüşümlerden etkilenmişlerdir. Ayrıca, on sekizinci yüzyılın sonu itibarıyla Fransa’nın Osmanlı’ya karşı takınmış olduğu tutum söz konusu Balkan uluslarının milli uyanış sürecini hızlandırmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim unsurlar arasında milli kimliklerin oluşumu her ne kadar Fransız ihtilali ile başlamış ve usul ve esasta Batı ile benzerlik gösterse de devletin Müslüman tebaası için kimlik değişimi süreci batı ile oldukça farklı olmuştur. Osmanlı ve dolayısıyla günümüz Türkiye toplumu esas alındığında modern kimliğin inşasında devletin başat bir rol oynadığını söylemek mümkündür.¹²

2. MİLLİYET MESELESİ VE TÜRK KİMLİĞİ

Fransız Devrimi sonrasında milli kimliklerin inşası ve ulus devletlerin kurulma sürecinin en çok etkilediği devletlerden biri kuşkusuz Osmanlı Devleti olmuştur. Özellikle ticaretle zenginleşen, batı ile yakın ilişki içerisinde olan gayrimüslim burjuvazi, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi batının büyük güçlerinden almış oldukları siyasi ve askeri destekle ulus kimliklerini inşaaya başlamışlardır.¹³ Millet kavramı, azınlıkların etnik isyanlarla Osmanlı Devlet’inden bağımsızlıklarını kazandıkları ve devletin topraklarını ele geçirdikleri bir devirde, Osmanlı aydın kesiminin zihnini meşgul etmiştir. Bu meşguliyetin Müslüman unsur arasında hele de Türkler arasında bütünlüklü bir milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini söylemek mümkün değildir. Her ne kadar bütünlüklü bir milliyetçilik söz konusu olmasa da bir ön hazırlık olması bakımından özellikle tarih ve dil hususunda ortaya konulan çalışmalarla belirli teşebbüslerin olduğu da bir gerçektir. Dilin sadeleşmesine ilişkin ileri sürülen düşünceler, Türklerin Osmanlı öncesi

dönemlerine ilişkin yapılan çalışmalar bir anlamda Türk kimliğinin oluşmasının ön hazırlığı mahiyetindedir.¹⁴

Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Türk kimliğine dair ilk çalışmaların Avrupa’da meydana geldiğini yazmıştır. Yazar, bahsi geçen eserinde ilk evrede Türk el zanaatlarına yönelik bir merakın uyandığını belirtmiştir. İkinci aşamada ise özellikle Macaristan ve Danimarka başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde oluşturulan Türkoloji masalarıyla eski Türk ve Moğol tarihine dair araştırmaların yapıldığından bahsetmiştir. Daha sonra Sultan Abdülaziz’in döneminin sonları ve Sultan II. Abdülhamid devrinin başlarında İstanbul’da fikri anlamda Türklüğe dair büyük bir hareketlilik başladığını ifade etmiştir.¹⁵ Yusuf Akçura, Türk kimliğinin oluşumunda hem fikrî âmillerin ve hem de maddî âmillerin tesiri olduğunu söyler. Bu iki önemli unsurun etkisiyle Türklük bilincinin ve milli hissin doğmuş olduğunu belirtir.¹⁶

Osmanlı aydınları arasında milliyet meselesi ilk etapta edebi alanda kendi göstermiştir. Şinasi ve Ziya Paşa gibi edebi kişilikleri ile ön planda olan şahsiyetler dil ve edebiyat üzerinden Türk kimliğinden bahsetmişlerdir. Özellikle Ziya Paşa, Osmanlı ile Türk tabirini aynı anlamda kullanmıştır. Yeni Osmanlılardan Ali Suâvi’de Türk kelimesini ırk anlamında ilk kullananlardandır. 1869 yılında Paris’te çıkardığı *Ulûm* gazetesinde *Türk* başlığı ile bir makale yayınlamıştır. Makalesinde Avrupa’da bir ırkın kabiliyeti meselesinin tartışıldığını, Türklerin zihni melekeleri gelişmemiş kaba bir kahraman olarak tasvir edildiğini belirttiikten sonra, bu düşünceye karşı Türklerin nasıl köklü bir kavim olduklarını ve kurdukları devletlerle medeniyete kattıklarına dair düşüncelerini aynı gazetede kaleme almıştır.¹⁷ Ancak Yeni Osmanlılar içinde Ali Suâvi gibi *‘Türklük’* meselesini doğrudan ırk üzerinden ele alıp tartışan olmadığı gibi bu durumdan özellikle kaçınmışlardır.¹⁸ Bu kaçınma durumu ile birlikte, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi Osmanlı aydınları devletin kurtarılmasında lokomotif olarak Müslümanları görüyorlardı. Batı’nın parçalayıcı politikaları karşısında Müslüman tebaanın bilinçlenmesi ve ayağa kalkması gerektiği inancındaydılar. Bu durum Şerif Mardin’in deyişiyle; *“çağdaş milliyetçiliğin yalnız Osmanlı İmparatorluğunda değil hemen hemen gözüktüğü her yerde çıkardığı bir davranış türüydü.”*¹⁹

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın başında kültürel Türkçülük anlamında çalışmalar hızlandı. Bu dönemde hem bir Encümen-i Daniş kurulmuş (1851) hem de bir Darü’l Fünun (1900) açılmıştır. Osmanlı Darü’l Fünun’unda tarih müderrisi olan Ahmet Vefik Paşa *“Şecere-i Türkî”* adlı eseri şark Türkçesinden İstanbul Türkçesine tercüme etmiştir. Bunun haricinde *Lehce-i Osmanî* adıyla bir sözlük oluşturmuştur. Böylece Ahmet Vefik Paşa Türkçülüğe ilişkin ilk eserleri kaleme alırken, Şıpkı kahramanı askeri okullar nazırı Süleyman Paşa yazmış olduğu Tarih-i Âlem’de Türk tarihini Hiung’nulara dayandırmış ve Türklerin dünyanın en eski milletlerinden biri olduğunu ileri sürmüştür. Süleyman Paşa gerek bu eseri ve gerekse yazmış olduğu *İlm-i Sarf-ı Türkî* (Türkçe Dilbilgisi) eseriyle, Türk kimliğinin oluşumuna önemli bir katkı sunmuştur.²⁰ 1880’lerde lengüistik (dilbilimi) Türkçülük halini almıştır. Her ne kadar siyasi bakımdan muhafazakâr bir gazete olsa da *İkdam* gazetesinin *“Türk Gazetesidir”* başlığı ile çıkması, kültürel Türkçülüğün gelişmesine katkı sunmuştur.²¹ Ziya Gökalp Sultan II. Abdülhamid devri boyunca İstanbul’da Türk düşüncesinin yavaşladığını ancak Rus hakimiyetindeki Türk illerinde yetişen Fethali Ahundzade ve Gaspıralı İsmail

aracılığı ile hayat bulduğunu söyler. Sultan II. Abdulhamid devrinden sonra İstanbul'da tekrardan Türkçülüğün uyanmaya başladığını belirtir.²²

Özellikle Tanzimat reformu yıllarında ve daha sonra Türk kimliğinin şekillenmesinde edebiyat önemli bir rol oynamıştır. Ortaya çıkan yeni Türk edebiyatı, Sultan II. Mahmud ile başlayan köklü reformların bir sonucu olarak değişen toplumun, eski değerler üzerinde inkişaf eden yeni kimliğinin ifadesinin bir yolu olmuştur.²³ Namık Kemal'in kaleme aldığı "*Vatan Yahut Silistre*"si (1872), Mehmet Emin Yurdakul'un yazdığı "*Cenge Giderken*" (1897) isimli şiiri gibi eserler halkın ve özellikle gençlerin kimliklerinin oluşumunda önemli bir tesir yaratmış ve vatana bağlılıkları konusunda yeni bir ruh oluşturmuştur. Söz konusu "vatan" kavramı etrafında şekillenen yeni milliyetperver anlayışın edebiyatla olan bağı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Karpat'ın değişimiyle "*Osmanlı toplumun yeni kimliğini kazanmasında edebiyatın can alıcı bir hizmeti olmuştur.*"²⁴ 1908'den sonra ise gerek ilmi sahada yayınlanan dergiler ve gerekse edebi eserler yeni Türk kimliğinin beslediği yerler oldu.²⁵

Edebiyat dışında özellikle basın ve yayın alanında meydana gelen gelişmeler, ekonomik anlamda bir Müslüman burjuvazisinin oluşturulmaya çalışması da Türk kimliğinin oluşum sürecini etkilemiştir.²⁶ *Takvim-i Vekayi* (1831) ile başlayan resmî gazete yayını, İbrahim Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesiyle halka dönük aydınlatıcı bir yol izlemiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemi boyunca siyasi birçok konuya sansür uygulanmasına rağmen kültürel anlamda basın ve yayının sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Kültürel alanda yayınlanan birçok yazıda Türk kimliği de konu edinilmiştir.²⁷

Sultan II. Abdülhamid devrinde eğitimin yaygınlaştırılması ile birlikte, Türk milliyetçiliği fikri daha geniş kesimler arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu dönem boyunca gerek devlet politikaları gereği gerekse sivil çabalar fikrin yaygınlaşmasında önemli olmuştur. Kanun-i Esasî'de Türkçenin zorunlu hale getirilmesinin ve 1894 yılında yayımlanan bir genelge ile Türkçenin gayr-i Müslim okullar dâhil tüm okullarda zorunlu hale getirilmesinin uyardığı yankıların Türklerde tersine bir etkiye sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür.²⁸ Her ne kadar bu dönemde İslamcılık siyaseti baskın olarak yürürlükte olsa da Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi okullarda okuyan ve bu okullardan mezun olduktan sonra devlet kademelerinde görev alan yeni Osmanlı eliti, milli kimliğin oluşumu sürecinde büyük katkı sunmuştur.²⁹ Tanzimat devrinde edebi ve kültürel alanda başlayan milliyetçi uyanış Sultan II. Abdülhamid devrinde, başta modern askerî okullarda yetişen öğrenciler arasında olmak üzere, sivil okullarda okuyan öğrenciler arasında da politik bir renge bürünmeye başlamıştır. 1890'lardan itibaren yeni Türk kimliğinin oluşumunda etkili olan kesimler, artık devleti de Türk olarak görmeye başlamışlardır. Ama yeni tanımlanmakta olan "Türk" ne Orta Asya'daki ne de 1830'lar öncesinde ki Türk değildir. Esasında bu "yeni Türk" millileşmiş Osmanlı Müslümanı idi.³⁰ Gerek Osmanlı aydınlarının zihninde ve gerekse cumhuriyetin ilk yıllarındaki tanımlamalarda "Türk kavramı" etnisitelerine bakılmaksızın bütün Müslümanları kapsıyordu.³¹ Esasında Türk kelimesinin bu şekilde kullanımı yeni bir şey değildi. Zira Osmanlı Devleti'nin muktedir olduğu yıllarda, Batı Türk kelimesini aynı Osmanlı aydınları gibi bütün Müslümanları kapsayacak şekilde kullanıyordu. Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan farklı

etnisitelere bakılmaksızın onlar için bir Türk devleti idi. Hatta öyle ki Batılılar tarafından Osmanlı Devleti Türk Devleti olarak adlandırılıyordu.³²

Türk kimliğinin tanımlanması üzerine ilk ciddi düşüncelere 19. yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın başlarında rastlanır.³³ Yusuf Akçura, Türkler arasında, Türklükle ilgili araştırmaların Rumî 1310-15 senelerinden beri kesintisiz olmamakla birlikte artarak devam ettiğini belirtir. Özellikle İstanbul'da Türklük fikrinin Osmanlı Türkleri arasında iyice yaygınlaştığını ve matbuatta önemli bir yer tutmaya başladığını söyler.³⁴

Tanzimat ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde bahsi geçen çalışmalar kişilere bağlı olarak kalmış ve II. Meşrutiyet'e kadar, Türk kimliğinin tanımlanması konusunda sarih bir durum ortaya çıkmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında açılmış olan Türk Derneği, Türk kimliği açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.³⁵ Dernek siyasi Türk kimliği açısından yeni bir devrin başlangıcı olmakla birlikte, kültürel Türklüğe hizmet etmeyi nizamnamesinin birinci maddesine belirtmiş ve dördüncü maddede cemiyetin maksadına hizmet etmek isteyenlerin din, dil, ırk farkı gözetmeksizin herkesin üye olabileceği belirtilmiştir.³⁶ Dördüncü madde de görüleceği üzere henüz siyasi anlamda bir Türk kimliği tanımlanmasında ve Türk milliyetçiliğinden en azından resmi bir şekilde söz edilmemiştir. Dolayısıyla kültürel Türkcülüğe yönelen dernek kurucuları, siyaseten Osmanlılık siyasetinin sınırları içerisinde kalmıştır. Türk Derneğinden sonra Türk Ocağı, Türkçü düşünceye sahip Osmanlı aydınlarının bir araya geldiği önemli bir yer olmuştur. Dernekleşme ile birlikte yayın hayatında da önemli işler yapılmıştır. İstanbul'un "Türk Yurdu", Selanik'in "Genç Kalemleri", Manastır'ın "Yeni Fikir'i" Üsküp'ün "Yeni Mekteb'i" ile bazı özel yönleri olmakla birlikte "Tanin", "Sırat-ı Müstakim" "Çığır" ve "Hikmet" gibi neşriyatlar Türkcülük fikrinin ve dolayısıyla Türk kimliğinin alt yapısını oluşturmuştur.³⁷ Özellikle Türk Yurdu Dergisinde yayınlanan makaleler "Türk'e" yüklenen anlamın anlaşılması açısından dikkatle tetkik edilmelidir. Söz konusu dergide yayınlanan makaleler Türk kavramı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Coğrafi yönden bir Türk algısı oluşturulmaya çalışıldığı gibi Türk denince akla neyin geleceği, Türk'ün bir etnisite mi, yoksa sosyo-kültürel anlamda bir üst kimlik mi olduğu tartışılmıştır. Örneğin Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Türk Yurdu'nda yayınlamış olduğu "Türk Alemi" adlı makalelerinde geniş bir coğrafi alanı Türklerin yaşadığı yer olarak belirtmiş ve Türk'ün coğrafi olarak yaygınlığını ve varlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Agayef derginin ilk sayısında ismi geçen makalede Türkler için uzak geçmişten şöyle bir coğrafya çizmiştir: "Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar müphem olan Türk âleminin hudûd-ı hakikisini çizmekten müşkil bir şey yoktur. Asya'nın tam göbeğinden yükselen Altay dağlarından Türk unsuru tarihin müteaddit ve muhtelif devirlerinde zaman zaman taştan seylâb-ı hayata kapılarak dünyanın dört tarafına -şark ve garba, şimal ve cenub-doğru yayılmış: Çin'in en ücra köşelerinden, Finlandiya, Lehistan, Macarista, ve Afrika-yı Şimali'ye kadar serpilmiştir." Agayef geniş bir coğrafyadan bahsettikten sonra makalesinde Türklerin çoğu zaman yaşamış oldukları muhitlerdeki halklarla karışarak kendi benliklerini yitirdiklerini ve belki de şu anda adı geçen coğrafyalarda yaşayan birçok kavmin içerisinde Türk unsurlarının olabileceğinden bahsetmiştir.³⁸ Agayef'in hem Türkler için bir coğrafya çizmesi ve hem de benlik ve kan meselelerinden bahsetmesinden de anlaşılabilirce üzere "Türk" kavramını ırk/etnisite ile özdeşleştirerek kullanmış olmasına rağmen, ona göre millet tanımı sadece bir etnik-kavmi yapılanmayı içermez. Söz konusu bu düşüncüyü Agayef'in makalenin devamında Türk yurdunu

tanımlamak için nelerin gerekli olduğunu bildiren düsturlarıyla destekleyebiliriz. Şöyle ki; Agayef makalenin devamında günümüze dair bir Türk yurdundan bahsedilecekse bunun Türk unsurunu içeren, Türk medeniyeti, Türk hayatı, Türk ekonomik biçimi ile geçinen memleketler de aranması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ Agayef bir yandan Türklük bilincinin oluşmasını büyük bir coğrafyada ararken, diğer taraftan söz konusu geniş bir alana yayılmış olan Türklüğün başka hiçbir halkta olmadığı kadar mezhep ihtilafı, siyasi ayrılıklar ve ulusal bilincin ve birliğin olmamasından dolayı parçalanmış olduğunu söyler.⁴⁰ Ahmed Agayef kavmiyet kelimesini tarif ederken Türk kimliğinin unsurlarının neler olması gerektiğinden de bahseder. Buna göre kavmiyet; dil, din, adet-gelenek, ortak tarih ve ortak vatan ile ortak bir kaderden oluşur.⁴¹ Dolayısıyla Türk kimliğinin en önemli unsurlarından birinin dil ve birinin de din olduğunu vurgular.

Ziya Gökalp yazmış olduğu *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde “Türkçülük nedir?” diye sorar ve Türkçülüğün anlaşılabilmesi için bir millet tanımlaması yapar. Onun yaptığı millet tanımlaması aynı zamanda Türk kimliğinin hangi unsurlardan oluştuğunu da açığa çıkarır. Gökalp kendisi bir tanımlama yapmadan önce milletin çeşitli çevreler tarafından (Irki Türkçüler, Kavmi Türkçüler, Coğrafi Türkçüler, Osmanlıcılar, İslam Birliği taraftarı olanlar, Fertçiler) tanımlandığını ancak bunların tanımlarının eksik yanlarının olduğunu belirtir. Gökalp’a göre: “*millet ne irkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, nede iradî bir zümre değildir. Millet, dince, dilce, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir topluluktur.*” Dolayısıyla Gökalp’ın Türk kimliği tanımlamasında önemli yer tutan unsurun maddi unsurların değil manevi unsurlar olduğunu görürüz. Ona göre kanın ortak olması çok bir şeyi ifade etmez, ama aynı terbiyeyi almak ve ortak bir dil kullanmak aynı zamanda ortak bir kimlik yaratır.⁴² Gökalp Türk Yurdu’nda yayımlanan makalelerinde Osmanlı Devleti’nin Türk devleti olduğunu belirttikten sonra, Türklerin sırf bütün Osmanlı tebaasını bir arada tutmak için; ben Türküm demek yerine ben Osmanlıyım demeyi tercih ettiklerini söyler. Bunun da bilinç düzeyinde bir Türk kimliğinin oluşumunu önlediğini belirtir.⁴³

Ziya Gökalp gibi, Ahmed Agayef’te, “*Milli Cereyan*” adlı makalesinde “*Millet nedir*” diye sorar. Agayef’e göre ırk tek başına bir kimliği/milleti tanımlamak için yeterli değildir. Ona göre millet olgusu sosyolojik bir gerçekliktir ve tarihsel bir süreç içersin de varlık kazanır. Türk milleti için ise şöyle der: “*Türk milliyeti vardır, fakat bir Türk milleti henüz teşekkül etmemiştir. Zira milliyet için lazım olan anâsır Türkler içinde mevcut olduğu halde, şu anasır henüz milleti teşkil edecek bir şekil almamıştır.*” Ahmet Agayef’e göre bir milleti millet yapan şey, dil, din, ırk, sanat, ekonomi gibi etmenlerin hepsinin uyumudur. Bunlar arasında bir birliktelik olmaz ise ne sadece lisan, ne ırk ve ne de din bir milleti tek başına oluşturamaz.⁴⁴ Hamdullah Suphi, 1923 yılında Ankara’da vermiş olduğu bir konferansta saf bir ırkın olmadığını belirtmiş, millet meselesinin bir seçerneye veya kana bağlanamayacağını ifade etmiştir. Suphi, “İstanbul’a gelen Boşnakların, Arnavutların, Gürcülerin, Çerkezlerin zaman içinde Türkleştiklerini, yani kültürel paylaşım ile bir duygudaşlığın oluştuğunu, bununda milleti meydana getirdiğini belirtmiştir.”⁴⁵

Türk kimliğine dair tanımlamalar sadece imparatorluk döneminin bir tartışma konusu olmamıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet beraberinde kimlik tartışmalarını da getirmiştir. Dernekler bünyesinde yapılan tartışmalara ilave olarak, gazeteler ve dergiler üzerinden

de Türk kimliğine dair tartışmaların devam ettiğine şahit oluyoruz.⁴⁶ Türk Yurdu'nda Ferit Celal; İkdam ve Cumhuriyet gazetesi yazarları arasında çıkan edebi bir tartışmanın daha sonra ırk meselesine gelmesi üzerine, “*Milliyet Meselesi*” adlı bir makale kaleme alır ve Türk Kimdir? diye sorar. Ferit Celal bu soruya şöyle cevap verir: “*Bu suale cevap vermek için uzun uzadıya düşünmeye, düstur lisaniyla konuşmaya mahal yok. Dilde, harsta, duyguda birleşenler bir milletin efradını teşkil ederler, böyle olunca; dili Türk, harsı Türk, seçiyesi Türkün seçiyesine mutabık, Türkün elem ve hazlarından müteessir ve mütehassıs olan bir insanın, kanı ne olursa olsun biz buna Türk deriz..*” der.⁴⁷ Dolayısıyla Ziya Gökalp'te olduğu gibi Türk kimliğinin esas ögesinin kan bağı akrabalığı değil, duygudaşlık olduğunu söyler. Ferit Celal'e göre ortak bir dil ve duygu birliği olduktan sonra şecerelerin peşine düşmek anlamsızdır. Çünkü saf bir kavim bulmak olanaksızdır.⁴⁸

Türk Yurdu'ndan seçtiğimiz çeşitli makalelerde verilen örneklerde de görüldüğü üzere gerek Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınları ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarındaki milliyetçi aydınların bir kesimi, bir kimlik tanımlaması yaparken bunu sadece ırka, kavmiyete veya tek başına herhangi bir unsura dayandırmaz. Konu ile ilgili daha geniş değerlendirmeyi sonuç kısmına bırakarak Cumhuriyet Devrinin hemen başlarında yapılmış olan Türk Ocağı Kurultayında “Türk kimdir” sorusu ile ilgili yapılan tartışmalara değineceğiz. Ancak kongre tartışmalarına hemen geçmeden önce kısaca Türk Ocağının kuruluşuna değinmekte fayda görüyoruz.

2.1. Türk Ocağı'nın 1924 Kurultay'ında Türk Tanımına İlişkin Tartışmalar

Dönemin siyasal atmosferinin etkisiyle tıbbiyeli 231 öğrenciyi temsilen delegelerinde bulunduğu ve Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Akçuraoğlu Yusuf, Mehmet Ali Tevfik, Ağaoğlu Ahmet, Doktor Fuat Sabit gibi “Türk Milliyetçiliği” düşüncesinin önde gelen isimlerinin de katılımıyla gerçekleşen 1911 tarihli toplantıda “Türk Ocakları” adıyla kurulması kararlaştırılan dernek; 1328 (1912) yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinin birinci maddesinde belirtildiği üzere 12 Mart 1328/ 25 Mart 1912 tarihinde İstanbul'da resmen kurulmuştur⁴⁹.

Hamdullah Suphi uzun süre başkanlığını yaptığı Türk Ocağı'nın kuruluşu hakkında şunları söylemiştir: “*Türk Ocağı 1912'de resmi açılışını yaptı. Asıl kuruluşu, doğrudan doğruya Türkler arasında iç ve dış tehlikelere karşı bir yardımlaşmayı hedef tutmanın neticesidir. Fikrin doğması ise daha bir sene evveline aittir, yani 1911'e. Türk Ocağının fikir olarak doğuşu Karaacahmet Mezarlığı'nda tıbbiyelilerin, cedderimiz olan ana ve babalarımızın taşları arasında, bir gece saatinde ay ışığında vermiş oldukları bir kararla başlar. Ondan sonra, her nevi çalışmalarımız, her sahada inkişaflarımız bu karara dayanır.*”⁵⁰

Türk Ocaklarının kuruluş amacı 1912 yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinde, şöyle belirtilmektedir: “*Cemiyetin maksadı Akvam-ı İslamiye'nin bir rükn-i mühimmi (temel direği) olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır (madde 2). Cemiyet maksadını elde etmek için Türk Ocağı adlı kulüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertip, kitap ve risaleler neşre edecek, mektepler açmaya çalışacaktır. Milli serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabı ile görüşerek iktisadi ve zirai teşvik ve irşatlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elden*

geldiği kadar yardım edecektir. Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf milli ve içtimai vaziyette kalacak asla siyasetle uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasi fırkalara hadim bulunmayacaktır. (Madde 3)⁵¹. 1918 yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinde, Türk Ocağının amacını belirten 2 ve 3'üncü maddeler şu şekilde düzenlenmiştir; “Ocağın maksadı Türklerin harsî birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır (madde 2). Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez (madde 3)⁵². 1923 yılında yayınlanan Türk Ocağı Nizamnamesinde, Ocağın amacını ifade eden mevcut maddeler aynen korunmuştur⁵³. 1924 yılında Türk Ocakları'nın büyük kurultayında bu yıla kadar işleyişini ve ilkelerini belirleyen Nizamname formundan çıkılmış ve Türk Ocakları Yasası oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim 1924 Kurultayı sadece Türk Ocakları Yasası'nın oluşturulması gündemi ile geçmiştir. 1924 büyük kurultayında maddeler ele alınırken üzerinde en fazla durulan maddelerden biri de Türk Ocaklarına üye ve aza kabulünü belirleyen 5. madde olmuştur. Kurultayın 5. maddesinde kimlerin Türk olarak kabul edileceği ile ilgili mevzu ele alınmıştır.

2.2. Türk Kimdir?

Türk'ün kim olduğu ile ilgili soru on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir tartışma konusu olmuşsa da Türk Ocağın kurulduğu yıllarda Ocak üyelerinin karşısına bir sorun olarak çıkmamıştır. Ocağın kuruluşu sırasında, üye olabilmek için özel bir tanımlama aranmamış ve 1913 Nizamnamesinin 5. maddesinde de belirtildiği gibi “*Ocak Azaları Türk'tür.*” şeklinde basit ve açık bir tanımlama getirilmiştir. 1918 Nizamname taslağında da Ocağa üye olabilmek için Türk olmak yeterli görülmüş, ancak Türklüğün neye delalet ettiği ile ilgili bir tartışmaya girilmemiştir. Yukarıda da konu edildiği gibi, aydınlar arasında milliyet meselesi ile ilgili konular ele alınırken, Türk kimliğine dair konularda mevzubahis olmuştur. İstiklal Harbi'nden sonra ortaya çıkan yeni durum- bu yeni durumun en dikkat çekici tarafı nüfus hareketlikleridir- Türk'ün kim olduğu meselesini ister istemez ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmalarda görüleceği üzere, mesele kültürel veyahut siyasal bir Türkçülük meselesi olmaktan çok, doğrudan etnik anlamda Türklüğü tanımlarken nasıl bir tavır takılacağı ile alakalıdır. Türklük kavramı bu yeni süreçte genç Türk devletinin bütün yurttaşlarını kapsayacak şekilde mi kullanılacaktı, yoksa sadece etnik bir mensubiyeti mi ifade edecekti. İstiklal Harbi sonrası oluşan yeni toplumsal yapı geçmişe göre daha homojen bir yapı arz etmesine rağmen yeni siyasî durum (ulus devletin inşası) Türklük mefhumunun tartışmaya açılmasına sebep olmuştur. Anadolu'ya Kafkaslardan, Balkanlardan gelen muhacirler çoğunun Türkçe konuşmasına rağmen kültürel yapıları Anadolu insanının kültürel yapısından farklıydı. Ayrıca Müslüman olmasına rağmen Anadolu'da farklı dilleri konuşan unsurlar vardı. Bu durum Türk Ocağı'nın geçmişte etraflıca değinmemiş olduğu Türklük kavramını, gündemine almasını zorunlu hale getirmiştir.⁵⁴ Türk kime denecekti? Geçmişte olduğu gibi kültürel bir Türklük tanımlı mı yapılacaktı? Türk siyasi olarak üst bir kimlik mi sayılacaktı? Yoksa sadece bir etnik yapıyı mı tanımlayacaktı? İşte bütün bu sorular geçmişteki Osmanlı aydınlarının kafalarını meşgul ettiği gibi, 1924 kurultayında Türk Ocağı azalarını da meşgul edecektir.

Aslında 1912 yılında resmi olarak kurulan Türk Ocakları dönemin siyasi konjonktürünün de etkisiyle üye sayısını mümkün mertebe sınırlı tutmuş ve bu sınırlı üye dâhilinde çalışmalarını devam ettirmiştir. Ocak üye sayısında sınırlı bir artış olduğu içinde milliyet/kimlik meselesi pek gündeme gelmemiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın bitiş yılı olan 1918 yılına kadar üyelerinin büyük çoğunluğunun gençlerden ve aydınlardan teşekkül ettiği, üye sayısının 2000'i geçmediği, kendi içinde bir kuruluş olarak dikkati çekmektedir.⁵⁵ Ancak 1918'deki Ocak kongresinden sonra üye sayısında artış meydana gelmesi, nitelik açısından bir endişe kaynağı olmuştur. Ancak bu kaygı üye ve şube sayısının artışı engellememiş yeni kurulan Türk Devleti ile beraber Ocağın şube ve üye sayısında da ciddi bir artış olmuştur. Nitekim yeni devletin kurulmasının akabinde gerçekleştirilen 1924 Kurultayı esnasında Ocağın mevcut şube sayısı 71 civarındaydı.⁵⁶ Şube ve üye sayısındaki bu artış beraberinde Ocağa kimlerin aza olacağı ile ilgili ciddi kaygıları da beraberinde getirmiştir. Bu kaygılar, 1924 Kurultayı esnasında Ocağın yasa maddelerinin içeriğine dair tartışmalarda kendisini göstermiştir. Ocağa üye olacakların kimlik özelliklerinin saptanması, meselenin kimlerin Türk olarak kabul edilip edilmeyeceği ve Türk kavramının ne şekilde tanımlanacağı sorununu da beraberinde getirmiştir. 1924 Türk Ocağı Kurultayının 5. maddesinde bu konular ele alınmıştır.

Kurultay'a sunulan ve tartışmaya açılan ve Ocağa kimlerin alınabileceği ile ilgili olan 5. madde şu şekildedir: "*Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk olan ve Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat eden kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler.*"⁵⁷ Madde üzerine yapılan tadil teklifine binaen maddede geçen "*ispat eden*" ifadesinin yerine "*ispat etmiş bulunan her*"⁵⁸ ifadesi konularak madde kabul edilmiştir. Bu düzenlemenin kabulünden önce madde üzerinden "Türk" ün tanımı ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Türk tanımına ilişkin kabuller genel olarak iki temel fikri kabul etrafında tartışılmıştır. Bunlardan birincisi Ocağa kabul sırasında ırki olarak Türk olmayı esas alırken, diğeri ise kültürel/harsî Türklüğü esas almıştır.

Bu bağlamda kurultaya Bergama temsilcisi olarak katılan Osmanzade Hamdi Bey Ocağa kimlerin alınacağı hususunda ırki esas alan ve ırki olarak Türk'ün dışındaki unsurların Ocağa alınmaması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: "*Ben bir temennide bulunacağım. Bu neslen Türk olan meselesinde ben çok dar düşünenlerdenim. Layenazlı zevattan birisinin İzmir'e gönderdiği bir müfettiş ben Türkün demiş. Vekâlet ben Türkün dedikten sonra bunun Türklüğünü kabul ettiğinizdir. Böyle sipariş Türklüğü ben kabul etmiyorum. Evet, kanları çok karışmıştır; fakat mümkün olduğu kadar biz dar düşünelim*"⁵⁹ demiştir. Osmanzade Hamdi Bey bu fikrini desteklemek için kişilerin, dönemin siyasi koşullarına göre kendilerine dair tanımlamalarda bulunabileceğini, bundan dolayı ayrıca bir hassasiyetin gösterilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Nitekim Osmanzade Hamdi Bey meseleyi: "*...Salihli Türk ocağında biri şimdiye kadar Türkün demiş, orada yemiş içmiş, zengin olmuş. Vaktaki Yunanlılar gelmiş, yaşasın Arnavutluk, yaşasın Yunanlılar demiş, bunun için çok düşününüz. Yazık olur bunlardan sakınalım.*" şeklinde izah etmiştir.

Osmanzade Hamdi Bey'nin bu beyanına karşı söz alan Hamdullah Suphi, Türk Ocaklarına alınacak kişilerin hars itibarıyla Türklüğü kabul etmiş kişilerden olması ve mazileriyle bunu ispat etmiş bulunmaları gerektiğini vurguladıktan sonra, kişilerin ırkî seçmelerinin esas kabul edilemeyeceğini ve bunun tarihî gerçeklerle uyumsuz bir durum olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "*...Babası yahud büyük babası Boşnak veya Çerkez*

olan bir adam, ocağa gelip de ben ocaklı olmak isterim derse bunu ne gibi şartlarla alabiliriz, tasrih edilmiştir. Bu adam hars itibariyle, evsaf-ı lazıme kazanmışsa, Türk hissiyle yaşıyorsa, mazisinde Türklük muhabbetini kavlen ve fiilen ispat etmiş ise, şecereyi, kanı esas tutmanın manası kalır mı? Türküm diyenlerin yalnız şeceresini ararsak bilmem işin içinden nasıl çıkacağız. Elbet Türklük iddiası kâfi değildir. Bunun içindir ki mazi kaydını koyduk, yalnız neslen Türk olmayanları düşünmeyiniz, hatta anaları, babaları Türk olduğu halde kendileri herhangi bir terbiye ve tedris zaafıyla, Türklüğü benimsemeyen, sevmeyen, ona hürmet ve merbutiyet duymayanlar, ocağımıza aza olabilirler mi? Demek ki mesele hatta neslen Türk olanlar için bile, yalnız bir şecere meselesi değildir. Hatta bu içtima' a iştirak edenler arasında neslen Türk olmayan fakat bütün ömürlerinde aldıkları terbiye-i perverde ettikleri hissiyat itibariyle Türklüğe azami sadakat ve merbutiyetle hizmet etmiş olanlar var, onlar arasında ocakların müesses ve sebatkâr hadimi olanları görüyoruz. Bu kişilere böyle bir mazi arkalarında dururken seni babandan dolayı istemiyoruz diyebilir miyiz?"⁶⁰

Kurultaya Eskişehir temsilcisi olarak katılan Akçuraoğlu Yusuf Bey, temelde 5. madde'yi desteklemekle birlikte, mevcut maddeye dil unsurunun da ilave edilmesi gerekliliğini dile getirmiştir: "... Yukarıda ocağın maksadından bahis olundu. Burada umumi olarak şu saffetü haiz olanlar aza olabilirler deniyor. Mübhemiyet vardır. Madde böyle olmalıdır: "neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan ve Türkçe konuşan her kadın ve erkek Türk Ocağına aza olabilirler." Türkçe konuşan kaydının ilavesi muvafıktır. Çünkü; neslen Türk olup da Türkçe konuşmayanlarda vardır. Bu kaydın konulması faydalı olur."⁶¹

Biga temsilcisi Samih Rıfat Bey meseleye daha farklı bir bağlamda yaklaşarak, millet mefhumunun mutlak manada bir tanımının olmadığını, bir yerde coğrafyanın milliyet esasını teşkil ederken, diğer bir yerde dinin, dilin ya da ırkın milliyeti teşkil ettiğini beyan etmiştir. Ancak bu özelliklerin milliyet mefhumunu temellendirmek için yeterli olmadığını ve hars ve mefkûrenin bir milletin oluşumunda daha önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bugün Araplar içinde bir takım aş'a'ir vardır ki birbirine muhaliftir, düşmandır. Eğer Türklüğü kan rabitasına bağlarsak bu çok umumi olur. Bulgarlar, Macarlar turan ırkındandır. Esası bu kadar genişletmek hiçbir şeyi izah etmemektir. Demek ki ırk ve kan rabitasında büyük bir kuvvet yoktur. Lisan rabitası Macar ile Türkçe yekdiğerine pek yakındır, fakat mefkûrelerimiz başkadır. Hars ve mefkûre diyoruz, mefkûre ve harsın te'alisi buradaki bayrağımızın yaşamasıdır. Bu milletin varlığını, istiklalini bu bayrağı benimseyenler benim gibi düşünür, benim gibi oturur, benim gibi yazar. Türklerden pek çok akvam teş'ib etmiştir. İlmî kabul ettiği tarif bunu mi'yar ittihaz etmiştir. Buna nazaran mevzu bahis maddeyi tespit ettik."⁶²

Samih Rıfat Bey'in düşüncelerini destekler nitelikte görüş bildiren Susurluk temsilcisi İhsan Bey, millet meselesinin zihniyet meselesi olduğunu belirtmiş; kan tahlili ile bir kişinin milletini tayin etmenin ilmen mümkün olmadığını ifade etmiş ve aynı zihniyeti taşıyanların Ocağa girebileceklerini ve beraber bulunabileceklerini belirtmiştir. Kurultaya Sandıklı temsilcisi olarak katılan İzzet Ulvi Bey, kan meselesinin muğlak olduğunu kabul ederek, hars olarak birinin Türk kabul edilmesinin Osmanlılığa benzer bir durumu ortaya

çıkarcığını işaret emiş ve idare heyetinin Ocağa aza kabulü esnasında titizlik göstermesi gerektiğini özellikle belirtmiştir⁶³.

Bu konuşmaların ardından tekrar söz alan ve hars meselesini Ocağa üye alımlarında esas kabul eden Hamdullah Suphi tartışmayı biraz da farklı bir bağlama taşıyarak Osmanlı'nın önemli iki kurumu olan Enderun ve Yeniçeri Ocakları örnekleri üzerinden Ocağın temsil özelliğine işaret etmiştir. Nitekim Hamdullah Suphi konuşmasında; *"Eğer ocağımızın içinde bile harsen tamamıyla Türkleşmiş olanları biz mefkûrenin ateşi ve heyecanı içinde hassas, fedakâr bir Türklük hissiyle yetiştiremeyecek olursak bunu nerede yapacağız. Yaşayan milletler temsil kabiliyetini kaybetmemiş milletlerdir...İçlerine aldıklarını eritirler, hazmederler. Ocağımıza öyle adamlar alacağız ki esasen bunlar mazileriyle Türk hissi taşıdıklarını bize ispat etmiş olacaklardır."*⁶⁴ Aynı şekilde Sinop temsilcisi Kemaleddin Sami Paşa, Ocağın Türkleştirmek vazifesinin olması gerektiğine vurgu yaparak bunun bir milleti meydana getirmede önemli bir husus olduğunu beyan etmiştir⁶⁵. Osmanzade Hamdi Bey ise, Hamdullah Suphi'nin bu fikirlerine katılmakla birlikte memleketteki birçok yabancı unsuru temsile muktedir olup olmayacaklarının iyi hesap edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır⁶⁶.

Kurultay esnasında ara mesele olarak gündeme gelmiş olan *temsil* bahsinin ardından tekrar, Ocağa kimlerin kabul edileceği ve bu manada kimlerin Türk olarak adlandırılacağına dair tartışmalar devam etmiştir. Kurultay'da Tarsus temsilcisi olarak bulunan Niyazi Bey, mevcut maddenin yoruma ve suiistimale açık olduğunu dile getirerek Türk'ün meçhul bir şahsiyet olmadığını söylemiştir. Halk nazarında belli bir Türk tarifinin olduğunu ve halkın Türk dediğinin mutlak manada Türk olduğunu tarihin gösterdiğini ifade etmiştir. Niyazi Bey devamla *"Fransa'da Fransız ne ise, İngiltere'de İngiliz ne ise, Anadolu'da Türk odur."*⁶⁷ şeklinde bir tarifte bulunmuştur. Niyazi Bey'in bu açıklamaları üzerine söz alan Hamdullah Suphi Bey, halkın Türk'ün tarifi konusundaki tavrının esas alınmayacağını şu sözlerle dile getirmiştir: *"Halkın anladığı Türk Türk ise, adedimiz korkulacak kadar azalır. Halkın nazarında, şarktan gelen, misal Erzurum'dan gelen Kürd, cenuptan gelen Arap, Rumeli'den gelen Arnavut, Karadeniz sahillerinden gelen Laz'dır. Halk bu hususta dalalet içindedir. Üste yeni bir memleketçilik çıkmıştır. Bunun bu millet meclisinde en feci nazariyelerini, iddialarını işittik. Arkadaşlar, bu gibi biz de Araplarda, Arnavutlarda olduğu gibi kum ve kabile hayatına döneriz."*⁶⁸ Bununla birlikte Hamdullah Suphi ocağın vazifesinin Türklerin sayısını azaltmak değil çoğaltmak olduğunu, Türkleri dağıtmak değil toplamak olduğunu ayrıca ifade etmiştir⁶⁹. Vasıf Bey'de bu fikri destekleyerek Türklük için çalışmanın ve aynı hisleri taşımanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Vasıf Bey konuşması sırasında kendi nazarlarında Türk'ün tanımını şu şekilde özetlemiştir: *"Ocağın maksadını kabul eden Türk'tür ve Türk tabiri daha geniş bir manaya alınmıştır."*⁷⁰.

Tüm bu konuşmalardan sonra söz alan Hamdullah Suphi, mevcut durumda Ocağın şube sayısının 100 civarına yaklaştığını, fakat bu şubelerin çoğunun gelişi güzel açıldığını ifade etmiştir. Bu gelişi güzellikten ötürü bu ocakların da ıslaha ihtiyacının olduğunu dile getirmiştir⁷¹.

Konuşmalar esnasında Türk'ün belirli bir tanımının yapılabileceğine dair düşünceler de gündeme getirilmiştir. Vasıf Bey, Türklüğü tarihin şerefle vücuda getirdiği bir şahsiyet olarak tanımlamıştır. Buna ilaveten Vasıf Bey Türklüğü belirli bir dar kalıpta

tarif etmenin daha zararlı olacağını şu sözleri ile dile getirmiştir: “Muta’assıp ve hissi zamanlarda bile Türk Ocaklarının esasına göre yaşayan bir arkadaşımız için, senin üç batın evvelki kanın falan kandır diye ocaktan atılmamıştır. Hamdullah Suphi Bey’in anası Çerkez’dir diye Ocaktan atılmak hatıra gelmemiştir. Türk’ün tarifi meselesine gelince tarifi kolay değildir, fakat yaşamızda Türk şudur dedik mi mazar bir şekle girer.”⁷² Buna karşı Akçuraoğlu Yusuf Bey Türklük mevzuunun henüz tarif evresinde olduğunu ve konunun müphem bırakılmasının daha iyi olacağını söylemiştir. Bu konu üzerine konuşan Sinop temsilcisi Kemaleddin Sami Paşa ise, Sinop Türk Ocağı üyelerinin kendisine gönderdiği bir mektupta Ocağa, bölgelerinde bulunan Müslüman ama farklı etnik yapılara mensup kişilerinde üye olmak için başvurduklarını ve bu durumda nasıl davranmaları gerektiği bilmek istediklerini ifade etmiştir. Özellikle Sinopluların bu açmazlarından ötürü Türk’ün bir tarifinin yapılması gerekliliğini şöyle belirtmiştir: “Türk kimdir? Burada bizden daha ilmi bir heyet olamaz. Türk kimdir su’aline, Türk şunlardır denmelidir.”⁷³

Konu üzerinde yapılan görüşmelerden sonra, yapılan tüm tartışmalar çerçevesinde konuyu toparlamaya ve değerlendirmeye çalışan kurultay reisi; “Türk” tanımlamasıyla ilgili ifade edilenlerin Türk’ün tanımını sarih bir şekilde ortaya çıkarmadığını ve esasında “Türk” mefhumunun henüz tanımlanma aşamasında olduğunu şu sözleri beyan etmiştir: “Vasıf ve Niyazi Beylerin katı ifadelerine rağmen Türk mefhumu sarih olarak tayin etmemiştir. Etseydi Türkcülük cereyanına ihtiyaç kalmazdı. Türk’ün mahiyet ve seciyesi, Türk’ün ifade edildiği mana muin olsaydı, elbette ki ocaklara ihtiyaç kalmazdı. Fransa’da Fransız ocakları veyahut Almanya’da Alman ocakları yoktur. Şu’ur-ı millî tesis ve tayin etmediğinden dolayıdır ki az çok milliyet mefhumunu anlamış olan münevver kısım bu şuurun inkişafı için çalışmaktadır.”⁷⁴

Kurultay reisi konuşmasının devamında milliyet cereyanının tanımını yaptıktan sonra Türk Ocaklarının varlığının nasıl bir yere tekabül etmesi gerektiğini de açıklamıştır. Nitekim konuşmasında: “... Millet cereyanının takip ettiği maksatlardan birisi de şahsiyet-i milliyeyi tesis ve tevisi’ etmektir. Milliyet cereyanı ne demektir? Milletimizin şahsiyet ve seciyesini başkalarına kabul ettirelim demektir. Sanayi-i nefisemi, lisanımı, edebiyatımı kabul ettireceğim. Efendiler bu harekâta başlarken milliyetimin icap ettiği bu neşr ve telkine, bu temsile lüzum görmezseniz Türk Ocaklarının mahiyetini ve vazifesini inkâr etmiş olacaksınız. Bir taraftan Türk vicdanı millisini diğer taraftan bu vicdan-ı milliyenin başkaları üzerindeki tevhid ve temsil vazifesini ihmal etmiş olacaksınız. Maddede iki hedef vardır. Biri milletin tarifi diğeri ocağın temsil vazifesini göstermek. Bu iki hedefdir. İki hedefin ikisi de mümkün olduğu kadar ifade edilmiştir. Eğer bizde yüksek bir hars olsaydı, bütün diğer anasır eğilmenin mecburiyetinde kalsaydı, Türk Ocaklarının tesisine bile lüzum kalmazdı.”⁷⁵

Kongre zabıt metinlerinden görüldüğü gibi tartışmalar iki ana tanımlama yöntemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ocak üyelerinin bir kısmı Türk tanımını daha dar kapsamlı yani irki temeller üzerine yapılması gerektiği fikrinde iken, diğer bir kısmı ise böyle bir tanımın bir millet oluşturmaktan çok Anadolu insanını iyice böleceğini söyleyerek kültürel (dil, din, ortak duygu) çerçevede bir tanımın yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Esasında tartışmalarda Hamdullah Suphi’nin de belirttiği gibi Türklük kavramının tanımlanması bir süreç meselesiydi. Çünkü hali hazırda yapılmak istenen

tanım aynı zamanda inşa edilmek istenen milleti de tanımlıyordu. Yapılan tartışmalardan sonra 5. madde: *Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan her kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler.*⁷⁶ şeklinde kabul edilmiştir. Yani Ocak üyeleri ırki anlamda dar bir tanımlama yerine daha geniş çerçeveli harsa dayalı tanımlamayı kabul etmişlerdir. Esasında bu tanım on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısından beri dile getirilen düşünceden pek farklı değildir. Saf (homojen) bir ırk olmayacağı bu dönem Osmanlı aydınlarından itibaren kabul gören bir görüştü. Hatta İttihat ve Terakki Partisi'nin güttüğü Türkçülük siyaseti dahi ulus-devleti karşılayacak bir anlamdan uzaktı. Neticede İttihatçı liderlerin de kurtarmak istediği çok uluslu bir devlettir.⁷⁷

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kimlik kavramı dünyada meydana gelen büyük ekonomik değişimlerin ve Fransız ihtilalinin bir ürünü olarak yeniden biçimlenmiş ve günümüzdeki formunu almıştır. Seküler kimliklerin ortaya çıkışı beraberinde ulus devletlerin kurulmasını da getirmiştir. Dolayısıyla kimlik meselesi aynı zamanda yenedünya düzeni ile ilgili bir konu olmuştur. Bu durum çok uluslu imparatorlukları derinden sarsmış ve birinci dünya savaşından sonra sömürge devletleri hariç, çok uluslu yapıya sahip klasik imparatorluklar yıkılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin tebaası açısından seküler kimliklerin inşası ilk kez gayrimüslimler arasında başlamıştır. Bu anlamda Balkan ulusları dinlerinin etkisiyle kendi kimliklerini inşa ederken, kendilerini öteki üzerinden, yani Müslümanlara (Osmanlı/Türk) olan siyasi kinleri üzerinden var etmişlerdir. Dolayısıyla ulusçuluğun erken döneminde Balkan ulusları için Müslüman eşittir Türk'tü. Bir kısım Osmanlı aydın ve devlet adamlarının Balkan ulusçuluğuna ilk cevabı bütün bir anasırı bir arada tutabilmek için *Osmanlı milleti oluşturma* çabasına girmek oldu. Her ne kadar bu devirde Türkoloji çalışmalarının ekisiyle, toplumsal bağlamından kopuk kültürel manada Türk kimliği ile ilgili çalışmalar görülsede siyaseten modern Türk kimliğini doğrudan savunan bir tavırdan bahsetmek oldukça güçtür. Tanzimatçı aydınlar ve Yeni Osmanlıların çalışmaları incelendiğinde, büyük oranda bu aydınların teorik bir alt yapıdan uzak, daha çok pratik bir çaba içinde oldukları görülecektir. Tanzimatçı aydınların ve Yeni Osmanlıların fikri eserleri incelendiğinde modern anlamda etnik yapıyı çağrıştıracak bir millet tanımlaması yapma(k)dan özellikle kaçındıkları görülür. Bunun sebebi ise çok etnikli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin böyle bir tanımdan ve bu tanımın pratiğe aktarılmasından kötü etkilenecek olmasıdır. Dolayısıyla "millet" kavramının tanımsız bırakılmış olması siyasî anlamda bir Türk kimliğinin ortaya çıkışını da önlemiştir. Ancak Gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan edip bağımsızlığını kazanması Türklük meselesinin de siyaseten ele alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisinin yönetime ağırlığını koyması ile bu durum daha belirgin bir hale gelmiştir. Gerçi I. Balkan Savaşı'na (1912) kadar İttihatçı elit Osmanlıcı bir yaklaşıma sadık kalmıştır. Ancak kurulmuş olan dernekler ve basın hayatına girmiş olan Türkçü yayınlarla Türk kimliği meselesi daha sık bir şekilde tartışılır olmuştur.

Söz konusu Türk kimliği ile ilgili Osmanlı Devleti'nin son döneminden, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar iki önemli form ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi kimlik meselesi ırk/etnisite anlamında ele alınması gerektiğini söyleyenler ve ikincisi Türklük

meselesinin bir duygudaşlık meselesi olduğunu yani bir kader birliği olması zorunluluğunu işaret edenler. Bu iki görüşü ele aldığımızda kader birliğini (tabi diğer unsurlarla birlikte; dil, din, kültür vs.) öne çıkarıp bir kimlik tanımlaması yapanların daha gerçekçi bir görüşü dile getirdiğini görürüz. Dolayısıyla bir kavmi belirtmekle birlikte, seküler anlamda Türk kimliği aslında bir şecere/ırk meselesi olmayıp; üst bir kimlik olarak (kader birliği olarak) ortaya çıkmıştır. Bunun en güzel örneği kuşkusuz Lozan Antlaşmasında hiçbir Müslüman gurubun azınlık olarak kabul edilmeyip Türk olarak kabul görmüş olmasıdır. Esasında Türk kavramı bu anlamıyla yeni olmasa da -Batıların bir dönem Türk eşittir Müslüman şeklinde bir algısı vardı- kavramın yeniden tanımlanması modern dönemin bir ürünüdür. İşte Türk Ocaklarının 1924 kurultayında da yine bahsetmiş olduğumuz bu konu mevzu bahis olunmuş ve kurultayda delegeler Türk'ü tanımlamaya çalışırken yine önceki dönemlerde olduğu gibi iki yol takip etmişlerdir. Bunlardan ilki kan bağına esas alan ırki tanımlama iken, ikincisi kültürü/duygudaşlığı önceleyen ve daha geniş bir çerçeve çizen anlayış olmuştur. Her ne kadar delegelerin bazıları ırki önceseler de bu konuda çok ketum davranmamışlardır. İkinci yolu takip eden delegeler Türklük tanımını daha geniş bir çerçeveye oturtarak kavramın tanımlanmasında harsın/kültürün Anadolu halkının asıl tanımlayıcı özelliği olması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Tartışmaların sonunda konuşan kurultay reisi, esasında Türklük mefhumunun tam olarak sarih hale getirilemediğini ve bunun tanımlanma evresinde olduğunu ifade ederek, Ocağın varlığının da bu durumun bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu dönemden sonra da Türk kimliği ile ilgili gerek kültürel olarak ve gerekse siyaseten birçok şey yapılmış ve bir inşa süreci yaşanmıştır. Bu ise ancak yeni bir çalışmanın konusu olabilir.

NOTLAR

¹ Loredana Sciolla, "Kimlik", *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, (Haz. Massimo Borlandi, Ramond Boudon, Mohammed Cherkaouii, Bernard Valade), (Çev. Bülent Arıbaş), İletişim, İstanbul 2001, s. 412.

² Mehmet Ali Kılıçbay, "Kimlikler Okyanusu", *Doğu-Batı Dergisi*, sayı 23, Ankara 2003, s. 155.

³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 2004, s. 398-399.

⁴ AntHony D. Smith, *Milli Kimlik, Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 117.

⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş, İstanbul 2009, s. 58.

⁶ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara 2005, s. 285. Modern millet tanımına baktığımızda; tarihsel olarak imparatorlukların çözülmesiyle ortaya çıkan ve aralarında ortak dil, din, kültür bağı bulunan, ortak bir ülkü etrafında birleşmiş ve ortak bir kaderi paylaşan, bağımsız, siyasi bir kimliktir.

⁷ Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu-Batı Dergisi*, sayı 23, Ankara 2003, s. 138.

⁸ Yunus Emre Tansü, “Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya”, *Osmanlı*, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 420. M. Macit Kenanoğlu tarafından kaleme alınan eserde Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde millet sisteminin söz konusu olmadığı, çok hukukluluktan ziyade İslam hukukunun belirlediği çerçeve dahilinde iltizam sistemi uygulanarak yine İslam hukukunun bir gereği olarak farklı inanç ve din mensuplarına hürriyet alanı bırakılmıştır. Bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi/Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.

⁹ Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçilik ve kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı Dergisi*, Doğu Batı Yayınları, Cilt 23, Ankara 2003, s. 134.

¹⁰ Karpat, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*”, Timaş, İstanbul 2010, s. 39. Bkz. Ercan Çağlayan, “Türk Ocakları’nın Vilayat-ı Şarkiy’e Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark ile İlgili Tartışmalar (1924-1928)”, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Cilt VIII, Sayı 2 (16), Kasım 2016, s. 785-799.

¹¹ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 2858.

¹² Karpat, *İdeoloji ve Kimlik*, s. 61.

¹³ Osmanlı Tarihinde uzun bir dönemi kapsayacak olan milliyetçi ayaklanmalar neticesinde, Devlet büyük güçlerinde baskısı sonucunda kendi tebaası olan gayrimüslimlere birçok ayrıcalık vermek zorunda kalacaktır. Süreç içerisinde söz konusu gayrimüslim tebaa bir Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsız devlet teşkilatlarını kuracaklardır. İlk isyan eden Sırp, Rusya’nın da müdahalesi ile muhtariyet elde edeceklerdir. Daha sonra ise Rumların 1820’deki isyanı yine İngiltere, Rusya ve Fransa’nın devreye girmesiyle Osmanlı aleyhine neticelenecektir. Çıkan Osmanlı-Rus savaşı sonucunda ise ilk defa bir gayrimüslim uyruk bağımsızlığa kavuşacaktır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesinden sonra imzalanan Berlin antlaşması ile de birçok ulus ya bağımsız olacak ya da Osmanlıya bağlılığı kâğıt üzerinde kalacaktır. Birinci Balkan Savaşı neticesinde ise Osmanlı Devleti büyük oranda gayrimüslim tebaasını kaybetmiş olacaktır. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Ankara, s. 100/121-122. Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 3335.

¹⁴ Türk kimliğinin belirginleşmeye başladığı dönem olan II. Meşrutiyet öncesi dönemde Türkçülük bağlamında Osmanlı bünyesinde ileri sürülen fikirler ve dil-tarih bağlamında ifade edilen düşünceler için bakınız: David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Çev. Şevket Serdar Türet-Rekin Ertem- Fahri Erdem, Kervan Yayınları, İstanbul 1979.

¹⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 5-6.

¹⁶ Akçura, “Türklük”, s. 162. Akçura Türklerde, Türklük bilincinin oluşmasında bir tarafta yapılan reformların diğer tarafta da Avrupa medeniyetinin tesiriyle ortaya çıktığını söyler. Bunun dışında dilde yaşanan Türkçeleştirme faaliyetleri ve din dilinin Türkçeleştirilmesi, gibi etmenlerinde kavmiyet/kimlik meselesini etkilediğini söyler. Ancak Türk milletinin, “Türk Kimliğinin Bilincine” ulaşmasında en çok fikri olmaktan çok maddi ve iktisadi alanda aramak gerektiğini belirtir. Akçura, “Türklük”, s. 160-161.

¹⁷ Ercüment Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 70.

¹⁸ Yusuf Akçura, *Türkçülük; Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İlgî Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 38-39. Yeni Osmanlıların Türk ve Osmanlı tabirini aynı anlamda kullanmaktan kaçınmalarının sebebi

Devletin çok uluslu bir yapıya sahip olması ve söz konusu asıl amacın bu çok uluslu yapıyı bir arada tutulmak istenmesidir. Yeni Osmanlılar hürriyet alanlarının genişletilerek devletin bekasının sağlanabileceğini düşünüyorlardı. Bu durumun yasaya dayalı bir parlamento ile çözülebileceğine inanıyorlardı. Şerif Mardin, “19. Yüzyıl Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt XII, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 345. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 58-80.*

¹⁹ Mardin, “19. Yüzyıl Düşünce Akımları...”, s. 345.

²⁰ Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Tarihi”, *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (Haz. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul-2014, s. 136-137. Ziya Gökalp ayrıca Süleyman Paşa ayrıca askerî okullarda okutulmak üzere “Esmâ-i Türkiyye” adıyla bir kitapta kaleme aldığını ve Türkçe kelimelerin varlıklarını korumasını amaçladığını belirtir. Ancak Yusuf Akçura, Esmâ-yı Türkiye (Türkçe Yer İsimleri) adlı eserin Süleyman Paşa'nın olmadığını ifade eder. Faruk Ayın-Erkan Göksu, “Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri”, *Askerî Araştırmalar Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, Ankara 2003, s. 136.*

²¹ İkdâm gazetesi her ne kadar siyaseten muhafazakâr bir gazete olsa da Veled Çelebi ve Necip Asım gibi kültürel anlamda Türkçülüğü savunan aydınları kendi bünyesinde toplamış ve bu anlamda Türk kimliğinin gelişim sürecine katkı sunmuştur. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1985-1908, İletişim, İstanbul 2015, s. 65.*

²² Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 9. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki Abdülhamid devrinde her ne kadar Türkçülük düşüncesi siyaseten geri planda kalmış olsa bile, Türk kimliğine dair çalışmalar özellikle kültürel anlamda devam etmiştir. Diğer taraftan Türkçü düşüncenin öncülleri olacak elit Osmanlılara bakıldığında bunların birçoğunun Sultan II. Abdülhamid devrinde açılmış olan okullarda çıkmış olması da Sultan'ın bu düşünceyi akamete uğratmadığının bir göstergesidir. Bu devirde Türkçe'nin resmi dil olarak Kanun-ı Esasî'ye girmiş olması ve bütün Osmanlı coğrafyasındaki okullarda Türkçe'nin yaygınlaştırılmaya çalışılması esnasında 1908 sonrası Türkçülük düşüncesinin fikri hazırlık safhasının bu dönem olduğunu gösterir.

²³ Karpat, Göç, s. 67.

²⁴ Karpat, Göç, s. 57.

²⁵ Genç Kalemler Dergisi, Türk Derneği ve Türk Derneği Mecmuası, Türk Ocağı ve Türk Yurdu Mecmuası, Halide Edip'in Yeni Turan adlı romanı vs. gibi eserler ile bu dönemde Hamdullah Suphi, Fuad Köprülü, Müfide Ferid Hanım, Yakup Kadri, Yahya Kemal gibi şahısların yaptıkları çalışmalar bunlara birkaç örnektir.

²⁶ Fatma Müge Göçek, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik bir yaklaşım”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce; Milliyetçilik, Cilt IV, İletişim, İstanbul 2009, s. 76.*

²⁷ *İbret, Basiret, İstikbal, Muhbir, Terakki, Sadakat, Hayal, Bedir, Vakit, İttihat, Tercüman-ı Hakikat*, gibi gazeteler yayınlanmıştır. Diğer taraftan edebiyatta 2950, pozitif bilimlerde 2891, dinde 1307 hükümet alanında 946 adet kitap yayınlanmıştır. Karpat, Göç, s. 59.

²⁸ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 89-92.*

²⁹ Kemal Karpat, *Osmanlıda Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev. Dilek Özdemir), İmge, Ankara 2006, s. 439.*

³⁰ Karpat, Göç, s. 24.

³¹ Çağatay, s.1

³² Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı Devleti III*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2003, s. 41.

³³ Emre Yıldırım, “Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Kimliği”, JASSS, Sayı: 28, Ağustos 2014, s. 75.

³⁴ Yusuf Akçura, “Türklük”, *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (Haz. Mehmet Kaat Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz, İstanbul 2014, s. 158.

³⁵ Şevket Koçsoy, “Türk Milli Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmuası (1909-1913)”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1909, s. 437.

³⁶ *Sırat-i Müstakim*, cilt 1, Sayı 21, s. 331, Yıl Ocak 1324.

³⁷ Akçura, “Türklük”, s. 158. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 75.

³⁸ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-1”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 1, 24 Teşrin-i Sani 1327, s. 12. Bkz. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, BilgeOğuz, İstanbul 2014. Türk yurdunun neresi olduğu ile ilgili ayrıca Yusuf Akçura’da bir tanımlama yapmıştır. Akçura, Türk alemi neresidir diye sorar ve daha sonra Türk alemi şöyle tarif eder: “Eski dünya yarım küresini göz önüne getiriniz. Orada üç kıta vardır. Garb-ı şimaliye tesadüf eden ve yirtük paçavraya benzeyen kısmını koparıp atıverin; cenub-ı garbideki üç köşeli som ve ağır kutayı da insanların zayıf kollarıyla kazdıkları kanal çizgisinden büküp koparıverin; sağ taraf aşagısında sarkan üç dört çıkıntıyı yontun... O vakit eski dünyanın asıl gövdesi kalır. İşte bu gövde tamamen Türk yeri, bizim mal-ı mevrumuzdur.” Akçura, “Türklük”, s. 158.

³⁹ Agayef, “Türk Alemleri-1”, s. 12.

⁴⁰ Agayef, *Türk Alemleri*, s. 13. Ancak birbirlerinden haberi olmayan Türk kavimleri içerisinde kendi geleceklerini tayin etmek için bazı fikri hareketlerin de olduğunu belirtir. Bu fikri hareketlerin sınırlarını belirlemek zor olsa da temelde iki kaygının öne çıktığını belirtir ki; bu kaygıların birincisi “İslam Kaygısı”, ikincisi ise “Türklük Kaygısı”dır. Agayef İslam mütefekkirlerinin inkırazı gördüğünü ancak bu inkırazın sebebini sadece dini boyutuyla ele aldığını söyler. Dolayısıyla üretilen şeylerin Devletin çöküşü önleyemediğinden bahseder. Agayef, “Türk Alemleri-3”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 3, İstanbul 1327, s. 20-21. Agayef, Avrupa’nın Fransız inkılabından sonra kendi tarihi, kültürü, sanatı ve edebiyatı ile ilgili yoğun çalışmalar yaptığını bu sayede kavmi bir birliktelik sağladığını söyledikten sonra, Avrupa Devletlerinin birçoğunun şu anki terakkilerini kavmi bilice borçlu olduklarını söyler. Avrupa’da ki bu duruma benzer bir düşüncenin Türkler arasında henüz yeni olduğu, bu açıdan Rusya sınırları içinde yaşayan Türklerin önemli çalışmalar yaptığını ve Türk dünyasının güçlü olmak için kavim birlikteliğini sağlayıp Avrupa’daki gibi bir bilince ulaşması gerektiğini belirtir. Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-4”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 5, İstanbul 1327, s. 132-138. Agayef Türklük cereyanı ile İslam cereyanını bir birinden ayırarak Türklük cereyanının Türk rengi ile renklenmiş, Türk ruhu ile ruhlanmış bir cereyan olarak betimler. Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-5”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 7, 9 Şubat 1327, s. 195.

⁴¹ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-6”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 10, 22 Mart 1327, s. 293.

⁴² Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 22. Nevzat Kösoğlu, “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt IV, İletişim, İstanbul 2009, s. 209.

- ⁴³ Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, *Türk Yurdu*, Yıl 2, Sayı 11, 5 Mart 1327, s. 333.
- ⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu, “Milli Cereyan”, *Türk Yurdu*, Yıl 4, Cilt 8, Sayı 80, 19 Mart 1331, s. 2529-2530.
- ⁴⁵ Hamdullah Suphi, “İrk ve Millet”, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (Çev. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz, İstanbul 2014, s. 41-44.
- ⁴⁶ Bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Milliyet Meselesi”, *Anadolu Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 5, İstanbul 1340, s. 178-188.
- ⁴⁷ Ferit Celal, “Milliyet Meselesi”, *Türk Yurdu*, Cilt 2-22, Sayı 8-202, Ağustos 1928, s. 9.
- ⁴⁸ Celal, s. 9.
- ⁴⁹ İbrahim Karaer; *Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1992, s. 9-10
- ⁵⁰ Hamdullah Suphi Tanrıöver; “Müessesemizin Mazisine Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, Sayı 238, Kasım 1954, s. 329
- ⁵¹ *Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dahiliyesi*, İstanbul 1328, s. 1.
- ⁵² *Türk Ocağı Esas Nizamı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334 (1918), s. 1
- ⁵³ Karaer, *a.g.e.*, s. 30.
- ⁵⁴ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul 2006, s. 46.
- ⁵⁵ Georgeon, *a.g.e.*, s. 47.
- ⁵⁶ 1924 Kurultayı açılışı esnasında konuşma yapan Hamdullah Suphi, Ocağın şube sayısının 71 olduğunu ifade etmiştir. Şube sayısı ile ilgili bu rakam Türk Ocakları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Hamdullah Suphi’nin bahsi geçen konuşması kurultay zabıtları kaynak gösterilerek belirtilmektedir. *a.g.z.*, s. 14., Georgeon, *a.g.e.*, s. 42. Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2004, s.273 Buna karşın, bu rakama kaynak olarak gösterilen Hamdullah Suphi’nin daha sonra maddeler müzakere edilirken yaptığı bir konuşmada Ocağın şube sayısının mevcut durum itibarıyla yaklaşık olarak 100 olduğunu ifade ettiği görülmektedir. *a.g.z.*, s.49.
- ⁵⁷ *Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları*, 1340 (1924), s. 41
- ⁵⁸ *a.g.z.* s.42
- ⁵⁹ *a.g.z.* s. 42
- ⁶⁰ *a.g.z.* s. 42-43
- ⁶¹ *a.g.z.* s. 43
- ⁶² *a.g.z.*, s. 44
- ⁶³ *a.g.z.*, s. 44-45
- ⁶⁴ *a.g.z.*, s. 45-46
- ⁶⁵ Kemaleddin Sami Paşa bu fikrini Amerika örneği üzerinden açıklamıştır. *a.g.z.*, s.46-47
- ⁶⁶ *a.g.z.*, s. 47

⁶⁷ a.g.z., s. 47

⁶⁸ a.g.z., s. 47

⁶⁹ a.g.z., s. 48.

⁷⁰ a.g.z s. 49.

⁷¹ a.g.z., s. 49.

⁷² a.g.z., s. 52.

⁷³ a.g.z., s. 53.

⁷⁴ a.g.z., s. 53

⁷⁵ a.g.z., s. 54-55

⁷⁶ *Türk Ocakları Yasası*, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1340, s. 1

⁷⁷ Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu-Batı*, Sayı 38, Ankara 2006, s. 65

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2003). *Sorularla Osmanlı Devleti III*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ahmet Ağaoğlu. (1331). Milli Cereyan. *Türk Yurdu*. Yıl 4, 8 (80), 2529-2531.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-1. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (1), 12-17.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-3. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (3), İstanbul, 20-24.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-4. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (5), İstanbul, 135-139.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-5. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (7), 195-201.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-6. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (10), 292-297.
- Akçuraoğlu Yusuf. (2014). Türklük. *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. Haz. Mehmet Kaat Çalen-Haluk Kayıcı. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülük; Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Aydın, F., & Göksu, E. (2003) Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri. *Askerî Araştırmalar Dergisi*, Yıl 1, (2).
- Ferit Celal. (1928). Milliyet Meselesi. *Türk Yurdu*, 2-22 (8-202), 9-10.
- Çağlayan, E. (2016). Türk Ocakları'nın Vilayet-ı Şarkiyede Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark ile İlgili Tartışmalar (1924-1928). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, VIII, (2/ 16), 785-799.
- Çalen, M. K., & Kayıcı, H. (2014). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.

- Fındıkoğlu, Z. F. (1340). Milliyet Meselesi. *Anadolu Mecmuası*, 1 (5), 178-188.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göçek, F. M. (2009). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV, İstanbul, İletişim, 63-76.
- Gökalp, Z. (1327). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. *Türk Yurdu*, Yıl 2, (11), 331-337.
- Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün Tarihi. *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. Haz. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı. Bilgeoğuz.
- Gökalp, Z. (1999). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Hamdullah Suphi. (2014). Irk ve Millet. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. (çev. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı). İstanbul: Bilgeoğuz.
- Karaer, İ. (1992). *Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)*. Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı.
- Karakaş, M. (2006). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği. *Doğu-Batı*, (38), 57-76.
- Karal, E. Z. (1988). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1(XIII).
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlıda Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (çev. Dilek Özdemir). Ankara: İmge,
- Kenanoğlu, M. M. (2007). *Osmanlı Millet Sistemi/Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2003). Kimlikler Okyanusu. *Doğu-Batı Dergisi*, (23), 155-159.
- Koçsoy, Ş. (1999). Türk Milli Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmuası (1909-1913). *Osmanlı*. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Kösoğlu N. (2009), Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. IV. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, E. (2013). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). 19. Yüzyıl Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. XII. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1985-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarınay, Y. (2004). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sciolla, L. (2001). Kimlik. *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. Haz. Massimo Borlandi, Ramond Boudon, Mohammed Cherkaouii, Bernard Valade. (çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Sertoğlu, M. (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sırat-i Müstakim*. (1324) 1(21), 331.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik, Milli Kimlik*. (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanrıöver, H. S. (1954). *Müessesemizin Mazisine Bir Bakış. Türk Yurdu*, (238), 329.
- Tansü, Y. E. (1999). Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya. *Osmanlı*, 7. Yeni Ankara: Türkiye Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2010). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Ocağı Esas Nizamı*. (1334). İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dâhiliyesi*. (1328). İstanbul.
- Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları*, (1340) .
- Türk Ocakları Yasası*. (1340). Ankara: Yeni Gün Matbaası.
- Uzun, T. (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu-Batı Dergisi*, (23), 131-154.
- Ülken, H. Z. (2015). *Türkiye’de Çağdaş Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, E. (2014). Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Kimliği. *JASSS*, (28), 73-95.

Olasılık Konusunun Öğrenilmesini Zorlaştıran Nedenler Hakkında Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri ^a

Ramazan GÜRBÜZ ¹, Emrullah ERDEM ^{2,b}

¹ Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Matematik Eğitimi Böl., Adıyaman-Türkiye
² Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Matematik Eğt. Böl., Adıyaman-Türkiye

Başvuru tarihi: 26 Ekim 2016 Düzeltme tarihi: 07 Ocak 2017 Kabul tarihi: 09 Ocak 2017

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul matematik öğretmenlerinin olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenlere ilişkin görüşlerini belirlemektir. Çalışma grubu, Türkiye'nin bir ilindeki farklı okullarda görev yapan 38 ortaokul matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri, iki açık uçlu sorudan oluşan bir form vasıtasıyla toplanmıştır. Elde edilen verilerin içerik analizi yapılarak, verilerden kodlar, kodlardan üç alt tema ve bir ana tema elde edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenlerin öğrenciden (olumsuz tutum, yetersiz ön bilgi, günlük hayatla ilişkilendirememesi, yetersiz muhakeme, kavram yanlışları), öğretmenden (bilgi ve tecrübe eksikliği, olumsuz tutum, uygun öğretim stratejisi kullanılmaması) ve diğer bazı nedenlerden (konunun soyut olması, yaşın etkisi, sınıfların kalabalık olması, sınav odaklı öğretim) kaynaklandığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Matematik Öğretimi, Olasılık, Ortaokul Matematik Öğretmeni Görüşleri, Zorluk

^a Bu çalışma, 27-30 Haziran 2012 tarihlerinde Niğde'de düzenlenen 10. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Adıyaman Üniversitesi, Altınşehir Mh., 3005 Sokak, No:13, 02040, Adıyaman /Türkiye.
e-posta: eerdem@outlook.com

Middle School Mathematics Teachers' Views on the Challenging Reasons for Learning of Probability Subject

Abstract

This study aims at examining the reasons making learning the subject 'probability' difficult in view of middle school mathematics teachers. The study was carried out with 38 middle school mathematics teachers working in different schools located in a city of Turkey. Data were collected by means of a form consisting of two open-ended questions. The data were analyzed and codes from the data, three sub-themes and one main theme from codes were obtained by using content analysis technique. As a result of the analysis, evidence was found that the reasons arised from student (negative attitude, lack of prior knowledge, not being associated with daily life, insufficient reasoning, misconceptions), from teacher (lack of knowledge and inexperience, negative attitude, inability to use appropriate teaching strategies) and from some other factors (abstractness of the subject, age, crowded classrooms, exam-based teaching).

Keywords

Mathematics Teaching, Probability, Views of Middle School Mathematics Teachers, Difficulty

1. GİRİŞ

Bir konunun öğrenciler tarafından neden zor olarak algılandığını bilmek, eğitim-öğretim sürecinin etkili olması bakımından ve bu konuda yapılacak çalışmalar açısından önemli bir adımdır. Bu zorlukların bilinmesi, yeni müfredatların yapılmasına ve yeni öğretim stratejilerinin geliştirilmesine olanak sağlaması bakımından da oldukça önemlidir. Ayrıca yaşanan zorlukları bilmek, öğrenme sürecinde öğrenciye yardımcı olunması ve doğru rehberlik edilmesi için de önem arz etmektedir. Özellikle muhakeme ve düşünme odaklı olasılık konusunun öğrenilmesinde yaşanan zorlukların bilinmesi, diğer matematik konularındaki zorlukların anlaşılmasında yol gösterici olacaktır.

Matematik eğitime ilişkin alan yazında, matematiksel zorlukları ifade etmek için birbirinin yerine kullanılan farklı terimlere rastlamak mümkündür. "Zorluk (difficulty)", "Kavram Yanılgısı (misconception)", "Hata (error)" terimleri öğrencilerin matematik öğrenimlerinde yaşadıkları güçlüklerin ifade edilmesinde en sık kullanılanlar arasında yer almaktadır (Bingölbalı ve Özmantar, 2009). Matematikte zorluk, öğrencilerin öğrenimleri esasında kavram, işlem, sembol ya da formüllerle ilgili yaşadıkları güçlükler olarak tanımlanmaktadır (Erdem vd., 2015: 98). Öğrencilerin yaşadıkları matematiksel zorluklar ve kavram yanılgıları üç temel nedenden kaynaklanmaktadır (Cornu, 1991); (i) Epistemolojik nedenler: kavram ya da konunun doğasından kaynaklanan zorluklar, (ii) Genetik ve Psikolojik nedenler: öğrencinin kişisel gelişiminden, ön bilgisinden ve matematik yeterliliğinden kaynaklanan zorluklar, (iii) Pedagojik (Didaktik) nedenler:

öğretimden ve öğretmenden kaynaklanan zorluklar. Matematikte özellikle doğası gereği zorlukların ve kavram yanlışlarının yaşandığı konulardan birinin de ‘Olasılık’ olduğu düşünülmektedir. Nitekim literatürde olasılık konusunun birçok öğrenci ve öğretmen tarafından zor bir konu olarak algılandığı belirtilmektedir (Bezzina, 2004; Bulut, 2001; Fischbein vd., 1991; Garfield ve Ahlgren, 1988; Gürbüz, 2006; Memnun, 2008).

Matematiğin diğer konularına oranla, olasılık konusunun anlaşılması için daha derin, dikkatli, eleştirel ve sezgisel düşünmeye, mantıklı tahminlerde bulunmaya, güçlü bir matematiksel dile sahip olmaya ve mantıklı muhakemede bulunmaya ihtiyaç vardır (Gürbüz vd., 2010). Sınıfta klasik problemlerle uğraşmaya alışan öğrenciler, muhakeme gerektiren olasılıksal uğraşmalar karşısında bocalayabilmektedirler. Olasılığın yeterince anlaşılması, muhakemede bulunarak ulaşılabilecek bilgilerin doğru olup olmadığını sınıma imkânı vermekte (Korkmaz, 2005) ve olaylar karşısında karar vermede yardımcı olmaktadır. Olasılık konusu, matematiğin en önemli amaçlarından biri olan, bağımsız yaratıcı düşünme becerisini ve temel bir düşünme tipi olan, olasılığa dayalı düşünme becerisini geliştirmesi açısından da önem arz etmektedir (Fischbein, 1975).

Olasılık konusu bu kadar önemli olmasına rağmen, bu konuya ilişkin kavramlar diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de çeşitli nedenlerden dolayı etkin bir şekilde öğretilmemektedir (Gürbüz vd., 2010). Bunun başlıca nedenleri literatürde aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

Öğrencilerin;

- (i) Çeşitli nedenlerle yanlış teorik bilgilere ya da kavram yanlışlarına sahip olması (Barnes, 1998; Fast, 1997; Fischbein ve Schnarch, 1997; Gürbüz ve Birgin, 2012),
- (ii) Olasılıksal muhakeme yapmada zorlanmaları (Erdem, 2011; Fischbein ve Schnarch, 1997; Munisamy ve Doraisamy, 1998),
- (iii) Soyut düşünmede yetersiz olmaları, ön koşul matematiksel yeteneklerinin yeterince gelişmemesi (Erdem, 2011; Garfield ve Ahlgren, 1988),
- (iv) Günlük deneyimlerinden edindikleri bilgiler ile bilimsel bilgiler arasında yanlış bağlantılar kurmaları (Gürbüz, 2006),
- (v) Olasılık konusuna karşı olumsuz tutumlarının olması (Bulut, 2001),
- (vi) Eksik muhakemede bulunmaları (Bezzina, 2004; Gürbüz, 2010; Erdem, 2011) ve ilgilerini derse çekecek farklı öğretim stratejilerinin işe koşulmaması (Erdem, 2011),
- (vii) Ayrıca konuların genellikle öğretmen merkezli sınıf ortamında işlenmesi, uygun öğretim materyallerinin eksikliği (Gürbüz, 2006; Pijls vd., 2007),
- (viii) Öte yandan öğretmenlerin olasılık konusunun etkin öğretimi için gerekli donanıma sahip olmamaları (Bulut, 2001; Fast, 1997).

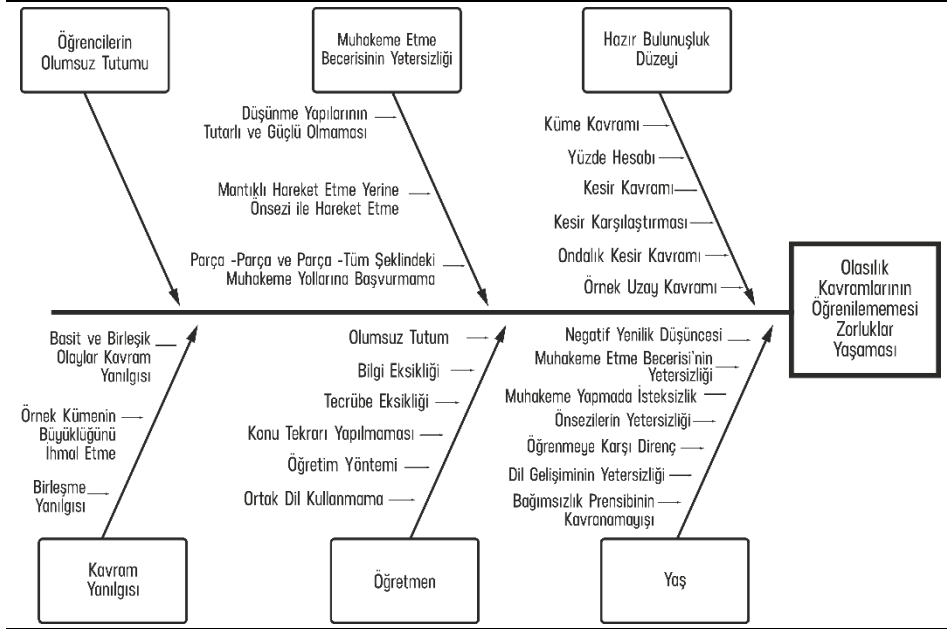
Olasılık konusu çeşitli nedenlerden dolayı zorlukların yaşandığı bir konudur. Olasılık doğası gereği, henüz gerçekleşmemiş ve birden fazla sonucu olabilen olaylar hakkında mantıklı tahminler yoluyla matematiksel ve olasılıksal muhakeme gerektirdiği (Erdem, 2011) için anlaşılmasında zorluklara neden olduğu söylenebilir. Matematik öğretmenlerinin olasılık konusunun öğretiminde yeterli donanıma sahip olmaları öğrencilere sadece formal öğrenme ortamlarında değil aynı zamanda günlük yaşamda da

ihtimalleri ya da riskleri göz önüne alarak doğru karar vermelerine yardımcı olur. Bu bağlamda, öğrenme ortamlarının esas yürütücüleri ve birinci dereceden tanıkları olan öğretmenlerin olasılık konusunda yaşanan zorlukların nedenlerine ilişkin görüşlerinin alınmasının çalışmanın amacına daha iyi hizmet edeceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın olasılık konusunda benzer zorluklar yaşayan matematik öğretmenlerine yol göstereceği ve böylece daha etkili olasılık öğretimi gerçekleşmesine katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, ortaokul matematik öğretmenlerinin olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenlere ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ: OLASILIK KONUSUNDA YAŞANAN ZORLUKLARLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Batanero ve Serrano (1999), yaşın artmasıyla öğrencilerin rastgelelik (randomness) kavramına yükledikleri anlamın nasıl değiştiğini incelemek amacıyla 14 ve 17 yaşlarındaki öğrencilerle bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonunda, rastgelelik kavramını anlamada yaşın önemli olmadığı, rastgelelik kavramının anlaşılması zor olan bir kavram olduğu ve bu kavramın anlaşılmasında olasılıktaki diğer birçok kavramın (örnek uzay, bir olayın olasılığı, olasılık karşılaştırma vb.) anlaşılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. 6 ve 9 yaş çocuklar ile yetişkinlerin olasılıkla ilgili sezgilerini belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmada Schlottmann (2001), çocukların olasılığı ve bir olayın beklenen değerini anlayabildikleri ve yetişkinlerle benzer sezgilere sahip olduklarını saptamıştır. Ayrıca, olasılığın soyut bir matematiksel kavram olarak ele alındığı ve belirsizliklerle dolu bir dünyada insanların hedefleri ve arzuları hakkında etkili muhakemede bulunmaları için önemli bir bileşen olduğu ifade edilmiştir. Dooren vd. (2003), 10. ve 12. sınıf öğrencilerinin olasılık konusunda sahip oldukları kavram yanlışlarını belirleyip karşılaştırmak amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin çoğunun atış sayısı ile doğru orantılı olarak olasılık değerinin de artacağı düşüncesinden hareketle 8 kez atılması deneyindeki olasılığın, 4 kez atılması deneyindeki olasılığın iki katı olduğu yanlışına düştükleri görülmüştür. Ayrıca gruplar karşılaştırıldığında, öğrenim düzeyi arttıkça mantıklı muhakemeye bağlı olarak kavram yanlışlarının da azaldığı sonucuna varılmıştır. Çelik ve Güneş (2007) 7., 8. ve 9. sınıf öğrencilerinin olasılık kavramlarıyla ilgili anlamalarını ve kavram yanlışlarını incelemek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonunda bazı kavramlarda öğrencilerin öğrenim seviyesi arttıkça kavram yanlışlarının azaldığı, bazı kavramlarda ise her sınıf seviyesinde öğrencilerin çoğunda kavram yanlışlarının devam ettiği saptanmıştır. Tarama modeliyle yürütülen bir çalışmada Memnun (2008), alan yazından elde edilen bilgilere dayanarak olasılık kavramının öğrenilmesini ve öğretilmesini engelleyen nedenleri balık kılçığı diyagramı (Ishikawa diyagramı, neden-sonuç diyagramı) ile ortaya koymuştur (Bakınız Şekil 1). Araştırmada, olasılık kavramlarının öğrenilememesi nedenleri altı kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler; öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyi, öğrencinin yaşı, öğrencinin muhakeme etme becerisinin yetersizliği, öğretmen, kavram yanlışlığı ve öğrencinin olumsuz tutumu olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. Olasılık Kavramlarının Anlaşılama ve Öğrenilememe Nedenlerine İlişkin Hazırlanmış Bir Ishikawa (Neden-Sonuç, Balık Kılıçığı) Diyagramı

Kaynak: Memnun (2008)

Nilsson (2009), 12-13 yaşlarındaki öğrencilerin olasılık kavramlarındaki akıl yürütmelerinin bazı deneylerin sonuçlarını gördükten sonra nasıl değiştiğini belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonunda ilk iki oturumda öğrencilerin klasik zar algılarından hareketle zorluk çektikleri ve hatalar yaptıkları ancak son iki oturumda zarların formunun değiştiğini fark ederek bunları düzelttikleri sonucuna varılmıştır. Gürbüz vd. (2014), etkinlik temelli öğretimin farklı öğrenim seviyesindeki (6-8.sınıf) öğrencilerin olasılık konusundaki bazı kavramlara ilişkin kavram yanılgılarını gidermeye etkisini belirleyip karşılaştırmak amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Araştırmada tüm katılımcıların öğretim öncesi ve sonrasında farklı düzeylerde de olsa *Temsiliyet Sezgisi*, *Olumlu ve Olumsuz Sonralık*, *Eş Olasılık Yanılgısı* kavram yanılgılarına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Çakmak ve Durmuş (2015), 6-8. sınıf öğrencilerinin istatistik ve olasılık öğrenme alanında zorlandıkları kavramları belirlemek ve bunların nedenlerini saptamak amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda öğrenci görüşlerine göre zorluk yaşamalarının nedenlerinin; ilgili kavramları sınıf düzeyi arttıkça unutmama, ele alınan konuyla ilgili kavramları diğer kavramlarla ilişkilendiremememe, ezberleyerek öğrenme sonucu yorum yapamama, kavramlara doğru anlamlar yükleyememe ve kavramları yeteri kadar somut deneyimlere dayanarak öğrenmemeleri olduğu belirlenmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Deseni

Araştırmada, ortaokul matematik öğretmenlerinin olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenlere ilişkin görüşleri detaylı bir şekilde incelendiğinden özel durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Özel durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan ve durumları çok yönlü, sistemli ve derinlemesine inceleyen görgül bir araştırma yöntemidir (Cohen vd., 2000).

3.2. Çalışma Grubu

Türkiye'deki matematik dersi öğretim programları incelendiğinde olasılık konusunun ilk defa ortaokul yıllarında öğretildiğini görmek mümkündür. Bu düzeyde öğrencilerin bir olaya ait olası durumları ve farklı olasılıklara sahip olayları belirlemeleri, eş olasılıklı olayları incelemeleri ve basit olayların olma olasılıklarını hesaplamaları beklenmektedir (MEB, 2013). Bu düzeyde eğitim veren öğretmenlerle çalışmanın ileride olasılık konusunda yaşanabilecek sıkıntıların önceden tespit edilmesi ve öneri sunulması açısından önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubunu, Adıyaman il merkezindeki farklı okullarda görev yapan 38 ortaokul matematik öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcıların mesleki deneyim ve görev yaptıkları okullar açısından farklı olması istendiğinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Öğretmenler belirlenirken il merkezindeki bütün ortaokullara ulaşılmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılanlar seçilmiştir. Çalışma grubundaki öğretmenlerin kimliklerini gizli tutmak amacıyla kendilerine $M_1, M_2, M_3, \dots$ şeklinde kodlar verilmiştir. Katılımcıların 19'u 0-10 yıl, 16'sı 10-20 yıl ve 3'ü 20-30 yıl arasında mesleki deneyime sahip olan öğretmenlerdir. Bu yolla farklı mesleki deneyime sahip öğretmenlerin araştırma konusuna ilişkin görüşlerinin benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarılacaktır.

3.3. Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı olarak, olasılık konusunun öğrenilmesinde yaşanan zorlukların nedenlerini belirlemeye yönelik iki açık uçlu sorudan oluşan bir form hazırlanmıştır. Formdaki soruların çalışmanın amacına uygun olup olmadığı konusunda uzman görüşüne başvurulmuştur. Çalışmaya katılmayan üç öğretmen ile ön görüşme yapılarak görüşme formundaki soruların anlaşılıp anlaşılmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan bu ön görüşmeler sonucunda görüşme sorularının bazı ifadelerinde düzeltmeler yapılmıştır. Bu görüşme soruları çeşitli sondalarla zenginleştirilerek öğretmenlere yöneltilmiştir. Farklı ve ön görülmeyen cevapların da ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla formda yer alan sorular aşağıdaki gibi genel sorulmuştur.

- (i) Literatürde öğretmenlerin olasılık konusunu anlatırken zorlandıkları belirtilmektedir. Bu tespite katılıyor musunuz? Cevabınız evet ise, sizce öğretmenlerin zorluk yaşamalarının sebepleri ne/ler olabilir?
- (ii) Öğrenciler olasılık konusunu öğrenirken zorlanıyorlar mı? Cevabınız evet ise, bu zorluğun sebepleri ne/ler olabilir?

Katılımcılara bu formdaki soruları cevaplamak için süre sınırlaması getirilmemiştir. Form katılımcılar tarafından dört gün ile üç hafta arasında değişen zaman dilimlerinde doldurulmuştur (Form, en kısa dört gün ve en fazla üç haftada doldurulmuştur).

3.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen verilerden öncelikle kodlar oluşturulmuştur. Bu kapsamda temalar toplanan verilerin tümevarımcı bir analize tabi tutulması sonucu araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Elde edilen veriler satır satır incelenmiş ve araştırmacının amacı çerçevesinde önemli olan boyutları saptanmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan anlama göre araştırmacılar, belirli kodlar üretmiş ya da doğrudan verilerden yola çıkarak kodlar oluşturmuştur. Bu süreçte oluşan kodların ortak yönleri daha üst düzey olan temalarla açıklanmıştır. Veriler bu süreçlerden geçirilerek bir ana tema (*Olasılık Zor*) ve bu temayı açıklamak için ise üç alt tema (*Öğrenci Kaynaklı Zorluklar*, *Öğretmen Kaynaklı Zorluklar* ve *Diğer Zorluklar*) oluşturulmuştur. Yapılan kodlamanın güvenilirliğini sağlamak için Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülünden (güvenirlilik=görüş birliği/ (görüş birliği+görüş ayrılığı)) yararlanılmıştır. İki araştırmacının birbirinden bağımsız bir şekilde yaptığı kodlamanın güvenilirliği 0.90 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, nitel değerlendirmelerde doğrudan alıntılarının bireylerin düşüncelerini olduğu gibi yansıtmada etkili olacağına inanıldığı (Yin, 2011) için elde edilen bazı veriler doğrudan aktarılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Verilerin çözümlenmesi sonucunda, "*Olasılık Zor*" ana teması altında, "*Öğrenci Kaynaklı Zorluklar*", "*Öğretmen Kaynaklı Zorluklar*" ve "*Diğer Zorluklar*" alt temalarına ulaşılmıştır. Ana tema altında her bir alt temaya ilişkin kodlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. "Olasılık Zor" Ana Teması Altında Temalar ve Kodlar

Alt Temalar	Kodlar
<i>Öğrenci Kaynaklı Zorluklar</i>	Olumsuz Tutum
	Yetersiz Önbilgi
	Günlük Hayatla İlişkilendirememe
	Yetersiz Muhakeme
<i>Öğretmen Kaynaklı Zorluklar</i>	Kavram Yanılgıları
	Bilgi ve Tecrübe Eksikliği
	Olumsuz Tutum
<i>Diğer Zorluklar</i>	Uygun Öğretim Stratejisi Kullanmama
	Konunun Soyut Olması
	Yaşın Etkisi
	Sınıfların Kalabalık Olması
	Sınav Odaklı Öğretim

4.1. Öğrenci Kaynaklı Zorluklar

4.1.1. Olumsuz Tutum

Öğrencilerin bir konuya ilişkin olumsuz tutuma sahip olmaları, sürece katılmalarını ve dolayısıyla öğrenmelerini olumsuz etkilemektedir. Olasılık konusuna ilişkin öğrencilerin sahip oldukları olumsuz tutumun, konunun öğrenilmesini zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₃: “... yıllardır gözlemliyoruz, birçok öğrencide matematik dersinde öğrenilmiş çaresizlik duygusu oluşmakta ve bu duygu olasılık konusunda kendini daha fazla göstermektedir”

M₆: “... öğrencilerdeki ‘ben olasılık konusunu yapamam’ düşüncesi yani olasılık konusundaki önyargıları ve olumsuz tutumları, konunun öğrenilmesini zorlaştırmaktadır”.

4.1.2. Yetersiz Önbilgi

Matematik doğası gereği sarmal bir yapıda olduğu için yeni kavramların öğrenilmesinde öncelikle bazı matematik kavramlarının bilinmesi önemlidir. Örneğin, olasılık kavramlarının etkili öğrenilebilmesi için küme, kesir ve yüzde gibi bazı matematik kavramlarının bilinmesi gerekmektedir (Fischbein ve Schnarch, 1997; Garfield ve Ahlgren, 1988). Olasılık konusuna ilişkin öğrencilerin gerekli önbilgiye sahip olmamalarının, konunun anlaşılmasını zorlaştırdığı saptanmıştır. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₇: “... Konunun öğrenilmesi için özellikle matematikte önceki konuların iyice öğrenilmesi çok önemlidir. Nasıl ki bir duvarı örerken alttaki tuğla sağlam yerleşmezse ne kadar uğraşırsanız uğraşın üsttekilerde sağlam olmaz”

M₁₀: “... Olasılık konusu kümelerin ve kesirlerin bilinmesini gerektirdiğinden bu konulara ilişkin ön öğrenmeler gerçekleşmelidir. Örneğin filmin başını izlemeden sonunu izlemek ve anlamaya çalışmak gibi”

4.1.3. Günlük Hayatla İlişkilendirememe

Matematiğin temel amaçlarından birisi de bireyin günlük hayatta karşılaştığı problem ya da durumlar karşısında etkili çözümler sunabilmesini sağlamak olduğundan matematik kavramlarını günlük hayatla ilişkilendirerek öğrenmek önemlidir (Erdem vd., 2011; Gravemeijer, 1990). Öğrencilerin olasılık konusunu günlük hayatla ilişkilendirememelerinin, konunun öğrenilmesini zorlaştırdığı belirlenmiştir. Katılımcılar, bu bağlamda aşağıdaki gibi görüş bildirmişlerdir:

M₁₂: “... Örneğin, öğrencilerin olasılık kavramlarını günlük hayatla ilişkilendirmeleri daha basit olur. Futbol maçının sonucunun tahmin

edilmesi, sınıf başkanı seçilirken, eve 5 kişilik misafir geldiğinde kaç ekmek yetebileceğinin tahmini gibi günlük hayattan örnekler verilmeli”

M₂₈: “... Öğrenci evvela bu konunun günlük hayatta neyi etkilediği ve neye yaradığını sorgulamalıdır. Olasılık ile gerçek hayat ilgisini kuramadığı için anlaması zorlaşmaktadır.”

4.1.4. Yetersiz Muhakeme

Muhakeme, üst düzey düşünme eylemidir ve matematik konularını öğrenmek ve etkili problem çözmek için gerekli olan temel becerilerdendir (Gürbüz vd., 2010). Olasılık, henüz gerçekleşmemiş ve birden fazla sonucu olan olaylar hakkında önceden kestirmeyi gerektirdiğinden olasılık konusunun anlaşılmasında muhakeme becerisinin önemi büyüktür (Erdem, 2011). Öğrencilerin yetersiz muhakemede bulunmalarının, konunun öğrenilmesini zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₂₃: “... Özellikle olasılık konusu iyi bir dil ve yorumlama gerektirdiğinden muhakemeyi gerektirmektedir. Ancak öğrenciler olasılık problemleri karşısında yeterli muhakemeyi yapamamaktadırlar.”

M₁₃: “... Sistem iyi problem çözücü istiyor. Yani, öğrenciler test tekniği ile problem çözmeye yoluna gittikleri için yorumlamada ve muhakemede köreliyorlar. Bu durum kendisini olasılık konusunda daha fazla göstermektedir.”

M₉: “... Öğrencilerin ezberci zihniyetle yetişmesi önemli bir faktör, 2005'ten itibaren öğrenci merkezli eğitime geçilse de öğrenciler muhakemede bulunmada hala zorlanıyorlar.”

4.1.5. Kavram Yanılgıları

Kavram yanılgısı, uzmanların hemfikir olduğu bir görüşe aykırı olan algılar olarak tanımlanmaktadır (Hammer, 1996). Matematik konu ve kavramlarının anlamlı bir şekilde öğrenilmesi ve öğrencilerin kavram yanılgılarına düşmemeleri için matematik öğretmenlerine önemli görevler düşmektedir. Öğrencilerin kavram yanılgılarına sahip olmalarının, konunun öğrenilmesini zorlaştırdığı saptanmıştır. Katılımcılar, bu bağlamda aşağıdaki gibi görüş bildirmişlerdir:

M₃₂: “... Kavram yanılgıları sadece olasılık için değil diğer matematik konularında da öğrencilerin zorlanmalarına sebep oluyor. Örneğin bazı öğrenciler okulda olasılık konusuyla tanışmadan önce evde ya da başka bir ortamda oynanan bir tavla oyununun izledikleri oluyor. Buradan hareketle bir zar atma deneyinde zarın 5 ya da 6 gelme olasılığını 1 ya da 2 gelme olasılığından daha güçlü görmekteyiz. Bu tür yanılgılar daha üst düzey öğrenmeleri olumsuz etkilemektedir.”

M₁₈: “... Öğrencinin günlük yaşamından getirdiği kavram yanlışlı bilgileri bizim öğrettiklerimize ket vurmaktadır. Örneğin, üç kız çocuğu olan bir ailenin dördüncü çocuğunun; ‘ilk üçü kız olduğundan bu kez de kız olacağını ya da ilk üçü kız, bu sefer erkek olur’ şeklinde kavram yanlışlı cevaplar vermektedirler.”

4.2. Öğretmen Kaynaklı Zorluklar

4.2.1. Bilgi ve Tecrübe Eksikliği

Tecrübeli bir öğretmen, genel olarak öğrencilerin zorluk yaşadıkları konuları bilmekte ve bu konularda kendine ait stratejiler geliştirip uyguladığı için daha etkin bir öğretim yapabilmektedir (Gürbüz vd., 2013). Öğretmenin bilgi ve tecrübe eksikliğinin, konunun öğrenilmesini güçleştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₃₃: “Evet katılıyorum. ... Ben matematik konularını yıllardır anlatıyorum. Bu yüzden öğrencinin nerelerde takıldığını, neyi daha zor anladığını, hangi hatayı yapabileceğini önceden tahmin edebiliyorum. Bu nedenle bilgi ve tecrübe açısından yetersiz olunursa da konu öğrenilemez ve öğretilemez ...”

M₂₂: “... Öğretmenin konuya hakim olup olmaması süreci direkt etkilemektedir. Bizim meslekte öğretmenler tecrübe açısından birbirlerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilirler. Örneğin bu okula geldiğimde benden daha tecrübeli bir matematik öğretmeni vardı. Benim okula gelmemden çok rahatsız oldu ve ben kendisinden hiç faydalanamadım. Oysa ben daha genç meslektaşlarıma faydalı olmaya çalışıyorum ve bu da bana çok şey katıyor. Yani karşılıklı kazançlı çıkıyoruz. Yani konusuna hakim olan ve bunu öğrenciye iyi aktarabilen öğretmenler bu dersi öğrenciye sevdirmektedir, dersi seven öğrenci daha fazla çalışmakta ve başarısını arttırmaktadır.”

4.2.2. Olumsuz Tutum

Tutum, öğrenme sürecini ve bu süreçte kullanılan stratejiyi etkilemektedir (Aiken, 1976). Örneğin, bir konuda olumsuz tutuma sahip bir öğretmen, konunun öğretiminden kaçabilmekte ya da yüzeysel değinerek geçiştirebilmektedir. Öğretmenin olasılık konusuna ilişkin olumsuz tutumunun, konunun öğrenilmesini zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, bu bağlamda aşağıdaki gibi görüş bildirmişlerdir:

M₃₅: “... Tutumun etkisinin olduğunu düşünüyorum. Hiçbir öğretilerde olumsuz tutum olmamalı ama ne yazık ki bazı arkadaşlarımızda olabiliyor. Bunun çeşitli sebepleri var...”

M₂₁: “... Öğretmenin önyargılı davranıp, ‘öğrenci zaten bu konuyu anlamıyor’ diyerek konuyu üstün körü anlatması...”

M₁: "... Ben matematiği seviyorum ama bazı meslektaşlarımın bu konuyu sevmemelerinin çeşitli sebepleri olabilir ki bu durum anlatmayı da olumsuz etkilemektedir..."

4.2.3. Uygun Öğretim Stratejisi Kullanmama

Matematik konu ve kavramlarının öğretiminde uygun strateji kullanıldığında öğretim daha etkili olmaktadır (Erdem, 2015). Öğretim sürecinde uygun stratejilerin kullanılmamasının, konunun öğrenilmesini zorlaştırdığı belirlenmiştir. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₃₆: "... Olasılık konusu öğretilirken somutlaştırılmıyor, formüller üzerinden konu ezberletilmeye çalışılıyor."

M₁₁: "... Bana göre farklı ve öğrenciyi sürece çekecek yöntemler kullanılırsa hiçbir öğrenci zorluk çekmeyecektir. Ama maalesef kaç öğretmen bunu yapıyor ki..."

M₁₇: "... Öğretmenlerin materyal tasarımları, bilgisayar destekli uygulamalar yapmaları konunun somutlaştırılmasını sağlar. Ancak çoğu öğretmen bunları yapmaya eriniyor."

4.3. Diğer Zorluklar

4.3.1. Konunun soyut olması

Olasılık konusunu somutlaştırmak ve başlangıç düzeyinde deneylere bağlı olarak anlatmak önemlidir (Gürbüz vd., 2016). Olasılık konusu sadece teorik olarak anlatıldığında bazı öğrenciler teorik olasılıkla deneysel olasılık arasında doğru ilişkiler kuramayabilirler. Olasılık konusunun içeriği gereği soyut olması, konunun anlaşılmasını zorlaştırdığı ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₁₅: "... Konu soyut olduğundan öğrencilerin olasılık konusunu anlayamadıklarını düşünüyorum."

M₃₈: "... Olasılık konusu yorumlama gücüne dayandığı için öğrenciler karmaşık soruları yorumlayamıyorlar."

M₁₉: "... Matematiksel düşünme becerisinin kazanılmamış olması ve olasılık konusunda karmaşık soruların yer alması da sorun yaratmaktadır."

M₄ : "... Olasılık konusu soyut bir konu olduğundan ve öğrenciler ilköğretim ikinci kademedeki soyut işlemler dönemine yeni girdikleri için bu konuyu öğrenmede zorlanmaktadır. Bu konuda geçen soyut kavramlar, bu kademenin sonlarına doğru verilmelidir."

4.3.2. Yaşın Etkisi

Öğrenci yaşının öğrenmeyi etkilediği saptanmıştır. Bireylerin yaşla birlikte kavramlara yükledikleri anlamlar değişmektedir (Fischbein vd., 1991). Bu sebeple olasılık gibi anlaşılmasında güçlüklerin olduğu konularda yaş faktörü de dikkat alınarak bir öğretim planlanmalıdır. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₄: "... olasılık konusu soyut bir konu olduğundan ve öğrenciler ilköğretim ikinci kademedeki soyut işlemler dönemine yeni girdikleri için bu konuyu öğrenmede zorlanmaktadırlar. Bu konuda geçen soyut kavramlar, bu kademenin sonlarına doğru verilmelidir"

M₃₅: "... 2005'te uygulamaya başlanan programın her şeyi göz önüne aldığı söylenebilir ama çoğu meslektaşım bildiği gibi sınıfa değişimin d'si dahi yansımıyor. Öğrenci hangi yaşta olursa olsun benzer şekilde anlatım gerçekleştiriliyor..."

4.3.3. Sınıfların Kalabalık Olması

Sınıfların kalabalık olmasının öğrenme sürecini olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Nitekim kalabalık bir sınıfta olasılık kavramlarını deneye dayalı öğretmek ve tartışmak zor olduğundan etkili bir öğretim gerçekleştirmek güçleşmektedir. Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₂₀: "... Sınıf kalabalık olduğundan zaman zaman hâkimiyeti kurmakta zorlanıyorum, kaldı ki 55 kişilik bir sınıfta öğrencilerin konuyu ne kadar iyi öğrenmesini beklersiniz ki..."

M₂₇: "Evet, olasılık konusu zor bir ders, bunu yıllarca derslere girdiğim için söylüyorum, bir de sınıf kalabalık olduğunda konunun öğrenilmesi daha da zorlaşıyor."

M₂₉: "... 50-60 kişilik bir sınıf düşün, bu sınıfta en basitinden bir para ya da zarla deney yapmak istediğimi düşünün. Sonucu size söyleyeyim mi? Tam bir curcuna olur. Ortada matematik dersi diye bir şey kalmaz."

4.3.4. Sınav Odaklı Öğretim

Sınav odaklı öğretimin, konuların anlamlı bir şekilde ve kavramsal boyutta öğrenilmesini olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Nitekim sınav odaklı öğretim, öğrencileri ezberciliğe, kavramsal anlamadan ziyade işlemsel bilgiye odaklanmaya yöneltirken öğretmenleri de sınav odaklı düşünerek eksik ya da yanlış öğrenmeye yol açacak öğretim planı yapmaya zorlamaktadır (Gürbüz, 2008). Bu yöndeki bazı öğretmen görüşleri aşağıdaki gibidir:

M₅: "... Dersleri öğrencilere SBS gibi sınavlara yönelik verdiğimizde derse daha fazla odaklanıyorlar, maalesef bu sadece öğrencileri soruyu hızlı çözen bir makine yapmaktadır. Biz de bir süre sonra böyle bir öğretim yapıyoruz, ancak böyle bir öğretimde konular yeterince anlaşılmamaktadır."

M₁₄: “... Öğrenciler olasılık kavramlarını tam öğrenmeden ‘öğretmenim ne zaman test çözeceğiz, çok soru çözelim’ diye söylemlerde bulunuyorlar, bunun merkezi sınav kaygılarından kaynaklandığını düşünüyorum”

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu araştırma, ortaokul matematik öğretmenlerinin olasılık konusunun öğrenilmesini zorlaştıran nedenlere ilişkin görüşlerini ortaya çıkarması açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Yapılan analizler, olasılık konusunun öğrenilmesini etkileyen zorlukların; Öğrenci Kaynaklı Zorluklar, Öğretmen Kaynaklı Zorluklar ve Diğer Zorluklardan kaynaklandığını göstermiştir. Öğrenci kaynaklı zorlukların ilkinin, öğrencilerin olasılık konusuna ilişkin olumsuz tutumları olduğu ortaya çıkmıştır. Bir katılımcının “öğrencilerdeki ‘ben olasılık konusunu yapamam’ düşüncesi...” şeklindeki görüşünün birçok öğretmenin bu yöndeki benzer düşüncelerini yansıttığı söylenebilir. Bu katılımcının da ifade ettiği gibi, öğrencilerin olasılık konusuna ilişkin sahip oldukları önyargı ve olumsuz tutumun, konunun anlaşılmasını zorlaştırdığı söylenebilir. Bu bulgu, öğrencilerin matematiğe ilişkin sahip oldukları olumsuz tutumun, öğrenmeyi zorlaştırdığını belirten birçok çalışma (Bulut, 2001; Çakmak ve Durmuş, 2015; Erdem, 2015; Garfield ve Ahlgren, 1988; Memnun, 2008) tarafından desteklenmektedir. Matematiğe karşı olumsuz tutum, korku ya da ön yargıyı ortadan kaldırmak için öğrencilerin dikkatini çeken, görsel materyallerle bilginin hatırdta kalmasını kolaylaştırarak daha fazla duyu organına hitap edebilen, neden sonuç ilişkilerini sorgulama fırsatı veren, bilişsel alana hitap ettiği gibi duyuşsal alana da hitap ederek öğrencilerin derse karşı olumlu tutum geliştirmesini hedefleyen öğrenme ortamlarının ve etkinliklerinin düzenlenmesi önerilmektedir (Şengül ve Dereli, 2013). Bunların yanı sıra, küçük yaşlarda günlük yaşamdan örneklerle soyut-somut ilişkisinin kavratılmasının matematiğe karşı duyulan korkunun ve olumsuz tutumun azaltılmasında büyük önem taşıdığı belirtilmektedir (Umay, 1996). İkinci bir öğrenci kaynaklı neden olarak, öğrencilerin olasılık konusuna ilişkin önbilgilerinin yetersiz olması gösterilmiştir. Nitekim küme, kesir ve yüzde gibi bazı matematik kavramlarının bilinmesi olasılık konusunun etkili öğrenilebilmesi için ön koşul niteliğindedir (Fischbein ve Schnarch, 1997; Garfield ve Ahlgren, 1988). Üçüncü bir öğrenci kaynaklı neden olarak, öğrencilerin olasılık konusunu günlük hayatla yeterince ilişkilendirememeleri gösterilmiştir. Öğrenci, konuyu gündelik yaşamdan örneklerle ilişkilendirdiği takdirde matematiği daha etkili öğrenebilecektir. Ortaokul Matematik Dersi 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar Öğretim Programı (MEB, 2013)’nda matematik kavramlarını öğrenirken günlük hayatla ilişkilendirmenin ve öğrencilerin gerçek hayatta matematiğin önemini farkında olmanın üzerinde ısrarla durulmaktadır. Yapılan araştırmalar (Erdem vd., 2011; Gürbüz, 2006; Gravemeijer, 1990; Schliemann ve Carraher, 2002) da matematik kavramlarını günlük hayatla ilişkilendirerek öğrenmenin öneminden bahsedilmektedir.

Dördüncü bir öğrenci kaynaklı nedenin, öğrencilerin yeterince muhakeme bulunamamaları olduğu ortaya çıkmıştır. Düşünmenin çok üzerinde bir uğraş olan muhakeme, matematik konularının öğrenilmesinde, konular arasında ilişkilendirme yapmada ve sonuç çıkarmada gereklidir. Bu çıkarım, ulusal öğretim programları (MEB,

2013) ve uluslararası reform çalışmaları (NCTM, 1989) tarafından da desteklenmekte ve matematik öğrenmede muhakeme becerisinin önemi vurgulanmaktadır. Muhakeme becerisinin bu öneminden bahseden birçok araştırmaya (Diezmann ve English, 2001; English, 1998; Erdem, 2011; 2015; Gürbüz vd., 2010) rastlamak mümkündür. Öğrenci kaynaklı nedenlerin sonucusu olarak, öğrencilerin olasılık konusunda sahip oldukları kavram yanlışları ortaya çıkmıştır. Matematik kavramları, başlangıçta yanlış bir şekilde öğrenildiği takdirde ileri matematik kavramlarının öğrenilmesini daha da güçleştirmektedir. Bu yanlış öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlarının öğrenmeyi olumsuz etkilediğini ve engellediğini belirten çalışmaları (Barnes, 1998; Çelik ve Güneş, 2007; Fast, 1997; Fischbein ve Schnarch, 1997; Gürbüz ve Birgin, 2012) doğrulamaktadır.

Diğer bir ana etken olan öğretmen kaynaklı zorlukların ilkinin, öğretmenin bilgi ve tecrübe eksikliği olduğu ortaya çıkmıştır. Burada öğretmenin bilgisinden kast edilen, öğretmenin sahip olduğu alan bilgisi ve pedagojik alan bilgisidir. Alan bilgisinin ve pedagojik alan bilgisinin matematik öğrenme üzerinde ne kadar önemli ve gerekli olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim yapılan araştırmalar (Ball, 1990; Davis ve Simmt, 2006; Erdem ve Soylu, 2013; Gürbüz vd., 2013; Shulman, 1986; Tchoshanov, 2011) bu iki bilginin öğretmen yeterliğini belirlemede ve alanı etkili öğretmede önemli olduğunu belirtmektedirler Öte yandan, katılımcıların da belirttiği gibi öğretmenin tecrübesi ya da mesleki deneyimi de daha iyi öğrenmelerin sağlanmasında etkili olmaktadır. Literatürde bu çakarsamayı destekleyen çalışmalar mevcuttur (Centra ve Potter, 1980; Çakmak, 1999; Gürbüz vd., 2013). İkinci bir öğretmen kaynaklı neden olarak, öğretmenlerin olasılık konusuna ilişkin olumsuz tutumları gösterilmiştir. Literatürde, öğretmenin tutumunun öğrencilerin öğrenmeleri üzerindeki etkisinden bahseden çalışmalara rastlamak mümkündür (Aiken, 1976; Brown ve Baird, 1993; Erdem, 2011; Gürbüz vd., 2013; Kelly ve Tomhave, 1985). Öğretmenlerin olumsuz tutuma sahip olmalarında kavramlara ilişkin bilgilerinin yetersiz olmasının etkili olduğu söylenebilir. Alan bilgisi ve pedagojik alan bilgisi iyi olan bir öğretmende güven duygusunun oluşacağı ve böylece daha verimli olacağı ve kaygılarının azalacağı söylenebilir. Öte yandan, her ne kadar birçok öğrencide matematiğe ilişkin “ben matematiği yapamam” duygusu mevcut ise de bütün öğrencilerin içinde matematiği öğrenme isteği vardır. Bu isteği ortaya çıkarmak için öğretmenlerin öğrenme ortamlarında öğrencilerin ilgilerini çekecek, merak isteği uyandıracak, işbirliği içerisinde çalışmalarını teşvik edecek ve bilgiyi kendilerinin bulmalarına imkân tanıyacak farklı etkinlik ve uygulamalara yer vermeleri önerilmektedir (Erdem, 2015). Öğretmen kaynaklı nedenlerin sonucusu olarak ise, öğretmenlerin öğretim sürecinde uygun stratejileri kullanmamaları gösterilmiştir. Öğretmenin uygun yöntem ve teknikleri kullanamamasının alanı öğretme bilgisinin eksikliğiyle ilgili olduğu söylenebilir. Öğretmenin pedagojik alan bilgisini üniversite yıllarında aldığı göz önüne alındığında, üniversitede alınan eğitimin önemi ortaya çıkmaktadır.

Olasılık konusunun öğrenilmesinde zorluklar yaşanmasının diğer nedenlerinden biri de olasılık konusunun içeriği gereği soyut olmasıdır. Cornu (1991) yaşanan bu zorluğu konunun doğasından kaynaklanan epistemolojik neden olarak ifade etmiştir. Olasılığın doğası gereği anlaşılması zor olan konulardan biri olduğu söylenebilir. Bu sebeple olasılık kavramlarının etkinlikler yardımıyla somutlaştırılarak öğretilmesinin etkili öğrenmeler sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim, literatürde de materyal destekli

öğretimin (Erdem, 2015; Gürbüz, 2006; Nilsson, 2009), etkinlik ve oyun temelli öğretimin (Erdem, 2015; Gürbüz, 2010; Gürbüz vd., 2010; Gürbüz, Erdem ve Fırat, 2014; Nisbet ve Williams, 2009), bilgisayar destekli öğretimin (Burguillo, 2010; Gürbüz ve Birgin, 2012; Hamalainen, 2008) matematikte etkili öğrenmeler sağladığı belirtilmiştir. Diğer bir neden olarak ise öğrencinin yaşı gösterilmiştir. Bazı katılımcılar olasılık konusu soyut bir konu olduğundan ve öğrenciler ortaokul yıllarında soyut işlemler dönemine yeni girdikleri için bu konuyu öğrenmede zorlandıklarını ifade etmişlerdir. 2005'te uygulamaya konan matematik öğretim programı ve daha sonrasında yapılan güncellemeler incelendiğinde, olasılık konusunun hangi yaş düzeyinde verilmesi gerektiğiyle ilgili bir netliğin olmadığı söylenebilir. Örneğin 2009 öğretim programında olasılık konusuna 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıf düzeylerinde yer verilirken, 2013 öğretim programında bu konunun yalnızca 8. sınıf düzeyinde verildiği görülmektedir. Oysa düşünme eksenli ve gündelik yaşamla ilişkili olan olasılık konusunun erken yaşlarda verilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Nitekim Fischbein (1975), olasılıkta en basit düzey olan olasılık eşleştirme ya da karşılaştırmanın 3-4 yaşlarında başladığını ve 6 yaşlarında oturduğunu belirtmiştir. Yapılan araştırma sonuçları, yaşın olasılık kavramlarının öğrenilmesini farklı etkilediği belirlenmiştir. Örneğin, Çelik ve Güneş (2007), Fischbein vd. (1991), Fischbein ve Schnarch, (1997) yaptıkları araştırmalarda yaşın artmasıyla birlikte bazı olasılık kavramlarının daha iyi anlaşıldığı saptanırken, bazı kavramlarda değişimin olmadığı tespit edilmiştir. Dil gelişiminin bu bağlamda önemli ve gerekli olduğu söylenebilir. Düşündüklerini ve gerekçelendirmelerini doğru aktarabilen bir öğrencinin daha iyi öğrenmeler gerçekleştireceği söylenebilir. Nitekim matematik kavramlarının anlaşılmasında dil gelişiminin önemine vurgu yapan birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Ford ve Kuhs, 1991, Gibbs ve Orton, 1994; Kazıma, 2006; Tatis vd., 2008). Bir diğer neden ise sınıfların kalabalık olmasının öğrenme sürecini olumsuz etkilediği yönündedir. Kalabalık bir sınıfta olasılık kavramlarını uygulamalı ve farklı yöntemlerle öğretmek ve tartışmak zor olduğundan etkili bir öğretim gerçekleştirmek güçleşmektedir. Kalabalık sınıfların etkileri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, kalabalık sınıfların; eğitim-öğretim ortamı, öğretmenin sınıf yönetimi, sınıflardaki hijyen ve sağlık problemleri, sınıftaki sosyal iletişim ve öğretmenin rehberlik rolleri boyutlarında ciddi düzeyde sorunlar yaşanmasına yol açtığı bulunmuştur (Yaman, 2010). Son bir neden olarak ise sınav odaklı öğretim gösterilmiştir. Yapılan bir araştırmada öğretmenler, Türkiye şartlarında bir okulun başarılı olma kriterlerinin en başında, yapılan merkezi sınav sonuçlarının geldiğini ve dolayısıyla kendilerinin de bu yönde kaygılarının olduğunu ifade etmişlerdir (Gürbüz, 2008). Merkezi sınavların sınav odaklı öğretimin gerçekleştirilmesine yol açtığı yapılan araştırmalar tarafından belirtilmiştir (Black ve Willam, 1998; Crook, 1988; Erdem, 2015; Gürbüz, 2008; Stiggins, 1999). Bu bağlamda, sadece bilmeyi ölçen ve öğrencilerin öğrenmelerinden daha çok hatırlamaları üzerine odaklanan merkezi sınavların etkisinin azaltılması gerekmektedir. Bu yolla, belli bir zaman diliminde işlemsel olarak test makinesi haline getirilen ancak kavramsal olarak eksik bilgi edinen ve bu nedenle ilerideki matematik kavramlarını öğrenmede zorluk yaşayabilen öğrencilerin kaygıları hatta belki de daha önemlisi sosyal bir olgu haline gelen “veli sınav kaygısı” azaltılmış olur.

Okullardaki iyileşmenin ve öğrenme ortamlarındaki değişimin anahtar rolü öğretmenlere aittir. Bu sebeple öğretmen adaylarının öğrendikleri gibi öğretim yaptıkları göz önüne alındığında, üniversite öğrenimlerinde “Özel Öğretim Yöntemleri”, “Öğretim

Teknolojileri ve Materyal Tasarımı”, “Matematik Öğretimi” gibi derslerde öğrencilerin modern öğrenme yaklaşımları, bu yaklaşımları temel alan öğretim araçlarının ve öğrenme-öğretme ortamlarının hangi özelliklere sahip olması gerektiği, bu yaklaşımlara uygun araçların nasıl geliştirilmesi ve uygulanması gerektiği konularında bilgilendirilmeleri ve gerekli uygulama becerilerini kazanmaları sağlanmalıdır. Bu sayede öğrenilmesi ve öğretilmesi zor olarak algılanan olasılık ve benzeri matematik konularına daha kolay ve etkili çözümler getirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aiken, L. R. (1976). Update on attitudes and other affective variables in learning mathematics. *Review of Educational Research*, 46(2), 293-311.
- Ball, D. L. (1990). The mathematical understandings that prospective teachers bring to teacher education. *Elementary School Journal*, 90, 449-466.
- Barnes, M. (1998). Dealing with misconceptions about probability. *Australian Mathematics Teacher*, 54(10), 17-20.
- Batanero, C., & Serrano, L. (1999). The meaning of randomness for secondary school students. *Journal for Research in Mathematics Education*, 30(5), 558-567.
- Bezzina F. (2004). Pupils' understanding of probabilistic & statistics (14-15+) difficulties and insights for instruction. *Journal of Maltese Education Research*, 2(1), 53-67.
- Bingölbali, E. & Özmantar, M. F. (2009). Matematiksel kavram yanılgıları: Sebepleri ve çözüm arayışları. In M. F. Özmantar, & E. Bingölbali (Eds.), *İlköğretimde karşılaşılan matematiksel zorluklar ve çözüm önerileri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Black, P. & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education*, 5(1), 7-74.
- Brown, C. A. & Baird, J. (1993). Inside the teacher: Knowledge, beliefs, and attitudes. In P. Wilson (Ed.), *Research ideas in the classroom: High school mathematics* (pp. 245-259). New York: Macmillan.
- Bulut, S. (2001). Matematik öğretmen adaylarının olasılık performanslarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 33-39.
- Burguillo, J.C. (2010). Using game theory and competition-based learning to stimulate student motivation and performance. *Computers and Education*, 55, 566-575.
- Centra, J. A. & Potter, D. A. (1980). School and teacher effects: An inter-relational model. *Review of Educational Research*, 50 (2), 273- 291.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2000). *Research methods in education*. London and New York: Routledge Falmer.
- Cornu, B. (1991). Limits. In D. Tall (Ed.), *Advanced mathematical thinking*. Boston: Kluwer.

- Crook, T. J. (1988). The impact of classroom evaluation practice on student. *Review of Educational Research*, 58(4), 438-481.
- Çakmak, M. (1999). *Novice and experienced teachers' strategies for mathematics teaching in english and Turkish primary classrooms*. Unpublished doctoral thesis, Leicester University, England.
- Çakmak, Z. T. & Durmuş, S. (2015). İlköğretim 6-8. sınıf öğrencilerinin istatistik ve olasılık öğrenme alanında zorlandıkları kavram ve konuların belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 27-58.
- Çelik, D. & Güneş, G. (2007). 7, 8 ve 9. sınıf öğrencilerinin olasılık ile ilgili anlama ve kavram yanılgılarının incelenmesi. *Milli Eğitim*, 173, 361-375.
- Davis, B. & Simmt, E. (2006). Mathematics-for-teaching: An ongoing investigation of the mathematics that teachers (need to) know. *Educational Studies in Mathematics*, 61, 293-319.
- Diezmann, C. & English, L. D. 2001. Developing young children's mathematical power. *Roeper Review*, 24(1), 11-13.
- Dooren, W. V., Bock, D. D., Depaepe, F., Janssens, D. & Verschaffel, L. 2003. The illusion of linearity: Expanding the evidence towards probabilistic reasoning. *Educational Studies in Mathematic*, 53, 113-138.
- English, L. D. (1998). Reasoning by analogy in solving comparison problems. *Mathematical Cognition*, 4(2), 125-146.
- Erdem, E. & Soylu, Y. (2013). Öğretmen adaylarının KPSS ve alan sınavına ilişkin görüşleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 223-236.
- Erdem, E. (2011). *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin matematiksel ve olasılıksal muhakeme becerilerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adıyaman.
- Erdem, E. (2015). *Zenginleştirilmiş öğrenme ortamının matematiksel muhakemeye ve tutuma etkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Erdem, E., Başbüyük, K., Gökkurt, B., Şahin, Ö., & Soylu, Y. (2015). Tam sayılar konusunun öğretiminde yaşanan zorluklar ve çözüm önerileri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 97-117.
- Erdem, E., Gürbüz, R. & Duran, H. (2011). Geçmişten günümüze gündelik yaşamda kullanılan matematik üzerine: Teorik değil pratik. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(3), 232-246.
- Fast, G. R. (1997). Using analogies to overcome student teachers' probability misconceptions. *Journal of Mathematical Behavior*, 16(4), 325-344.
- Fischbein, E. & Schnarch, D. (1997). The evolution with age of probabilistic, intuitively based misconceptions. *Journal of Research in Science Teaching*, 28(1), 96-105.

- Fischbein, E. (1975). *The intuitive sources of probabilistic thinking in children*. Dordrecht, The Netherlands: Reidel.
- Fischbein, E., Nello, M. S., & Marino, M. S. (1991). Factors affecting probabilistic judgments in children and adolescents. *Educational Studies in Mathematics*, 22, 523-549.
- Garfield, J. & Ahlgren, A. (1988). Difficulties in learning basic concepts in probability and statistics: Implications for research. *Journal for Research in Mathematics Education*, 19(1), 44-63.
- Gibbs, W. & Orton, J. (1994). Language and mathematics. In A. Orton and G. Wain (Eds.), *Issues in teaching mathematics* (pp. 95-116). London: Cassell.
- Gravemeijer, K. (1990). Context problems and realistic mathematics instruction. In K. Gravemeijer, M. Van den Houvel, & L. Streefland (Eds.), *Contexts free production tests and geometry in realistic mathematics education* (pp. 10-32). Utrecht, Netherlands: State University of Utrecht.
- Gürbüz, R. & Birgin, O. (2012). The effect of computer-assisted teaching on remedying misconceptions: The case of the subject “probability”. *Computers and Education*, 58(3), 931-941.
- Gürbüz, R. (2006). Olasılık kavramlarının öğretimi için örnek çalışma yapılarının geliştirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 111-123.
- Gürbüz, R. (2008). *Matematik öğretiminde çoklu zekâ kuramına göre tasarlanan öğrenme ortamlarından yansımalar*. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Gürbüz, R. (2010). The effect of activity based instruction on conceptual development of seventh grade students in probability. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 41(6), 743-767.
- Gürbüz, R., Çatlıoğlu, H. Birgin, O. & Erdem, E. (2010). An investigation of fifth grade students’ conceptual development of probability through activity based instruction: a quasi-experimental study. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 10(2), 1021-1069.
- Gürbüz, R., Erdem, E. & Fırat, S. (2014). The Effect of activity-based teaching on remedying the probability-related misconceptions: A cross-age comparison. *Creative Education*, 5(1), 18-30.
- Gürbüz, R., Erdem, E. & Fırat, S. (2016). Probability learning in Computer-Supported Collaborative Argumentation (CSCA) environment. *Hacettepe University Journal of Education*, 31(1), 195-211.
- Gürbüz, R., Erdem, E. & Gülburnu, M. (2013). Sınıf öğretmenlerinin matematik yeterliklerini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(2), 255-272.
- Hamalainen, R. (2008). Designing and evaluating collaboration in a virtual game environment for vocational learning. *Computers & Education*, 50, 98–109.

- Hammer, D. (1996). More than misconceptions: Multiple perspectives on student knowledge and reasoning, and an appropriate role for education research. *American Journal of Physics*, 64(10), 1316-1325.
- Kazıma, M. (2006). Malawian students' meanings for probability vocabulary. *Educational Studies in Mathematics*, 64, 169-189.
- Kelly, W. P. & Tomhave, W. K. (1985). A study of math anxiety/math avoidance in preservice elementary teachers. *Arithmetic Teacher*, 32(5), 51-53.
- Korkmaz, A. (2005). Olasılık kuramının doğuşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(2), 171-193.
- MEB (2013). *Ortaokul matematik dersi (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programı*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Memnun, D. S. (2008). Olasılık kavramlarının öğrenilmesinde karşılaşılan zorluklar, bu kavramların öğrenilememe nedenleri ve çözüm önerileri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 89-101.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook: qualitative data analysis (2nd Editon)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Munisamy, S. & Doraisamy, L. 1998. Levels of understanding of probability concepts among secondary school pupils. *International Journal for Mathematical Education in Science and Technology*, 29 (1), 39-45.
- NCTM [National Council of Teachers of Mathematics] (1989). *Curriculum and evaluation standards for school mathematics*. Reston: Virginia.
- Nilsson. P. (2009). Conceptual variation and coordination in probability reasoning. *Journal of Mathematical Behavior*, 28, 247-261.
- Nisbet, S. & Williams, A. (2009). Improving students' attitudes to chance with games and activities. *Australian Mathematics Teacher*, 65(3), 25-37.
- Pijls, M., Dekker, R. & Van Hout-Wolters, B. (2007). Reconstruction of a collaborative mathematical learning process. *Educational Studies in Mathematics*, 65, 309-329.
- Schliemann, A. D. & Carraher, D. W. (2002). The evolution of mathematical reasoning: Everyday versus idealized understandings. *Developmental Review*, 22(2), 242-266.
- Schlottmann, A. (2001). Children's probability intuitions: understanding the expected value of complex gambles. *Child Development*, 72(1), 103-122.
- Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.
- Stiggins, R. J. (1999). Assessment, student confidence, and school success. *Phi Delta Kappan*, 81(3), 191-198.
- Şengül, S. & Dereli, M. (2013). Karikatürle öğretimin 7. sınıf öğrencilerinin tam sayılar konusundaki başarılarına ve kalıcılık düzeylerine etkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 973-1003.

- Tatsis, K., Kafoussi, S. & Skoumpourdi, C. 2008. Kindergarten children discussing the fairness of probabilistic games: The creation of a primary discursive community. *Early Childhood Education Journal*, 36, 221-226.
- Tchoshanov, M. A. (2011). Relationship between teacher knowledge of concepts and connections, teaching practice, and student achievement in middle grades mathematics. *Educational Studies in Mathematics*, 76, 141-164.
- Umay, A. (1996). Matematik eğitimi ve ölçülmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 145-149.
- Yaman, E. (2010). Kalabalık sınıfların etkileri: Öğrenciler ne düşünüyor? *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(2), 403-414.
- Yin, R. K. (2011). *Qualitative research from start to finish*. New York: The Guilford Press.

Ortaokul Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşım İle İlgili Yeterlik Düzeyleri ^a

Ahmet AYKAN ^{1,b}, Mustafa TATAR ²

¹ Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü-Muş/Türkiye

² Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü-Van/Türkiye

Başvuru tarihi: 24 Ocak 2017

Düzeltilme tarihi: 14 Nisan 2017

Kabul tarihi: 20 Nisan 2017

Öz

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerini ve bunu etkileyen faktörleri belirlemektir. Araştırma, 2012-2013 öğretim yılında Muş İli Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda görev yapan öğretmenlerle yürütülmüştür. Araştırmaya Muş ili ve ilçe merkezlerinde bulunan toplam 407 ortaokul öğretmeni katılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlere “Yapılandırmacı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeği” ve araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS paket programı ile nicel veri analiz teknikleri (Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H) kullanılarak yapılmıştır. Analizler sonucunda, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım uygulamaları konusunda kendilerini yeterli düzeyde gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca iyi imkânlarla sahip okullarda görev yapmakta olan ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım uygulamaları bakımından kendilerini daha yeterli gördükleri görülmüştür. Bu doğrultuda okullarımızdaki öğrenme ortamlarının daha zengin imkânlarla donatılmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Yapılandırmacı Yaklaşım, Öğretmen Yeterliği, Ortaokul Öğretmeni

^a Bu çalışma, 2014 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tarafından kabul edilen “Ortaokul Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşım ile İlgili Yeterlik Düzeylerinin İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü, 49250, Muş / Türkiye.
e-posta: a.aykan@alparslan.edu.tr

Competency Level of Secondary School Teachers about the Constructivist Approach

Abstract

The aim of this study is to determine the competency level about the constructivist approach and the factors that affect it. The research was carried out with the teachers of secondary schools in Mus Provincial during 2012-2013 academic year. A total of 407 secondary school teachers in Mus Province Centre and its districts participated in the research. "Teacher Competence Scale about Constructivist Learning" and Personal Information Form which was prepared by the researcher were applied to the teachers who participated in the research. Data were analyzed using SPSS packet program and quantitative data analysis techniques (Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H). As a result of the analysis, it was determined that secondary school teachers see themselves adequately about constructivist approach implementations. It has also been shown that secondary school teachers who work in schools with good resources see themselves more adequately in terms of constructivist approach implementations. It is thought that it will be beneficial to equip the learning environments in our schools with richer opportunities.

Keywords

Constructivist Approach, Teacher Competency, Secondary School Teacher

1. GİRİŞ

Dünyada bilgi çağı yaşanırken bireylerin ve toplumların geleceği, bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanma becerilerine bağlıdır. Bu becerilerin kazanılması, hayat boyu sürdürülmesi ve nesilden nesile aktarılması çağdaş bir eğitim anlayışını gerektirmektedir. Bilginin öneminin hızla artması; beraberinde bilgi kavramı ve bilim anlayışının da değişim göstermesine temel teşkil etmiş ve bu değişimlere ayak uydurabilmek için toplumların bireylerden beklediği becerilerin de değişmesine ön ayak olmuştur. Bu değişimler hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da yenilikler yapmayı gerekli hale getirmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2009). Bu bağlamda eğitim sistemleri hem toplumda var olan yenilikleri takip etme ve değişimleri izleme hem de daha nitelikli insan gücü yetiştirme konusunda insanı arayışlara yöneltmiştir. Bu arayışlar sonucunda bilgiye nasıl ulaşacağını bilen, bilgiyi yapılandıran ve yeni bilgi üretmede önceki bilgilerinden yararlanabilen bir insan modeli oluşturulmaya çalışılmıştır (Yaşar, 2010).

Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğine doğru hayatın her alanında meydana gelen hızlı değişimler, ülkelerin eğitim sistemlerini derinden etkilemiştir. Bu etki, toplumların varlıklarını devam ettirebilmeleri için onları oluşturan bireylerin sahip olması gereken özelliklerde de büyük bir değişimi kaçınılmaz kılmıştır (Şentürk, 2009). Öğreneni pasif kılan ve bilgiyi bir bireyden diğer bireye aktarmayı temel felsefe edinen bir eğitim anlayışı günümüzde öğrenmeyi sağlamak için yeterli görülmemektedir. Tam aksine öğreneni aktif kılan, bilginin öğrenen tarafından etkin bir şekilde oluşturulması

gerektiğini vurgulayan bir eğitim anlayışı günümüz şartlarına daha uygun görülmektedir (Koç, 2002).

Bilginin öğrenen tarafından özümsemişliğini (Applefield, Huber ve Moallem 2001), öğrenenin bilgiyi kendi deneyimleriyle inşa ettiğini (Von Glasersfeld, 1995) ve sosyal çevresiyle etkileşim sonucu kalıcı hale getirdiğini (Şişman, 2010) savunan yapılandırmacı yaklaşım, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Avustralya, İngiltere, İrlanda, Yeni Zelanda, İspanya, Finlandiya, İrlanda, İsrail, Avusturya, Kanada, Singapur gibi ülkelerin eğitim sistemlerinin temel felsefesini oluşturmaktadır (MEB, 2005).

Son yıllarda eğitim sistemlerini büyük ölçüde etkileyen yapılandırmacı yaklaşım, ülkemizde de 2004-2005 öğretim yılında 9 ilde, 120 okulda pilot uygulama ile denenilen ve alınan sonuçlarla 2005-2006 öğretim yılında tüm yurttan yaygınlaştırılan yeni ilköğretim programının temel dayanağı olmuştur (Kıroğlu, 2011). Bu programda öğrenciye, dinleyen, alıştıran yapan ve sorulara cevap veren bir rol yerine; sorular soran, problemi kurgulayan ve çözen, bilgiyi ortaya çıkarmaya çalışan, etkinlikler yoluyla kendi bilişsel yapısını oluşturan etkin bir rol öngörülmüştür. Öğretmene ise bilgiyi veren ve öğretenin ziyade; ortamı düzenleyen, öğrenciyi yönlendiren ve öğrenmeyi kolaylaştıran roller verilmiştir (MEB, 2005).

Yapılandırmacılık, öğretimle ilgili bir kuram olmaktan ziyade, bilgi ve öğrenme ile ilgili bir kuramdır. Bu kuram, bilgiyi temelden kurmaya ve inşa etmeye dayanır. İlk zamanlar öğrenenlerin bilgiyi nasıl öğrendiklerine ilişkin bir kavram olarak gelişen yapılandırmacılık, zaman içinde öğrenenlerin bilgiyi nasıl yapılandırdıklarına ilişkin bir yaklaşım haline dönüşmüştür (Demirel, 2010a).

Yapılandırmacı yaklaşım felsefi köken olarak; “tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir” diyen Sokrates’e, duyuyla bilgi arasında ilişki kuran Aristoteles’e, bildiklerimizin aslında idealarımız olduğunu söyleyen Locke’a, varlığı algılamaya indirgeyen Berkeley’e, bilenebilir olanın sadece görünüş olduğunu söyleyen Kant’a ve en önemlisi de bildiğimizin sadece zihnimizde imgesini oluşturduklarımızdan ibaret olduğunu söyleyen Vico’ya dayandırılmaktadır (Aydın, 2012).

Günümüzdeki anlamıyla yapılandırmacı yaklaşımın temellerini atan ilk kuramcı olarak kabul edilen Piaget (Pritchard ve Woollard, 2010), bilişsel yapılandırmacılık isimli kuramı ile yapılandırmacılığın gelişim sürecine önemli katkılar sunmuştur (Brooks ve Brooks, 1999). Şişman’ a göre (2010) Piaget ile çağdaş olan Vygotsky ise sosyal yapılandırmacılık olarak ifade edilen kuramında, bilginin yapılandırılmasının sosyal ve kültürel çevre ile etkileşim sonucu oluştuğunu vurgulayarak yapılandırmacı yaklaşıma farklı bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca radikal yapılandırmacılık olarak ifade edilen kuramında Glasersfeld, kişinin zihnindeki bilgiyi kendi deneyimleri ile inşa ettiğini vurgulayarak (Von Glasersfeld, 1995), yapılandırmacı yaklaşımın oluşum sürecine büyük katkı sağlamıştır (Senemoğlu, 2010).

Yapılandırmacılık, öğreneni merkeze alan ve öğrenme sürecinde ona etkin rol veren bir yaklaşımdır (Koç, 2002). Akınoğlu’na (2011) göre yapılandırmacı yaklaşım, öğreneni merkeze alan ve aktif kılan, öğretene ise bilgiyi hazır olarak veren konumundan çıkarıp bir rehber konumuna getiren, yeni öğrenilen bilgiyi; önceki bilgi, beceri ve yaşantıların süzgecinden geçirerek yeniden yorumlamayı amaçlayan bir öğrenme yaklaşımıdır.

Yapılandırmacı yaklaşımda öğretmen geleneksel yaklaşımın tam aksine, kendini yenileyebilen, bireysel farklılıkları dikkate alan, uygun öğrenme yaşantılarını sağlayan, öğrencilerle birlikte öğrenen ve en önemlisi öğrencileri bilgiye nasıl ulaşacakları konusunda yönlendirendir. Aynı zamanda öğrenenlere bilgiyi hazır olarak vermek yerine, onlara kendi bilgilerini yapılandırabilecekleri uygun öğrenme ortamlarını hazırlama görevini üstlenen öğretmen bu süreçte, öğrencileri kendi bilgilerini inşa etme konusunda teşvik edici bir konumdadır (Demirel, 2010b).

Yapılandırmacı yaklaşımın bir öğretme değil, öğrenme kuramı olması her ne kadar öğretmenin değil, öğrencinin ne yaptığı üzerine odaklanılmasını gerektirse de, öğretimin öğrenmeyi kolaylaştırma olarak ifade edilmesi, öğretmenin konumunu daha da önemli kılmaktadır (Dündar, 2008). Özellikle ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım açısından kendilerini ne kadar yeterli hissettikleri, uygulayacakları programın başarısını ve dolayısıyla da yetiştirilecek olan yeni nesillerin kaliteli bir eğitim alabilmesi çabalarını doğrudan etkilemektedir. Buradan hareketle bu yeterliği etkileyen faktörleri belirlemek ve öğretmenlerin yapılandırmacı yaklaşımı uygulamada kendilerini ne kadar yeterli hissettiklerini tespit etmek büyük önem taşımaktadır.

Bu kapsamda ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterliklerinin ne düzeyde olduğu ve bazı değişkenlerin (cinsiyet, medeni durum, yaş, branş, mezun olunan okul türü, mesleki kıdem, lisansüstü öğrenim durumu, formasyon durumu, görev yaptığı okulun sahip olduğu imkan durumu) bu durum üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, genel tarama modellerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a (2012) göre tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlamaktadır.

2.1. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Muş İli merkez ve ilçelerinde Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise, Muş il merkezi ve ilçelerindeki (Hasköy, Korkut, Malazgirt, Bulanık ve Varto) okullarda görev yapan ve rastgele belirlenen 407 ortaokul öğretmeni oluşturmaktadır. İl merkezi ve tüm ilçelerde görev yapmakta olan ortaokul öğretmenlerinin evrenin tamamını temsil edebileceği düşünülmüştür.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veriler, örnekleme oluşturan ortaokul öğretmenlerine uygulanan "Yapılandırmacı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeği" ve ölçekle birlikte uygulanan kişisel bilgi formu ile elde edilmiştir. "Yapılandırmacı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeği" Karadağ (2007) tarafından, öğretmenlerin yapılandırmacı öğrenme yeterliklerinin ölçülmesi için geliştirilmiştir. Ölçek 5'li likert olarak hazırlanmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçek; öğrenci, öğretimi planlama, öğretim

süreci ve ölçme-değerlendirme olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliği .37 ile .73 arasında, madde toplam korelasyonları ise .24 ile .68 arasındadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı Cronbach Alpha 0,793, zamana göre değişmezlik katsayısı 0,812'dir (Karadağ, 2007). Ölçek toplam 55 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 275, en düşük puan ise 55'tir. Ölçekten alınan puan değerlerinin artmasının yapılandırmacı öğrenme ile ilgili yeterlik düzeyinin de arttığını gösterdiği düşünülmektedir. "Kişisel Bilgi Formu"; araştırmacının amacına uygun olarak araştırmacı tarafından hazırlanıp, eğitim bilimleri alanındaki uzmanların görüşleri ve onayı alındıktan sonra araştırmaya katılan ortaokul öğretmenlerine uygulanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Muş Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alındıktan sonra il merkezi ve ilçelerde (Hasköy, Korkut, Malazgirt, Bulanık ve Varto) görev yapmakta olan 407 ortaokul öğretmeni seçkisiz yolla belirlenmiştir. Araştırmaya katılan ortaokul öğretmenlerine araştırmacının içeriği ile ilgili bilgi verildikten sonra, "Yapılandırmacı Öğrenme ile ilgili Öğretmen Yeterliği Ölçeği" ve Kişisel Bilgi Formu dağıtılmıştır. Ölçek ve Kişisel Bilgi Formunun doldurulması yaklaşık olarak 10 dakika sürmüştür.

Elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Dağılımın normallik testi Kolmogorov Smirnov ile sınanmış ve dağılımın normal olmadığı ($Z = 0,118$; $P=0,000 < 0,05$) gözlenmiştir. Toplam puana ilişkin dağılımın normal olmaması nedeniyle verilerin analizinde, iki alt gruptan oluşanlar için Mann-Whitney U Testi, ikiden fazla alt grubu olanlar için de Kruskal Wallis H Testi gibi parametrik olmayan yöntemler kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmada incelenen değişkenlerle ilgili toplanan verilere ilişkin; betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Araştırmaya katılan ortaokul öğretmenlerinin cinsiyet durumlarına ait frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Cinsiyet Durumlarına Göre Frekans ve Yüzde Dağılımları

Cinsiyet	f	%
Erkek	209	51,4
Kadın	198	48,6
Toplam	407	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan ortaokul öğretmenlerinin 209'u (%51,4) erkek ve 198'i (% 48,6) ise kadındır. Bu bulguya göre örneklem grubunda yer alan erkek ve kadın öğretmenlerin sayısı dengeli bir dağılım göstermektedir. Tablo 2'de ortaokul öğretmenlerinin görev yaptıkları branş durumlarına ait frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlerin Branşlarına Göre Frekans ve Yüzde Dağılımları

Branş	f	%
Sosyal Bilgiler	45	11,1
Fen Bilgisi	58	14,3
Türkçe	69	17,0
Matematik	65	16,0
İngilizce	51	12,5
Müzik	13	3,2
Görsel Sanatlar	13	3,2
Beden Eğitimi	26	6,4
Din Kültürü	23	5,7
Bilişim Teknolojileri	33	8,1
Rehberlik	11	2,7
Toplam	407	100

Tablo 2'ye göre, araştırmaya katılan ortaokul öğretmenlerinin 45'i (%11,1) Sosyal Bilgiler, 58'i (14,3) Fen Bilgisi, 69'u (%17) Türkçe, 65'i (%16) Matematik, 51'i (%12,5) İngilizce, 13'ü (%3,2) Müzik, 13'ü (%3,2) Görsel Sanatlar, 26'sı (%6,4) Beden Eğitimi, 23'ü (%5,7) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 33'ü (%8,1) Bilişim Teknolojileri ve 11'i (%2,7) ise Rehberlik branşında görev yapmaktadır. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumu Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ortaokul Öğretmenlerinin Cinsiyetlerine Göre Yapılandırmacı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonucu

Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Erkek	209	199,81	41760,50	19815,50	,460
Kadın	198	208,42	41267,50		

($p>0.05$)

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarındaki yeterliklerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$). Bu bulgudan hareketle, cinsiyet değişkeninin ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım yeterlik düzeylerinde belirleyici bir faktör olmadığı söylenebilir. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin branşlarına göre farklılaşma durumu Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ortaokul Öğretmenlerinin Branşlarına Göre Yapılandırmacı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Kruskal Wallis Testi Sonucu

Branş	n	Sıra Ortalaması	X^2	Serbestlik Derecesi	p
Sosyal Bilgiler	45	216,68	3,730	10	,959
Fen Bilgisi	58	208,25			
Türkçe	69	208,09			
Matematik	65	188,25			
İngilizce	51	205,06			

Müzik	13	196,50
Görsel Sanatlar	13	208,62
Beden Eğitimi	26	206,42
Din Kültürü	23	196,20
Bilişim Teknolojileri	33	191,23
Rehberlik	11	244,50

($p>0.05$)

Tablo 4'te görüldüğü gibi, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım yeterlik düzeyleri ile branşları arasında anlamlı bir bulunmamıştır ($P>0.05$). Bu bulgular doğrultusunda, öğretmenlerin görev yaptıkları branşlarının yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerini belirleyici bir faktör olmadığı söylenebilir. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin medeni durumlarına göre farklılaşma durumu Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ortaokul Öğretmenlerinin Medeni Durumlarına Göre Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonucu

Medeni Durum	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Evli	181	202,10	36579,50	20108,5	,770
Bekâr	226	205,52	46448,50		

($p>0.05$)

Tablo 5' e göre, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($P>0.05$). Bu bulgu, ortaokul öğretmenlerinin evli ya da bekâr olmasının yapılandırıcı öğrenme ile ilgili yeterlik düzeylerinde belirleyici bir faktör olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin yaşlarına göre farklılaşma durumu Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Ortaokul Öğretmenlerinin Yaşlarına Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonucu

Yaş	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
21-30	314	215,28	67598,00	11059,00	,000
31 ve üzeri	93	165,91	15430,00		

($p>0.05$)

Tablo 6'da görüldüğü üzere, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($U= 11059,00$; $P=0.000$). Elde edilen bulgulara göre 21-30 yaş aralığındaki ortaokul öğretmenleri, 31 yaş ve üzerindeki ortaokul öğretmenlerine göre yapılandırıcı yaklaşım uygulamaları açısından kendilerini daha yeterli görmektedirler. Buradan hareketle nispeten genç öğretmenlerin yapılandırıcı yaklaşım uygulamaları bakımından kendilerini daha yeterli gördükleri söylenebilir. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin mezun oldukları okul türüne göre farklılaşma durumu Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Ortaokul Öğretmenlerinin Mezun Oldukları Okul Türüne Göre Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Kruskal Wallis Testi Sonucu

Mezun Olunan Okul	n	Sıra Ortalaması	χ^2	Serbestlik Derecesi	p
Eğitim Fakültesi	353	203,20	0,253	3	,969
Fen-Edebiyat Fakültesi	17	213,79			
Eğitim Enstitüsü	5	192,40			
Diğer	32	209,48			

(p>0.05)

Tablo 7’de görüldüğü gibi, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım yeterlik düzeyleri ile mezun oldukları okul türü değişkeni arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (P>0.05). Bu bulgular doğrultusunda, öğretmenlerin mezun oldukları okul türünün yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerini belirleyici bir faktör olmadığı söylenebilir. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin lisansüstü eğitim durumlarına göre farklılaşma durumu Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Ortaokul Öğretmenlerinin Lisansüstü Eğitim Durumlarına Göre Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonucu

Lisansüstü Eğitim Durumu	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Evet	40	298,05	11922,00	3578,00	,000
Hayır	367	193,75	71106,00		

(p>0.05)

Tablo 8’de görüldüğü üzere, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri ile lisansüstü eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (U=3578,00; P=0.000). Elde edilen bulgulara göre lisansüstü eğitim yapan ortaokul öğretmenlerinin, lisansüstü eğitim yapmayan ortaokul öğretmenlerine göre yapılandırıcı yaklaşım uygulamaları açısından kendilerini daha yeterli algıladıkları söylenebilir. Tablo 9’da ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin mesleki kıdemlerine göre farklılaşma durumu verilmiştir.

Tablo 9. Ortaokul Öğretmenlerinin Mesleki Kıdemlerine Göre Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Kruskal Wallis Testi Sonucu

Mesleki Kıdem	n	Sıra Ortalaması	χ^2	Serbestlik Derecesi	p
1-5	288	211,10	15,279	2	,000
6-10	85	210,12			
11 ve üzeri	34	128,53			

(p>0.05)

Tablo 9’da görüldüğü gibi, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri mesleki kıdemlerine göre farklılaşmaktadır ($P < 0.05$). Bu farklılığın kaynağını belirlemek üzere gruplar arasında ikili olarak Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Buna göre mesleki kıdemi 1-5 yıl arasında olan ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri ile mesleki kıdemi 11 yıl ve üzerinde olan ortaokul öğretmenlerinin yeterlik düzeyleri arasında, mesleki kıdemi 1-5 yıl arasında olan ortaokul öğretmenleri lehine anlamlı bir şekilde fark elde edilmiştir ($U=2858,00$; $P=0.000$). Benzer şekilde mesleki kıdemi 6-10 yıl arasında olan ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri ile mesleki kıdemi 11 yıl ve üzerinde olan ortaokul öğretmenlerinin yeterlik düzeyleri arasında, mesleki kıdemi 6-10 yıl arası olan ortaokul öğretmenleri lehine anlamlı bir şekilde fark tespit edilmiştir ($U=917,00$; $P=0.002$). Bu sonuçlara göre, mesleki kıdemi az olan ortaokul öğretmenlerinin mesleki kıdemi fazla olan ortaokul öğretmenlerine göre kendilerini yapılandırıcı yaklaşım uygulamalarında daha yeterli gördükleri söylenebilir. Tablo 10’da ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterliklerinin görev yaptıkları okulun sahip olduğu imkânlarla göre farklılaşma durumu gösterilmiştir.

Tablo 10. Ortaokul Öğretmenlerinin Görev Yaptıkları Okulun Sahip Olduğu İmkânlarla Göre Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Kruskal Wallis Testi Sonucu

Okulun Sahip Olduğu İmkânlar	n	Sıra Ortalaması	X^2	Serbestlik Derecesi	P
Kötü	170	191,08	7,626	2	,022
Normal	206	211,08			
İyi	31	248,52			

($p > 0.05$)

Tablo 10’da görüldüğü gibi, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlikleri görev yaptıkları okulun sahip olduğu imkânlarla göre farklılaşmaktadır ($P < 0.05$). Bu farklılığın kaynağını belirlemek üzere gruplar arasında ikili olarak Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Buna göre; iyi imkânlarla sahip okullarda görev yapan ortaokul öğretmenlerinin, kötü imkânlarla sahip okullarda görev yapan ortaokul öğretmenlerine göre kendilerini daha yeterli gördükleri tespit edilmiştir ($U=2265,50$; $P=0.009$). Bu sonuçlar ışığında; iyi imkânlarla sahip okullarda görev yapan ortaokul öğretmenlerinin, zengin öğrenme ortamları sayesinde kendilerini daha yeterli gördükleri sonucuna ulaşılabilir. Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin pedagojik formasyon almalarına göre farklılaşma durumu Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Ortaokul Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyon Alma Durumuna Göre Yapılandırıcı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğine Uygulanan Kruskal Wallis Testi Sonucu

Pedagojik Formasyon Alma Durumu	n	Sıra Ortalaması	X^2	Serbestlik Derecesi	P
Lisans ile	369	206,07	5,003	2	,082
Tezsiz yüksek lisans ile	10	245,90			

Formasyon almadım	28	161,71
-------------------	----	--------

($p>0.05$)

Tablo 11’de görüldüğü gibi, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım yeterlik düzeyleri ile pedagojik formasyon alma durumu değişkeni arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($P>0.05$). Bu bulgular doğrultusunda, ortaokul öğretmenlerinin formasyon alma durumlarının yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerini belirleyici bir faktör olmadığı söylenebilir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu araştırmada ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeylerinin kendi algılarına göre belirlenmesi ve bu yeterlik düzeylerinin çeşitli değişkenlerle değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Değerlendirmeler sonucunda ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili kendilerini yeterli düzeyde hissettikleri neticesi elde edilmiştir. Ortaokul öğretmenlerinin kendilerini yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterli görmelerinin daha etkili öğrenme ortamlarının oluşmasına büyük katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Öğrenme ortamlarına yansıyan bu durumun öğrencilerine kalıcı öğrenme düzeylerine ve akademik başarılarına da doğrudan olumlu bir etki sağlayacağı tahmin edilmektedir. Araştırmanın bu bulgusunu destekler mahiyette literatürde birçok çalışmaya rastlanmaktadır (Yılmaz, 2006; Karacaoğlu, 2008; Özenç, 2009). Fakat öğretmenlerin kendilerini bu anlamda yeterli görmelerinin, mesleki gelişimin sürekliliği anlamında bir olumsuzluk doğurabileceği tahmin edilmektedir.

Araştırma bulguları kapsamında, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım yeterlik düzeylerinin cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği görülmüştür. Buradan hareketle kadın ve erkek öğretmenlerin yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarında benzer yeterliklere sahip oldukları söylenebilir. Bu bulguyu destekler nitelikte yine literatürde birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Coşkun, 2012; Fidan, 2010; Özenç, 2009; Yılmaz, 2006; Kaloç, 2006).

Farklı branşlarda görev yapmakta olan ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım ile ilgili yeterlik düzeyleri ile branşları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Değişik branşlarda görev yapmakta olan ortaokul öğretmenlerinin yeterliklerinin farklılaşmaması; uyguladıkları programın temel felsefesinin aynı olması, lisans eğitimi süresince aynı program kapsamında eğitim görmeleri gibi faktörler ile açıklanabilir. Aynı eğitim sisteminde ve aynı program temelinde yetişen öğretmenlerin yapılandırmacı yaklaşımı benzer şekilde algılamaları ve uygulamaları beklenen bir durum olarak görülmektedir. Bu bulguyu destekler nitelikte Karacaoğlu (2008) tarafından yapılan “Öğretmenlerin Yeterlik Algıları” isimli çalışmada da öğretmenlerin yeterlik algıları ile branşları arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım yeterlik düzeyleri ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Buna göre, 21-30 yaş aralığındaki ortaokul öğretmenlerinin 31 yaş ve üzerinde olan ortaokul öğretmenlerine göre kendilerini yapılandırmacılık anlamında daha yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Yine 21-30 yaş aralığındaki öğretmenler, 31 yaş ve üzerindeki öğretmenlere göre kendilerini

yapılandırıcı uygulamalar anlamında daha yeterli görmektedirler. Ülkemizde 2004-2005 öğretim yılında önce pilot okullarda uygulanan ve hemen ardından 2005-2006 öğretim yılında tüm yurttan yaygınlaştırılan yapılandırıcı yaklaşım temelli program yaklaşık sekiz yıldır uygulanmaktadır (Akınoğlu, 2011). Bu bilgiden hareketle, 21-30 yaş aralığındaki nispeten genç öğretmenlerin hem bu program temelinde eğitim yapan kurumlarda öğrenim görmelerinin hem de bu programı daha yakından tanıma fırsatı bulmalarının onlara avantaj sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda, genç öğretmenler lehine elde edilen bu sonucun yapılandırıcı yaklaşım temelli programın ülkemizde yaklaşık sekiz yıl önce uygulanmaya başlaması, yapılan hizmet içi eğitim faaliyetleri ve son yıllarda yükseköğretimde yapılandırıcı yaklaşım uygulamaları ile ilgili verilen eğitimlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Literatürde bu bulgular paralelinde çalışmalar olduğu görülmektedir (Ziegler, 2000; Karadağ vd., 2008)

Yine ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım yeterlik düzeylerinin mezun oldukları okul türü değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguyu destekler nitelikte literatürde birçok çalışmaya rastlanmaktadır (Kahyaoğlu ve Yangın, 2007; Fidan, 2010; Karaşahin ve Kahyaoğlu, 2011; Coşkun, 2012). Yapılandırıcı yaklaşımın resmi olarak programımızda 2005 yılından sonra yer alması, bu tarihin öncesinde yapılandırıcı yaklaşım temelli uygulamaların olmadığı anlamına gelmemektedir.

Ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım yeterlik düzeylerinin lisansüstü eğitim durumlarına göre farklılaştığı görülmüştür. Lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin eğitimdeki çağdaş yaklaşım ve uygulamalardan daha derinlemesine haberdar olduğu varsayımı ile bu çalışmadan elde edilen bulgular birbirini destekler niteliktedir. Bu bağlamda, lisans eğitimlerinin üzerine lisansüstü eğitim ile yeni bilgi ve beceriler ekleyen ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım uygulamalarında kendilerini daha yeterli hissetmeleri beklenen bir durum olarak düşünülebilir. Literatürde bu bulguyu destekler mahiyette çalışmalar olduğu görülmektedir (Karaşahin ve Kahyaoğlu (2007; Butakin ve Özgen 2007; Özenci, 2009).

Araştırmadan elde edilen bir başka bulguda ise, ortaokul öğretmenlerinin yapılandırıcı yaklaşım uygulamalarındaki yeterlik düzeylerinin mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür. Buna göre mesleki kıdemi 1-5 yıl arasında olan ortaokul öğretmenleri, mesleki kıdemi 11 yıl ve üzerinde olanlara göre; yine mesleki kıdemi 6-10 yıl arasında olan ortaokul öğretmenleri de mesleki kıdemi 11 yıl ve üzerinde olan öğretmenlere göre kendilerini genel anlamda yeterli görmektedirler. Araştırmadan elde edilen bulgudan hareketle, mesleki kıdemi az olan ortaokul öğretmenlerinin kıdemi fazla olan ortaokul öğretmenlerine göre kendilerini daha yeterli hissetmeleri; yapılandırıcı yaklaşımın ülkemizde son dönemlerde uygulanmaya başlamış olması ve eğitim fakültelerinde bu yeni yaklaşım ile ilgili verilen derslerle ilişkilendirilebilir. Yapılandırıcı yaklaşım temelli eğitim programının 2005 yılından itibaren uygulamaya konulmasının ardından Eğitim Fakülteleri bünyesinde bu yaklaşım temelinde hem teorik hem de uygulama anlamında verilen bilgilerin bu sonucu ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu doğrultuda benzer bulgulara birçok çalışmada rastlanmaktadır (Özenci, 2009; Özdemir ve Kiroğlu, 2011).

Ayrıca ortaokul öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarındaki yeterlikleri ile görev yaptıkları okulun sahip olduğu imkânlar değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Buna göre iyi imkânlarla sahip okullarda çalışan ortaokul öğretmenlerinin kötü imkânlarla sahip okullarda çalışan ortaokul öğretmenlerine göre yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarında kendilerini daha yeterli hissettikleri sonucu elde edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarında okul ortamının sahip olduğu zengin imkânların öğretmenlerin çalışmalarını doğrudan etkilediği söylenebilir. Konumu itibariyle öğrenme ortamlarını hazırlayan ve öğrenciye rehberlik eden öğretmenlerin donanımlı bir okul ortamında çalışması kendilerini daha yeterli hissetmeleri açısından oldukça önemli görülmektedir. Yine zengin araç-gereçlerle donatılmış okul ortamlarının hem öğretmenin hem de öğrencilerin etkinlik temelli uygulamalarına olanak sağladığı ve kendilerini yeterli görmelerine fırsat sunduğu söylenebilir. Benzer şekilde üst sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda çalışan sınıf öğretmenlerinin, alt sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda çalışan sınıf öğretmenlerine göre yapılandırmacı yaklaşım uygulamalarında kendilerini daha yeterli gördükleri sonucu Ece (2007) ve Özenç (2009) tarafından da elde edilmiştir.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulmuştur:

- (i) Genç ortaokul öğretmenleri daha ileri yaştaki ortaokul öğretmenlerine göre kendilerini yapılandırmacı uygulamalar anlamında daha yeterli olarak görmektedirler. Buradan hareketle, hem genç ve yaşlı ilerlemiş olan ortaokul öğretmenleri arasındaki bilgi paylaşımını sağlamak amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlenebilir.
- (ii) Lisanüstü eğitim yapan ortaokul öğretmenleri yapmayanlara göre yapılandırmacı uygulamalar anlamında kendilerini daha yeterli görmektedirler. Bu bağlamda ortaokul öğretmenleri lisansüstü eğitim yapmaları konusunda teşvik edilmeli ve lisanüstü eğitim yapmakta olan öğretmenlere çalışmalarını yaparken okuldaki görev ve sorumlulukları açısından kolaylıklar sağlanmalıdır. Ayrıca lisansüstü eğitim yapan ve yapmakta olan öğretmenlerin bilgilerini diğer öğretmenlerle paylaşmalarını sağlayacak ortamlar oluşturulabilir.
- (iii) Mesleki kıdemi az olan öğretmenler mesleki kıdemi fazla olan öğretmenlere göre kendilerini daha yeterli algılamaktadırlar. Yapılandırmacı yaklaşım temelli programın ülkemizde son yıllarda uygulanmaya başlaması ve öğretmen yetiştiren kurumlarda bu doğrultuda eğitim verilmesi kıdem yılı az olan öğretmenler açısından bir avantaj olarak görülebilir. Bu bağlamda kıdem yılı fazla olan öğretmenler, yapılacak hizmet içi eğitim faaliyetleri ile yapılandırmacı yaklaşım uygulamaları temelinde bilgilendirilebilir.
- (iv) İyi imkânlarla sahip olan okullarda görev yapan öğretmenlerin yapılandırmacı uygulamalar anlamında kendilerini daha yeterli gördükleri tespit edilmiştir. Öğretmenlerin öğrencileri aktif kılabilmesi için okulların zengin öğrenme ortamlarına sahip olması oldukça önemlidir. Özellikle aileler, okul idareleri ve öğretmenler arasındaki iletişimin güçlendirilmesi okullardaki öğrenme ortamlarına da olumlu yansiyabilir. Bu nedenle yöneticiler okullarının daha iyi imkânlarla sahip olmasına vesile olacak çeşitli etkinlikler düzenleyebilirler. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın desteği ile okullardaki öğrenme ortamları daha zengin hale getirilebilir.

- (v) Eğitim Fakültesi mezunu olan öğretmenler ile diğer fakültelerden mezun olan öğretmenler arasında yeterlik bakımından anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Buradan hareketle Eğitim Fakülteleri bünyesinde verilen meslek bilgisi derslerinin içeriğinde yapılandırmacı yaklaşım ve uygulamaları kapsamında daha detaylı bilgilere yer verilebilir.
- (vi) Yapılacak hem hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitim çalışmalarında öğretmenlere yapılandırmacı yaklaşımın uygulama boyutu ile ilgili daha derinlemesine bilgiler verilebilir.
- (vii) Bu çalışmaya benzer çalışmalar sosyo-ekonomik düzeyi farklı olan illerde daha büyük örneklem grupları ile yapılarak, elde edilen bulgular karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akinoğlu, O. (2011). Öğretim Kuram ve Modelleri. *Şeref Tan (Ed.), Öğretim İlke ve Yöntemleri* içinde. (s. 149-202). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Applefield, J. M., Huber, R., & Moallem, M. (2000). Constructivism in theory and practice: Toward a better understanding. *The High School Journal*, 84(2), 35-53.
- Aydın, H. (2012). *Felsefi Temeller Işığında Yapılandırmacılık*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Brooks, M. G., & Brooks, J. G. (1999). The courage to be constructivist.. *Educational Leadership*, 57(3), 18-24.
- Butakin, V., & Özgen, K. (2007). Yeni İlköğretim Matematik Dersi Öğretim Programının (4. Ve 5. Sınıf) Uygulamadaki Etkililiğinin Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 82-94.
- Coşkun, K. (2012). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yöntem Yeterliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 266-276.
- Demirel, Ö. (2010a). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2010b). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dündar, Ş. (2008). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğrenme Ortamlarının Yapılandırmacı Özellikler Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ece, B. (2007). *İlköğretim Birinci Kademe 2005 Sosyal Bilgiler Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi.
- Fidan, K. N. (2010). *Sınıf Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşımın Gerektirdiği Niteliklere Sahip Olma Düzeylerinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Kahyaoğlu, M., Yangın, S. (2007). İlköğretim Öğretmen Adaylarının Mesleki Öz Yeterliklerine İlişkin Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 73-84.
- Kaloç, İ. (2006). *İlköğretim Müfettişlerinin Öğretmenlerin Eğitimsel Yeterliklerine İlişkin Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Karacaoğlu, C. Ö. (2008). Öğretmenlerin Yeterlik Algıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 70-97.
- Karadağ, E. (2007). Yapılandırmacı Öğrenme İle İlgili Öğretmen Yeterliği Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(1), 153-175.
- Karadağ, E., Deniz, S., Korkmaz, T., & Deniz, G. (2008). Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı: Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri Kapsamında Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 383-402.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karavaşin, A., & Kahyaoğlu, H. (2011). İlköğretim Birinci Kademe Fen ve Teknoloji Dersine Giren 4. Ve 5. Sınıf Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Öğrenme Modeli Konusunda Yeterliklerinin İncelenmesi. *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitim Kongresi, 27-30 Haziran*, Niğde.
- Kıroğlu, K. (2011). *İlköğretim Programları (1-5. Sınıflar)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Koç, G. (2002). *Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımının Duyuşsal ve Bilişsel Öğrenme Ürünlerine Etkisi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- MEB (2005). *Yeni Öğretim Programlarını İnceleme ve Değerlendirme Raporu*. (Erişim: 10.05.2013), <http://www.erg.sabanciuniv.edu>
- MEB (2009). *İlköğretim Türkçe (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- Özdemir, Y., & Kıroğlu, K. (2011). Sınıf Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Öğrenme Kuramına İlişkin Bilgi Düzeyleri. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 265-283.
- Özenç, M. (2009). *Sınıf Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Yaklaşım İle İlgili Yeterlik Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Pritchard, A., & Woollard, J. (2010). *Psychology For The Classroom: Constructivism and Social Learning*. New York: Routledge.
- Senemoğlu, N. (2010). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şentürk, C. (2009). *Eğitimde Yeniden Yapılanma ve Yapılandırmacılık*. (Erişim: 10.05.2013), <http://www.egitisim.gen.tr/>
- Şişman, M. (2010). Öğrenmede Yapılandırmacılık Üzerine Bir Çeşitleme. *Eğitime Bakış Dergisi*, 17, 4-9.

- Von Glasersfeld, E. (1995). *Radical Constructivism: A Way Of Knowing and Learning*. London: Falmer Pres.
- Yaşar, Ş. (2010). Yapılandırmacı Yaklaşımında Öğretmenin, Öğrencinin ve Velinin Rolü. *Eğitime Bakış Dergisi*, 17, 15-19.
- Yılmaz, B. (2006). *Beşinci Sınıf Öğretmenlerinin Fen ve Teknoloji Dersinde Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı Düzenleme Becerileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.*
- Ziegler, J. F. (2000). *Constructivist views of teaching, learning, and supervising held by public school teachers and their influence on student achievement in mathematics. Disseertation*. Indiana University of Pennsylvania.

Bilgi Uçurma: Kavram ve Kuramsal Temeller^a

Ali BALTACI^{1,b}

¹ Dr., Millî Eğitim Bakanlığı- Ankara / Türkiye

Başvuru tarihi: 02 Ocak 2017

Düzeltilme tarihi: 07 Nisan 2017

Kabul tarihi: 14 Nisan 2017

Öz

Bilgi uçurma, son dönemde yönetim bilimi alanyazınında sıklıkla tartışılan bir kavramdır. Bilgi uçurma, örgüt içinde etik değerler ve yasalarla çelişebilen durumların bildirilmesi davranışıdır. Genel olarak, yürürlükteki yasalara ve toplumca kabul edilmiş etik değer yargıları ve ilkelere aykırı ve gayrimeşru eylem ve davranışları fark eden örgüt çalışanının, söz konusu eylem ve davranışlardan etkilenmiş olabilecek veya bu eylem ve davranışları engelleyebilecek örgüt ya da kişilere yaptığı bilinçli duyuru durumu bilgi uçurma (whistleblowing) olarak ifade edilmektedir. Son dönemde giderek önemini arttıran bilgi uçurma kavramının kuramsal temellerine odaklanan bu çalışmada, bilgi uçurma kavramı ve bu kavramın farklı örgüt kuramları ile ilişkisi analiz edilmiştir. Ayrıca, bu çalışma bilgi uçurma kavramına ilişkin alanyazında eksikliği hissedilen noktalara yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bilgi Uçurma, Bilgi Uçurma Kuramları, Örgüt Kuramları

^a Bu çalışma, 2016 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "*Maarif Müfettişleri ile İlk ve Ortaokul Yönetici ve Öğretmenlerinin Bilgi Uçurma Davranışına İlişkin Görüşleri*" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Millî Eğitim Bakanlığı, Kızılay/Ankara/Türkiye.
e-posta: alibaltaci@meb.gov.tr

Whistleblowing: Concept and Theoretical Foundations

Abstract

Whistleblowing is a frequently discussed concept in the recent period on management literature. Whistleblowing is reporting behavior of situations which conflict with ethical values and laws that occur in organizations. Generally, whistleblowing is a behavior of the employee of the organization who is aware of the illegal acts and behaviors contrary to the current legislation and the ethical principles, accepted by the society which may be influenced by such actions or behaviors, or by the organization or persons who can prevent these actions and behaviors. In this study, focused on the theoretical bases of the whistleblowing increasing in importance in the recent period, the relationship between the whistleblowing and the different organizational theories of this concept were analyzed. In addition, this study focuses on the potential gaps in the literature regarding the concept of whistleblowing.

Keywords

Whistleblowing, Theories of Whistleblowing, Organizational Theory

1. GİRİŞ

Bilgi uçurma, örgütlerde gerçekleşen ve örgüt yöneticilerinin de dâhil olabildiği etik ve hukuk değerlere aykırılıkları ilgililere bildirme davranışdır. Toplum içinde genellikle olumsuz bir imajı olan ve bilgi uçuran aleyhine sonuçları olan bilgi uçurma kavramı, genelde toplumda ve özelde ise örgütlerde etik değerlerin bireyler tarafından içselleştirilmesiyle birlikte önem kazanacaktır. Alanyazında bilgi uçurma kavramına ilişkin farklı çalışmalar olsa da kavramın doğası ve kuramsal temellerinin ele alındığı bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca bu çalışma örgüt kuramları kapsamında bilgi uçurma kavramını inceleyen ilk çalışma olması sebebiyle de önem arz etmektedir.

Çalışanlar, örgüt içerisinde gerek kendilerine karşı ve gerekse diğer çalışanlara karşı sergilenen farklı türde etik davranışlarla karşılaşabilmektedirler. Etik davranışların aktarılması konusunda çalışanlar daha istekli davranırken, olumsuz ve etik dışı davranışlara şahit olduklarında genellikle sessiz kalma eğilimi göstermektedirler (Dozier ve Miceli, 1985). Çalışanlar, söz konusu davranışları diğer çalışanlara veya örgüt yönetimine haber verdiklerinde, yöneticiler ve diğer çalışanlar bu iletimi yapan çalışana çoğu kez sadakatsiz, ispiyoncu, gammaz gibi olumsuz yakıştırmalar yapmakta (Aselage ve Eisenberger, 2003) ve hatta işten çıkarılmaya kadar uzanan çeşitli durumlarla karşılaşabilmektedirler (De Maria, 1999). Oysa çalışanların şahit oldukları etik dışı eylemleri bildirmesi örgütsel yaşamın saydamlaşması açısından özellikle önemlidir (Aydın, 1998; Delmas, 2014). Bu araştırma kavramsal tarama modelinde desenlenmiş bir çalışmadır. Bu çalışmanın amacı, bilgi uçurma kavramını ve bu kavramın dayandığı temel kuramları belirlemektir. Çalışma özünde literatür taraması gibi görülse de literatür tarama

yönteminden farklı olarak kavramsal tarama, bir kavramın farklı yönlerini değişik bilim ve disiplinlerin çalışma alanları kapsamında incelemektir (Balçı, 2013). Bu bağlamda ilerleyen bölümlerde bilgi uçurma kavramı, bilgi uçurma örnekleri ve bilgi uçurma kavramının kuramsal temelleri alanyazındaki güncel kaynaklar eşliğinde analiz edilecektir.

2. BİLGİ UÇURMA KAVRAMI: TEORİK PERSPEKTİF

2.1. Bilgi Uçurma Kavramı

Bilgi uçurma kavramının ilk tanımı 1985’de Near ve Miceli tarafından ifade edilmiştir. Bilgi uçurma, yürürlükteki yasalara ve toplumun geneline kabul edilmiş etik ilkelere aykırı ve gayrimeşru eylem ve davranışları fark eden örgüt çalışanının, söz konusu eylem ve davranışlardan etkilenmiş olabilecek veya bu eylem ve davranışları engelleyebilecek örgüt ya da kişilere yaptığı bilinçli duyuru durumudur (Near ve Miceli, 1985). Cross ve Tiller (1998), bilgi uçurmayı, örgüt çalışanının yaptığı bilinçli eylemler dizgesi olarak değerlendirmiş ve örgüt içinde yaşanan etik dışı veya konusu suç olan durumların, yine bir örgüt çalışanı tarafından istedik olarak ortaya çıkarılması olarak tanımlamıştır. Delk (2013) ise çalışanların iş yerlerindeki olumsuz durumları ve hatalı işlemleri fark ederek örgüt içindeki yetkili birimlere, örgütün bağlı olduğu kamu örgütlerine, medyaya veya sorunu çözebileceklerine inandıkları diğer otoritelere açıklama, şikâyet ya da ihbar yolu ile bildirmesi olarak tanımlamıştır.

Bilgi uçurma (Whistleblowing) teriminin kökeninin İngilizcedeki “to blow the whistle” ifadesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. İfadenin kökeninde, genellikle futbol oyununda hakemin kuraldışı bir durum ile karşılaştığında çaldığı düdükle oyunu durdurması veya bir suç işlendiğinde polisin düdük çalarak halkı uyarmasının olduğu sanılmaktadır (Hersh, 2002’den aktaran: Aktan, 2006,1). Bilgi uçurma, “ortak bir yanlış olduğunda kamuoyu-na başvurmak” (Aydın, 2003) veya “örgütlerde muhtemel kötü ve yanlış davranışları raporlamak” (Aktan, 2006:1) anlamında kullanılmaktadır. Örgütsel davranış çalışmalarında sıklıkla yer etmiş olan bilgi uçurma terimi için çeşitli dillerde de farklı bir karşılık geliştirilmemiş olup, farklı çalışmalarda söz konusu terimin İngilizce olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle, terime ilişkin Türkçe isimlendirmenin bulunması özel çaba gerektirmektedir. Türkçe alanyazında konuyu inceleyen Aydın, whistleblowing’i, “Bilgi Uçurma” şeklinde ifade etmiş, fakat başka isimlendirmelerin de bulunabileceğini kabul etmiştir (Aydın, 2003: 81). Kelimenin tam ve tek sözcükten oluşan bir Türkçe karşılığı bulunmamakla birlikte gammazlama, muhbirlik veya jurnalcilik kelimeleri, bilgi uçurma ile gerçekleşen fiili, olumsuz gösteren terimler olduklarından uygun düşmemektedirler. Bir çalışanın örneğin, bir ilacın öldürücü yan etkilerinin gizlendiğini fark edip kamuoyunu uyarması, bir maden veya tersanede güvenlik önlemlerinin yeterince alınmadığının fark edilip ihbar edilmesi ile iş arkadaşlarının canını kurtarması olumlu bir nitelemeyi gerektirmektedir (Dozier ve Miceli, 1985: 825).

Bu çalışmada “bilgi uçurma” olarak Türkçeleştirilen kavram, örgüt çalışanının, kendi etik değerleriyle örtüşmeyen edimleri, bu edimlerin olumsuz etkileriyle karşılaşmadan, örgüt içi veya dışı makamlara iletmesi, olarak tanımlanabilir (Aktan, 2006). Donkin vd. (2008)

ise işveren kişi ya da örgütün kontrolündeki eski ya da halen çalışan bir örgüt üyesinin, örgütte karşılaştığı yasa dışı, ahlak dışı, gayrimeşru davranış ve uygulamaları açıklamasını bilgi uçurma olarak tanımlamaktadır. Eaton ve Akers (2007: 67) ile Bjorkelo vd. (2010) bilgi uçurmayı, bir örgütteki etik dışı durumların, örgüt içi veya dışında bulunan birey ve kurumlara bildirilmesi olarak tanımlarlar. Eylemin örgüt içindeki işleyişini de içerecek şekilde tanımlayan Jubb (1999: 78), Bowie (1982), Bies ve Moag (1986), Miceli ve Near'a (2002) göre bilgi uçurma, örgütte var olan olası bilgi veya veriye ulaşmaya muktedir durumdaki bir kişi ya da bir örgüt çalışanınca zorunlu bir durum olmaksızın, bilinçli olarak gerçekleştirilen, örgütün denetiminde olan veya örgütü kapsayan gerçek-kuşku-kestirilebilir bir haksızlığı veya önemli ölçüde bir hukuk dışı durumu, bu hukuksuzluğu düzeltme gücüne sahip olan örgüt içi ya da dışında bulunan bir kişi veya kuruma, belgelenebilir bir biçimde açığa çıkarmasıdır.

Bilgi uçurma, bireysel bir çıkar veya kamu yararı anlayışı ile hareket eden ve bundan güdülenen kişinin örgüt içindeki bir yanlış uygulamayı fark ederek, kendi özgür iradesi ile bu yanlış uygulamayı, soruşturma ve bu yanlışlığın düzeltilmesine yetkili kişi/ görevli ya da kuruma iletmesidir (Miceli, 2004; Bradbaum, 2001; Zepeda, 2016; Verschoor, 2005: 22; Lindblom, 2007). Kamu yararı anlayışı ile hareket eden, yanlış uygulama/uygulamaları fark eden çalışan, sahip olduğu bilgiden aracısız olarak örgüt içinde yararlanabileceği gibi, diğer birey ya da örgütlere (yetkili kamu kurumu, basın kuruluşları vb.) da aktararak da olayın açığa çıkmasını sağlayabilir (O'Neill, 2013). Genel kurulum olarak bilgi uçurma, örgüt içerisinde etik dışı durumların, örgüt üyelerince açığa çıkarılması durumudur (King, 1999). Alanyazında kavram, çalışanların örgüt içindeki görevlerini kötüye kullanma, görevlerini ihmal etme veya hukuk dışı eylemlerinin açığa çıkarılması, duyurulması anlamına gelmektedir (Near vd., 2004).

Örgütsel süreç olarak değerlendirildiğinde bilgi uçurma üç unsuru içermektedir (Nam ve Lemak, 2007: 35):

- (i) Etik dışı uygulamayı açığa çıkaran kişi (bilgi uçuran) (Miceli ve Near,1994),
- (ii) Açığa çıkarılan konunun kamunun aleyhine olması (Armstrong, 2005).
- (iii) Açığa çıkarılan konunun örgütün aleyhinde olması (Larmer,1992),

Buraya kadar yapılan tartışmalar, olası bilgi uçurma tanımları matrisi (Tablo 1) yardımıyla özetlendiğinde, bilgi uçurmanın tam olarak tanımlanabilmesi için tanımda aşağıda özetlenen yedi unsurun da bulunması gerektiği anlaşılmaktadır:

- (i) Hareket/Eylem, bilginin formel iletişim kanalları aracılığıyla içsel veya dışsal olarak açığa çıkarılmasıdır (Bies vd.,1993). Bilgi, etik olmayan davranışın kanıtı olarak sunulan belgedir (Bradbaum, 2001).
- (ii) Sonuç, böyle bir bilginin açığa çıkarılmasının bir sonucu olarak etik olmayan davranışın durdurulması ve kamu yararının korunmasıdır (Mesmer-Magnus, 2005). Toplum yanlısı bir davranış biçimi olarak değerlendirildiğinde bilgi uçurma, sosyal ve içsel bir kontrol mekanizması olarak önem kazanmaktadır (Gundlach vd., 2008).
- (iii) Aktör, örgüt üyesi, örgütte daha önce görev yapmış bir üye ya da örgütle ilgili bir kişidir.

- (iv) Güdü, bilginin bilgi uçuran tarafından gönüllü olarak ve etik bir protesto niteliğinde aıĝa çıkarılmasıdır bu noktada güdüleyici faktör, kişiisel çıkar saĝlama araçları da olabilir (Kolarska ve Aldrich,1994).
- (v) Konu, etik olmayan davranışın yapısı ve doĝasıdır (Blumberg,1971).
- (vi) Hedef, etik olmayan eylemi gerçekleştiren örgüt veya üyelerdir (Larmer,1992).
- (vii) Alıcı, haksız eylemin bildirildiĝi kişi veya örgüttür (Miceli ve Near,1994).

Tablo 1’de bilgi uçurmanın bileşenleri, bu bileşenlerin tanımlayıcıları ve niteleyicileri sunulmuştur.

Tablo 1. Olası Bilgi Uçurma Tanımları Matrisi

Bileşen	Tanımlayıcı	Niteleyici
Eylem	İfşa	Kasti/Kasıtsız Yetki dâhilde/Yetki dışında Zorunlu/Zorunlu olmadan Rolün gerektirdiĝi/Rolün gerektirmediĝi
Sonuç	Kamuya bilgi verme Kamuya bilgi vermeme	İmzasız/İmzalı (isimsiz/isimli)
Aktör	alışan	İ denetçi Etik yesi Diĝer
	rgt yesi Kurumun veri ya da bilgilerine erişme ayrıcalıĝı bulunan kişi	Daha önce çalışmış/Halen alışan Daha önce çalışmış/Halen alışan
Güdü	zgecilik (alturism)	Kişiisel çıkarı olmadan kamu yararına
	Bencilik (egoism)	Kamu yararı ve kendi çıkarı için
Konu	Yasa dışılık (illegality)	nemli/nemsiz Güncel/geçmiş/potansiyel
	Ahlakdışı davranışlar (immoral act)	nemli/nemsiz Güncel/geçmiş/potansiyel
	Tzĝe aykırılık	önemli/nemsiz Güncel/geçmiş/potansiyel
Hedef	örgütte oluşan örgüt kontrolünde oluşan ya da rgt kapsayan örgüt üyesini kapsayan	Görevde/Görevden ayrılmış
Alıcı	rgt içinden yetkililer örgüt dışından yetkililer Basın	Resmi ya da geleneksel iletişim yolları ile Resmi ya da geleneksel iletişim yollarını pas geçerek

Kaynak: Vandekerckhove (2006)

Alanyazında bilgi uçurma kavramının bir parçası olarak “görevi kötüye kullanma, örgütsel haksızlık ve örgütsel yolsuzluk kavramlarının da sıkça kullanıldıkları anlaşılmıştır (Nasu, 2015; Lindblom, 2007). Kuramsal olarak bilgi uçurma, örgütte şahit olunan hatalı durumların ifşa edilmesidir. Bu doğrultuda bilgi uçurma, etik bir davranış olarak belirlenebilir. Uygulamada ise bilgi uçurma kavramı sıklıkla negatif anlamlı sözcüklerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bilgi uçurma alanyazında yanlış davranış (Stansbury ve Bart, 2009), örgütsel yolsuzluk ya da örgütsel muhalefet olarak da görülebilmektedir (Near ve Miceli, 1985; Gundlach vd., 2008). Türkçede ise “işpiyonculuk, jurnalcilik, ajanlık, gammazlama, müzevircilik” bilgi uçurma ve bilgi uçuranla birlikte kullanılabilir. Bu nedenle, örgüt çalışanlarının, örgüt yönetiminin denetiminde sergiledikleri yasadışı, etik dışı veya uygun olmayan edimlerinin, bu edimler üzerinde kontrolü olabileceklerini düşündükleri birey veya örgütlere bildirme olarak belirlenebilecek olan bilgi uçurma kavramı, prososyal davranış¹ formu olmasına rağmen bilgi uçuran için yüksek maliyetli sonuçları olan bir davranıştır (Bies vd., 1993).

Tüm tanım ve açıklamalardan hareketle bilgi uçurma ile ilgili iki temel öge ön plana çıkmaktadır. Bilgi uçurma her türlü örgütte görülebilecek ve yaşanabilecek bir olgudur ve hukuk dışı ve etik değerlere uygun olmayan olumsuzlukların ilgili kişilere bildirilerek çözümlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Bu ikinci öge kapsamında üç kavram önem taşımaktadır. Bunlar, örgütte şahit olunan edim ve faaliyetler hukuk dışıdır, yine bu edim ve faaliyetler etik dışıdır veya durumu açığa çıkaran birey tarafından etik dışı olarak kabul edilmektedir, örgüt içinde meydana gelen edim ve eylemler meşru görülemeyecek boyuttadır (Miceli, 2004). Tüm tanımlamalar dikkate alındığında bilgi uçurma eylemi şu şekilde tanımlanabilir: Çalışan çalıştığı örgütte gerçekleşen hukuka veya etik kurallara aykırı her türden gizli eylemleri örgüt içi veya dışı kişi ve kurumlara bildirmesi ve sorunlara çözüm araması durumudur.

2.2. Bilgi Uçurma Deneyimleri

Bilgi uçurma ve bilgi uçuranlar günümüzde ilgi çeken ve çok tartışılan kavramlar arasında yer almaktadır. Önemli bilgi uçurma örnekleriyle konunun ne denli önem arz ettiğinin berraklaşması önemlidir. Finansal yolsuzluklara konu olan Enron’da örgüt çalışanlarından Watkins’in ve Word.com yöneticilerinden Cooper’ın çalışıyor oldukları örgütlerde var olan etik dışı durumları açığa çıkarmaları önemli bir bilgi uçurma deneyimidir. Ayrıca, araştırmacı gazeteci Ellsberg’in ABD ’nin güney-doğu Asya’da gizli askeri ve politik tarihini açıkladığı New York Times yazısı da alanyazında örnek bir bilgi uçurma davranışı olarak gösterilmektedir. Yine, Wigand’ın ve daha sonra Bergman’ın ABD’de sigara üreticilerinin kullanıcılarında bağımlılık yapan nikotinin ve kanserojen etkisi olan maddeleri bilerek sigaraya eklendiğini ya da ayrıştırılmadığını ortaya çıkarmaları sayesinde, 1998 yılında sigara şirketlerinin sigaradan hasta olanlara tazminat ödemeye mahkûm edilmeleri sağlamıştır (Brickey, 2003).

Yakın dönemde belki de en ünlü bilgi uçuranın Edward Snowden olduğu tartışmasızdır. Snowden, ABD istihbarat teşkilatı NSA’ya hizmet veren bir danışmanlık şirketinde çalışırken elde ettiği bilgileri açıklamış, bunun sonucunda ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Snowden’in The Guardian gazetesi üzerinden açığa çıkardığı bilgiler, ABD istihbaratının dünya çapında internet ve telefon haberleşmesini izlediği ve gizli bilgileri

elde ettiğini ortaya koymaktadır (Poitras, 2014). Snowden'den önce ABD'nin hukuka aykırı davrandığına dair bilgileri açığa çıkaran ünlü bilgi uçuranlar arasında Wikileaks belgeleri ile bilinen Bradley Manning ve Julien Assange ile gizli Pentagon belgelerini açığa çıkararak ABD'nin Vietnam'daki savaş suçlarını açıklayan Daniel Ellsberg sayılabilir (Miceli, 2004).

Fakat bu örnekler bilgi uçurmanın sadece bir devletin hukuka aykırılıklarının açıklanması ile sınırlı olduğunu düşündürmemelidir. Aksine bilgi uçurma tüm iş ilişkilerinde yaşanabilecek bir durumdur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararına konu olan önemli bir bilgi uçurma vakası, Heinisch/Almanya davasıdır. Bir yaşlı bakım evinde çalışan Heinisch, bakım evinin gereken sayı ve yeterlilikte personel çalıştırmamasına, yaşlı bakımında gereken standartlara uyulmamasına, buna rağmen gerekenler yapılmış gibi yanlış belge düzenlenmesine itiraz etmiştir. Bu amaçla önce örgüt yönetimini uyarılmış, bundan sonuç alamayınca savcılığa şikâyetinde bulunmuştur. İş sözleşmesi haklı nedenle derhal feshedilen Heinisch, Alman mahkemelerinde işe iade davasını kaybetmiş, AİHM'ne başvurusu ise olumlu sonuçlanmıştır (Poitras, 2014). AİHM, örgütteki olumsuzluğu açığa çıkaran Heinisch'in işten çıkarılmasını, AİHS m. 10'da yer alan düşünceyi açıklama özgürlüğüne müdahale olarak kabul etmiş ve Heinisch'i etkin şekilde korumayan Almanya'yı tazminat ödemeye mahkûm etmiştir (Nasu, 2015; Strack, 2011).

Yaşanan acı tecrübeler çalışanların susmayıp hukuka aykırılıkları bildirmesinin önemini ortaya koymuştur. Bir çalışanın susması halinde, insanların öldüğü, diğer çalışanların iş kazası ve meslek hastalıklarına maruz kaldığı, çevrenin kirlendiği, örgütlerin iflase sürüklendiği ve çok sayıda insanın bundan zarar gördüğü, özellikle ekonomik suçlar ile ülke ekonomilerinin zarara uğratıldığı, vergi kaçırmanın ve tam rekabeti sınırlayan anlaşmaların daha kolay hale geldiği bir gerçektir. Buna örnek uzay mekiği Challenger ve Roger Boisjoly vakasıdır. NASA için çalışan Morton şirketinin mühendislerinden Boisjoly'nin uyarılarının dikkate alınmaması sonucu 28 Ocak 1986'da havalandıktan az sonra Challenger infilak etmiş ve içindeki yedi kişi ölmüştür. Aksi yönde verilen talimata rağmen resmi araştırma komisyonunda bu gerçeği ayrıntılı olarak açıklayan Boisjoly, daha alt bir göreve verilmiş ve psikolojik baskı altına alınmış, bunun sonucunda da şirketten ayrılmıştır (Song, 2007).

1993 yılında Jeffrey Wigand'ın açığa çıkardığı olay bilgi uçurma davranışına örnek olması bakımından önemlidir. Bir sigara üretim fabrikasında çalışan Wigand, sigara üretimi sırasında tütüne karıştırılan nikotinin içine sigaraya bağımlılığı artıran ve kanserojen olduğu bilinen kimyasalların eklendiği bilgisini açığa çıkarmıştır. Wigand, örgüt yöneticilerinin durumdan haberdar olduklarını ve bu durumun önüne geçemediklerini bildirmiştir (Nasu, 2015; Miceli, 2004).

İngiltere'de güvenlik önlemlerinin ihmal edilmesi nedeni ile 193 kişinin öldüğü "Herald of free enterprise" feribotunun batması, 37 kişinin öldüğü ve 500 kişinin ağır yaralandığı "Clapham junction" tren kazası ve 167 kişinin öldüğü "Piper Alpha" petrol platformundaki patlama gösterilebilir. "Herald of free enterprise" feribotu batmadan önce bir çalışanın zorunlu güvenlik tedbirlerinin alınması için yönetime öneriler getirdiği, bu önerilere uygun hareket edilmesi durumunda feribotun batmayacağı kaza raporuyla belirlenmiştir. Lyme Bay felaketi olarak anılan olayda ise dört kişinin ölümü ile sonuçlanan tekne kazasının öncesinde iki çalışanın yeterli güvenlik önlemlerinin

alınmamasını protesto ederek tekneyi üreten şirketten ayrıldıkları ortaya çıkmıştır. Diğer olaylarda da bazı çalışanların olumsuzluklardan haberdar oldukları fakat maruz kalacakları misillemelerden veya diğer olumsuzluklardan korkarak durumu bildirmedikleri belirlenmiştir. Bunlara 1991 yılında üç sosyal görevlinin geçmiş 13 yılda küçük çocukları cinsel istismarının ortaya çıkarılıp mahkûm edilmeleriyle “Bank of Credit and Commerce International”ın on dokuz yıl gizlenen usulsüzlüklerinin sonucu olarak iflası da ilave edilebilir (Nasu, 2015; Poitras, 2014; Lindblom, 2007).

Yaşanmış olaylara diğer bir örnek, Sherron Watkins ve Enron vakasıdır. Watkins enerji devi Enron şirketinin iç denetim bölümünde çalışmakta iken, şirket muhasebesinde usulsüzlükler olduğunu tespit etmiş ve bunu üstlerine bildirmiştir. Üstleri konuyu dikkate almayınca Watkins, şirketin CEO’su ve aynı zamanda yönetim kurulu başkanı olan kişiye başvurmuştur. Bu başvurusunda bir rapor da sunan Watkins, özellikle şirketin defterlerinde suni olarak kazancın yüksek ve borçların düşük gösterildiğine dikkat çekmiştir. Fakat bu başvurusu da dikkate alınmamış, hatta Watkins’in işten çıkarılması düşünülererek feshin olası sonuçları hakkında hukuk bürosundan görüş alınmıştır. Hukuken Watkins’in işten çıkarılmasına engel bulunmamakla birlikte, “Securities and Exchange Commission”a durumu ihbar edebileceğinden korkulduğu için, işten çıkarılmak yerine daha düşük nitelikte başka bir göreve atanmıştır. Bu olaylardan yaklaşık bir yıl sonra 2 Aralık 2002’de Enron iflas başvurusunda bulunmuştur. Enron’un iflasına bağlı olarak 6000 kişi işini ve şirketin emeklilik fonundaki birikimlerini kaybetmiş, Enron hisseleri 60 milyar dolar değer kaybetmiş ve şirket alacaklılarının 67 milyar dolarlık alacakları tahsil edilememiştir. Watkins, örgüt içinde bilgi uçurmakla dahi haksız yaptırımlara maruz kaldığı için kamuoyunu ve yetkili makamları durumdan haberdar etmemiştir. Böylece Enron’un iflası ile yaşanan olumsuz sonuçların önüne geçme olasılığı ortadan kalkmıştır. Watkins, WorldCom ve FBI’de benzer durumda olan iki kişiyle birlikte TIME dergisi tarafından 2002’de yılın insanı seçilmiştir (Einarsen vd., 2010). Enron olayı Sarbanes-Oxley Yasasının çıkarılmasına, örgütlerde kurallara uyum (Compliance) konusunda bir denetim oluşturulmasına ve bilgi uçuran çalışanların korunmasına öncülük etmiştir (Poitras, 2014; Lindblom, 2007).

1989 yılında İngiltere’de, anestezi uzmanı Stephon Bolsin, çok sayıda bebeğin uygun olmayan koşullarda yapılan kalp ameliyatları esnasında öldüğü bilgisini medyaya sızdırmış ve sonraki 6 yılda yüksek bebek oranlarına dikkat çekmek ve çocuk kalp hastalıkları bölümlerinin fiziksel koşullarını iyileştirmek için çok sayıda eylem, toplantı ve etkinlik düzenlemiştir. Bolsin’in çabaları sonucunda İngiliz hükümeti hastanelerde uygun olmayan koşullarda ameliyat yapılamayacağı ile ilgili yasal bir düzenlemeye gitmiş ve kapsamlı bir sağlık reformu yapmayı kabul etmiştir. Bolsin’in çalışmaları sonucunda İngiltere’de ameliyat esnasında bebek ölüm oranları binde 30’dan binde 5 seviyelerine gerilemiştir (Bolsin vd., 2011; Eaton ve Akers, 2007).

Rudolf M. Elmer, Julius Baer isimli İsviçre bankasında üst düzey yönetici olarak çalıştığı dönemde, bankanın yasadışı kara para aklama işlemlerinde paravan olarak kullandığı Cayman Adalarındaki off shore hesaplarının bilgilerini Jullian Assange’ın Wikileaks adı sitesi kanalı ile açığa çıkarmıştır. Medyaya sızdırılan bilgiler arasında çok sayıda şirketin vergi kaçırdığı, kara para aklayan devlet adamları, kaynağı belirsiz hesaplar ve çok sayıda ülkenin üst düzey yöneticilerine ait rüşvet belgeleri vs. bulunmaktadır (Rizzi ve Lerner, 2013).

Yaşanan olaylar bir yandan örgütlerdeki kurallara aykırılıkların ortaya çıkmasını sağlayan en önemli bilgi kanalının, çalışanlar olduğunu göstermektedir. Fakat diğer yandan bu olaylar, hukuka aykırılıkları ve tehlikeleri bildiren çalışanların ağır bedeller ödediğini göstermektedir. 1973 yılında Hoffmann, Roche şirketinin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) rekabet hukuku kurallarına uymadığını AET makamlarına ihbar eden şirket çalışanı Stanley Adams, AET komisyonu tarafından ihbarın gerçek olduğunun tespit edilmesine ve Roche'nin cezalandırılmasına rağmen şirket merkezinin bulunduğu İsviçre'de ekonomik casusluk ve meslek sırlarını açıklama suçlarından 12 ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir (Read ve Rama, 2003).

Türkiye'den de örnekler bulunmaktadır: “bir ilaç şirketinin piyasaya sürdüğü bir ilacı, bir ecza deposuna 88 bin TL'ye, SSK'ya (Sosyal Sigortalar Kurumu) ise 231 bin TL'ye fatura ederek, devleti yüksek fiyatla ilaç satarak, 8,2 milyon TL zarara uğrattığı, ecza deposu dışındaki diğer depoların SSK ihalelerine katılmasına engel olduğu, böylece hâkim durumunu kötüye kullandığı, ilaç şirketinin pazar paylaşımı içine girdiği ve fiyat belirlediği, depolar arasında ayrımcılık yaptığı, ihalelerde ulusal rekabet mevzuatına aykırı davrandığı ve ilaç şirketinin iç denetim raporunda da rekabet kurallarının ihlal edildiği bilgisini” şirket çalışanı Veysi Mungan, kurum içi bildirim ve uyarıları da sonuçsuz kalınca savcılık, Rekabet Kurulu ve kamuoyuna bildirmiştir. Mungan işten atılmış; polis eşliğinde iş yerinden çıkarılarak, Gasp Dairesi'ne götürülüp sorgulanmıştır. Şirket ve çalışan tarafından karışıklı açılan davalar, Mungan'ın lehine sonuçlanmıştır. Şirketin yeni genel müdürünün açıklamasına göre fahiş fiyatla ilaç satımı teknik bir hatadan kaynaklanmaktadır. Bu olay nedeni ile yaklaşık 300 çalışan işten çıkarılmıştır. Yapılan şikâyetleri inceleyen Rekabet Kurulu, şirketin 4054 sayılı Kanun'un 4. maddesinde yasaklanmış olan davranışları gerçekleştirdiğine oy birliği ile karar vermiştir. Fakat Mungan 2004 yılında gerçekleşen bu olaylar sonrası bir daha hiçbir şirkette işe alınmamıştır (Başaran, 2010).

3. BİLGİ UÇURMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

Bilgi uçurma, çalışanın örgütte karşılaştığı bir durumu belli bir örüntü içinde örgüt içi ve dışı makamlara iletmesi bir süreçtir. Bu açıdan bilgi uçurmanın ilk olarak örgüt psikolojisi içerisinde yer alan “gizil kontrol”, “destekleyici düşünme”, “sadakat”, “sosyal öğrenme” kuramları incelenerek kavramsallaştırılması önem arz etmektedir.

3.1. Gizil Kontrol Kuramı

Bilgi uçurma, Tompkins ve Cheney'nin (1985) Gizil Kontrol Kuramında (Theory of Unobtrusive Control) örgüt içi bir iletişim biçimi ve kontrol aracı olarak değerlendirilmektedir. Özü itibarıyla kuram, örgütün, kendi üyelerini belirli bir kontrol alanı altında tuttuğu ve bu alanın örgüt içi iletişimi fark edilmeyecek ölçüde belirlediği varsayımına dayanmaktadır (Bullis, 1991).

Gizil Kontrol Kuramında, örgüt çalışanları, belirli denetleme mekanizmalarıyla kontrol altına alınmakta bu sayede örgütün amaçlarını en iyi şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Kurama göre, örgüt yöneticileri, basit, teknolojik, bürokratik

(hiyerarşik) kontrol mekanizmalarını işe koşarak örgüt iklimine hâkim olmaya çalışmaktadırlar (Powers, 1973).

Basit kontrol mekanizmalarını kullanan yöneticiler, sahip oldukları gücü örgüt üyeleri üzerinde keyfi olarak ve açıkça kullanmakta, bu sayede örgütün çalışma alanlarını denetlediklerine inanmaktadırlar. Söz konusu kontrol mekanizmasıyla var olan etik dışılıkları belirleme ve olası bilgi uçurma durumlarına ilk elden hâkim olma durumu da söz konusudur. Teknolojik kontrol ise örgüt çalışanlarını, örgütün fiziki donanımı içerisine konumlandırılan teknolojik aygıtlar kullanılarak denetim altına alma olarak tanımlandığında, örgüt çalışanlarının kamera, ses cihazları ve diğer kontrol araçlarıyla (belirli internet sitelerine girme sıklıkları, e-posta yazışmaları, sosyal medya kullanımları vb.) denetleyerek örgüt içinde olası etik ve hukuk dışılıkları ile bilgi uçurma durumlarını belirleme çabasıdır (Ailon, 2006).

Bürokratik kontrol, örgütün yapısal ve sosyal sistemi içinde var olan emir-komuta zincirini esas alarak ast-üst ilişkileri bağlamında oluşan bir denetim mekanizmasıdır ki bu denetim, örgütün dikey hiyerarşik yapısındaki üst makamlarca yapılmaktadır. Bu kontrol mekanizmasını kullanan örgütlerde, bilgi uçurma davranışı astlarda üstlere doğru gerçekleşen örgüt içi bir sürecin ifadesidir.

Son yıllarda bürokratik örgüt yapıları giderek daha basık, esnek ve yatay örgüt yapılarına evrilmiştir. Böylesi bir dönüşümün sonucu olarak hiyerarşik yapıdan uzaklaşıldığı, örgüt içi iletişim esnekleşmiş ve ast-üst ilişkileri yerini yüz yüze etkileşimli iletişime bırakmaya başlamış, örgüt içinde var olan yazılı kural ve düzenlemelere örgütsel hedef ve değerlerin içselleştirilmesine ve örgüte bir vatandaşmışçasına adanmışlık durumuna doğru dönüşmüştür (Balci vd. 2012; Halim vd., 2013). Örgütlerde yaşanan söz konusu değişimin doğal bir sonucu olarak bürokratik kontrol ve yapılanmalar, giderek yerlerini örgüt üyelerinin birbirlerini izledikleri ve birbirlerinin davranışlarını kontrol etmeye başladıkları yatay kontrol ve yapılanmalara bırakmaya başlamıştır. Gizil kontrol bir bakıma örgüt çalışanlarının birbirlerini kontrol ettikleri ve örgütte yaşanan olumsuzlukları, etik ve hukuk dışı durumları iç veya dış makamlara ilettikleri bir süreç, yani bilgi uçurma sürecine dönüşmüştür (Rizzi ve Lerner, 2013).

Gizil kontrolün üç temel özelliğini belirleyen Tompkins ve Cheney'e göre (1985), yöneticiler, çalışanların davranışları üzerinde doğrudan etkilidir. Yöneticiler, çalışanların davranışlarına rehberlik ederek onları yönlendirebilmektedir. Örgüt üyelerinden birinin kural dışı davranma durumunu fark eden başka bir çalışanın, bu durumu üst yönetime veya örgüt dışı makamlara bildiren bildirmeme konusunda örgüt yöneticileri cesaret verici ve yönlendirici olabilmektedir. Bir diğer özellikse, örgüt üyelerinin yöneticilerin kendilerini yönlendirdiği konulara riayet etmesidir. Bu durumda yönetici, örgüt çalışanın kendi rehberlik ve yönlendirmelerine ne derece uyduğunu ve örgütü ne derece kontrol edebildiğini belirlemekte ve örgüt çalışanlarını gizil bir güç etrafında toplayabilmektedir. Gizil kontrolün son özelliği ise örgüt üyelerinin, örgüte olan psikolojik bağlılıkları veya örgütsel bağlılıkları ile kendilerini örgütün bir vatandaşıymış gibi görebilme dereceleridir. Örgütsel özdeşleşme durumu olarak adlandırılabilen bu üçüncü özellik ile örgüt çalışanlarının karar alırken örgüt yöneticilerinin rehberlik ve yönlendirmelerine, örgütün değerlerine ve mesleki etik kodlara ne derece uydukları belirlenebilir (Ray, 2006).

Gizil kontrol kuramı, bilgi uçurma kavramını örgütsel özdeşleşme ve vatandaşlık süreci olarak ele almıştır. Çeşitli kontrol mekanizmalarıyla örgüt çalışanları üzerinde iktidar kuran örgüt yöneticisinin, örgütte oluşabilecek her durumu önceden bilebilmesini ve örgütte gizli bir içsel kontrol mekanizması kurulmasını sağlayan gizil kontrol kuramı, bilgi uçurma davranışının örgüt içinde belirlenip kontrol edilebilen bir davranış olduğu varsayımına dayanmaktadır.

3.2. Destekleyici Düşünme Kuramı

Örgüt çalışanlarının, örgüt içinde kendilerini özgürce ifade edebilecekleri açık bir iletişim ortamı oluşturulması ve söz konusu açık iletişim düzleminde bilgi uçurma davranışını, ifade özgürlüğü bağlamında ele alan destekleyici düşünme kuramına göre (Promotive Thinking Theory veya Free-Thinking Theory), açık bir iletişim ortamının sağlandığı örgütlerde, çalışanlar arası destek, örgütsel bağlılık ve eleştiriye açık bir örgüt kültürünün oluşacağı ve bu sayede örgüt içinde yaşanabilecek olumsuzlukların örgüt içinden ve dışından, söz konusu sorunları çözebilecek otoritelere cesurca bildirilebileceğini savunmaktadır (Armstrong, 2005; Lindblom, 2007).

Örgüt çalışanlarının, örgütte yaşanan etik ve hukuk dışılıkları özgürce ifade etmeleri bu kuramın temelinde yatmaktadır (Estlund, 1995). Bununla birlikte katı ve bürokratik yapılanan örgütlerde, çalışanların, örgütte yaşanan etik ihlalleri ve hukuk dışılıklar ile sorunları açıkça ifade etmelerinin görece daha düşük olmasının bir nedeni olarak, böylesi örgütlerdeki yöneticilerin, örgütün verimliliği için hiyerarşik bir yapılanma içinde olması yönündeki inançları olduğunu belirleyen Gordon ve Miyake (2001), bilgi uçurmanın özünde eleştirel bir davranış dizgesi olduğunu, bilgi uçurma davranışının görülebilmesi için örgütlerin eleştirel bir biçimde yönetilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Örgüt çalışanlarının ifade özgürlüklerini, örgüt içinde koruma çabasının eleştiriye dayalı yönetim anlayışıyla sağlanabileceğini belirten Gordon ve Miyake'ye göre (2001) örgüt içinde kendini açık ifade edebilen ve örgütte yaşanan etik ve hukuk dışı durumları istediği makama özgürce bildirebilen çalışan, işine daha fazla yoğunlaşmakta ve kendini örgütün bir parçası gibi görmektedir. Aksi durumdaysa tükenmişlik, yabancılaşma ve yalnızlaşma gibi durumlar söz konusu olabilmektedir (Estlund, 1995).

Destekleyici düşünme kuramının, bilgi uçurma davranışının temelinde yer alan özgür ifadeyi açıklamayı esas alması ve örgüt içinde yaşanan olumsuzlukların eleştirel bir dille ve açık bir şekilde ifade edilmesini öngörmesi sebebiyle, bilgi uçurma davranışının nedenlerini anlama çabasına katkı yapabileceği anlaşılmaktadır.

3.3. Sadakat Kuramı

Alanyazında bilgi uçurma kavramını inceleyen çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan kuramlardan biri de hukuk dilinde “sadakat borcu” veya “ihbar borcu” olarak da anılan sadakat kuramıdır (Loyalty Theory). Sadakat kuramı, temelde örgüt içinde etik bir ihlali veya hukuki bir durumu öğrenen çalışanın etik bir ikilem yaşayacağını, öncelikle işine olan inancının azalacağını ve iş doyumunun düşeceğini ve örgüte yönelik sadakat durumunu sorgulayarak bilgi uçurma davranışını gerçekleştireceği varsayımına

dayanmaktadır (Dozier ve Miceli, 1985). Sadakat kuramına göre bir örgüt çalışanı, bilgi uçurma davranışını gerçekleştirmeden önce bu davranışın olası sonuçları üzerine odaklanmakta ve üç farklı davranış kalıbı sergileyebilmektedir (Elliston, 1982). (i) Etik veya hukuk dışılığı öğrenen çalışan bu durumu bildirmek yerine örgütünü terk etmeyi seçebilir. (ii) Örgüt çalışanı, bildirimde bulunmadan ve işten ayrılmadan örgütün bu etik dışılığı kendi imkânlarıyla fark etmesini ve örgütte belirli değişikliklerin olmasını da bekleyebilir ki bu davranışa ‘sadakat hali’ de denilmektedir. (iii) Çalışanın yapabileceği bir diğer davranış da örgütte kalıp etik dışılığı gerçekleştiren kişilerle aktif olarak mücadele etmesidir.

Hirschman’a göre bilgi uçurma davranışı kapsamında sadakat, aktif ve pasif bir davranış biçimi olarak değerlendirilebilir. Aktif sadakat, örgüt çalışanının, diğer örgüt çalışanının yapmış olduğu etik dışı davranışı onaylama anlamı taşırken; pasif biçimde, bazı etik dışı davranışların görmezden gelinmesi söz konusudur (aktaran: Henik, 2015). Sadakat kuramında, örgüt çalışanının bilgi uçurma davranışı göstermesi onun örgüte bağlılık düzeyiyle ve dolayısıyla sadakat derecesiyle ilgilidir. Örgütte yaşanan bir etik dışılığı belirleyen ve bilgi uçuran bir çalışanın işten kendi isteğiyle ayrılmadığı veya iş akdinin sonlandırılmadığı durumlarda, örgüte yönelik sadakatin belirleyici olduğunu bildiren Hirschman’a göre, örgüt çalışanının işine yönelik sadakat düzeyi yüksekse, örgütte yaşanan etik dışı durumlar karşısında örgütte kalmayı tercih etmekte ve genellikle içsel bilgi uçurma kanallarıyla bildirimde bulunmaktadır (aktaran: Perry, 2015).

Sadakat kuramı, bilgi uçurma davranışı sürecinin anlaşılması ve bilgi uçurmanın, karşılaşılabilecek durumların anlaşılması açısından önem taşımakla birlikte, bilgi uçurma davranışı sonucunda karşılaşılabilecek maliyet, davranışın etkinliği ve etik dışılığın sonlanıp sonlanmayacağı ile bilgi uçurma durumunda bilgi uçurmanın sahip olduğu alternatif davranış örneklerinin belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir.

3.4. Sosyal Öğrenme Kuramı

Alanyazında, bilgi uçurma davranışı öğrenilen bir durum olmasa da bu davranışın sosyal öğrenme sonucu oluşabildiğine yönelik bulgulardan hareketle sosyal öğrenmenin bilgi uçurma davranışlarını etkilediği belirlenebilir. Miller ve Dollard’a göre (1950) çalışanlar, örgüt içinde diğer çalışanların davranışlarını ve bu davranışların olası sonuçlarını gözlemlemekte ve sonucu toplu, örgüt ve çalışan için olumlu olan davranışları taklit etmektedir; fakat olumsuz sonuçlanan gözlemler taklit edilmemektedir. Bu anlamda çalışanın bir rol modelini taklit etmesi, “edimsel şartlanma” olarak adlandırılabilir. Davranışın öğrenilebilmesi için çalışanın davranışın sonuçlarını bizzat yaşaması da bir gereklilik değildir. Taklit yoluyla öğrenilen bilgi uçurma davranışı, edimsel şartlanmanın özel bir şeklidir ve taklit edilen davranışın pekiştirilme sıklığı ile ilintilidir. Bu noktada bilgi uçurma sonucu çalışana bir ödül veya ceza takdir ediliyorsa davranışın görülme sıklığı da değişiklik gösterecektir (Liu vd., 2015).

Bandura’ya göre (1986) kişilik, etkileşimli süreçlerin (bilişsel, davranışsal ve çevresel) birbirleriyle çarpışması sonucu oluşmaktadır. Örgüt içinde bireyin sadece gözleyerek bir davranışı öğrenmesi olasılığı bulunsa da etik bir değerlendirme ve anlamlandırma olmadan davranışın oluşmasını beklemek olanaklı değildir. Sosyal öğrenme kuramına göre çalışanlar, örgütteki sosyal yaşamın aktif üyeleridirler ve örgüt içindeki olaylardan

etkilenen sosyal canlılardır (Shardlow ve Doel, 2012). Çalışanların, kişisel tecrübeleriyle aktarılmış ve birbirlerinden öğrendikleri durumları örgütte oluşan sorunlara çözüm bulmak amacıyla kullandıkları bilinmekle birlikte, Near ve Miceli (1985) bilgi uçurma kavramının yalnızca sosyal öğrenme süreci olarak adlandırılmasının, bilgi uçurma gibi girift bir kavramı açıklamakta yetersiz kalacağını bildirmişlerdir. Bu noktada konunun farklı yönleriyle ele alınması gereklidir. Örgüt kuramları kapsamında ele alındığında bilgi uçurma kavramı temel olarak, sosyal sistem kuramı, iletişimsel eylem kuramı, sosyal takas kuramı ve işbirliği kuramı kapsamında ele alınmıştır.

3.5. Sosyal Sistem Kuramı

Parsons'a göre (1967) bir örgütün özü, birtelikelik olarak örgütlenmiş bir küme ya da grubun yaşantısı tarafından örüntülenen, normatif bir düzendir. Bir "düzen" olarak örgüt, değerler, normlar ve kuralları içermektedir ve çalışanlar bu kamusal alan düzleminde uygun etik davranışlar sergilemek durumundadırlar. Ancak uygun etik davranışların sergilenmesi her zaman mümkün değildir (Bies vd., 1993; Davidson vd., 2005). Örgüt, çalışanlarına benimsettiği norm ve değerlerin kontrolünden sorumludur. Bazen bu kontrol yapılandırılmamış içsel süreçlerde, bazen de örgüt bünyesinde istihdam edilen iç denetçiler tarafından, bazen de medya ve devlet kurumları aracılığıyla (dışsal) yapılmaktadır (Habermas, 2001).

Parsons bilgi uçurma eylemine doğrudan değinmese de eylemin zeminini hazırlayan örgüt yapılarını tanımlamıştır. Örgütler sosyal yapılardır ve oluşumları hammadde, enerji, insan gücü ve bilgi unsurlarının dengeli düzenlenmesine bağlıdır. Örgütte bir alanda oluşacak aksaklık diğer alanlara da tesir etmektedir. Bu bakımdan örgütün yaşamını sürdürmesi sosyal bir bütünlük içinde olmasına bağlıdır (Robertson, 1991).

Parsons, Durkheim'ın bütüncül işlevselciliğinden hareketle, örgütü oluşturan bütün etik değerlerin örgütte var olan bir işleve karşılık gelmekte olduğunu ve her örgütün 'anormal durumlar' dışında aksamadan çalışmasının zorunlu bir örgüt içi etik dizgesi geliştirmesine bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu noktada örgüt içinde hukuka aykırılıkları veya etik ihlallerine dayalı bir fenomenin açığa çıkarılması örgütün işlevsizleştiğinin de kanıtı olmaktadır.

Sosyal etkileşimi bozulmuş ve kargaşa (kaos) durumunda olan örgütlerde, farklılıkların başlaması ve örgütün organik bileşenlerinin edilgenleşmesi sonucu oluşabilecek düzensizlik ve dalgalanma durumunda bilgi uçurma davranışının daha çok yaşanması Parsons'un adaptasyonu sağlayamayan örgütlerin sona ereceği düşüncesiyle açıklanmaktadır (Miceli vd., 2013). Sosyal sistem kuramı, bilgi uçurma davranışını tam olarak açıklamasa da örgüt içinde var olan roller, rol takımları ve örgüt kültürüne getirdiği bakış nedeniyle bilgi uçurma araştırmalarına konu olmuştur. Bu açıdan bakıldığında özellikle kaos durumundaki örgütlerin iç dinamiklerini açıklamada ve kaos durumundaki örgütlerde yaşanan iletişim sorunlarını anlama noktasında önemlidir.

3.6. İletişimsel Eylem Kuramı

Habermas, biçimsel rasyonalitenin farklı bir biçimi olarak gördüğü ileri kapitalizmin ve modern dünyanın getirilerine, örgüt çalışanın bir karşılık verme çabası olarak, iletişimsel eylem kuramını ve onun somutlaştığı ‘yaşam dünyası’ kavramını temel almaktadır. Bu noktadan bilginin, yaşam dünyası kavramında iletişimsel gerçeklik tarafından saflaştırılması ve üretilmesi; kapitalist sistemin tehditlerine karşı bağışık ve yeniden üretilebilir kurucu bir adım olarak gösterilmektedir. Bu noktada, örgüt içerisinde çalışan ve bilgiye sahip olan öznenin (bilgi uçuran) örgütün yaşamını sürdürmesine mal olsa bile sisteme bir başkaldırı niteliği ile elindeki bilgiyi paylaşmak istemesi, iletişimsel olarak kurulan ve özneler arası boyutta anlaşılacak aklın önceliğine dayanmaktadır (Habermas, 2001).

Habermas’a göre bilginin uçurulması gerçeği, bilginin temellendirilmesiyle değil, kullanımıyla ilgilidir. Bu kullanım karşılıklı anlaşma ve uzlaşma dayanmayabilir. İletişimsel eylem kuramı, örgüt içi ihlal ve aykırılıkların bildirilmesini, ‘toplumun demokratik öz örgütlenmesinin’ meşru ve ideal zemini olarak görmektedir. Bilgi uçurma ile örgüt kendisini arındırmakta, üretim sürecinin aktörleri örgüt içinde olan biteni daha iyi anlama fırsatı bulmaktadırlar (Klikauer, 2013; Habermas, 2003; Poloma, 1993).

Habermas’a göre örgüt yaşamının bir parçası olan “iletişim, kültürel olarak kökleşmiş bir iletişim zemininde gerçekleşir” (2001). Bu durumda örgütler kendi ihlal, aykırılık veya olumsuz eylemlerini dışa vuran çalışanlarını örgüt içi kültürel bir zeminde değerlendirirler. Bu değerlendirme çoğu kez bilgi uçurmanın gizli veya açık bir biçimde izole edilmesi ve iş akdinin sonlandırılması ile neticelendirilir.

İletişimsel eylemin de temelde eleştirdiği Kapitalizme alternatif bir ekonomik eksende toplumsal sistem öneren Marx, kapitalist sistem sonrası kurulacak yeni sosyal toplumsal düzende proleter egemenliğin söz konusu olacağını bildirmiş, işçi sınıfının kuracağı ve yöneteceği sistemin üretim kökenli doğası gereği etik ihlallerden ve hukuka aykırı davranışlardan nispeten arınık olacağını belirtmiştir. Marx’ın sistem yorumundan ve Habermas’ın öngördüğü yapıdan hareketle, kapitalist sistemin ileri aşaması olduğu düşünülen ‘yaşam dünyası’ kavramında, işçilerin öz benlikleri, onurları ve kişilik özellikleri korunarak çalışmaları gerektiğini bu açıdan işçinin ahlaki gelişmişlik düzeyini artırmak için sürekli desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Fidan ve Öztürk, 2015).

İletişimsel Eylemin gerektirdiği yaşam dünyası içinde işçi salt bir üretici değil fakat aynı zamanda insani vasıflarını koruyan bir bireydir. İşçinin sürekli denetlenmesi değil doğru davranışa sevk edilmesi gerekir. Bu noktada Habermas, güçlü bir iletişim ağı oluşturulmasını ve üretimi engelleyebilecek her durumun yaygın-yatay ve dikey ilişki dizgeleri ile örgüt içindeki yöneticilere iletilmesini istemektedir. Habermas’ın bahsettiği bu iletişim düzlemi veya sürekli kontrol durumunu formel bir bilgi uçurma sistemi olarak yorumlayan Rikowski, bilgi uçurmanın aslında iletişimsel eylem kuramının bir sonucu olarak belirlediğini ve kapitalist toplum biçimine bir başkaldırı olduğunu belirlemiştir. Rikowski’ye göre (1996), bilgi uçurma özelde örgütü veya genelde sistemi koruma çabasıdır ve bilgi uçurmanın gönüllü, bireysel veya toplumsal çıkarlarını ön planda tutan Marksist bir eylem dizgesidir.

İletişimsel eylem kuramı, örgüt içi ve dışı var olan iletişimi, örgüt içinde oluşabilecek iktidar sorunsalını ve bunun yanında çalışanlar arasında oluşabilecek tahakküm, yabancılaşma, ötekileşme ve yalnızlaştırma gibi kavramları açıklaması bakımından önemlidir. Bunun yanında iletişimsel eylem kuramının gelecekte örgüt içi dizgeleri daha belirginleştireceği düşünülmektedir.

3.7. Sosyal Takas Kuramı

Homans (1958), Blau (1964) ve Gouldner'ın (1960) öncü çalışmalarıyla şekillenen ve özünde örgütlerin, kendi çalışanlarıyla olan ilişkilerini bir karşılıklı yükümlülük süreci olarak ele alan kurama göre, örgüt üyeleri, örgüt içinde yaptıkları iş ve davranışın bir şekilde kendilerine döneceğine, her davranışın karşılığının bulunduğu, açıkça belirlenmiş olmasa da örgütten çeşitli beklentileri olduğuna ve takas ilişkisinin bir çıkarlar dizgesi olduğuna inanmaktadırlar (Macey,2007; Kidder, 2005).

Homans'a göre, çalışanların psikolojik gelişmişlik düzeyleri ve örgütten bireysel çıkarlar elde etme beklentileri onların örgüt içindeki davranışlarını etkilemektedir. Çalışanlar, ödül veya çıkar elde etme beklentilerini artırarak sosyal eylemlerini çeşitlendirmektedirler (aktaran: Blau,1964: 206). Bu noktada bilgi uçurmanın davranışlarının temelinde ödül veya çıkar elde etme beklentisi olduğunu bildiren Miethe (1999), örgütlerin sosyal yapılar, normlar ve değerlerle yönetildiğini, örgüt içinde oluşturulan güven ve bağlılığın karşılıklı sorumluluklar ile şekillendirildiğini, bilgi uçuranların davranışlarının temelindeyse çıkar güdülerinin yattığını belirtmektedir.

Thibaut ve Kelley'e göre (1959) örgüt çalışanları, bir çeşit maliyet-fayda analizi yapmakta ve faydalarını artırmak, bunun karşılığında ödedikleri maliyetleri azaltarak karşılıklı takas etkileşimlerinden en çok yararı elde etmek istemektedirler. Maliyet-fayda analizi sürecinde çalışanlar takas ilişkisi sonunda elde ettikleri ödülleri ve diğer getirilerin kendilerine olan maliyetlerini karşılaştırarak elde ettikleri çıkarları ölçmektedirler. Söz konusu ölçüm, tarafların takas ilişkisinden tatmin durumlarını da belirlemektedir (aktaran: Asalage ve Eisenberger, 2003).

Örgüt içinde etik veya hukuk dışı bir durum olduğu bilgisini tespit eden çalışan, gelecekte bu bilginin karşılığını almayı umduğu durumlar olabilir. Miceli ve Near (1994), örgütte etik dışı bir durumu fark eden bir çalışanın öncelikle durumdan çıkar elde etmeyi düşündüğünü, etik dışı davranışı yapan (fail) kişiyle görüşerek onu kendine 'borçlu' kıldığını, failin ise kendisini bilgi uçurana karşı bazı çıkarlar sağlamak zorunda veya bilgi uçurana karşı yükümlülükleri olduğunu hissettiğini, her iki tarafında bu takas ilişkisinden memnun kaldığı ölçüde etik dışı durumun gizlendiği veya umduğu çıkarı elde ettiğini düşünmeyen çalışanın bilgi uçurduğunu belirlemiştirler.

Takas kuramına göre, örgütteki etik veya hukuk dışılığı fark eden ve bunun sonucunda çıkarlar (ödül, terfi, hediyeler vb.) elde eden çalışan, bir çeşit tek taraflı güce de sahip olmuştur. Söz konusu tek yönlü güç, saygı gösterme, itaat etme ve sosyal desteğin artması vb. olarak belirlenen bazı faydaları sağlayacaktır. Bazı durumlarda tek taraflı gücü elde eden çalışan, etik dışı duruma ilişkin bilginin süreklilik durumuna göre çıkar elde etmeyi sürdürmek isteyebilir (Blau, 1986). Böylesi bir durum, bilgi uçurma davranışının görülme sıklığı da azalmaktadır.

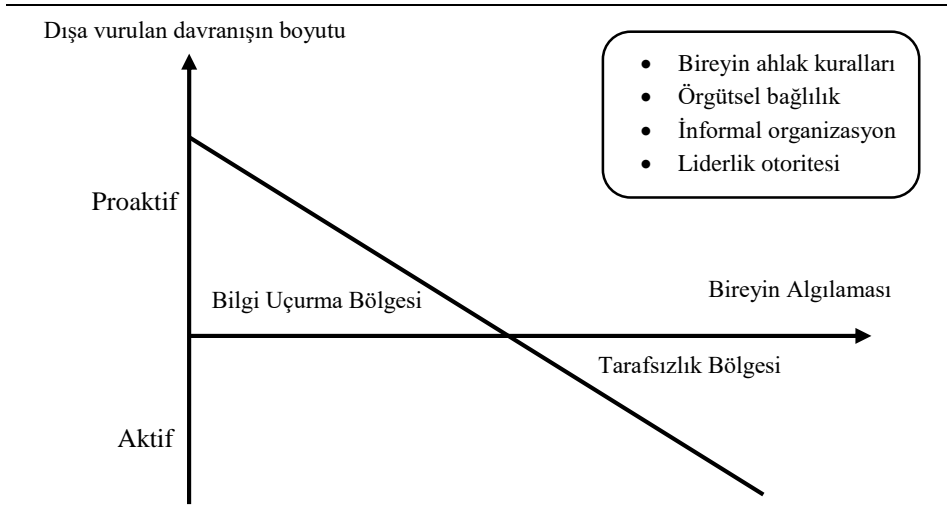
Alanyazındaki tartışmalardan hareketle, sosyal takas kuramı, bilgi uçurma davranışını örgüt içinde yaşanan sosyal bir süreç olarak değerlendirmekte, bilgi uçurmanın çeşitli çıkarlar elde etmek isteyebileceği durumları açıklamaya çalışmaktadır.

3.8. İşbirliği Kuramı

Barnard ise örgütü, aralarında düzenlenmiş ilişkiler bulunan fiziki, biyolojik, psikolojik ve sosyal elemanlardan meydana gelen yoğun bir düzen olarak isimlendirmiş ve iki veya daha fazla sayıda kişinin etkinliklerini bilinçli olarak denetlediği ve koordine ettiği işbirliğine dayalı sistem olarak tanımlamıştır. İşbirliği olgusu da otoriter yönetim felsefesinden uzaklaşılmasına neden olmuştur (aktaran: Kolarska ve Aldrich, 1994; Ernst ve Young, 2010).

Barnard yönetim fonksiyonlarını değişik bir biçimde ayırtmıştır (aktaran: Anicich, 2009). Barnard'ın öne sürdüğü, biçimsel örgütlerde otoritenin en üstte değil, en alt düzeyde yer aldığı ve otoritenin bir emirle yerine getirilmesinin öncelikle emrin ast tarafından kabul edilmesi gerektiği yolundaki görüşleri (Şekil 1) temel alınarak, örgütsel emirler bireylerle ilişkili olarak kişisel açıdan kabul, nötr ve ret olarak üç gruba ayrılmıştır (Nam ve Lemak, 2007). Şekil 1'de Barnard'ın kuramından uyarlanan bilgi uçurma bölgesi görülmektedir.

Şekil 1. Bilgi Uçurma Bölgesi

Kaynak: Nam ve Lemak (2007)

Şekil 1'de görülebileceği gibi taraflılık bölgesi, Barnard'ın kabul bölgesine benzemektedir, bu bölgede emirler sorgulanmadan yerine getirilir ve insanlar alışlagelmiş şekilde işlerini yürütürler. Nötr alanda ise, emirler zorla kabul edilir ya da nadiren kabul edilmez. Nötr alan, emirlerin koşullu olarak kabul edildiği bir alandır (Bjorkelo vd., 2010).

Şartlı kabul geçicidir, çünkü birey basit bir kabul yerine emrin etik kapsamı ve/veya yasallığı üzerine düşünmektedir (Keenan, 2007). Bu noktada, birey henüz bilgi uçurmaya yönelmemiştir, fakat bilgi uçurma olasılığı bulunmaktadır. Eğer emirler ret alanında bulunuyorsa, birey duruma aldırılmaz davranabileceği gibi, emre karşı gelmeye kadar değişen bir olasılıkta karşılık verebileceği görülmektedir (Nam ve Lemak, 2007). Barnard'ın düşünce yapısına göre tarafsızlık bölgesi, proaktif ekseninden itibaren bilgi uçurma bölgesi olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, dışsal bilgi uçurmanın bu bölgede gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirlenmemektedir. Çünkü bilgi uçurma kişisel özellikler ile örgütsel kapsama bağlıdır (DeGeorge, 1990; Balcı vd., 2012).

3.9. Etik Kuramlar

Bilgi uçurma kavramı etik bir sorunsaldır ve etik bir düzlemde tartışılması önemlidir. Çalışma hayatında doğru ve yanlış kavramlarını bilmek ve doğru olanı seçmek şeklinde ifade edilen iş etiği kavramı, örgütteki yanlış uygulamaları açığa çıkarma olarak da adlandırılabilen bilgi uçurma kavramını da kapsamaktadır (Menzel, 2012; Baltacı ve Balcı, 2017).

Bilgi uçurma kavramını etik bir düzlemde incelemek ve çeşitli etik kuramlarına göre kavramı açıklamak da mümkündür. Finn ve Lampe (1992), ahlaki davranış ile bilgi uçurma eylemi arasında olumlu bir ilişki olduğunu bildirmiştir. Bireyin gerçekleştirdiği eylemin sonuçlarının onun niyetlerinden önemli olduğu ana görüşünü savunan “faydacı kuram” a göre, insan eylemlerini mutlu olmak için gerçekleştirmektedir. Mutlu olmak isteyen insan acıdan kaçma ve hazzı ulaşma amacı ile hareket etmektedir (Cevizci, 2010). Bu noktada hazların insanı mutlu kıldığı ve özde bireyin mutlu olmasının genelde toplumun da mutlu olması anlamına geldiğini savunan faydacı kurama göre, insan yalnızca kendi eylemlerinin etkisi altında değil fakat aynı zamanda bir parçası olduğu toplum onun eylemlerinde etkilidir. Bu bağlamda insanı mutlu kılacak en yüce hazzın “mümkün olan en çok insana en çok faydayı sağlayan haz” olduğu görüşünü savunan faydacı kuram, toplumun sağlayacağı fayda göz önüne alınarak eylemde bulunmanın bireyi mutluluğa götüreceği görüşündedir.

Faydacı kurama göre hareket eden bir kişinin, eylemin gerçekleştirilmesine yönelik bir karar almadan önce eylemin sonuçlarına ilişkin tüm alternatiflerin göz önüne alması ve eylemin olası sonuçlarına ilişkin maliyet/fayda analizinin yapılması ve özde kendisi ve genelde topluma en çok yararı sağlayacak eylemi gerçekleştirmesi önemlidir. Örgüt içinde şahit olduğu etik ihlal veya hukuka aykırılıkları örgüt içinden veya dışından yetkililere bildirme niyetinde olan kişi, söz konusu ihlal veya aykırılıklardan toplumun büyük bir bölümünün etkileneneceğini düşünerek hareket eder ve kişisel çıkarlarından çok toplumun yararını ön planda tutarsa faydacı kurama göre hareket etmiş demektir. Bu açıdan düşünüldüğünde bilgi uçurma çoğunlukla faydacı etik kuramın sınırlarında gerçekleşen bir davranıştır (Long vd., 2009).

Kararların sonucundan daha çok, karardaki niyetin önemli olduğu görüşünde olan Kant'ın “deontolojik kuramı”nda ele aldığı “mutlak emir” yaklaşımında, faydacılığın esasını oluşturan "sonuç" tamamen göz ardı edilmemekte fakat belli bir eylem veya davranışın etik olup olmadığı hakkında hüküm verilebilmesi için yalnızca sonuçlara odaklanmamak gerektiği savunulmaktadır (Buchholz ve Rosenthal, 1998). Deontolojik Kurama göre bir

davranışın doğru olarak değerlendirilebilmesi için: evrenselleştirilebilmesi ve tersine çevrilebilir olması, davranışı gerçekleştiren kişinin toplumu oluşturan diğer kişilere saygı duyması, davranışın öznesi olan kişinin kendi yeteneklerini başkalarının yararı için kullanmaya hazır olması gibi bazı genel prensiplere uygun olması gereklidir.

Örgütte yaşanan etik bir ihlali veya hukuka aykırılığı örgüt içinden veya dışından otoritelere bildiren çalışanın yaptığı bu davranışı Kant'ın anlayışına göre açıklayabilmek için davranışı gerçekleştiren kimsenin niyeti önem arz etmektedir. Ayrıca, eylemi gerçekleştiren kişinin bilgi uçurma davranışını yaptığı esnada kimsenin hakkını çiğnememesi ve adil olması gerektiği belirmektedir. Zira mutlak emir yaklaşımında davranışın evrenselleştirilebilmesi ilkesi gereği, örgütte yaşanan etik ihlal veya hukuka aykırılığın toplumun tamamı tarafından yapıldığı düşünüldüğünde söz konusu davranışın etik olup olmadığı belirecektir (Long vd., 2009).

Etik kuramlara ilişkin alanyazında var olan tartışmalardan yola çıkılarak bilgi uçurmanın etik bir davranış olarak belirlenmesi için bazı bileşenler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- (i) Örgütlerde bilgi uçurmaya konu olan iş ve işlemlerin, toplumda kabul gören etik ilkelere ve hukuki düzenlemelerin açık bir şekilde ihlali olduğunun belirlenmiş olması gereklidir (Blizek, 2013).
- (ii) Bilgi uçurmanın şahit olduğu etik ihlale veya hukuka aykırılığa dair somut delilleri olmalı veya istenildiğinde söz konusu olumsuzlukları ispat edebilecek bir konumda olmalıdır. Bu noktada yalnızca şüphe üzerinden veya asılsız bilgilere (çıkarmı, duyum, dedikodu vs.) dayanarak harekete geçmemek gereklidir (Kinsella vd., 2003).
- (iii) Bilgi uçurmaya konu olan durumun, çalışma arkadaşlarına, örgütün kendisine, örgütten fayda sağlayan paydaşlara veya topluma önemli zararlar verebilecek nitelikte olması gereklidir (King, 1999).
- (iv) Bilgi uçuran herhangi bir çıkar gözetmemelidir (Near ve Miceli, 1985).
- (v) Bilgi uçurma eylemi bir baskı, zorlama veya bildirimde bulunulmadığında herhangi bir yaptırımla karşılaşma tehdidi ile değil vicdani bir sorumluluk olarak ve tümüyle gönüllü bir şekilde, fedakârca yapılmalıdır.

Bilgi uçurma kavramı “pozitif hukuk kuramı”nın adalet anlayışı içerisinde de ele alınabilir. Söz konusu adalet anlayışında öz olarak, insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve toplumun sahip olduğu kaynakların toplumsal eşitlik ilkesi gereği ölçülü olarak paylaşılması söz konusudur (Ricoeur, 2010.). Esasen örgütlerde bilgi uçurmanın kökenini oluşturan çoğu davranış örgütsel adalet anlayışında yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Adalet anlayışına sahip çalışanlar davranışlarında ve eylemlerinde mantık analizleri ile örgütsel ve toplumsal değer, norm ve kurallara uygun davranmaktadırlar. İhlaller, aykırılıklar, yanlış davranış ve eylemler ile haksızlıklar karşısında cesaretli olmayı bir erdem olarak belirleyen adalet anlayışında söz konusu olumsuzlukları düzeltmek veya toplumda bir farkındalık oluşturmak gibi niyetlerle gerçekleştirilen bilgi uçurma eylemi de bir erdemdir ve kişinin adalet anlayışının gereğidir (Velasquez ve Velasquez, 2002).

4. SONUÇ

Bilgi uçurma, örgütlerde gerçekleşen ve çalışanlar kadar, çoğu kez örgüt yöneticilerinin de dâhil olduğu etik ve hukuk değerlere aykırılıkları bildirme davranışdır. Toplum içinde çoğunlukla negatif algılanan veya kötü bir imajı olan ve bilgi uçuran aleyhine muhtemel sonuçları olan bilgi uçurma kavramı, genelde toplumda ve özelde ise örgütlerde etik değerlerin içselleştirilmesiyle birlikte önem kazanmıştır. Bu çalışmada üst düzey bir etik farkındalık davranışı olarak tanımlanan bilgi uçurma, örgütün şeffaf bir yönetim sergilemesinin göstergesidir. Örgüt içi iletişim kanalları ile birlikte gelişen bilgi uçurma kavramı temelde etik bir kavram gibi gözükmesine karşın çeşitli örgüt kuramlarının etkilediği bir karmaşıklığa sahiptir.

Alanyazında oldukça tartışmalı bir kavram olarak son dönemde belirginleşen bilgi uçurma kavramı özünde gizlilik içeren bir kavramdır ve bu özelliği ile davranışın bilimsel normlarla ölçümü metodolojik sorunlar içermektedir. Örgüt çalışanları için bu denli üst bir farkındalık ve erdem içeren kavramı çeşitli örgüt kuramları çerçevesinde ele alan bu araştırmada elbette tüm kuramların incelenmesi söz konusu değildir. Bu bakımdan kuramlar arasında bir seçki yapılmış ve ana hatlarıyla kuramların bilgi uçurma kavramına yaklaşımları belirginleştirilmiştir. Bu noktada Türkiye’de yürütülen etik çalışmaların çoğunlukla mevcut durumun tespit edilmesini hedeflediği görülmektedir. Bilgi uçurma davranışı gibi çalışan açısından oldukça farklı sonuçları olabilecek durumların ölçülmesi oldukça zordur. Bunun yanında bu araştırmada incelenen kuramlar üzerinden bilgi uçurma kavramına yaklaşıldığında konu daha detaylı bir zemine kavuşacaktır.

Bilgi uçurma kavramının temellendirildiği gizil kontrol kuramı bir aidiyet süreci olarak tanımlanmakta ve bağlılık, özdeşleşme ve vatandaşlık gibi bir sosyal etkileşim ve tahakküm süreciyle açıklanmaktadır. Gizil kontrol kuramına ilişkin nicel ve nitel yöntemlerin işe koşulmasıyla bilgi uçurma davranışının nedenleri ve sonuçları daha iyi anlaşılabilir. Bununla birlikte, destekleyici düşünme kuramının, bilgi uçurma davranışının temelinde yer alan özgür ifade kavramına odaklanmaktadır. Özgür ifadenin örgütlerde sağlanması, daha demokratik süreçlerin uygulanmasını gerektirmektedir. Bunun yanında çalışanların örgüt içinde özgür düşünce ve düşüncülerini ifade etmesi, örgütü ilgilendiren kararların benimsenmesini ve uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Örgütlerde çalışanların düşüncelerini desteklemek örgüt içinde etik dışı durumlarla karşılaşma ihtimalini de azaltacaktır. Bir öneri olarak örgütlerdeki destekleyici düşünceye odaklanmak ve bu durumu araştırmak yararlı olacaktır.

Bu araştırmada incelenen sadakat kuramı, bilgi uçurma davranışı sürecinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Örgüt çalışanının örgüte olan sadakatine ve bağlılığına odaklanan kuram, bilgi uçurmanın hem örgüt ve hem de çalışan açısından oluşturabileceği olumsuzluklara odaklanmaktadır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda sadakat kuramının örgütlerde ölçülmesi, bu kurama ilişkin öneriler geliştirilmesi bilgi uçurma kavramının sonuçlarını belirginleştirme noktasında örgüt kuramcılarına yardım edebilir. Benzer şekilde bilgi uçurmanın öğrenilen ve çoğu kez etkileşimli bir gözlem sürecini yansıttığını ve taklit yoluyla öğrenilen bilgi uçurma davranışının, edimsel şartlanmanın özel bir şekli olduğunu öne süren sosyal öğrenme kuramı, taklit edilen davranışın pekiştirilme sıklığı ile ilintilidir. Sosyal öğrenme kuramına göre, bilgi uçurma sonucu çalışana bir ödül veya ceza takdir ediliyorsa

davranışın görülme sıklığı da artacaktır. Bu kuram bilgi uçurmanın temel dürtülerini ve davranış motiflerini görünür kılmaktadır. Ödül ve cezanın örgütlerde kullanılması ile hem örgüt içi iletişim süreçleri ve hem de sosyal öğrenmenin diğer bileşenlerinin ölçülebilmesi olası olabilir.

Örgütler sosyal yapılardır ve oluşumları hammadde, enerji, insan gücü ve bilgi unsurlarının dengeli düzenlenmesine bağlıdır. Örgütte bir alanda oluşacak aksaklık diğer alanlara da tesir etmektedir. Bu bakımdan örgütün yaşamını sürdürmesi sosyal bir bütünlük içinde olmasına bağlıdır. Sosyal sistem kuramı, bilgi uçurma kavramını, örgütün roller, rol takımları ve örgüt yaşantısının devamı ve dengesinin korunması gibi unsurlar bakımından incelemektedir. Sosyal sistem kuramının örgütlere uyarlanması ile örgüt içi roller, rol takımları ve çalışanların örgüte olan sosyal etkileri belirlenebilir. Bu sayede bilgi uçurma davranışının sergilendiği örgütlerde, bu davranışın bireysel bir tepki mi yoksa örgütün rol dengesi içerisinde oluşan bir durum mu olduğu belirlenebilir. Sosyal sistemin görünür kılınması ve ölçülmesi ile bilgi uçurma kavramının sosyal temelleri belirlenebilir.

İletişimsel eylem kuramı, örgüt içi ve dışı var olan iletişimi, örgüt içinde oluşabilecek bölüşüm ve iktidar sorunsalını ve bunun yanında çalışanlar arasında oluşabilecek tahakküm, yabancılaşma, ötekileşme ve yalnızlaştırma gibi kavramları açıklaması bakımından önemlidir. İletişimsel eylem kuramı ve Marksist kuram, örgüt içinde değişime uğrayan çalışanın neden bilgi uçurma davranışını sergilediğini açıklama noktasında çoğunlukla ast-üst ilişkilerine ve çalışanın mülkiyet hakkına odaklanmaktadır; bunun yanında iletişimsel eylem kuramı, çalışanın kişisel etkileşiminin eksikliğinin bir sonucu olarak bilgi uçurmaya başvurduğunu savunmaktadır. Söz konusu iki kuramın bilgi uçurma davranışlarında işe koşulması ile tahakküm, yabancılaşma ve sosyal birlik oluşturma gibi temel grup süreçleri anlaşılabilir. Çalışanın örgüt içindeki durumları bilgi uçurma ile diğer otoritelere iletmesinin hem örgütte ve hem de çalışmada oluşturabileceği durum söz konusu kuramların uygulanması ile belirginleştirilebilir.

Bilgi uçurma kuramları arasında incelenen sosyal takas kuramı, bilgi uçurma davranışını örgüt içinde yaşanan sosyal bir süreç olarak değerlendirmekte, bilgi uçurmanın çeşitli çıkarlar elde etmek isteyebileceği durumları açıklamaya çalışmaktadır. Bireysel, grupsal ve örgütsel maliyet-fayda analizleri, çıkar çatışmaları, kişiler ve gruplar arası oluşan formel ve enformel grup süreçlerinin açıklanmasında takas kuramı oldukça önemlidir. Bilgi uçurma kavramının takas kuramıyla ele alınması gerek bilgi uçurmanın ve gerekse örgütün kazanım ve maliyetlerinin belirlemesini sağlayabilir. Bu noktada bilgi uçurma davranışının sosyal takas kuramı kapsamında nicel ve nitel yöntemlerle ölçülmesi bundan sonraki araştırmacılara önerilebilir.

Bireyin davranışı ve algılaması arasındaki süreçlere yoğunlaşan işbirliği kuramı, bilgi uçurma kavramını, otoriteye karşı bir kabullenme durumu olarak ele almaktadır. İşbirliği kuramının işe koşulmasıyla gerek bilgi uçurmanın davranışı ve gerekse toplumun ve örgütün bilgi uçurma davranışına verdiği tepkinin sınırları belirlenebilir. İşbirliği özünde ikili ilişkilerin biçimlenmesidir. Örgüt içi karar süreçlerinde ve özellikle ikili ilişkilerdeki gücün ve dengenin sağlanması ile bilgi uçurma davranışının sergilenmesi engellenebilir. Bunun yanında örgütlerdeki işbirliği süreçlerinin belirlenmesi ile olası bilgi uçurma davranışları da belirlenebilecektir. Bu sayede ileride yapılacak araştırmalar için bir öneri

olarak örgütlerde çalışanlar arasındaki işbirliği düzeyi belirlenebilir ve bu işbirliğinin bilgi uçurma kavramına etkisi araştırılabilir.

Türkiye’de yapılan bilgi uçurma çalışmaları genellikle kavramın özünü anlama gerekliliğinden doğmuş çalışmalardır. Kavramın genellikle nicel ve deneysel araştırmalarla ve çoğunlukla kamu çalışanları üzerinde araştırıldığı belirlenmiştir. Yine Türkiye’deki araştırmaların belirli bir kuramsal temele dayandırılmadan yapıldığı, çoğu çalışmanın yalnızca davranışın varlığını belirleme noktasında önemli olduğu belirlenebilir. Bilgi uçurmayı kamu kurumlarına veya davranışın görülme derecesine indirmek bu kavramın öneminin sorgulanmasına neden olmaktadır. Oysa bilgi uçurma çalışma hayatının her alanında karşılaşılabilecek bir durumdur. İnsanların çalıştığı örgütlerdeki rahatsızlıklarını iletme isteğini somutlaştırma çabası olarak anlaşılabilir olan kavramın detaylı nicel ve nitel çalışmaları hak ettiği ortadadır. Bununla birlikte kavramın genelde ihbar kavramıyla karıştırılması da kavrama ilişkin bakışı da etkileyebilmektedir. Bunun yanında bilgi uçurma davranışının yıldırma, muhalefet, psikolojik sözleşme gibi konu ile doğrudan ilgili olmayan kavramların bir parçasıymış gibi gösterilmesi kavramın sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir. Bir örnek olarak bilgi uçurma muhalefet ve psikolojik sözleşme kavramlarının bir sonucu olabilir, bilgi uçurma anılan kavramları görünür kılmaktadır.

Örgüt çalışanları, yöneticileri, denetçiler ve diğer paydaşlar için bilgi uçurma kavramı başlangıçta olumsuz bir durummuş gibi gözükse de aslında örgütün devamının sağlanmasını amaçlayan oldukça önemli bir etik davranıştır. Örgütler sosyo-politik sistemlerdir ve çoğu kez yazısız ve bazı durumlarda da yazılı güç ilişkilerini barındırır. Örgüt içi güç ve iktidar dengesini gözeten örgütler genellikle sağlıklı örgütlerdir ve özelde bu örgütlerin belli bir demokratik saydamlığa eriştikleri kabul edilmektedir. Örgüt içi güç dengesi olsa bile hemen her örgütte görülebilecek bilgi uçurma davranışı, örgütün varlığını sürdürme amacının yanında çalışanlara, yöneticilere ve denetçilere aslında örgütte neler olup bittiğini anlatabilir. Çoğu bilgi uçurma durumu örgütün güç dengesine karşı bireysel bir itaatsizliği beraberinde getirirse de aslında bilgi uçuran kendi yararından çok toplumun ve örgütün yararına hareket ettiği motivasyonunu taşımaktadır. Örgüt siyasalarının açıkça belirlendiği, örgütün politik düzleminin incelendiği özellikli örgütsel araştırmaların yapılması ile bilgi uçurma davranışının sosyo-politik kökenleri anlaşılabilir. Bunun yanında kavramın hukuksal temellerine eğilerek bilgi uçurmanın örgütlerde belirlenmesi, bilgi uçuranların korunması ve bilgi uçuranların gerek örgütte ve gerekse sosyal sistem içindeki durumlarına odaklanan çalışmaların yapılması önerilebilir.

Bu çalışma bilgi uçurma davranışını doğrudan ilgilendiren az sayıda kurama odaklanmıştır. Örgüt kuramları hızla genişlemekte ve çağın gereklerine göre yeniden tasarlanmaktadır. Bilgi uçurmanın özelde kültür ile çalışma yaşamı ve genelde sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi bilimlerin farklı disiplinlerince incelenmesi ve kavramın daha da geliştirilmesi önemlidir. Genel bir öneri olarak, bilgi uçurma davranışının farklı türden aracı değişkenlerle ve kuramlarla açıklanması, alanyazındaki eksikliklerin kapanması açısından önemlidir. Bundan sonra yapılacak araştırmaların örgüt yapılarına, bilgi uçuranların psikolojik durumlarına, bilgi uçuranların korunmasına ve bilgi uçurma sürecinin yönetilmesine odaklanması, örgüt bilimine katkı sağlayabilir.

NOTLAR

¹ Prososyal davranış, “pozitif kişilerarası ilişki” olarak da ifade edilebilir. Bunlar, duygudaşlık, paylaşım vb. bireylerin hoşnutluğuyla ilintili ve bireylerin menfaatine olan duygular olarak belirlenebilir. Prososyal davranış kapsamında özveri, bedel ödeme ve zarara uğrama tehlikesi söz konusudur (Atkinson ve Hilgard, 2012: 367).

KAYNAKÇA

- Ailon, G. (2006). What B would otherwise do: a critique of conceptualizations of ‘Power’in organizational theory. *Organization*, 13(6), 771-800.
- Aktan, C. C. (2006). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vicdani red davranışı: Whistleblowing. *Mercek Dergisi*, 1(13), 1-13.
- Anicich, A. (2009). *Management Theorist: Chester Barnard's Theories of Management*. Doctoral Research Papers, UMD (2): 1-15.
- Armstrong, D. (2005). Delicate operation: how a famed hospital invests in device it uses and promotes; Cleveland Clinic set up fund that has stock in maker of heart-surgery system. *Wall Street journal (Eastern ed.)*, A1-A16.
- Aselage, J., & Eisenberger, R. (2003). Perceived organizational support and psychological contracts: A theoretical integration. *Journal of Organizational Behavior*, 24(3), 491-509.
- Atkinson, R.L., & Hilgard A., (2012). *Hilgard's introduction to psychology*. Philadelphia: Harcourt Brace College Publishers.
- Aydın, İ. P. (1998). *Yönetmel mesleki ve örgütsel etik*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aydın, U. (2003). İş hukuku açısından işçinin bilgi uçurması (Whistleblowing). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (2), 79-100.
- Balcı, A., Baltacı, A., Fidan, T., Cereci, C., & Acar, U. (2012). Örgütsel sosyalleşmenin, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlıkla ilişkisi: ilköğretim okulu yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal of Educational Sciences Research*, 2(2), 47-74.
- Balci, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Baltacı, A., & Balcı, A. (2017). Complexity Leadership: A Theoretical Perspective. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 5(1), 30-58.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Başaran, E. (2010). *Devlete 5.2 milyon kazandırdı, işsiz kaldı*. (Erişim: 21.12.2016), <http://www.hurriyet.com.tr/devlete-5-2-milyon-kazandirdi-issiz-kaldi-14740826>

- Bies, R., & Moag, J. (1986). Interactional justice: Communication criteria of fairness. In R. Lewicki, B. Sheppard, ve M. Bazerman (Eds.). *Research on Negotiations in Organizations* (Vol. 1). Greenwich, CT: JAI Press.
- Bies, R., Martin, C., & Brockner, J. (1993). Just laid-off, but still a “good citizen?” Only if the process is fair. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 6 (2), 227–238.
- Bjørkelo, B., Einarsen, S., & Matthiesen, S. B. (2010). Predicting proactive behaviour at work: Exploring the role of personality as an antecedent of whistleblowing behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(2), 371-394.
- Blau, G. J. (1986). Job involvement and organizational commitment as interactive predictors of tardiness and absenteeism. *Journal of Management*, 12(4), 577-584.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New Jersey: John&Wiley Sons, Inc.
- Blizek, W. L. (2013). Service Learning. *Teaching Ethics*, 13(2), 73-84.
- Blumberg, G. (1971). Corporate responsibility and the employee's duty of loyalty and obedience: a preliminary inquiry. *Oklahoma Law Journal*, 24, (4). 279-297.
- Bolsin, S., Pal, R., Wilmshurst, P., & Pena, M. (2011). Whistleblowing and patient safety: the patient's or the profession's interests at stake?. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 104 (7), 278-282.
- Bowie, N. (1982). Blowing the whistle and other `why be moral questions?’, *Business Ethics*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall. 138-149.
- Bradbaum, R. (2001). *Understanding Business Ethics*. London: Continuum, Ic.
- Brickey, K. F. (2003). From Enron to WorldCom and beyond: Life and crime after Sarbanes-Oxley. *Washington University Law Quarterly*, 81 (2), 142-165.
- Buchholza, R., & Rosenthal, B. S. (1998). *Business Ethics*. New Jersey: Prentice Hall.
- Bullis, C. (1991). Communication practices as unobtrusive control: An observational study. *Communication Studies*, 42(3), 254-271.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: Paradigma yayımları.
- Cross, F. B., & Tiller, E. H. (1998). Judicial partisanship and obedience to legal doctrine: Whistleblowing on the federal courts of appeals. *Yale Law Journal*, 28 (2), 2155-2176.
- Davidson, R., Goodwin-Stewart, J., & Kent, P. (2005). Internal governance structures and earnings management. *Accounting & Finance*, 45(2), 241-267.
- De Maria, W. (1999). *Deadly Disclosures: Whistle Blowing and the Ethical Meltdown of Australia*. New York: Wakefield Press.
- DeGeorge, R. T. (1990). *Business Ethics*. New York: McMillan Publishing.
- Delk, K. L. (2013). Whistleblowing—Is it Really Worth the Consequences?. *Workplace health & safety*, 61(2), 61-64.

- Delmas, C. (2014). The Ethics of Government Whistleblowing. *Social Theory and Practice, 41*(1), 77-105.
- Donkin, M., Smith, R., & Brown, A. J. (2008). How do officials report? Internal and external whistleblowing. *Whistleblowing in the Australian public sector, 83-108.*
- Dozier, J. B., & Miceli, M. P. (1985). Potential predictors of whistle-blowing: A prosocial behavior perspective. *Academy of Management Review, 10*(4), 823-836.
- Eaton, T. V., & Akers, M. D. (2007). Whistleblowing and A Good Governance, *The CPA Journal, 77*(6). 66-71.
- Elliston, F. A. (1982). Civil disobedience and whistleblowing: A comparative appraisal of two forms of dissent. *Journal of Business Ethics, 1*(1), 23-28.
- Ernst G. Jr., & Young, T. (2010). *Driving ethical growth – new markets, new challenges 11th Global Fraud Survey*. New York: EYGM Limited.
- Estlund, C. L. (1995). Free speech and due process in the workplace. *Indiana Law Journal, 71*(2), 101-150.
- Fidan, T., & Öztürk, İ. (2015). Perspectives and expectations of union member and non-union member teachers on teacher unions, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5* (2), 191-220.
- Finn, D. W., & Lampe, J. C. (1992). A study of whistleblowing among auditors. *Professional Ethics, A Multidisciplinary Journal, 1*(3/4), 137-168.
- Gordon, K., & Miyake, M. (2001). Business approaches to combating bribery: A study of codes of conduct. *Journal of Business Ethics, 34*(3-4), 161-173.
- Gundlach, J., Martinko, M., Mark, J., & Scott, C. D. (2008). A new approach to examining whistleblowing: the influence of cognitions and anger. *SAM. Advanced Management Journal, 73*(4). 40-50.
- Habermas, J. (2001). *The Postmational Constellation: Political Essays* (translated, edited and with an introduction by Max Pensky). Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2003). *The Future of Human Nature*. London: Polity Press.
- Halim, R. E., Haryanto, J. O., & Manansang, R. E. (2013). Whistleblowing System and Organization's Performance. *Universitas Indonesia, Graduate School of Management Research Paper, 12*(2), 13-68.
- Henik, E. (2015). Understanding whistle-blowing: a set-theoretic approach. *Journal of Business Research, 68*(2), 442-450.
- Jubb, P. B. (1999). Whistleblowing: A restrictive definition and interpretation. *Journal of Business Ethics, 21*(1), 77-94.
- Keenan, J. P. (2007). Comparing chinese and american managers on whistleblowing. *Managers, Employee Responsibilities and Rights Journal, 19*(2), 85–94.

- Kidder, D. L. (2005). Is it 'who I am', 'what I can get away with', or 'what you've done to me'? A Multi-theory Examination of Employee Misconduct. *Journal of Business Ethics*, 57(4), 389-398.
- King, G. (1999). The implications of an organization's structure on whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 20(4), 315-326.
- Kinsella, E. A., Park, A. J. S., Appiagyeyi, J., Chang, E., & Chow, D. (2008). Through the eyes of students: Ethical tensions in occupational therapy practice. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 75(3), 176-183.
- Klikauer, T. (2013). Philosophy, Business Ethics and Organisation Theory: A Review Article. *Philosophy of Management*, 12(1), 79-87.
- Kolarska, L., & Aldrich, H. (1994). Exit, voice and silence: consumers' and managers' responses to organizational decline. *Organizational Studies*, 1(1), 41-58.
- Larmer, R. A. (1992). Whistleblowing and employee loyalty. *Journal of Business Ethics*, 11(3), 125-128.
- Lindblom, L. (2007). Dissolving the moral dilemma of whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 76(4), 413-426.
- Liu, S. M., Liao, J. Q., & Wei, H. (2015). Authentic Leadership and Whistleblowing: Mediating Roles of Psychological Safety and Personal Identification. *Journal of Business Ethics*, 42(3), 1-13.
- Long, A., Stroll, A., Bourke, V. J., & Campbell, R. (2008). *Etik kuramları*. (der. & çev. Mehmet Türkeri). Ankara: Lotus Yayıncılık.
- Macey, J. (2007). Getting the word out about fraud: a theoretical analysis of whistleblowing and insider trading. *Michigan law review*, 12 (3), 1899-1940.
- Menzel, D. C. (2012). *Ethics management for public administrators: Leading and building organizations of integrity*. New York: M.E. Sharpe Inc.
- Mesmer-Magnus, J. R., & Viswesvaran, C. (2005). Whistleblowing in organizations: An examination of correlates of whistleblowing intentions, actions, and retaliation. *Journal of Business Ethics*, 62(3), 277-297.
- Miceli, M. P. (2004). Whistle-Blowing Research and The Insider Lessons Learned and yet to Be Learned. *Journal of Management Inquiry*, 13(4), 364-366.
- Miceli, M. P., & Near, J. P. (2002). What makes whistle-blowers effective? Three field studies. *Human Relations*, 55(4), 455-479.
- Miceli, M. P., Near, J. P., & Dworkin, T. M. (2013). *Whistle-blowing in organizations*. New York: APA Press.
- Miceli, P. M., & Near, J. P. (1994). Whistle-blowing: reaping the benefits. *Academy of Management Executives*, 8 (3). 65-72.
- Miethe, T. D. (1999). *Whistleblowing at work: Tough choices in exposing fraud, waste, and abuse on the job*. Boulder, CO: Westview Press.

- Miller, N. E., & Dollard, J. (1950). *Personality and psychotherapy; an analysis in terms of learning, thinking, and culture*. New York: Ronald Press.
- Nam, D. I., & Lemak, D. J. (2007). The whistle-blowing zone: applying Barnard's insights to a modern ethical dilemma. *Journal of Management History, 13*(1), 33-42.
- Nasu, H. (2015). State Secrets Law and National Security. *International and Comparative Law Quarterly, 64*(02), 365-404.
- Near, J. P., & Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: the case of whistleblowing. *Journal of Business Ethics, 4*(1), 1-16.
- Near, J. P., Rehg, M. T., Van Scotter, J. R., & Miceli, M. P. (2004). Does type of wrongdoing affect the whistle-blowing process?. *Business Ethics Quarterly, 14*(02), 219-242.
- O'Neill, O. (2013). *Acting on principle: An essay on Kantian ethics*. London: Cambridge University Press.
- Parsons, T. (1967). *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Perry, J. L. (2015). Whistleblowing, Organizational. *Ethics and Public Administration, 79* (4), 80-98.
- Poitras, L. (2014). Citizenfour. *Praxis Films*. (Erişim: 21.12. 2016), <https://citizenfourfilm.com>
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Powers, W. T. (1973). *Behavior: The control of perception*. Chicago: Aldine press.
- Ray, S. L. (2006). Whistleblowing and organizational ethics. *Nursing ethics, 13*(4), 438-445.
- Read, W. J., & Rama, D. V. (2003). Whistle-blowing to internal auditors. *Managerial Auditing Journal, 18*(5), 354-362.
- Ricoeur, P. (2010). *Time and narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rikowski, G. (1996). Left alone: End time for Marxist educational theory?. *British Journal of Sociology of Education, 17*(4), 415-451.
- Rizzi, R., & Lerner, M. (2013). Practical Approaches to Dealing with Whistleblowing. *Tax Executive, 65*, 249.
- Robertson, R. (1991). Social theory, cultural relativity and the problem of globality. In *Culture, globalization and the world-system* (pp. 69-90). London: Macmillan Education.
- Shardlow, S. M., & Doel, M. (2012). *Modern social work practice: Teaching and learning in practice settings*. New York: Ashgate Publishing, Ltd.
- Song, S. H. (2007). Digital Government in the USA. *Encyclopedia of Digital Government, 1*, 349-354.

- Stansbury, J. M., & Bart, V. (2009). Whistleblowing among young employees: a life course perspective. *Journal of Business Ethics*, 85, 281-299.
- Strack, G. (2011). *Whistleblowing: In defense of proper action*, (ed. Marek Arszulowicz & Wojciech W. Gasparski). In: Whistleblowing in Germany. New Brunswick: Transaction Publishers. 109-124.
- Tompkins, P. K., & Cheney, G. (1985). Communication and unobtrusive control in contemporary organizations. *Organizational communication: Traditional themes and new directions*, 13, 179-210.
- Vandekerchove, W. (2006). *Whistleblowing and Organizational Social Responsibility*. Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Velasquez, M. G., & Velazquez, M. (2002). *Business ethics: Concepts and cases*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall
- Verschoor, C.C. (2005). To blow the whistle or not is a tough question. *Strategic Finance*, 87(4), 21-22.
- Zepeda, S. J. (2016). *Öğretim Denetimi: Uygulama ve Araçlar* (çev. & ed. Ali Balcı ve Çiğdem Apaydın) 12. Bölüm: Mentörlük ve göreve başlama (çev. Ali Baltacı). (s. 289-308). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Mesleki Tükenmişlik Açısından Okul Öncesi Öğretmenlerinin Değerlendirilmesi

Fatma YAŞAR EKİCİ^{1,a}

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İstanbul-Türkiye

Başvuru tarihi: 02 Şubat 2017 Düzeltme tarihi: 14 Nisan 2017 Kabul tarihi: 22 Nisan 2017

Öz

Bu araştırmanın amacı, mesleki tükenmişlik açısından okul öncesi öğretmenlerinin değerlendirilmesidir. Tarama modelinin kullanıldığı bu araştırmanın örneklemini 2015-2016 bahar yarıyılında İstanbul ilinin Anadolu ve Avrupa yakasındaki devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 139 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları; Öğretmen Bilgi Formu ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği'dir. Verilerin çözümlenmesinde SPSS 20 programı kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar şöyledir: Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri iş arkadaşlarından destek görme durumuna, medeni duruma, sahip olunan çocuk sayısına, çalışılan kurum türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bundan farklı olarak; okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri algılanan stres düzeyine, üstlerinden takdir görme durumuna, mezun olunan bölüme ve gelir düzeyine göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Okul Öncesi Öğretmeni, Mesleki Tükenmişlik, Okul Öncesi Eğitim Kurumu

^a Sorumlu Yazar/Corresponding Author: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Halkalı Kampüsü, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü, Küçükçekmece / İSTANBUL
e-posta: fatmayasarekici@hotmail.com

Evaluation of Preschool Teachers in Terms of Professional Burnout

Abstract

The aim of this research is to evaluate preschool teachers in terms of professional burnout. The survey model was used in the research. The research sample consists of 139 preschool teachers working in public and private preschool education institutions in Istanbul. The research sample was selected by random sampling method. The data collection tool used in the research were Teacher Information Form, and Maslach Burnout Inventory. The results obtained from the study are as follows: The professional burnout levels of preschool teachers do not significantly vary by the state of support of their colleagues, the marital status, the number of children and the type of institution they work in. Unlike this; The professional burnout levels of preschool teachers vary by perceived stress level, appreciation of their superiors, department that are graduated and income level.

Keywords

Preschool Teacher, Professional Burnout, Preschool Education Institution

1. GİRİŞ

İnsanlarla ilişkiler içeren veya iş yoğunluğu fazla olan mesleklerde insanın doğası gereği yaşam boyunca birtakım sorunlar yaşaması muhtemeldir. Bireylerin meslek hayatında karşılaştıkları sorunlardan biri de ilk kez 1970'li yıllarda tanımlanan tükenmişlik (burnout) olgusudur. Bu olgu, bir problem olarak algılanmaya başlamakla birlikte, araştırmacıların ilgisini çekmiş ve sosyal bilimlerde sıklıkla ele alınan bir araştırma konusu olmuştur (Adıgüzel ve İpek, 2016).

Tükenmişlik, işi gereği insanlarla yoğun ilişkiler içerisinde olan bireylerde görülen duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi şeklinde tanımlanmaktadır (Maslach ve Zimbardo, 1982). Duygusal tükenme mesleki tükenmişlik sendromunun en açık şekilde gözlenebilen boyutudur. İnsanlar kendilerinin ya da başkalarının yıpranma, enerji kaybı, bitkinlik, gerginlik veya yorgunluklarını ifade etmek için bu boyuttan söz etmektedirler. Duygusal tükenmişliğe çoğu zaman fiziksel bitkinlik eşlik etmekte ve kişinin çalışmak için enerjisi kaybolmakta, gece uyuduktan sonra sabahları yorgun uyanmakta, psikosomatik belirtiler, hastalık, artan uyuşturucu ve alkol kullanımı ve aile yaşantısında artan anlaşmazlıklarla kendini göstermektedir (Maslach, vd., 2001; Sarıçam ve Sakız 2014). Duyarsızlaşma aşaması, kişinin işi ve çalıştığı kişilere karşı alaycı ve olumsuz duygu ve tutumlarıyla tanımlanmaktadır. Kişi özellikle eğitim verdiği bireylerle olumsuz ilişkiler kurmakta, iş başarılarından, becerilerinden ve kendilerinden hoşnut olmamaktadır (Muscatello vd., 2006). Kendinden ve işinden uzaklaşması sonucunda da işe yönelik ideallerini ve çöşkularını kaybetmektedir. Kişisel başarının azalması aşamasında ise, duygu-sal ve fiziksel olarak tükenen, hizmet verdiği insanlara ve kendine yönelik olumsuz bir tutum içine giren kişi, yaptığı işin gerektirdiği beklentileri yerine

getirmekte zorlanmakta ve bundan dolayı kişisel yeterlilik duygusu azalmaktadır (Maslach vd., 2001; Gündüz 2005; İkiz 2010; Çapri 2013).

Friedman (2000) öğretmenlerin kişisel mesleki becerilerine ilişkin düşünceleri ile ulaşmayı istedikleri ideallerdeki beceriler arasında farklılık oluşması durumunda öğretmenlerin meslekleri konusunda kendilerini yetersiz hissettiklerini ve bunun sonucunda da mesleki tükenmişliğin ortaya çıktığını belirtmiştir. Mesleki tükenmişlik stresli bir iş ortamı, takdir görmeme, işinden maddi yönden tatmin olmama, yönetimle yaşanan iletişim problemleri, yönetimin desteğinden yoksun olma, mesleki değerlerdeki özensizlik, uygun olmayan psikolojik ve fiziksel çevre, uzun çalışma saatleri, fazla sorumluluk yüklenilmesi, fazla iş yükü, görev ve imkânların eksikliği gibi birçok etken sonucunda ortaya çıkmaktadır (Gersten vd., 2001; Plessis vd., 2014). Literatürde mesleki tükenmişlik; kişisel başarı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Kişisel başarı, işyerinde bireyin başarı duygusunda meydana gelen azalma olarak tanımlanmaktadır. Duygusal tükenme, duygusal enerjinin boşalması olarak gelişen yorgunluk, bitkinlik ve aşırı yüklenilmiş olma durumları tanımlanmaktadır. Duyarsızlaşma ise kişinin iş ortamında hizmet verdiği kişilere karşı duygudan yoksun bir şekilde davranması olarak tanımlanmaktadır (Gündüz, 2005).

Okul öncesi öğretmenleri, muhatap oldukları öğrencilerin yaşları oldukça küçük olduğu için, çocukların tüm gelişim alanlarıyla ve eğitimleriyle ilgilenmek durumundadırlar. Yine işleri gereği, okul öncesi öğretmenlerinin, öğrencilerinin aile bireyleri ve tüm sorunlarıyla da yakından ilgilenmeleri gerekmektedir. Okul öncesi öğretmenleri, sınıflarında aralıksız ve genelde tam gün eğitime devam etmektedirler. Ülkemizde okul öncesi eğitimin son yıllarda hızla yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla ülkemizde okul öncesi eğitimde görev alan öğretmenlerin yeterli sayıya ulaşmamış olması, buna bağlı olarak, okul öncesi eğitim sınıflarındaki öğrenci sayılarının oldukça fazla olması, okul öncesi öğretmenlerinin oldukça yoğun bir iş temposu içerisinde görev yapmalarına yol açmaktadır (Deniz-Kan, 2008).

Öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerini farklı boyutlarda ele alan birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar tablolştırılarak sunulmuştur:

Araştırma Konusu	Konuyla İlgili Araştırma Yapan Araştırmacılar ve Araştırma Yılı
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerini ölçmeye ve mesleki tükenmişlik boyutunu belirlemeye yönelik araştırmalar	Cemaloğlu ve Erdemoğlu-Şahin (2007)
	Yılmaz (2014)
	Yılmaz vd. (2015)
	Umay (2015)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Acar (2016)
	Kapar (2016)
	İnce ve Şahin (2016)
	Diri ve Kırıl (2016)
	Sağır vd. (2014)
	Filiz (2014)
	Grammatikopoulos vd. 2006)

Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Çınar (2016)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Bayram (2016)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve sınıf yönetimi becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Adıgüzel (2016) Adıgüzel ve İpek (2016) Yıldırım (2016)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve öz-yeterlikleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Belgi (2016) Erkal-Çil (2016) Şenel ve Buluş (2016) Aloe vd. (2014) Özer (2013) Sevindi (2013) Friedman (2003)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Girgin-Büyükbayraktar ve Temiz (2015)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve çocuk sevme eğilimleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Kabaklı-Çimen (2016)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve mesleki profesyonellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Çelik ve Yılmaz (2015)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Kaptangil ve Erenler (2014)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve örgütsel sosyalleşme arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Baş (2016)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Amasralı (2016)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve okul kültürü arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Öztürk (2015)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve empatik eğilimleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Özmen (2010)
Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile stres, psikolojik dayanıklılık ve akademik iyimserlik arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik araştırmalar	Yalçın (2013)

Bu araştırmanın temel amacı, mesleki tükenmişlik açısından okul öncesi öğretmenlerinin değerlendirilmesidir. Bu temel amaca bağlı olarak alt amaçlar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- (i) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri algılanan stres düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
- (ii) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri üstlerinden takdir görme durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
- (iii) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri iş arkadaşlarından destek görme durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
- (iv) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri mezun olunan bölüme göre farklılaşmakta mıdır?
- (v) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri medeni duruma göre farklılaşmakta mıdır?
- (vi) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri sahip olunan çocuk sayısına göre farklılaşmakta mıdır?
- (vii) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri gelir düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?
- (viii) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri çalışılan kurum türüne göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri çeşitli değişkenlere göre değerlendirildiği için tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2014).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma evrenini İstanbul ilindeki okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan okul öncesi öğretmenleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini ise 2015-2016 bahar yarısında İstanbul ilinin Anadolu ve Avrupa yakasındaki devlet ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında görev yapmakta olan ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 139 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları; Öğretmen Bilgi Formu ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği'dir.

Öğretmen Bilgi Formu: Araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin 'algıladıkları stres düzeyi, üstlerinden takdir görme durumu, iş arkadaşlarından destek görme durumu, mezun olunan bölüm, medeni durum, sahip olunan çocuk sayısı, gelir düzeyi ve çalışılan

kurum türüne' ilişkin bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından sekiz maddelik yapılandırılmış bir form hazırlanmıştır ve katılımcılara uygulanmıştır.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği: Bu ölçek, öğretmenlerin tükenmişliğini değerlendirmek üzere, Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilmiştir ve Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Çalışmada Türkçe uyarlaması yapılan 5 Likert [Hiçbir Zaman (0)- Her Zaman (4)] tipi formu kullanılmıştır. Ölçek, 22 madde ve üç alt boyuttan oluşan bir ölçme aracıdır. Bu alt boyutlar; kişisel başarı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşmadır. Kişisel başarı 8 maddeden, duygusal tükenme 9 maddeden ve duyarsızlaşma 5 maddeden oluşmaktadır. (Gündüz, 2005). Ergin (1992) tarafından yapılan güvenilirlik çalışmasında üç alt boyutta Cronbach Alpha değerlerinin .65 ile .83 arasında olduğu tespit edilmiştir. Diri ve Kırıl (2016) tarafından yapılan çalışmada ise Cronbach Alfa katsayılarının .73 ile .85 arasında olduğu bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veriler 2015-2016 bahar yarıyılında tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilerek örnekleme dahil edilen okul öncesi öğretmenlerine ulaşılarak ve her iki veri toplama aracı (Öğretmen Bilgi Formu ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği) birlikte uygulanarak toplanmıştır. Uygulanan toplam 250 veri toplama aracı içinden eksik doldurulmaları nedeniyle geçersiz olan veriler çıkarılmıştır ve tam doldurulmuş olan 139 veri toplama aracı çözümlenmeye dahil edilmiştir.

2.5. Verilerin Çözümlemesi

Araştırma için toplanan veriler SPSS 20 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin toplanmasında kullanılan Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma alt boyutları olumlu, Kişisel Başarı alt boyutu ise olumsuz ifadeler içermektedir. Bu nedenle olumsuz ifadeler ters yönde puanlanmıştır. Tükenmişliğin bu üç alt boyutu arasındaki ilişki nedeniyle her alt ölçeğin puanı ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Verilerin analizinde:

- (i) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin algılanan stres düzeyine, mezun olunan bölüme ve sahip olunan çocuk sayısına göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır. Belirtilen değişkenlerde normal dağılım göstermeyen gruplarda üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığın anlamlılığı test edildiği için Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır.
- (ii) Okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenmişlik alt boyutundan aldıkları puanların algılanan stres düzeyine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere ve okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin üstlerinden takdir görme durumuna, iş arkadaşlarından destek görme durumuna ve mezun olunan bölüme göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Belirtilen

değişkenlerin her birinde normal dağılım özelliği göstermeyen bir dağılımda iki bağımsız grup ortalamaları karşılaştırıldığı için non-parametrik bir test olan Mann Whitney U Testi uygulanmıştır.

- (iii) Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin medeni duruma, gelir düzeyine ve çalışılan kurum türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Bağımsız Grup T Testi kullanılmıştır. Belirtilen değişkenlerde her bir alt grup normal dağılım özelliği gösterdiği için ve iki aritmetik ortalama arasındaki farkın manidarlığı test edildiği için parametrik bir test olan Bağımsız Grup T testi uygulanmıştır.

3. YÖNTEM

Araştırmadan elde edilen bulgular alt amaçlar çerçevesinde tablolar halinde aşağıda sunulmuştur.

3.1. Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin algılanan stres düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, birinci alt amaca ilişkin bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Algılanan Stres Düzeyine göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Ölçek Alt boyutları	Algılanan stres düzeyi	N	Sıra Ort.	SD	X ²	P
Kişisel başarı	düşük	21	58.14			
	orta	94	70.30			
	yüksek	23	76.61	2	2.479	.289
	Toplam	138				
Duyarsızlık	düşük	21	60.21			
	orta	94	68.07			
	yüksek	23	83.80	2	4.599	.100
	Toplam	138				
Duyusal tükenme	düşük	21	38.19			
	orta	94	71.91			
	yüksek	23	88.22	2	18.338	.000*
	Toplam	138				

Tablo 1 incelendiğinde algılanan stres düzeyine göre okul öncesi öğretmenlerinin kişisel başarı alt boyutundan ($X^2=2.479$; $p>.05$) ve duyarsızlık alt boyutundan ($X^2=4.599$; $p>.05$) aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir.

Okul öncesi öğretmenlerinin algılanan stres düzeyine göre duygusal tükenme alt boyutundan aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($X^2=18.338$; $p<.05$). Bu işlemin ardından belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı karşılaştırma

tekniklerine geçilmiştir. Bu amaçla kullanılan özel bir test tekniği bulunmadığından ikili karşılaştırmalarda tercih edilen Mann Whitney-U Testleri uygulanmış ve gruplar arasında tek tek karşılaştırmaya gidilmiştir. Elde edilen bulgular, aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 2. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Duygusal Tükenmişlik Alt Boyutundan Aldıkları Puanların Algılanan Stres Düzeyine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Alt Boyut	Algılanan Stres düzeyi	N	Sıra Ort.	Sıra Topl.	Z	U	P
Duygusal Tükenme	düşük	21	34.57	726.00	-3.570	495.000	.000*
	orta	94	63.23	5944.00			
	Toplam	115					
Duygusal Tükenme	düşük	21	14.62	307.00	-3.897	76.000	.000*
	yüksek	94	29.70	683.00			
	Toplam	115					

Tablo 2 incelendiğinde görülmektedir ki algılanan stres düzeyine göre okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenme alt boyutundan aldıkları puanlarda gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p < .05$). Buna göre sıra ortalamalarına bakıldığında; stres düzeyi orta olanların (sıra ort.= 63.23) stres düzeyi düşük olanlara (sıra ort.= 34.57) oranla duygusal tükenme alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Stres düzeyi yüksek olanların (sıra ort.= 29.70) stres düzeyi düşük olanlara (sıra ort.= 14.62) oranla duygusal tükenme alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir.

3.2. İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin üstlerinden takdir görme durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, ikinci alt amaca ilişkin bulgular Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Alt Düzeylerinin Üstlerinden Takdir Görme Durumuna Göre Farklılaşp farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Withney U Testi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	Üstlerinden takdir görme durumu	N	Sıra Ort.	Sıra Topl.	Z	U	P
Kişisel başarı	evet	112	64.96	7275.50	-2.780	947.500	.005*
	hayır	26	89.06	2315.50			
	Toplam	138					
Duyarsızlık	evet	112	65.99	7390.50	-2.243	1062.500	.025*
	hayır	26	84.63	2200.50			
	Toplam	138					
Duygusal tükenme	evet	112	62.04	6949.00	-4.556	621.000	.000*
	hayır	26	101.62	2642.00			
	Toplam	138					

Tablo 3 incelendiğinde görülmektedir ki üstlerinden takdir görme durumuna göre okul öncesi öğretmenlerinin kişisel başarı alt boyutundan ($U=947.500$; $p<.05$), duyarsızlık alt boyutundan ($U=1062.500$; $p<.05$) ve duygusal tükenme alt boyutundan ($U=621.000$; $p<.05$) aldıkları puanlarda gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Buna göre sıra ortalamalarına bakıldığında;

- (i) Üstlerinden takdir görmeyenlerin (sıra ort.= 89.06) üstlerinden takdir görenlere (sıra ort.= 64.96) oranla kişisel başarı alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir.
- (ii) Üstlerinden takdir görmeyenlerin (sıra ort.= 84.63) üstlerinden takdir görenlere (sıra ort.= 65.99) oranla duyarsızlık alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir.
- (iii) Üstlerinden takdir görmeyenlerin (sıra ort.= 101.62) üstlerinden takdir görenlere (sıra ort.= 62.04) oranla duygusal tükenme alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir.

3.3. Üçüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin iş arkadaşlarından destek görme durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, üçüncü alt amaca ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Alt Düzeylerinin İş Arkadaşlarından Destek Görme Durumuna Göre Farklılaşp farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Withney U Testi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	İş arkadaşlarından destek görme durumu	N	Sıra Ort.	Sıra Topl.	Z	U	P
Kişisel başarı	evet	124	67.67	8391.50	-.790	641.500	.430
	hayır	12	77.04	924.50			
	Toplam	136					
Duyarsızlık	evet	124	70.40	8729.00	-1.891	509.000	.059
	hayır	12	48.92	587.00			
	Toplam	136					
Duygusal tükenme	evet	124	69.55	8624.00	-1.000	614.000	.318
	hayır	12	57.67	692.00			
	Toplam	136					

Tablo 4 incelendiğinde görülmektedir ki iş arkadaşlarından destek görme durumuna göre okul öncesi öğretmenlerinin kişisel başarı alt boyutundan ($U=641.500$; $p>.05$), duyarsızlık alt boyutundan ($U=509.000$; $p>.05$) ve duygusal tükenme alt boyutundan ($U=614.000$; $p>.05$) aldıkları puanlarda gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır.

3.4. Dördüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin mezun olunan bölüme göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, dördüncü alt amaca ilişkin bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Mezun Olunan Bölüme göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Ölçek Alt boyutları	Mezun olunan bölüm	N	Sıra Ort.	SD	X ²	P
Kişisel başarı	Lisans okul öncesi öğrt.	86	73.40	3	7.119	.068
	Lisans çocuk gelişimi	21	69.64			
	Önlisans çocuk gelişimi	20	73.30			
	Lise çocuk gelişimi	12	40.79			
	Toplam	139				
Duyarsızlık	Lisans okul öncesi öğrt.	86	71.12	3	1.220	.748
	Lisans çocuk gelişimi	21	74.69			
	Önlisans çocuk gelişimi	20	62.95			
	Lise çocuk gelişimi	12	65.54			
	Toplam	139				
Duygusal tükenme	Lisans okul öncesi öğrt.	86	74.13	3	8.294	.040*
	Lisans çocuk gelişimi	21	69.26			
	Önlisans çocuk gelişimi	20	71.85			
	Lise çocuk gelişimi	12	38.58			
	Toplam	139				

Tablo 5 incelendiğinde mezun olunan bölüme göre okul öncesi öğretmenlerinin kişisel başarı alt boyutundan ($X^2=7.119$; $p>.05$) ve duyarsızlık alt boyutundan ($X^2=1.220$; $p>.05$) aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir.

Okul öncesi öğretmenlerinin mezun olunan bölüme göre duygusal tükenme alt boyutundan aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($X^2=8.294$; $p<.05$). Bu işlemin ardından belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı karşılaştırma tekniklerine geçilmiştir. Bu amaçla kullanılan özel bir test tekniği bulunmadığından ikili karşılaştırmalarda tercih edilen Mann Whitney-U Testleri uygulanmış ve gruplar arasında tek tek karşılaştırmaya gidilmiştir. Elde edilen bulgular, Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde görülmektedir ki mezun olunan bölüme göre okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenme alt boyutundan aldıkları puanlarda gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($p<.05$). Buna göre sıra ortalamalarına bakıldığında; lisans okul öncesi öğretmenliği bölümünden mezun olanların (sıra ort.= 52.49) lise çocuk gelişimi bölümünden mezun olanlara (sıra ort.=28.08) oranla duygusal tükenme alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Lisans çocuk gelişimi bölümünden mezun olanların (sıra ort.= 19.62) lise çocuk gelişimi bölümünden mezun olanlara (sıra ort.=12.42) oranla duygusal tükenme alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Önlisans çocuk gelişimi bölümünden mezun olanların (sıra ort.= 19.75)

lise çocuk gelişimi bölümünden mezun olanlara (sıra ort.=11.08) oranla duygusal tükenme alt boyutundan daha yüksek puan aldıkları görülmektedir.

Tablo 6. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Duygusal Tükenmişlik Alt Boyutundan Aldıkları Puanların Algılanan Stres Düzeyine Göre Hangi Gruplar Arasında Farklılaştığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Alt Boyut	Mezun olunan bölüm	N	Sıra Ort.	Sıra Topl.	Z	U	P
Duygusal Tükenme	Lisans okul öncesi ögrt.	86	52.49	4514.00	-2.792	259.000	.005*
	Lise çocuk gelişimi	12	28.08	337.00			
	Toplam	98					
Duygusal Tükenme	Lisans çocuk gelişimi	21	19.62	412.00	-2.065	71.000	.039*
	Lise çocuk gelişimi	12	12.42	149.00			
	Toplam	33					
Duygusal Tükenme	Önlisans çocuk gelişimi	20	19.75	395.00	-2.541	55.00	.011*
	Lise çocuk gelişimi	12	11.08	133.00			
	Toplam	32					

3.5. Beşinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, beşinci alt amaca ilişkin bulgular Tablo 7’te sunulmuştur.

Tablo 7. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Medeni Duruma Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup T Testi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Medeni durum	N	$\bar{X}$	SS	$Sh_{\bar{x}}$	T Testi		
						t	Sd	P
Kişisel başarı	evli	64	5.98	4.127	.516	-1.050	131.443	.296
	bekar	75	6.71	3.941	.455			
Duyarsızlık	evli	64	1.52	2.182	.273	-.051	124.122	.959
	bekar	75	1.53	1.848	.213			
Duygusal tükenme	evli	64	7.52	5.603	.700	-1.034	136.751	.303
	bekar	75	8.56	6.299	.727			

Tablo 7 incelendiğinde medeni duruma göre kişisel başarı alt boyutunda ($t=-1.050$; $p>.05$), duyarsızlık alt boyutunda ($t=-.51$; $p>.05$) ve duygusal tükenme alt boyutunda ($t=-1.034$; $p>.05$) grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

3.6. Altıncı Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin sahip olunan çocuk sayısına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, altıncı alt amaca ilişkin bulgular Tablo 8’da sunulmuştur.

Tablo 8. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Sahip Olunan Çocuk Sayısına göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Ölçek Alt boyutları	Sahip olunan çocuk sayısı	N	Sıra Ort.	SD	X ²	P
Kişisel başarı	Çocuğu yok	94	69.56	2	1.715	.424
	1 çocuğum var	31	65.63			
	2 çocuğum var	9	52.39			
	Toplam	134				
Duyarsızlık	Çocuğu yok	94	69.45	2	1.501	.472
	1 çocuğum var	31	65.45			
	2 çocuğum var	9	54.22			
	Toplam	134				
Duygusal tükenme	Çocuğu yok	94	67.74	2	.023	.989
	1 çocuğum var	31	66.60			
	2 çocuğum var	9	68.11			
	Toplam	134				

Tablo 8 incelendiğinde sahip olunan çocuk sayısına göre okul öncesi öğretmenlerinin kişisel başarı alt boyutundan ($X^2=1.715$; $p>.05$), duyarsızlık alt boyutundan ($X^2=1.501$; $p>.05$) ve duygusal tükenme alt boyutundan ($X^2=.023$; $p>.05$) aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı görülmektedir.

3.7. Yedinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, yedinci alt amaca ilişkin bulgular tablo 9’de sunulmuştur.

Tablo 9 incelendiğinde gelir düzeyine göre kişisel başarı alt boyutunda ($t=1.500$; $p>.05$), ve duygusal tükenme alt boyutunda ($t=1.660$; $p>.05$) grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 9. Okul Öncesi Öğretmenin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Gelir Düzeyine Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup T Testi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Gelir düzeyi	N	$\bar{X}$	SS	Sh $\bar{x}$	T Testi		
						t	Sd	P
Kişisel başarı	Düşük	36	7.28	3.754	.626	1.500	135	.136
	Orta	101	6.11	4.101	.408			
Duyarsızlık	Düşük	36	2.31	2.388	.398	2.700	135	.008*
	Orta	101	1.28	1.790	.178			
Duygusal tükenme	Düşük	36	9.53	6.087	1.015	1.660	135	.099
	Orta	101	7.60	5.930	.590			

Duyarsızlık alt boyutunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=2.700$; $p<.05$). Farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla ortalamalar incelendiğinde, gelir düzeyi düşük olanların aritmetik ortalamasının ($\bar{X}=2.31$), gelir düzeyi orta olanların aritmetik ortalamasından ($\bar{X}=1.28$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Yani, söz konusu farklılık gelir düzeyi düşük olan okul öncesi öğretmenleri lehine gerçekleşmiştir.

3.8. Sekizinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Araştırmanın sekizinci alt amacı okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin çalışılan kurum türüne göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Aşağıda, sekizinci alt amaca ilişkin bulgular Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Okul Öncesi Öğretmenin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çalışılan Kurum Türüne göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup T Testi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Çalışılan kurum türü	N	$\bar{X}$	SS	Sh $\bar{x}$	T Testi		
						t	Sd	P
Kişisel başarı	Devlet	86	6.12	3.680	.397	-.830	87.530	.409
	Özel	51	6.75	4.612	.646			
Duyarsızlık	Devlet	86	1.52	1.845	.199	-.173	88.746	.863
	Özel	51	1.59	2.273	.318			
Duygusal tükenme	Devlet	86	7.43	5.109	.551	-1.569	80.041	.120
	Özel	51	9.24	7.210	1.010			

Tablo 10 incelendiğinde çalışılan kurum türüne göre kişisel başarı alt boyutunda ($t=-.830$; $p>.05$), duyarsızlık alt boyutunda ($t=-.173$; $p>.05$) ve duygusal tükenme alt boyutunda ($t=-1.569$; $p>.05$) grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenmişlikleri algılanan stres düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre stres düzeyi orta ve yüksek olan okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenmişlik düzeyleri, stres düzeyi düşük olan okul öncesi öğretmenlerinden daha yüksektir. Yalçın (2013) tarafından yapılan araştırmada benzer bir sonuca ulaşılmış ve tükenmişliği yordamada en güçlü değişkenin algılanan stres olduğu; öğretmenlerin algıladıkları stres düzeyi arttığında mesleki tükenmişliğin de arttığı saptanmıştır. Turna (2014), yaptığı araştırmada öğretmenler açısından en çok stres yaratan nedenlerin 'maaşların yetersizliği, öğrencilerin derse karşı ilgisizliği, yöneticilerin sert ve kırıcı davranışlar sergilemeleri' olduğunu saptamıştır. Stres faktörü açısından değerlendirildiğinde, mesleki tükenmişlik iş yaşamında yaşanan stresin ortadan kaldırılamaması sonucu fiziksel hastalık haline gelebilen psikolojik bir sorun (Akçamete, Kaner ve Sucuoğlu, 2001); strese karşı olumsuz tepkinin özel bir çeşidini ifade eden bir sendrom (D'Alleo ve Santangelo, 2011:1609) olarak tanımlanabilir. Weisberg ve Sagie (1999), öğretmenliğin oldukça stresli bir iş olduğunu ve öğretmenlerde giderek artan stresin tükenmişliğe yol açarak, öğretimin niteliğini düşürdüğünü belirtmektedir. Friedman (2000), öğretmenlerden bir kısmının mesleklerinin ilk yıllarında yaşadıkları düş kırıklığı ve stres nedeniyle mesleği bıraktıklarını, mesleğe devam edenlerin ise, yıllar geçtikçe ve deneyimleri arttıkça sınıf içi öğretim ve disiplin sorunlarıyla başa çıkma konusunda etkili stratejiler geliştirdiklerini, bu nedenle de deneyimli öğretmenlerin deneyimsiz öğretmenlerden daha az duygusal tükenme ve duyarsızlık yaşadıklarını ifade etmiştir. Stres ve duygusal tükenme birbirini besleyen bir kısır döngü süreci olarak değerlendirilebilir. Stres arttıkça, duygusal tükenme artacak, duygusal tükenme arttıkça da algılanan stres düzeyi de artacaktır.

Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri üstlerinden takdir görme durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre üstlerinden takdir görmeyen okul öncesi öğretmenlerinin kişisel başarı ile ilgili tükenmişlik, duyarsızlık ve duygusal tükenme düzeyleri, üstlerinden takdir gören okul öncesi öğretmenlerinden daha yüksektir. Konuyla ilgili yapılmış benzer çalışmalar da tükenmişlik düzeyinin takdir görme durumuna göre farklılaştığını bulgulamıştır (Öztürk, 2015; Şahin ve Şahin 2013; Girgin ve Baysal, 2005). Araştırmalardan elde edilen bu sonuç, üstlerinden takdir gören öğretmenlerin mesleki motivasyonlarının ve çalıştıkları kuruma duydukları aidiyet hislerinin artması sonucunda mesleki tükenmişliklerinin azalabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri iş arkadaşlarından destek görme durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Konuyla ilgili yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öğretmenler, günlerinin çoğu saatlerini çalıştıkları kurumdaki öğrencileri ve iş arkadaşlarıyla geçirmektedirler. Fakat çalışılan mesai saatleri içinde en çok vakit geçirdikleri yer sınıf olduğu için diğer öğretmenlerle paylaşım süreci sınırlıdır. Bu nedenle iş arkadaşlarından destek görme durumunun okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri üzerinde bir etkisinin olmaması söz konusu olabilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenmişlikleri mezun olunan bölüme göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Buna göre lisans okul öncesi öğretmenliği, lisans

çocuk gelişimi ve önlisans çocuk gelişimi bölümlerinden mezun olan okul öncesi öğretmenlerinin duygusal tükenme düzeyleri, lise çocuk gelişimi bölümünden mezun olanlardan daha yüksektir. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Kapıkıran, 2003; Seferoğlu vd., 2014; Cemaloğlu ve Erdemoğlu-Şahin, 2007; Karahan ve Uyanık-Balat, 2011). Bundan farklı olarak mezun olunan bölümün tükenmişlik düzeyini etkilemediği sonucuna ulaşılan çalışmalar da vardır (Gürbüz, 2008; Diri, 2015; Acar, 2016; Demirhan-Harmanda, 2011; Bilgen ve Genç, 2014). Konuyla ilgili yapılmış araştırma sonuçları arasındaki bu farklılık, öğretmenlerin mezun oldukları bölümde almış oldukları eğitimin kalitesi ve öğretmenlerin eğitim süreçlerinde kendilerini geliştirme durumlarının birbirinden farklı olmasıyla açıklanabilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Konuyla ilgili yapılmış pek çok çalışmadan elde edilen sonuçlar, bu bulguyu destekler niteliktedir (Adıgüzel ve İpek, 2016; Akten, 2007; Arslan, 2007; Baş, 2016; Başören, 2005; Bilgen ve Genç, 2014; Budak ve Sürgevil, 2005; Çavuşoğlu, 2005; Çelik, 2015; Çelik ve Yılmaz, 2015; Çınar, 2016; Dolunay, 2002; Erkul ve Dalgıç, 2014; Gürbüz, 2008; Kayabaşı, 2008; Kelgökmen vd., 2016; Otacıoğlu, 2008; Özgül-Atan, 2016; Tetik, 2016; Tuğrul ve Çelik, 2002; Türkçapar, 2011; Vatansever ve Güney, 2015; Umay, 2015; Yıldırım, 2016). Bundan farklı olarak medeni durumun tükenmişlik düzeyi üzerinde etkisinin olduğu bulgusuna ulaşan pek çok çalışmaya da rastlanmıştır (Akman vd., 2010; Amasralı, 2016; Ataç, 2015; Aydın, 2004; Cemaloğlu ve Erdemoğlu-Şahin, 2007; Demirhan-Harmanda, 2011; Diri, 2015; İzgar, 2001; Maslach vd., 2001; Kırılmaz vd., 2003; Öztürk, 2015; Tuğrul ve Çelik, 2002; Yılmaz-Toplu, 2012). Görüldüğü gibi medeni durumun tükenmişlik üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu da evlilik, boşanma gibi süreçlerin bireylerin hem özel yaşamında hem de iş yaşamında önemli bir yeri ve tesirinin olmasıyla ilişkilidir. Sağlıklı bir evlilik bireyin yaşamsal yüklerini hafifletici bir unsur olabileceği gibi evlilikle birlikte gelen olası çatışmalar, krizler, çocuk sahibi olma gibi durumlar da bireyin yaşam yüklerinin artmasına neden olabilmektedir. Bu durumda bireylerin sosyal ve duygusal tahammül kapasiteleri de düşmektedir. Tüm bu süreçler, mesleki tükenmişliğin üzerinde olumlu veya olumsuz etki yapabilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri sahip olunan çocuk sayısına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalardan elde edilen sonuçlar bu bulguyla örtüşürken (Diri, 2015; Umay, 2015; Yılmaz-Toplu, 2012), bazı araştırmalarda da bundan farklı bulgulara ulaşılmıştır (Demirhan-Harmanda, 2011; Filiz, 2014). Sağlıklı kurulan evliliklerin içine doğan çocuklar çiftler için yaşam kaynağı olurken, sağlıksız kurulan evliliklerin içine doğan çocuklar çiftlerin hayatlarını daha da zorlaştırmaktadır. Kimi zaman engelli bir çocuğa sahip olmak da çiftlerin yaşam zorluklarını artırmaktadır. Bu durum ister istemez iş hayatına da yansiyacak ve bireylerin mesleki tükenmişlikleri üzerinde etkileyici bir unsur olabilecektir.

Okul öncesi öğretmenlerinin duyarsızlık düzeyleri gelir düzeyine göre farklılaşmaktadır. Buna göre gelir düzeyi düşük olan okul öncesi öğretmenlerinin duyarsızlık düzeyleri, gelir düzeyi orta olan okul öncesi öğretmenlerinden daha yüksektir. Benzer şekilde Akın (2016), yaptığı çalışmada ücretli öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin algıladıkları sosyoekonomik düzeye göre farklılık gösterdiği ve kendini alt sosyoekonomik düzeyde

algılayanların orta sosyoekonomik düzeyde algılayanlara göre tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmanın bulgusundan farklı olarak gelir düzeyinin tükenmişlik üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da vardır (Adıgüzel, 2016; Adıgüzel ve İpek, 2016; Argun ve İkiz, 2003; Dolunay, 2002; Gençay, 2007; Gürbüz,2008). Araştırma sonuçları arasındaki bu farklılık, bireylerin ekonomik geçim kaynaklarının, yaşam ve iş doyumlarının ve gelir düzeyi algılarının farklı olması ile açıklanabilir.

Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlikleri çalışılan kurum türüne (devlet-özel) göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Bundan farklı olarak Kabaklı Çimen'in (2016) ve Kabadayı'nın (2015) yaptığı araştırmada devlet okul öncesi eğitim kurumunda çalışan okul öncesi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin özel okul öncesi eğitim kurumlarında çalışanlardan daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Çalışmaların bulguları arasındaki bu farklılık, öğretmenlerin kişilik özellikleri ve stresle başa çıkma becerilerinin farklı olmasıyla açıklanabilir.

Mesleki tükenmişlik, son yıllarda dünyada olduğu kadar Türkiye'de de üzerinde çok çalışılan bir konudur. Zira öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri, onların öğretmenlik mesleğini icra ederken gösterdikleri performans çok yönlü olarak etkilemektedir. Bu araştırmada mesleki tükenmişlik açısından okul öncesi öğretmenleri değerlendirilmiştir. Okul öncesi öğretmenleri, 3-6 yaş çocuklarıyla ilgilenmekle ve bu yaş grubunun tüm gelişim alanlarını desteklemekle sorumludurlar. Bu yaş grubu, aynı zamanda öğretmenlerini en çok rol model alan gruptur. Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların kişiliklerinden davranışlarına, beğenilerinden tutumlarına varıncaya kadar çocuklar üzerinde onların yetişkinliklerini de etkileyecek tesirleri söz konusudur. Bu nedenle okul öncesi öğretmenlerinin; mesleki tükenmişliklerinin en aza indirgenebileceği tedbirler alınmalı, mesleki motivasyonlarını artırıcı çalışmalar yapılmalıdır. Bu araştırmada örneklem olarak İstanbul ilindeki okul öncesi eğitim kurumlarında öğretmenlik yapmakta olan 139 okul öncesi öğretmenine ulaşılmıştır. Araştırma evreni ise İstanbul ilidir. Konuyla ilgili bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda evren olarak Türkiye'yi temsil edecek nitelikte farklı illerden daha çok sayıda okul öncesi öğretmeni örneklem olarak belirlenebilir. Okul öncesi öğretmenleri ile diğer branşlardaki öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri açısından karşılaştırılacağı çalışmalar yapılabilir. Yurt dışındaki okul öncesi öğretmenleri ile Türkiye'deki okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelendiği karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Geçmişten günümüze okul öncesi eğitim alanında görev yapan öğretmenlerin mesleki tükenmişlikleri üzerinde etki eden faktörleri belirlemeye yönelik ve süreç içinde tükenmişliğe etki eden faktörlerdeki değişimle ilgili nitel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, F.M. (2016). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Ve İş Doyumu Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Çağ Üniversitesi.
- Adıgüzel, İ. (2016). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Adıgüzel, İ., & İpek, C. (2016). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri ve Tükenmişlik Düzeyleri. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 7(23), 247-273.
- Akçamete, G., Kaner, S., & Sucuoğlu, B. (2001). *Öğretmenlerde Tükenmişlik, İş Doyumu ve Kişilik*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Akın, O. (2016). *Ücretli Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Akman, B., Taşkın, N., Özden, Z., & Çörtü, F. (2010). Okul Öncesi Öğretmenlerinde Tükenmişlik Üzerine Bir Çalışma. *İlköğretim Online*. 9(2), 807-815.
- Akten, S. (2007). *Rehber öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Aloe, A. M., Amo, L. C., & Shanahan, M. E. (2014). Classroom management self-efficacy and burnout: A multivariate meta-analysis. *Educational psychology review*, 26(1), 101-126.
- Amasralı, A. (2016). *Ortaokul Ve Lise Matematik Öğretmenlerinin Örgütsel Sinizm Tutumları İle Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki (Amasya İli Örneği)*. Yüksek Lisans tezi. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Argun, Y., & İkiz, E. (2003). Okul Öncesi Öğretmenliği Programının Öğrencilerin Mesleki Tutum ve Algularına Etkilerinin İncelenmesi. *OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı*, 8-11.
- Arslan, Ö. G. (2007). *Okul Müdürlerinin Öğretimsel Liderlik Anlayışı İle Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişliğinin Karşılaştırılması: Çaycuma Alan Araştırması Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.
- Ataç, H. D. (2015). *Sınıf Öğretmenlerinin Denetim Odaklarına Göre Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- Aydın, K. (2004). *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri ve Tükenmişliği Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Baş, A. (2016). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Örgütsel Sosyalleşme İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

- Başören, M. (2005). *Çeşitli Değişkenlere Göre Rehber Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi (Zonguldak İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.
- Bayram, V. (2016). *Eğitim Çalışanlarının Tükenmişlik ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Belgi, S. (2016). *Lisede Çalışan Rehber Öğretmenlerin Mesleki Özyeterlik Alguları Ve Mesleki Tükenmişliklerinin İncelenmesi (İstanbul İli Bahçelievler İlçesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi.
- Bilgen, S., & Genç, S. Z. (2014). The Rate Of Burnout Of Elementary School Teachers And Elementary Mathematics Teachers. *The International Journal of Educational Researchers*, 5(1), 1-9.
- Budak, G., & Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. *D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi*. 20 (2), 95-108.
- Cemaloğlu, N., & Erdemoğlu-Şahin, D. (2007). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere göre İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 15(2), 465-484.
- Çam, O. (1992). Tükenmişlik Envanteri'nin Geçerlik Ve Güvenirliğinin Araştırılması. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. Ankara, 155-160.
- Çapri B. (2013). Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu ile Eş Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması Ve Psikoanalitik-Varoluşçu Bakış Açısından Mesleki Ve Eş Tükenmişlik İlişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 13(3), 1393-1418. doi: 10.12738/estp.2013.3.1576.
- Çavuşoğlu, İ. (2005). *Endüstri Meslek Liselerinde Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri İle Bazı Kişisel Değişkenler Arasındaki İlişki (Bolu İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Çelik, M. (2015). *Öğretmenlerin Mesleki Profesyonelliği İle Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Çelik, M., & Yılmaz, K. (2015). Öğretmenlerin Mesleki Profesyonelliği İle Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 30, 102-131.
- Çınar, Y. (2016). *Psikolojik Danışmanların Tükenmişlik Düzeyleri Ve Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- D'Alleo, G., & Santangelo, A. (2011). Organizational Climate and Burnout in Call-Center Operators. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 30, 1608-1615.
- Demirhan-Harmanda, E. (2011). *Ankara İl Merkezinde Görev Yapan Okul Öncesi Eğitimi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri ile Çocuklarda Görülen İstenmeyen Davranışları Değerlendirmeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Deniz Kan, Ü. (2008). Bir Grup Okul Öncesi Öğretmeninde Tükenmişlik Durumunun İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 16(2), 431-438.
- Diri, M. S. (2015). *Ortaokul Öğretmenlerinin İş Doyumlarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Diri, M. S., & Kıral, E. (2016). Ortaokul Öğretmenlerinin İş Doyumlarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 39, 125-149. DOI:10.21764/efd.81587
- Dolunay, A. B. (2002). *Genel Liseler ve Teknik-Ticaret-Meslek Liselerinde Görevli Öğretmenlerde Tükenmişlik Durum Araştırması, Keçiören İlçesi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ergin, C. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik Ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, 22-25.
- Erkal-Çil, Ö. (2016). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Özyeterlik İnançları, Örgütsel Adalet ve Destek Alguları, Öğrenilmiş Güçlülük Ve Tükenmişliklerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Erkul, A., & Dalgıç, G. (2014). Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*. 4(2), 1-18.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 10(23), 151-171.
- Friedman, I. A. (2000). Burnout in Teachers: Shattered Dreams of Impeccable Professional Performance. *Psychotherapy in Practice*, 56(5), 595-606.
- Friedman, I. A. (2003). Self-Efficacy and Burnout in Teaching: The Importance of Interpersonal-Relations Efficacy. *Social Psychology of Education*. 6, 191-215.
- Gençay, Ö. A. (2007). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İş Doyumu Ve Mesleki Tükenmişliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2),765-780.
- Gersten, R., Keating, T., Yovanoff, P., & Harniss, M. K. (2001). Working in special education: Factors that enhance special educators' intent to stay. *Exceptional children*, 67(4), 549-567.
- Girgin, G., & Baysal, A. (2005). Tükenmişlik Sendromuna Bir Örnek: Zihinsel Engelli Öğrencilere Eğitim Veren Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 4(4), 172-187.
- Girgin-Büyükbayraktar, Ç., & Temiz, G. (2015). The Relationship Between Perfectionizm and Burn-Out in Pre-School Teachers. *The Online Journal of New Horizons in Education*. 5(1), 131-138.
- Gündüz, B. (2005). İlköğretim Öğretmenlerinde Tükenmişlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 152-166.

- Gürbüz, Z. (2008). *Kars İlinde Görevli Okul Öncesi Öğretmenlerinin İş Tatmin Düzeyleri Ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Izgar, H. (2001). Okul Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 27, 335-340.
- İkiz, F. E. (2010). Psikolojik Danışmanların Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 25-43.
- İnce, N.B., & Şahin, A.E. (2016). Birleştirilmiş Ve Bağımsız Sınıflarda Çalışan Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Doyum Ve Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 391-409.
- Kabadayı, A. (2015). Investigating The Burn-Out Levels of Turkish Preschool Teachers. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 197, 156 – 160.
- Kabaklı-Çimen, L. (2016). The Relationship between Preschool Teachers' Tendency of Liking Children and the Levels of Professional Burnout. *Journal of Education and Human Development*, 5(1), 220-239. doi: 10.15640/jehd.v5n1a23
- Kapar, G. (2016). *Lise Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Ve İş Doyumu Düzeyleri Üzerine Bir Çözümleme: Van Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kapıkıran, A. (2003). Okul Öncesi Öğretmenlerde Tükenmişliğin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(13), 73-78.
- Kaptangil, K., & Erenler, E. (2014). Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ve Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Bitlik Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 55-82.
- Karahan, Ş., & Uyanık-Balat, G. (2011). Özel Eğitim Okullarında Çalışan Eğitimcilerin Öz-Yeterlik Algılarının ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-14.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kayabaşı, Y. (2008). Bazı Değişkenler Açısından Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 191-212.
- Kelgökmen, A. H., Uzunöz, F. S., & Demirhan, G. (2016). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Saptanması ve Karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1503-1516.
- Kırılmaz, A. Y., Çelen, Ü., & Sarp, N. (2003). İlköğretimde Çalışan Bir Öğretmen Grubunda Tükenmişlik Durumu Araştırması. *İlköğretim-Online*, 2 (1), 2-9.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout. *Journal of Occupational Behaviour*. 2, 99-113.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1985). The Role and Family Variables in Burnout. *Sex Roles*, 12(7-8), 837-850.

- Maslach, C., & Zimbardo, P. G. (1982). *Burnout- the Cost of Caring*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52(1), 397-422.
- Muscatello, M. R. A., Bruno, A., Carroccio, C., Cedro, C., La Torre, D., Di Rosa, A. E., ... & Angelone, A. M. (2006). Association between burnout and anger in oncology versus ophthalmology health care professionals. *Psychological reports*, 99(2), 641-650.
- Otacıoğlu, G. S. (2008). Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 15, 103-116.
- Özer, N. (2013). Investigation of the Primary Principles' Sense of Self-Efficacy and Professional Burnout. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 15(5), 682-691.
- Özgül, F., & Atan, T. (2016). Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi (Ordu İli Örneği). *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1002-1016. doi:10.17556/jef.16981
- Özmen, E. (2010). *İzmir İlinde Kaynaştırma Öğrencileri İle Çalışan Okul Öncesi Öğretmenlerinin Empatik Eğilimleri İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Öztürk, D. (2015). *Eğitim Örgütlerinde Okul Kültürü Ve Tükenmişlik Düzeyi Arasındaki İlişki (Bahçelievler İlçesinde Bir Araştırma)*. Yüksek Lisans tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Plessis, T., Visagie, S., & Mji, G. (2014). The prevalence of burnout amongst therapists working in private physical rehabilitation centers in South Africa: a descriptive study. *South African Journal of Occupational Therapy*, 44(2), 11-15.
- Sağır, M., Ercan, O., Duman, A., & Bilen, K. (2014). Matematik Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Ve İş Tatmin Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 277-294.
- Sarıçam H., & Sakız H. (2014). Burnout and Teacher Self-Efficacy among Teachers Working in Special Education Institutions in Turkey. *Educational Studies*, 40(4), 423-437.
- Seferoğlu, S. S., Yıldız, H., & Yücel, Ü. A. (2014). Öğretmenlerde Tükenmişlik: Tükenmişliğin Göstergeleri Ve Bu Göstergelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 348-364.
- Sevindi, T. (2013). The Relationship between Self-Efficacy Belief And Burnout Level Among Turkish Academicians. *Educational Research and Reviews*, 8(24), 2255-2259.
- Şahin, F., & Şahin, D. (2013). Bilim ve Sanat Merkezinde Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyinin İncelenmesi. *Üstün Yetenekli Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 51-66.

- Şenel, E., & Buluş, M. (2016). Okul Öncesi Öğretmenlerinde Tükenmişlik Döngüsü Ve Tükenmişlik Döngüsünde Öz Yeterliğin Aracılık Rolü. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 1-23.
- Tetik, H. (2016). İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Ağrı Örneği). *Universal Journal of Theology*, 1(1), 82-94.
- Tsigilis, N., Zachopoulou, E., & Grammatikopoulos, V. (2006). Job satisfaction and burnout among Greek early educators: A comparison between public and private sector employees. *Educational Research and Reviews*, 1(8), 256.
- Tuğrul, B., & Çelik, E. (2002). Normal Çocuklarla Çalışan Anaokulu Öğretmenlerinde Tükenmişlik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12), 1-11.
- Turna (2014). *Öğretmenlerin Stres Kaynakları ve Stresle Baş Etme Yolları (Edirne İli-Keşan İlçesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi.
- Türkçapar, Ü. (2011). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Farklı Değişkenlere göre Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 135-146.
- Umay, G. (2015). *Psikolojik Danışman ve Rehberlik Öğretmenlerinin İş Doyumu Ve Tükenmişlik Düzeylerinin İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Vatanser-Bayraktar, H., & Güney, B. (2015). Sağlık Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 726-735.
- Weisberg, J., & Sagie, A. (1999). Teachers' Physical, Mental, and Emotional Burnout: Impact on Intention to Quit. *The Journal of Psychology*, 133(3), 333-339.
- Yalçın, S. (2013). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ile Stres, Psikolojik Dayanıklılık ve Akademik İyimserlik Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldırım, U. (2016). *Sınıf Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyi İle Sınıf Yönetimi Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Yılmaz, D. (2014). *Dağıtılmış liderliğin örgütsel güven ile algılanan örgütsel destek ve okul başarısıyla ilişkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Yılmaz-Toplu, N. (2012). *Okul Öncesi ve İlköğretim Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Yılmaz, K., Altinkurt, Y., Guner, M., & Sen, B. (2015). The Relationship between Teachers' Emotional Labor and Burnout Level. *Eurasian Journal of Educational Research*, 59, 75-90.

4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Gösterim Konusundaki Kavram Yanılgılarının ve Hatalarının Tespiti ve Analizi ^a

Kemal ALTIPARMAK ^{1,b}, Ersin PALABIYIK ²

¹ Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, İzmir-Türkiye

² Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, İzmir-Türkiye

Başvuru tarihi: 08 Şubat 2017

Düzeltilme tarihi: 07 Nisan 2017

Kabul tarihi: 20 Nisan 2017

Öz

Bu çalışmanın amaçlarından birisi ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterim konusundaki kavram yanılgılarının ve hatalarının tespit edilmesidir. Çalışmanın diğer amacı ise “hata ve kavram yanılgıları teşhis testinin” nasıl değerlendirileceğini belirlemektir. Çalışmada kullanılan yöntem tarama modeli olup öğrencilerin mevcut durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla, 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterim konusundaki kavram yanılgılarını ve hatalarını tespit etmek için ilgili alan yazın analiz edilmiş ve matematik eğitiminde uzman 3 eğitimcinin görüşleri de dikkate alınarak 28 sorudan oluşan üç aşamalı “hata ve kavram yanılgıları teşhis testi” adlı bir test hazırlanmıştır. Bu ölçme aracının güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla 100 öğrenci ile pilot uygulaması yapılmıştır. Veriler SPSS’e girilmiştir ve testin KR-20 değeri 0.75 olarak bulunmuştur. Çalışma bulgularına göre çalışmaya katılan öğrencilerde ondalık gösterimler konusunda kavram yanılgıları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Kavram Yanılgısı, Ondalık Gösterim, Hata

^a Bu çalışma, 11-14 Mayıs 2016 tarihlerinde Muğla’da düzenlenen 15. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuştur.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, 35100, Bornova/İzmir/Türkiye.
e-posta: kemal.altiparmak@ege.edu.tr

Determination and Analysis of Errors and Misconceptions of Primary 4th and 5th Grade Students in Decimal Numbers

Abstract

One of the aims of this study is to identify the misconceptions and mistakes of the 4th and 5th grade students of the elementary school about the decimal numbers. The other aim of the study is to determine how to evaluate the "error and misconception diagnostic test". The method used in the study was descriptive survey and aimed to reveal the current situation of the students. For this purpose, the related literature was analyzed to determine the misconceptions and errors of the 4th and 5th grade students on the decimal representation. Taking into consideration the opinions of the 3 specialists in mathematics education, a three-step "error and misconception diagnostic test" consisting of 28 questions was prepared. Pilot application was made with 100 students to determine the reliability of this measurement tool. The data were entered into SPSS and the value of the test was found to be 0.75 for the KR-20. According to the findings of the study, the students who participated in the study had misconceptions about the decimal representations.

Keywords

Misconception, Decimal Numbers, Error

1. GİRİŞ

Kavram; duyguların, düşüncelerin, nesnelerin, olayların, ortak özelliklerine göre oluşturdukları gruplara verilen isimlerdir (Yağbasan ve Gülçiçek, 2003). Başka bir şekilde söylenilmesi gerekirse kavram, birden fazla nesne ya da yaşantıyı belirten veya bunlar arasındaki ilişkiyi anlatan genel ya da soyut düşünme olarak ifade edilebilir. Kavramlar, sözcük, simge ya da işaret aracılığı ile belirtilir (Pesen, 2007). Kavramlar, somut olgular değildir. Somut olguların belirli gruplar altında toplanması ile oluşan soyut düşünce yapılarıdır (Kaptan, 1999'dan aktaran: Çaycı, 2007).

Kavram öğrenme iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşama kavram oluşturma, ikinci aşama ise kavram kazanmadır (Ülgen, 2004'ten aktaran: Doyuran, 2014). Birinci aşama olan kavram oluşturma, kavram kazanmanın ön koşuludur. Kavram oluşturma daha çok okul öncesi dönemde başlayıp ömür boyu devam eder. Kavram oluşturma, bireyin tümevarım yoluyla genellemeler veya soyutlamalar yapması sonucu oluşur. Birey, karşılaştığı uyarım veya objelerin benzer ve farklı yanlarını algılayarak genellemeler yapar (Malatyalı ve Yılmaz, 2010). Kavram kazanma, kavram oluşturma süreci sonucunda oluşturulan kavramların ayrıştırılması ve gruplandırılması işlemine verilen isimdir. Bu aşamada birey, algılamış olduğu kavramların özelliklerini göz önüne alarak ve tümdengelim yöntemini kullanarak kavramlar arasındaki ilişkilere bakar, mantıksal kurallar ve değerler seçer ve onları uygulayıp kavramın ayrıştırmasını yapar (Ülgen, 2001). Gagne (1971)

kavramları somut ve soyut kavramlar olmak üzere iki kategori altında toplamıştır. Somut kavramlar birey doğduğu andan itibaren informal yollarla öğrenilir. Soyut kavramların öğrenilmesi ise genellikle öğretim yoluyla gerçekleştirilir (Senemoğlu, 2000'den aktaran: Pesen, 2007). Kavram öğrenme, uyarınları belli kategorilere ayırarak bilgileri zihinde yapılandırmadır. Bu bilgiler davranışa dönüştürülmelidir. Çünkü kavramsal bilgi birey tarafından içsel olarak meydana getirilen anlamlı ilişkiler bütünüdür. Kavram öğrenmede önemli olan bireyin öğrendiği kavrama ait bilgiyi günlük hayatta karşılaştığı problem durumlarında kullanabilmesidir (Ülgen, 2004'ten aktaran: Doyuran, 2014).

Matematikte kavramlar birbiriyle yakından bağlantılıdır ve kademeli bir şekilde birbirinin temelini oluşturmaktadırlar. Matematikte herhangi bir kavramın eksik veya yanlış öğrenilmesi, bu kavramlarla bağlantılı olan diğer kavramların da öğrenilmesini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle matematik derslerinde kavram öğretimi üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Bu yapılmadığı sürece matematik öğretiminde istenilen seviyeye ulaşmak mümkün olmayacaktır (Turanlı vd., 2007'den aktaran: Gelici, 2012).

Bu noktada matematik öğretiminde önemli bir sorun olan kavram yanılgılarına değinmek gerekmektedir. Kavram yanılgısı uzmanların bir konu hakkında görüş birliğine vardıkları ve o konu hakkında hemfikir oldukları düşünceden farklı olan algılama ya da kavrama olarak tanımlanmaktadır (Zembat, 2008'den aktaran: Bingölbali ve Özmantar, 2014). Bir başka ifadeyle kavram yanılgısı, zihinde bir kavramın yerine oturan tanımın, bilimsel olarak o kavramın tanımından farklı olmasıdır. Hataların doğruluğu sebepleri ile birlikte ifade ediliyorsa ve bundan emin olunduğu söyleniliyorsa o zaman kavram yanılgılarından söz edilebilir. Yani bütün kavram yanılgıları birer hatadır ama bütün hatalar birer kavram yanılgısı değildir (Yenilmez ve Yaşa, 2008). Bu nedenle öğrencilerin kavram yanılgılarının ve ortak hatalarının tespit edilmesi ve giderilmeye çalışılması matematik öğretiminde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Gür ve Seyhan (2004) çalışmasında, 7 ve 8. sınıf öğrencilerine ondalık gösterim konusu ile ilgili mevcut olan kavram yanılgılarının ve hatalarının ortaya çıkarılması amacıyla 20 sorudan oluşan çoktan seçmeli ve tek aşamalı bir test uygulamıştır. Araştırmada 21 tane 8. sınıf öğrencisi ve 43 tane 7.sınıf öğrencisi olmak üzere toplam 64 öğrenciyle çalışılmıştır. Öğrencilerin cevapları doğru, kısmen doğru, yanlış ve çözümsüz olmak üzere dört kategoride incelenmiştir. Sonuç olarak öğrencilerde; ondalık sayının anlamını kavrayamama, çok basamaklı ondalık sayıların daha küçük olduğunu düşünme, çok basamaklı ondalık sayıların daha büyük olduğunu düşünme, sıfırı bir basamak değeri olarak görmeme, sıfırın bir anlamı olmadığını düşünme, ondalık sayının kesir kısmındaki basamakları doğru olarak isimlendiremememe, sıfırın sayıları küçülttüğünü varsayma, ondalık sayının virgülünü görmezden gelme, ondalık virgülünü farklı iki sayıyı ayıran bir ayıraç gibi algılama ve kesirlerle ondalık sayılar arasındaki ilişkiyi kavrayamama gibi kavram yanılgılarına sahip oldukları tespit edilmiştir. Sulak vd. (1999) sayıların öğretimi konusunda Konya ilinde bulunan 328 tane 5.sınıf, 349 tane 7.sınıf ve 270 tane lise 1.sınıf olmak üzere toplam 947 öğrenci ile çalışma yapmıştır. Çalışmada bu öğrencilere 46 sorudan oluşan tek aşamalı bir teşhis testi uygulanmıştır. Buna göre öğrencilerde; ondalık sayıların büyüklüğü, küçüklüğü ve karşılaştırılması, ondalık sayıların çarpma ve bölme işlemindeki etkisi, ondalık sayıların basamak değerini anlama, günlük hayatta

karşılaştıkları problemleri sayılarla ilişkilendirme, ondalık sayıları ifade etme, ondalık sayılarda virgülün anlamı, ondalık sayıların kesir şeklinde yazılması, gibi kavram yanlışları bulunmuştur. Bell ve Baki (1997) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 15 yaş grubu öğrencilerle çalışılmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı olarak Bell ve Baki (1997) tarafından hazırlanmış olan “Ondalık Kesirler ile İlgili Teşhis Testi” kullanılmıştır. Bu testte 16 tane soru yer almaktadır ve tek aşamalı bir testtir. Çalışma sonucunda öğrencilerde ondalık sayılar konusu ile ilgili kavram yanlışları tespit edilmiştir. Buna göre; ondalık sayıların sıralanması, ondalık sayılarda basamak değerlerinin anlaşılması, çarpma ve bölme işlemlerinin sayılar üzerindeki etkisi, kesirler ve ondalık sayılar arasında ilişki kurulması, ondalık sayıların yoğunluğu, onluk sistemden olmayan birimlerin yorumlanması konularında kavram yanlışları olduğu belirlenmiştir. Yılmaz ve Yenilmez (2007), yaptıkları çalışmada, öğrencilerin ondalık sayılar konusunda sahip oldukları kavram yanlışlarını belirlemişlerdir. Bu çalışmanın örneklemini, Uşak ilinde bulunan 7. ve 8. sınıf öğrencilerinden rastlantısal olarak seçilen 1024 öğrenci oluşturmaktadır. Ölçme aracı olarak Bell ve Baki (1997) tarafından hazırlanan “Ondalık Kesirler ile İlgili Teşhis Testi” kullanılmışlardır. Bu test 16 tane sorudan oluşan tek aşamalı bir testtir. Yapılan çalışma sonucunda öğrencilerde çok sayıda kavram yanlışlığı belirlenmiştir. Ondalık sayıların kesirlerle ilişkisi konusunda kavram yanlışlığına sahip olan öğrenci oranı %36, ondalık sayıları okuma konusunda %9 ve ondalık sayıları karşılaştırma konusunda öğrencilerin %37’sinin kavram yanlışlığına sahip olduğu belirlenmiştir. Öğrencileri ondalık sayıları karşılaştırmaları istendiğinde, öğrenciler uzun olan ondalık sayının daha büyük olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ondalık sayı kavramı ile ilgili öğrencilerin %55’i, ondalık sayılarla problem çözme konusunda öğrencilerin %34’ü, ondalık sayılarla işlem yapma ile ilgili öğrencilerin %28’i ve ondalık sayıları sayı doğrusunda gösterme konusunda öğrencilerin %65’inin kavram yanlışlığına sahip olduğu belirlenmiştir. Mumcu (2015), çalışmasında, öğrencilerin ondalık sayılar konusundaki kavram yanlışlarını ve nedenlerini tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada kullanılan test araştırmacı tarafından geliştirilen ve 14 tane sorudan oluşan, tek aşamalı bir testtir. Bu testte yer alan sorular, Bell ve Baki (1997) tarafından geliştirilen testten faydalanılarak oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemini Ordu ilinde bulunan bir okulda öğrenim görmekte olan toplam 269 tane 6, 7 ve 8. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Ondalık sayılar konusu ile ilgili olarak öğrencilerin %60’ında çeşitli kavram yanlışları tespit edilmiştir. Bu yanlışlar; belirli sayıda öğrencide, ondalık sayılarda yer alan virgülün “ayırıcı” şeklinde düşünülmesi, belirli sayıda öğrencinin, ondalık sayılarda bulunan virgülü görmezden gelmesi, belirli sayıda öğrencinin, kesirleri ondalık sayıya ya da ondalık sayılı kesre dönüştürürken kesir çizgisi ile virgüle aynı anlam yüklemesi, “basamak değeri” kavramı yerine “basamak” kavramı kullanılması, sayı doğrusu üzerinde herhangi iki sayı arasındaki mesafe her durumda 1 birim olarak kabul edilmesidir. Stacey ve Steinle (1998) ondalık sayılar hakkında daha fazla kavram yanlışlığının belirlenmesi için genişletilmiş 25 ondalık sayı çifti karşılaştırmasını içeren bir testin madde madde analizi ve mülakat verilerini raporlaştırmıştır. Bu çalışmada kullanılan test, tek aşamalı bir testtir. Bu konuda karşılaşılan kavram yanlışları sırasıyla şunlardır (Baki ve Aydın Güç, 2014):

- (i) Uzun Olan Büyüktür Kavram Yanlışlığı:
  - Ondalık Kısımın Göz Ardı Edilmesi Düşüncesi.

- Uzun Dizge Düşüncesi
  - Pay Odaklı Düşünme
  - Ters Düşünme
  - Sıfırın Küçük Yaptığını Düşünme
  - Sütunun Taşması Düşüncesi
- (ii) Kısa Olan Büyüktür Kavram Yanılgısı:
- Payda Odaklı Düşünme
  - İki Taraflı Düşünme
  - Negatif Düşünme
- (iii) Uzman Görünen Davranış (para veya uzunluk analogisinden faydalanılır):
- Kısaltarak Düşünme
  - Yuvarlayarak Düşünme

Yukarıdaki literatürde verilen çalışmalarda kavram yanılgıları tek aşamalı testlerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Fen eğitiminde yapılan kavram yanılgıları çalışmalarında ise iki ve üç aşamalı testlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

Taşlıdere vd. (2012), çalışmalarında öğrencilerin fizik dersindeki ısı-sıcaklık konusu ile ilgili kavram yanılgılarını tespit etmeye çalışmışlardır. Ölçüm aracı olarak Eryılmaz ve Sürmeli (2002) tarafından geliştirilen “Üç Aşamalı Isı-Sıcaklık Kavram Yanılgısı Testi” kullanılmıştır. Analizde tüm öğrenciler için her kavram yanılgısının ilk, ilk iki ve her üç aşama için ortalama kavram yanılgısı puanları hesaplanarak 100 ile çarpılmıştır. Kavram yanılgısını ölçen soru sayısı toplam öğrenci sayısı ile çarpılarak her aşama için kavram yanılgısına düşme sıklıkları bulunmuştur. Kenan ve Özmen (2014) çalışmalarında, öğrencilerin maddenin tanecikli yapısına yönelik sahip oldukları alternatif kavramları tespit etmeye çalışmışlardır. Bunun için iki aşamalı çoktan seçmeli (two-tier multiple choice) 20 sorudan oluşan “Maddenin Tanecikli Yapısı Kavram Testi” geliştirmiş ve uygulamışlardır. Bu testte birinci bölüm öğrencilerin durum hakkında tahminde buldukları, ikinci bölüm ise birinci kısımda verilen cevabın nedeninin araştırıldığı bölümdür. Tunç vd. (2011) çalışmalarında, sınıf öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin bazı temel fen kavramları hakkında sahip oldukları kavram yanılgılarını tespit etmeye çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda, ilköğretim programlarında yer alan kavramlardan ve literatürde çok sık karşılaşılan kavram yanılgılarından yararlanarak 10 soruluk üç aşamalı çoktan seçmeli bir kavram testi hazırlamışlardır.

Matematik eğitimi alanında, kesirler ve ondalık gösterim konusunda yapılan çalışmalarda ise tek aşamalı testlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, matematikte kavram yanılgılarının belirlenmesinde sıkıntılara yol açabilir. Cevabın nedeni ve emin olunup olunmadığı aşamalarının da dâhil edildiği üç aşamalı testlerin kullanılması, daha doğru ve güvenilir sonuçlar vermesi bakımından uygun olabilir.

Literatür incelendiğinde matematik dersinde kavram yanlışları ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle ortaöğretim kademesinde olduğu görülmektedir. Ayrıca ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde, ondalık sayılar konusundaki kavram yanlışlarının belirlenmesine yönelik araştırmalarda, üç aşamalı testin kullanıldığı bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmanın amacı, ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin ondalık sayılar konusunda sahip oldukları kavram yanlışlarının ve hatalarının, üç aşamalı bir testle tespitini yapmak ve analizini gerçekleştirmektir. Ayrıca üç aşamalı bir testin nasıl değerlendirileceği yönünde verilere ulaşmak hedeflenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada yöntem olarak, nicel ve nitel verilerin bir arada kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Çalışmada üç aşamalı kavram ve hata yanlışları teşhis testi kullanılmıştır ve bu test üç aşamalıdır. Tarama modeliyle öğrencilerin mevcut durumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Tarama modeli bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara denir (Büyüköztürk, vd., 2014). Kavram yanlışlarının tespitinde nicel yöntemler yetersiz kalmaktadır. Daha derinlemesine analiz için nitel özellikte açık uçlu sorulara ihtiyaç vardır (Kabapınar, 2003). “Hata Ve Kavram Yanlışları Teşhis Testinin” ikinci aşamasında soruya verdiği cevabın nedeni sorulmuştur. Testin üçüncü aşamasında verdiği cevap ve nedenden öğrencinin emin olup olmadığı istenmiştir. Kavram yanlışlarını tespit etmek amacıyla birbirleriyle bağlantılı olan üç aşamada verilen cevapların analizi yapılmıştır. Bu analiz nitel olarak yapılmıştır. Ayrıca daha detaylı veriler için uygulama yapıldıktan sonra, kavram yanlışısı belirlenen öğrencilerle görüşmeler yapılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2015-2016 eğitim öğretim yılında İzmir ilinde bulunan ilkokul ve ortaokullar içerisinde rastgele seçilen bir ilkokul ve ortaokulun A ve B şubelerindeki 4 ve 5. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada 52 öğrenci 4. sınıftan 48 öğrenci 5. sınıftandır. Çalışmaya toplam 100 öğrenci katılmıştır. Çalışmada kavram yanlışısı tespit edilen öğrenciler içerisinde rastgele seçilen on öğrenciyle görüşme gerçekleştirilmiştir.

2.3. Kavram Yanlışları ve Hata Teşhis Testinin Yapısı

Çalışmanın veri toplama aşaması için oluşturulan “Hata Ve Kavram Yanlışları Teşhis Testinde” yer alan soruların hazırlanmasında, ilgili alan yazın incelenmiş ve matematik eğitiminde uzman 3 eğitimcinin görüşleri de dikkate alınarak “üç aşamalı bir test” hazırlanmıştır. Birinci aşamada çoktan seçmeli sorular ikinci aşamada öğrencinin soruya verdiği cevabın nedeni ve üçüncü aşamada ise verdiği cevaptan emin olup olmadığı sorulmuştur. Bu testte 4.sınıf ondalık gösterim öğrenme alanındaki kazanımlar dikkate alınarak 28 soru hazırlanmıştır. Tablo 1 de kazanımlara ait soruların numaraları verilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı [MEB], 2015). Bu

testte ki soruların hangi kavram yanılgısını ölçebileceği Tablo 2’de belirtilmiştir. Tablo 2’deki kavram yanılgıları türleri, ilgili literatürün incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Ayrıca Tablo 2’de ki sorular Tablo 1’de bulunan 4 numaralı kazanımla eşleşmektedir. Kavram yanılgılarını tespit edebilmek için her kavram yanılgısı türü için bu teste iki soru mevcuttur. Tablo 1’deki 1,2 ve 3 numaralı kazanımlar için 1-14 arasında ki sorular bulunmaktadır. Bu sorular bu kazanımlara (1,2,3 numaralı kazanım) ait olabilecek kavram yanılgılarını ölçmek amacıyla hazırlanmıştır.

Tablo 1. Soruların 1-4 Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (2015) Müfredatındaki Kazanımlarla Eşleşmesi

Kazanımlar	Soru numaraları
1) Bir bütün 10 ve 100 eş parçaya bölündüğünde, ortaya çıkan kesrin birimlerinin ondalık gösterimle ifade edilebileceğini belirler.	1,2
2) Paydası 10 ve 100 olan bir kesri ondalık gösterim kullanarak yazar.	3,4,5,6,7
3) Ondalık gösterimlerin tam kısmını, kesir kısmını ve basamak adlarını belirler.	8,9,10,11,13,14
4) Ondalık gösterimi verilen iki sayıyı karşılaştırarak aralarındaki ilişkiyi büyük, küçük veya eşit sembolüyle gösterir	12,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28

Tablo 2. Ondalık Gösterim Konusundaki Kavram Yanılgılarını Ölçen Sorular

Kavram Yanılgıları	Sorular
1) Ondalık sayının göz ardı edilmesi düşüncesi (Decimal point ignored thinking)	15.16.
2) Pay odaklı düşünme (Numerator focussed thinking)	17.18.
3) Uzun dizge düşüncesi (String length thinking)	19.20.
4) Sütunun taşması düşüncesi (Column overflow thinking)	21.22.
5) Tersten düşünme (Reverse thinking)	23.24.

---

6) Payda odaklı düşünme (Denominator focussed thinking) 25.26.

---

7) İki taraflı düşünme (Reciprocal thinking) 27.28.

2.4. Veri Toplama Aracının Güvenirliği

Testin güvenirliliğinin analizi için KR-20 yöntemi kullanılmıştır. KR-20, doğru yanıtla 1 ve yanlış yanıtla 0 puan vermek suretiyle, iki kategorili puanlanabilen maddelerden oluşan testin güvenirliliğini hesaplamak için kullanılabilen bir yöntemdir (Atılğan vd., 2014). Testte, başlangıçta toplam 34 adet soru bulunmaktadır. Testin pilot uygulaması yapıp KR-20 analizi yapıldıktan sonra testten 6 adet sorunun çıkarılmasına gerek duyulmuştur. Sorular çıkarıldıktan sonra testin KR-20 değeri 0.75 olarak bulunmuştur.

2.5. Verilerin Analizi

Sorular üç aşamalı olduğu için her bir aşama ayrı ayrı değerlendirilip bir sonuca varılmıştır. İlk olarak öğrencinin soruyu doğru yanıtlayıp yanıtlanmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra öğrencinin işaretlediği şıkkı neden işaretlediği ile ilgili açıklama incelenmiştir. Son olarak öğrencinin verdiği cevaptan emin olup olmadığına bakılmıştır.

Tablo 2’ de verilen her bir kavram yanlışlığı türünü açığa çıkarabilmek için 2’şer adet soru sorulmuştur. Bu çalışmada öğrencide bir alanda var olan kavram yanlışlığı, aşağıdaki 3 koşulun sırasıyla sağlanmasıyla ortaya çıkarılmıştır.

- (i) Eğer öğrenci o kavram yanlışlığı ile ilgili var olan soruların tamamını (2 adet) yanlış yapmış,
- (ii) O kavram yanlışlığı alanında var olan iki sorunun hepsinin nedenini birbirine benzer ve tutarlı bir şekilde yanlış açıklamış,
- (iii) Verdiği cevaptan emin ise o zaman öğrencinin kavram yanlışlığına sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Öğrenci soruyu yanlış cevaplamış ama neden kısmında kısmen de olsa doğru bilgiler yazmış ve sorudan emin değilse ya da soruyu doğru cevaplamış ama nedeni yanlış açıklamışsa öğrenci soruyu hatalı cevaplamış sonucuna varılmıştır. Ayrıca testin ikinci aşamasında bulunan nedenleri, iki farklı kişi değerlendirip sınıflandırmıştır. Bu bölümde bu iki kişinin birbirleriyle ne kadar uyumlu olduğunun belirlenmesi için uyuşum yüzdesi formülü kullanılmıştır. Uyuşum yüzdesi diğer bir deyişle çalışmanın güvenilirlik hesaplaması Miles ve Huberman’na (1994) ait formülle ($P=(N_{ax} \times 100) / (N_a + N_d)$) yapılmıştır. Bu formül sonucunda değerlendirme yapan iki farklı kişinin uyuşum yüzdeleri %100 olarak bulunmuştur.

3. BULGULAR

Öğrencilerin hata ve kavram yanlışlığı teşhis testine verdiklerin cevapların analizi sonucunda öğrencilerde ondalık gösterim konusunda hata ve kavram yanlışlıkları

görülmüştür. Genel olarak 100 öğrencinin 63 (%63)'ünde en az bir kavram yanılgısı tespit edilmiştir. Tablo 3'de öğrencilerin kavram yanılgısı teşhis testinde 28 sorunun her birisi için yapılan hataların (her kavram yanılgısı aynı zamanda bir hatadır) yüzdesi verilmiştir.

Tablo 3. Hata ve Kavram Yanılgısı Teşhis Testine Göre Her Soru için Hata Oranları

Soru no	Hata oranı(%)	Soru no	Hata oranı(%)	Soru no	Hata oranı
1	85	11	84	21	63
2	78	12	87	22	55
3	67	13	47	23	40
4	70	14	42	24	30
5	71	15	47	25	38
6	66	16	40	26	36
7	43	17	63	27	58
8	81	18	53	28	60
9	74	19	37		
10	60	20	45		

Öğrencilerin en fazla hata yaptıkları sorular sırasıyla %87 ile 12, %85 ile 1 ve %84 ile 11. sorulardır. En az hata yaptıkları sorular ise sırasıyla % 37 ile 19, %36 ile 26 ve %30 ile 24. sorulardır. Tüm sorularda yapılan hatanın ortalaması %57,85 dir. Ondalık gösterim için hata ve kavram yanılgıları teşhis testinde öğrencilerde karşılaşılan kavram yanılgısı türüne öğrenci test numarası ve frekansı tablo 4 de sunulmuştur.

Tablo 4. Kavram Yanılgısı Türüne Göre Öğrenci Test Numarası ve Frekansı

Kavram yanılgısı türü	Soru sayısı	Kavram yanılgılarına sahip öğrenciler (test numarasına göre)	Kavram yanılgısı var olan öğrenci sayısı	Kavram yanılgısı var olan öğrenci yüzdesi
Ondalık sayının göz ardı edilmesi düşüncesi	2	11,15,18,19,21,26,27,33,41,44,59,73,79,86,88,90,100	17	%17
Pay odaklı düşünme	2	11,15,18,19,21,26,27,33,41,44,47,51,53,56,57,59,61,62,73,77,80,85,92	23	%23
Uzun dizge düşüncesi	2	15,18,43,44,50,55,56,57,58,59,65,68,69,88,95	15	%15
Sütunun taşması düşüncesi	2	7,11,18,31,34,36,37,44,50,55,56,57,59,60,62,63,65,67,69,71,82,85,89,92,97,99	26	%26
Tersten düşünme	2	11,18,43,49,51,62,64,67,68,93,99	11	%11
Payda odaklı düşünme	2	8,11,15,18,23,26,39,43,50,51,55,59,63,67,68,72,73,82,86,99	20	%20

İki taraflı düşünme	2	8,19,21,23,31,42,47,50,53,55, 59,66,68,72,76,77,79,82,87,92 ,94,96,100	23	%23
---------------------	---	--	----	-----

Bu kavram yanlışlarının tamamı ondalık gösterimin karşılaştırması ile ilgilidir. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu kavram yanlışlarını ortaya çıkarmak istediğimiz sorular (14 soru) kazanım 4'e göre hazırlanmıştır (tablo1 ve tablo 2). Çalışmada, tablo 1 de verilen 1.,2.,3. kazanıma ait soruların cevaplarının analizi sonucunda öğrencilerde bu alan ile hatalara rastlanmış fakat bu alanlarla ilgili kavram yanlışlarına rastlanmamıştır. Tablo 4 de her kavram yanlışlığı türü için bazı öğrencilerin cevapları aşağıda sunulmaktadır kavram yanlışlığının nasıl tespit edildiği açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.1. Kavram Yanlışlığı Kabul Edilen Durumlar

3.1.1. Ondalık Sayının Göz Ardı Edilmesi Düşüncesi

Çalışmaya katılan öğrencilerin %17 si bu türde bir kavram yanlışlığına sahiptirler. Bu öğrenciler ondalık sayının virgülünü ihmal ederek sayıyı bir doğal sayı olarak görüp, bu durumda hangisi büyükse onu büyük olarak seçerler. Bu duruma örnek bir öğrencinin kâğıdı aşağıda Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Ondalık Sayının Göz Ardı Edilmesi Düşüncesi

15) Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) 6,78 > 34,5   B) 1,4 > 1,8
C) 5,86 > 5,84   D) 1,36 > 1,48
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.
698 tam sayısı 345 tam sayısından büyük olduğu için.

Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?
Evet

16) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) 2,83 > 3,01   B) 3,54 > 2,86
C) 8,73 > 78,6   D) 1,41 > 2,14
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.
873 tam sayısı 786 tam sayısından büyük olduğu için.

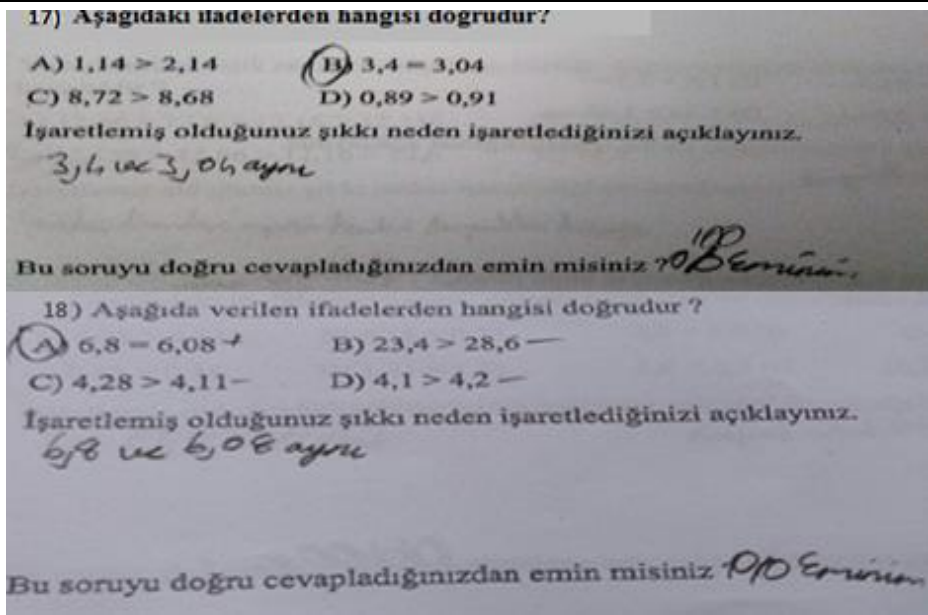
Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?
Evet

Şekil 1’de görüldüğü gibi bu öğrenci bu alanı ölçmek isteyen 15. Soruyu yanlış cevaplayarak kavram yanılgısı olan şıkkı işaretlemiş, bu kavram yanılgısı için tutarlı bir neden yazmış verdiği cevaptan emin olduğunu belirtmiştir. Aynı öğrenci bu alanı ölçmek isteyen şekil 1’de ki 16. soruya da 15. soruya verdiği cevaba benzer tutum izlemiştir. Bu kavram yanılgısını ölçmek isteyen iki soruyu da (15. ve 16. Sorular) verdiği cevapların tutarlı (benzer) olmasından dolayı bu öğrencide “ondalık sayının göz ardı edilmesi” türünde bir kavram yanılgısı olduğu söylenebilir. Bu öğrenci 6,78 ondalık sayısını 678 ve 34,5 ondalık sayısını 345 olarak düşünmüştür.

3.1.2. Pay Odaklı Düşünme

Bu türde kavram yanılgısına sahip 23 öğrenci mevcuttur. Bu öğrenciler verilen ondalık sayının sadece tam kısmına odaklanarak ondalık kısmı ihmal etmişlerdir. Bu şekilde kavram yanılgısına sahip olan bir öğrencinin bu yanılgıyı ölçmek isteyen iki soruya verdiği cevap aşağıda Şekil 2’deki gibidir.

Şekil 2. Pay Odaklı Düşünme

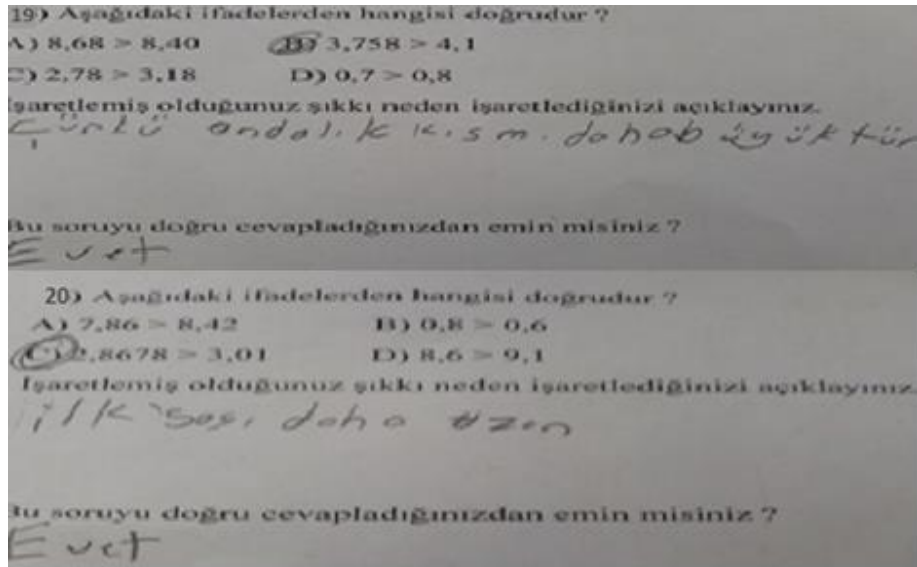
Şekil 2’de görüldüğü gibi bu öğrenci bu alanı ölçmek isteyen 17. Soruyu yanlış cevaplayarak kavram yanılgısı olan şıkkı işaretlemiş, bu kavram yanılgısı için tutarlı bir neden yazmış verdiği cevaptan emin olduğunu belirtmiştir. Aynı öğrenci bu alanı ölçmek isteyen şekil 2’de ki 18. soruya da 17. soruya verdiği cevaba benzer tutum izlemiştir. Bu kavram yanılgısını ölçmek isteyen iki soruyu da (17. ve 18. sorular) verdiği cevapların tutarlı (benzer) olmasından dolayı bu öğrencide “pay odaklı düşünme” türünde bir kavram yanılgısı olduğu söylenebilir. Bu kavram yanılgısının nedeni öğrencinin ondalık sayı kavramının farkında olmaması dolayısı ile iki sayı arasındaki “,” ün ne anlama geldiğini

bilmemesi ve virgülden sonraki basamakları ihmal etmesidir. Bu alanda öğretim esnasında virgülden sonra gelen sıfırın anlamının olmadığı söylenmesi fakat bu durum hangi durumlarda geçerli olacağı sınıfta tanımlanmaması öğrencileri böyle bir yanılgıya yönlendirmiş olabilir. Fakat bu yanılgının asıl nedeni öğrencilerle ondalık gösterim için yeterince parça-bütün etkinliklerinin yapılmamasıdır. Soyut kavram olan ondalık sayı kavramının somut aşamaya dönüştürülmemesidir.

3.1.3. Uzun Dizge Düşüncesi

Çalışmada bu şekilde kavram yanılgısı olan öğrenci oranı %23 dür. Bu yanılgıya sahip olan öğrenciler ondalık sayılardan ondalık kısmı daha uzun olan büyüktür görüşündedirler. Bu yanılgı türüne ait bir öğrencinin bu kavram yanılgısını ölçmeye çalışan soruya verdiği cevap aşağıdaki Şekil 3'teki gibidir.

Şekil 3. Uzun Dizge Düşüncesi

Öğrenciler Şekil 3'de ki 19. soruda 3,758 ondalık sayısının 4,1 ondalık sayısından daha uzun olduğunu düşünerek böyle bir sonuca varmışlardır. Buna benzer yanılgıyı bu alanı ölçmek isteyen 20. soruda da yapmışlardır. Bu yanılgıya sahip 10 öğrenci tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden birisi ile görüşme yapılmıştır. Bu görüşme aşağıda belirtilmiştir.

Görüşme 1:

Araştırmacı: 8,186 ondalık sayısı ile 8,9 ondalık sayılarının okunuşlarını söyleyebilir misin?

Öğrenci: Evet. İlki 8 tam binde 186. İkinci ise 8 tam onda 9

Araştırmacı: Bu sayılardan sence hangisi daha büyük?

Öğrenci: 8,186 ondalık sayısı.

Araştırmacı: Emin misin?

Öğrenci: Evet.

Araştırmacı: Neden bu şekilde düşündün?

Öğrenci: Çünkü binde 186, onda 9'dan daha büyüktür.

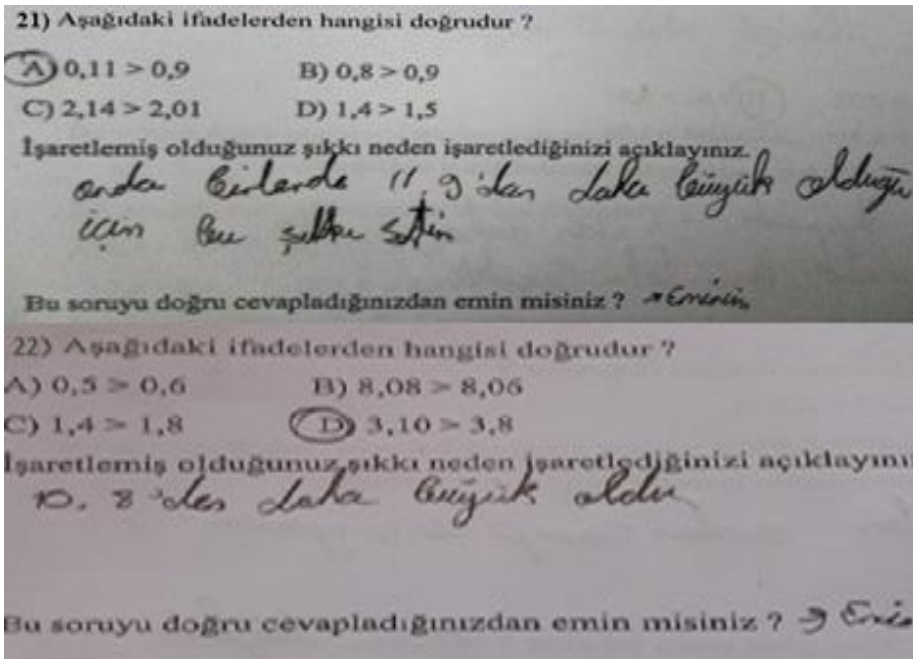
Öğrenci burada bin sayısı ile on sayısı arasında bir kıyaslama yapmıştır. Bu düşünce ile binde 186, onda 9'dan daha büyüktür şeklinde bir görüş belirtmiştir.

Bu görüşmede öğrenciye kavram yanılgısı ve hata teşhis testinde olmayan fakat uzun dizge kavram yanılgısını ölçmeye çalışan bir soru sorulmuştur. Bu öğrencinin verdiği cevaptan bu alanda kavram yanılgısına sahip olduğu bir daha onaylanmıştır.

3.1.4. Sütunun Taşması Düşüncesi

%26 oranda öğrenci bu yanılgıyı ölçmeye çalışan her iki soruya da (21 ve 22. sorular) benzer cevaplar vererek bu yanılgıya sahip olduklarını göstermişlerdir. Bu çalışmada en fazla oranda bu yanılgı türüne rastlanmıştır. Bu yanılgı türünde ondalık kısım büyük olan sayı daha büyüktür durumu söz konusudur. Bu yanılgıya sahip bir öğrencinin bu yanılgıyı ölçmek isteyen sorulara verdiği cevap Şekil 4'teki gibidir.

Şekil 4. Sütunun Taşması Düşüncesi

Bu kavram yanılgısına sahip öğrenciler bu soruda 0,11 ondalık sayısında ondalık kısımda bulunan 11'in 9'dan daha büyük olduğunu düşünerek bu karara varmışlardır. 22. soruda da benzer durum söz konusudur.

3.1.5. Tersten Düşünme

Bu çalışmada tersten düşünme kavram yanılığine öğrencilerin %11'i sahip olduğu görülmüştür. Tersten düşünme kavram yanılığı ondalık sayının tamsayıyı temsil ettiğini fakat tersten yazıldığını düşünürler. Bu duruma sahip öğrencilerden birisinin kâğıdı Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Tersten Düşünme

23) Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) $0,38 > 0,83$ B) $0,11 > 0,23$
C) $0,83 > 0,38$ D) $1,41 > 1,51$
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.
83 38'den büyük olduğu için.
Bu soruyu doğru cevapladığımızdan emin misiniz ?
Evet

24) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) $1,10 > 2,03$ B) $7,82 > 6,86$
C) $8,23 > 8,41$ D) $2,84 > 3,08$
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.
328 148'den büyük olduğu için.
Bu soruyu doğru cevapladığımızdan emin misiniz ?
Evet

Öğrenciler şekil 5'de ki 23. soruda, sayıları tersten düşünmüşlerdir. 0,38 sayısını 0,83 ve 8,23 sayısını ise 32,8 olarak düşünüp bu sonuca varmışlardır. Bu öğrenciler benzer alanı ölçmeye çalışılan şekil 5'de ki 24. soruya da bu yapıda bir cevap yazmışlardır.

3.1.6. Payda Odaklı Düşünme

Virgülden sonraki ondalık kısım için ondalar yüzdelerden, yüzdeler bindelerden büyük gibi bir yanılığa sahiptirler. Örneğin 1,12 sayısı 1,895 den daha büyüktür. Yüzde 12'yi binde 895 den daha büyük görürler. Çünkü bir sayının yüze bölümünden ortaya çıkan sonuç, bine bölümünden ortaya çıkan sonuçtan her zaman daha büyüktür düşüncesi ile hareket etmektedirler. Bu yanılığa sahip bir öğrencinin kâğıdı Şekil 6'daki gibidir.

Şekil 6. Payda Odaklı Düşünme

25) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) $6,31 > 6,54$ B) $5,67 > 5,845$
C) $2,14 > 2,04$ D) $8,32 > 8,41$
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.

$\frac{5}{67} > \frac{5}{845}$

Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?
Eminim

26) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) $7,80 > 7,842$ B) $8,68 > 8,66$
C) $5,41 > 5,86$ D) $3,86 > 3,89$
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.

$\frac{7}{80} > \frac{7}{842}$

Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?
Eminim

Şekil 6'da 26. soruda 7'nin 80'e bölümünden ortaya çıkan sonucun, 7'nin 842'ye bölümünden ortaya çıkan sonuçtan daha büyük olduğunu düşünerek böyle bir sonuca varmıştır. Bu yanılgıya sahip öğrenciler bu yanılgı türünü ölçmek isteyen 25. soruya da 26. soruya verdiği cevaba benzer cevap vermiştir. Bu yanılgı türü çalışmaya katılan öğrencilerin %20'sinde görülmüştür.

3.1.7. İki Taraflı Düşünme

Çalışmaya katılan öğrencilerin %23 ünde bu tarzda bir kavram yanılgısına rastlanmıştır. Bu yanılgı ondalık sayının bir rasyonel sayıya benzetilmesidir. Aşağıda Şekil 7'de bu yanılgıya sahip bir öğrencinin cevabı yanıtılmıştır.

Şekil 7. İki Taraflı Düşünme

27) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?

(A) $0,3 > 0,4$ B) $6,80 > 7,80$
C) $7,84 > 7,8$ D) $2,40 > 3,40$

İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.

$\frac{1}{3} > \frac{1}{4}$ olduğu için

Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?

Evet

28) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?

(A) $0,8 > 0,9$ B) $3,82 > 3,8$
C) $7,6 > 8,6$ D) $2,8 > 3,8$

İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.

$\frac{1}{8} > \frac{1}{9}$ olduğu için

Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?

Evet

Şekil 7’de 27. soruda 0,3 ondalık sayısını $\frac{1}{3}$ kesri, 0,4 ondalık sayısını $\frac{1}{4}$ kesri olarak düşünmüşlerdir. Bunun sonucunda da 0,3’ün 0,4’den büyük olduğu sonucuna varmışlardır. Bu yanılıya sahip öğrenciler 28. soruya da benzer cevaplar vermişlerdir.

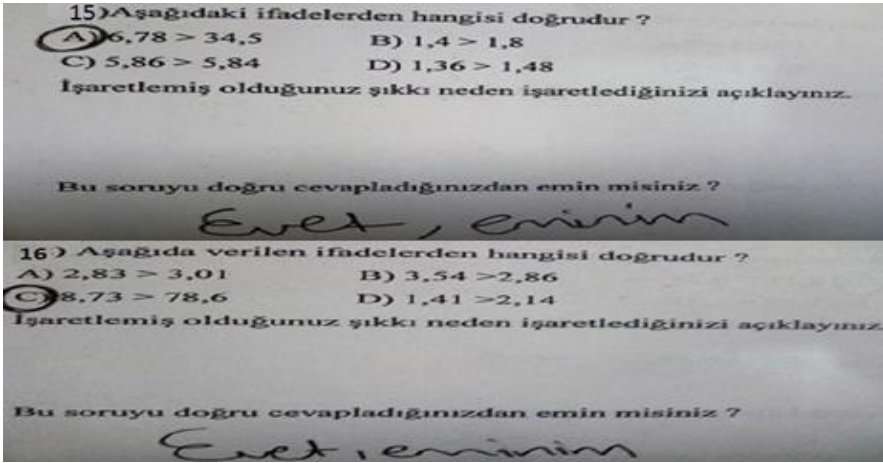
Araştırmada bu kısma kadar kavram yanılığı tespit edilen öğrencilere ve bu öğrencilerin verdikleri cevaplara değinilmiştir. Bu bölümde ise kavram yanılığı tespit edilemeyen öğrencilerin verdikleri cevaplara yer verilecektir. Bu sayede neden bu öğrencilerin, kavram yanılığına sahip öğrenci kategorisine dâhil edilmediği açıklanmış olacaktır.

3.2. Kavram Yanılığı Kabul Edilemeyen Durumlar

Bu çalışmada kavram yanılığı teşhislerinin daha iyi anlaşılması için kavram yanılığına yakın fakat kavram yanılığı kabul edilemeyecek durumlarda analiz edilmiştir. Bu durumlar aşağıda sunulmaya çalışılmıştır.

3.2.1. Durum 1

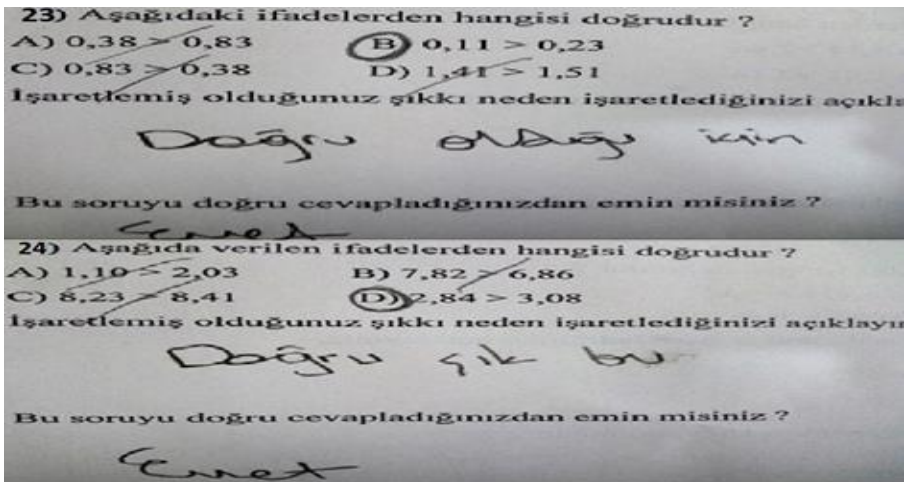
Şekil 8. Kavram Yanılgısı Kabul Edilemeyen Durum 1

Öğrenci Şekil 8'de 15 ve 16. sorularda kavram yanılgısına müsait olan şıkkı işaretlemiştir ve soruyu doğru cevapladığından emindir. Ancak bu durumda olan bir öğrenci kavram yanılgısı grubuna dâhil edilmemiştir. Çünkü öğrenci, soruların neden kısımlarını boş bırakmıştır. Soruların neden kısımlarında da bu yanılgıları destekler nitelikte bilgiler verseydi o zaman bu durum kavram yanılgısı kategorisine dâhil edilebilirdi.

3.2.2. Durum 2

Şekil 9. Kavram Yanılgısı Kabul Edilemeyen Durum 2

Öğrenci Şekil 9'da 23. ve 24. sorularda yanlış olan şıkları işaretlemiştir ancak kavram yanlışlığına müsait olan şıkları işaretlememiştir. Ayrıca geçersiz bir neden de vardır. 23. soruda kavram yanlışlığına müsait olan şık a şıkkı, 24. Soruda ise kavram yanlışlığına müsait olan şık c şıkkıdır. Öğrenci kavram yanlışlığına müsait olan şıkları işaretlemediği ve geçerli bir neden sunamadığı için bu durum hata olarak değerlendirilmiştir.

3.2.3. Durum 3

Şekil 10. Kavram Yanılgısı Kabul Edilemeyen Durum 3

25) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) $6,31 > 6,54$ B) $5,67 > 5,845$
C) $2,14 > 2,04$ D) $8,32 > 8,41$
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.
Ondalık sayının kesir kesme
digerinden büyük olduğu için
Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?
Evet, emirim

26) Aşağıda verilen ifadelerden hangisi doğrudur ?
A) $7,80 > 7,842$ B) $8,68 > 8,66$
C) $5,41 > 5,86$ D) $3,86 > 3,89$
İşaretlemiş olduğunuz şıkkı neden işaretlediğinizi açıklayınız.
Ondalık sayının kesir kesme
digerinden büyük olduğu için
Bu soruyu doğru cevapladığınızdan emin misiniz ?
Evet, emirim

Öğrenci Şekil 10'da 25. soruda doğru olan şıkkı işaretlemiş bir neden yazmıştır. Yazılan neden tam olarak doğru değildir. Ayrıca soruyu doğru cevapladığından emindir. 26. soruda öğrenci yanlış şıkkı işaretlemiş bir önceki sorudaki nedeni aynen yazmıştır. Ayrıca soruyu doğru cevapladığından emindir. Bu öğrencinin kavram yanlışlığına sahip olduğu veya olmadığı yönünde bir görüş ortaya koymanın mümkün olmayacağı düşünülmektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Matematik eğitimi alanında yapılan çalışmalarda kavram yanlışlığını tespit etmek için genelde açık uçlu test, çoktan seçmeli test ve doğru-yanlış soruları tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir (Baralos, 2002). Literatürde, öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlıklarını belirlemek için kullanılan bu testlerin nasıl olması gerektiği tartışılan

bir konudur. Gerek ilköğretim gerekse ortaöğretim kademesindeki çalışmalar incelendiğinde kavram yanılgılarını belirlemek için uygulanan testlerin büyük bir bölümünün tek aşamalı olduğu görülmektedir. Kavram yanılgılarının bu tarz testlerle tespit edilmesinin oldukça zor olduğu söylenebilir. Çünkü tek aşamalı testlerde öğrenci yaptığı hatanın nedenini açıklaması ve emin olup olmadığını belirtmesi aşamaları yoktur. Sadece soruya verilen yanlış cevapla kavram hatası tespiti yapmak mümkün değildir. Araştırmacılar, buna çözüm olarak çift soru uygulaması testleri önermektedirler (Eryılmaz ve Sürmeli, 2002). Yapılan araştırmalarda sınırlı sayıda çalışmanın bu koşulu gerçekleştirdiği görülmektedir. Çift soru uygulaması sayesinde, verilen yanlış cevapların rastlantısal mı yoksa kavram yanılgısı kaynaklı mı olduğunun tespit edilmesi daha güvenilir bir şekilde sağlanmaktadır. Ancak bu yöntem de temelde kavram yanılgılarının nedenlerinin belirlenmesi noktasında eksik kalabilir. Bu sebeple “neden” sorusunun yöneltmesi yanlış algılamaların tespit edilmesi bakımından önemlidir. Çünkü kavram yanılgısının varlığından söz edilebilmesi için önemli olan, bireyin verdiği cevabının doğru olduğuna inanması ve bireyin cevabını (yanlışını) tekrar etmesi veya savunmasıdır. Bu nedenle çift soru sorulmadan veya neden sorusu sorulmadan ortaya konulan çalışmalar yetersiz çalışmalar olarak değerlendirilebilir (Eryılmaz ve Sürmeli, 2002).

Üç aşamalı testlerin ise kavram yanılgılarını belirlemede daha verimli sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir. Üç aşamalı testlerde, öğrenciye işaretlediği şıkkı neden işaretlediği sorusu sorulmaktadır. Ayrıca verdiği cevaptan emin olup olmadığı sorusu da üçüncü aşamada yer almaktadır. Bu sayede öğrencinin verdiği cevapların ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi sağlanmış olacaktır. Bu araştırma için geliştirilen testin hem çift soru, hem de üç aşama kriterlerini sağlaması, araştırma sonuçlarının doğruluğu bakımından değerli bulunmaktadır.

Yapılan bu çalışmada, 4. ve 5. sınıf öğrencilerin de ondalık gösterim konusunda kavram yanılgıları tespit edilmiştir. Öğrencilerin genel olarak %63'ünde en az bir tane olmak üzere kavram yanılgıları tespit edilmiştir.

Çalışma sonucunda öğrencilerin ondalık sayının göz ardı edilmesi, pay odaklı düşünme, ters düşünme, uzun dizge düşüncesi, payda odaklı düşünme, sütunun taşması düşüncesi ve iki taraflı düşünme şeklinde literatür de bulunan 7 farklı kavram yanılgısı türüne sahip oldukları görülmektedir. Bu da öğrencilerin ondalık gösterim ile ilgili kavramsal öğrenmelerinin istenilen düzeyde olmadığını bir göstergesidir.

Bu çalışma sonucunda öğrencilerin, ondalık sayılarda “uzun dizge düşüncesi”(%15) kavram yanılgısı türüne sahip oldukları görülmüştür. Bu durum öğrencilerin doğal sayılarda basamak sayısı fazla olan sayı büyüktür düşüncelerini, ondalık kısmı uzun olan büyüktür düşüncesine genellemelerinden ortaya çıktığı düşünülmektedir. Literatürde bu kavram yanılgısına ait bulgular Sackur-Grisvard ve Leonard (1985), Neshet ve Peled (1986), Resnick vd. (1986), Stacey ve Steinle (1998) tarafından da elde edilmiştir.

Tespit edilen bir başka kavram yanılgısı türü “pay odaklı düşünme” kavram yanılgısıdır. Öğrencilerin %23'ünde bu kavram yanılgısı türü tespit edilmiştir. Öğrenciler, ondalık sayılar virgülden sonra gelen sıfırın bir değerinin olmadığı düşüncesiyle hareket etmektedirler. Bu çok ciddi bir kavram yanılgısına ortam oluşturmaktadır. Matematik derslerinde öğretmenlerin ondalık gösterim konusunu anlatırken sıkça kullandığı

ifadelerden birisi “ondalık sayılarda virgülden sonra gelen sıfırın bir değeri yoktur” cümlesidir. Bu cümle, son derece yanlış bir cümledir. Sorularda da görüldüğü gibi ondalık sayılarda virgülden sonra gelen sıfırın değerinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu tarz bilimsel geçerliliği olmayan anlatımlardan uzak durulması gerekmektedir. Konunun anlatımında örnekler, bilimsel gerçekliğe uygun, doğru ve net bir şekilde ifade edilmelidir. Bu sayede bu tarz kavram yanlışlarının önüne geçilebilir. Ayrıca Gür ve Seyhan (2004)’da çalışmalarında, öğrencilerin ondalık sayılarda “sıfırı bir basamak değeri olarak görmeme” ve “sıfırın bir anlamı olmadığını düşünme” şeklinde bir kavram yanlışlığı türünü tespit ettikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %26’sında “sütunun taşması düşüncesi” kavram yanlışlığı türü tespit edilmiştir. Öğrencilerde bu kavram yanlışlığı türünde ortaya çıkan sonuçlar, “uzun dizge düşüncesi” kavram yanlışlığı türünde ortaya çıkan sonuçlarla benzerlik görülmektedir. Öğrenciler ondalık sayılarda tam kısım eşit ise, kesir kısmında daha büyük bir sayı veya daha uzun bir sayı gördükleri zaman yanlış bir karşılaştırma yapmaktadırlar. Gür ve Seyhan (2004)’da çalışmasında, öğrencilerin çok basamaklı ondalık sayıların daha büyük olduğunu düşündükleri yönünde bir kavram yanlışlığı türü tespit etmişlerdir. Bu durum, bu kavram yanlışlığı türü ile ilgili ortaya konulan sonuçları destekler niteliktedir.

Öğrencilerin %11’inde “tersten düşünme” kavram yanlışlığı türü tespit edilmiştir. Öğrenciler ondalık sayıların tam kısmı ile kesir kısmı ile ilgi yanlış bir bilgi edinmişlerse böyle bir kavram yanlışlığının oluşma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Öğrenci virgülden sonraki kısmı tam kısım olarak düşünebilir. Bu şekilde bir düşünce yaklaşımıyla hareket ederse ondalık sayıları tersten düşünerek karşılaştırabilir. Sorulardan birinde 8,23 ile 8,41 ondalık sayılarının karşılaştırılması istenmiştir. Öğrenci tam kısmı virgülden sonra düşünerek hareket ederse ondalık sayıları 32,8 ve 14,8 olarak görür ve yanlış bir karşılaştırma yaparak 8,23 ondalık sayısını daha büyük olarak ifade eder. Bell ve Baki (1997) ve Sulak vd. (1999) tarafında gerçekleştirilen çalışmalarda öğrencilerin ondalık sayıların basamak değerlerini anlamaması yönünde bir kavram yanlışlığı türü tespit ettikleri görülmektedir. Bu çalışmada, bu kavram yanlışlığı türü ile ilgili ortaya konulan sonuçlarla benzer doğrultuda sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %20’sinde “payda odaklı düşünme” kavram yanlışlığı türü tespit edilmiştir. Öğrenciler bu kavram yanlışlığı türünde ondalık sayıları, kesirli bir sayı olarak düşünmüşlerdir. Buradan hareketle öğrenciler kesirli sayılarda olan bir özelliği ondalık sayılara genellemiş oldukları söylenebilir. 7,80 ondalık sayısı ile 7,842 ondalık sayısının karşılaştırılması istendiğinde öğrenciler bu sayıları 7/80 ve 7/842 olarak düşünüp, 7,80 ondalık sayısının daha büyük olduğu yönünde bir görüş ortaya koymuşlardır. Öğrencilerin bu şekilde düşünmeleri, onlarda kesirli sayı ile ondalık sayı farkının iyi anlaşılmadığının bir sonucu olarak düşünülebilir. Gür ve Seyhan (2004) yaptıkları çalışmalarında, öğrencilerin kesirlerle ondalık sayılar arasındaki ilişkiyi ve farkı kavrayamama gibi bir kavram yanlışlığına sahip oldukları sonucuna varmışlardır. Sulak vd. (1999) yaptıkları çalışmada öğrencilerin ondalık sayıların kesir şeklinde yazılması gibi bir kavram yanlışlığı tespit etmişlerdir.

Araştırma sonucunda tespit edilen başka bir kavram yanlışlığı türü “iki taraflı düşünmedir.” Öğrencilerin %23’ünde bu kavram yanlışlığı tespit edilmiştir. Bu kavram

yanılgısı türü ile ilgili ortaya konulan sonuçlar “payda odaklı düşünme” kavram yanılgısı türü ile ilgi ortaya konulan sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin kesirli sayı ile ondalık sayı kavramları arasındaki farkı iyi kavramamış olması böyle bir kavram yanılgısının oluşmasına neden olmuş olabilir. Bell ve Baki (1997) gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin kesirler ve ondalık sayılar arasında ilişki kurdukları ve ondalık sayıları kesirlere benzettikleri yönünde bir kavram yanılgısı türü tespit etmişlerdir. Bu da bu kavram yanılgısı türü ile ilgili ulaşılan sonuçları destekler niteliktedir.

Literatürde ondalık sayılar konusunda sıkça karşılaşılan kavram yanılgılarından biri de “ondalık sayının göz ardı edilmesi” kavram yanılgısıdır (Sackur-Grisvard ve Leonard, 1985; Neshet ve Peled, 1986; Resnick vd. 1986; Stacey ve Steinle, 1998). Bu çalışmada bu türde kavram yanılgısına (% 17) sahip öğrenciler tespit edilmiştir. Bu kavram yanılgısına sahip öğrencilerden bazıları ondalık sayıları tam sayılar gibi düşünerek, tam sayılarda geçerli bir özelliği ondalık sayılar kümesine genelleyerek bu türden bir kavram yanılgısına düşmektedirler. Bu kavram yanılgısına sahip öğrenciler ondalık sayıları tam sayı olarak görmektedirler ve bu şekilde ondalık sayıları karşılaştırmaktadırlar.

Tablo 1’deki 1,2 ve 3. kazanımlara ait sorular (1-14 arasındaki sorular) 14 soru sorulmuştur. Bu kazanımlara ait kavram yanılgıları çalışmaya katılan öğrencilerde tespit edilmemiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda farklı kavram yanılgısı türlerinin tespit edilmesine yönelik soruların sorulması literatüre katkı sağlaması açısından önemli bir konu olarak görülmektedir.

Öneriler;

- (i) Yapılan sınavlarda kavram yanılgısına sahip öğrenciler tespit edilmişse bu öğrencilere yönelik özel çalışmalar yapılması ve gerekirse o konuların öğretiminin tekrarı gerçekleştirilebilir.
- (ii) Yeni bir kavramın öğretimim gerçekleştirilirken genelde yapılan hatalara dikkat çekecek örneklere de yer verilmelidir. Öğrencilerin doğru ve yanlış arasındaki farkı görmeleri bu açıdan önemlidir.
- (iii) Öğretim yapılırken verilen işlemsel bilgiler yanında kavramsal bilgilerinde verilmesi kavramların doğru bir şekilde öğrenilmesi bakımından önemlidir.
- (iv) Kavram yanılgıları çoktan seçmeli bir ölçme aracıyla tespit edilmek isteniyorsa şıklardan birinin kavram yanılgısına müsait olması, sonuçların doğruluğu açısından önemli görülmektedir.
- (v) Kavram yanılgılarının tespit edilmesinde üç aşamalı testlerin kullanılması daha doğru sonuçlar için uygun olabilir.

KAYNAKÇA

- Atılgan, H., Kan, A., & Doğan, N. (2014). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baki, A., & Aydın Güç, F. (2014). Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Devirli Ondalık Gösterimle İlgili Kavram Yanılgıları. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 5(2), 176-206.
- Baralos, G. (2002). Concept Mapping as Evaluation Tool in Mathematics. *2nd International Conference on the Teaching of Mathematics*. University of Crete, Greece.
- Bell, A., & Baki, A. (1997). Ortaöğretim Matematik Öğretimi, YÖK/MEB İşbirliği Projesi, Ankara.
- Bingölbalı, E., & Özmantar, M. (2014). *Matematiksel Zorluklar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çaycı, B. (2007). Kavram Değiştirme Metinlerinin Kavram Öğrenimi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 187-102.
- Doyuran G. (2014). *Ortaokul Öğrencilerinin Temel Geometri Konularında Sahip Oldukları Kavram Yanılgıları*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Eryılmaz, A., & Sürmeli, E. (2002). Üç-aşamalı Sorularla Öğrencilerin Isı ve Sıcaklık Konularındaki Kavram Yanılgılarının Ölçülmesi. *V. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi*, 481-486.
- Gagne, R. M. (1971). *The Conditions of Learning*. New York. Holt, Rienhard And Winston.
- Gelici, Ö. (2012). 8. sınıf öğrencilerinin kareköklü sayılar konusundaki kavram yanılgıları ve ortak hataları. *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*. Niğde.
- Gür, H., & Seyhan, G. (2004). İlköğretim 7 ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Sayılar Konusundaki Hataları ve Kavram Yanılgıları. (Erişim: 21.03.2015), <http://www.matematiksb.com/matematik-ogretimi/7-ve-8-siniftaki-ogrencilerin-ondalik-kesir-kavramindaki-yanilgilari>
- Kabapınar, F. (2003). Kavram yanılgılarını ölçmede kullanılacak bir ölçeğin bilgi Kavrama Düzeyini Ölçmeyi Amaçlayan bir ölçekten Farklılıkları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 35, 398-417.
- Kenan, O., & Özmen, H., (2014). Maddenin Tanecikli Yapısına Yönelik İki Aşamalı Çoktan Seçmeli Bir Testin Geliştirilmesi ve Uygulanması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. *Journal of Research in Education and Teaching*. 3(3). 371-38.

- Malatyalı, E., & Yılmaz, K. (2010). Yapılandırmacı Öğrenme Sürecinde Kavramlar ve Önemi: Kavramların Pedagojik Açından İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 320-332.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. (Second Edition). California: Sage Publications, Inc.
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2015). İlkokul Matematik Dersi (1,2,3,4. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara.
- Mumcu, H. (2015). 6-8. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Kesirlerle İlgili Sahip Oldukları Kavram Yanılgıları ve Nedenleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 294-338.
- Nesher, P., & Peled, I. (1986). Shifts in reasoning: The Case of Extending Number Concepts. *Educational Studies In Mathematics*, 17, 67-79.
- Pesen, C. (2007) Öğrencilerin Kesirlerle İlgili Kavram Yanılgıları. *Eğitim ve Bilim*, 23(143), 79-88.
- Resnick, L. B., Nesher, P., Leonard, F., Magone, M., Omanson, S., & Peled, I. (1989). Conceptual bases of arithmetic errors: The case of decimal fractions. *Journal for Research in Mathematics Education*, 20(1), 8-27.
- Sackur-Grisvard, C., & Leonard, F. (1985). Intermediate cognitive organization in the process of learning a mathematical concept: *The order of positive decimal numbers*. *Cognition and Instruction*, 2, 157-174.
- Stacey, K., & Steinle, V. (1998). Refining the Classification of Students' Interpretations of Decimal Notation. *Hiroshima Journal of Mathematics Education*, 6, 1-21.
- Sulak, H., Ardahan, H., & Avcıoğlu, A. (1999). Sayıların Öğretiminde Yanılgıların Teşhisi ve Alınması Gereken Tedbirler, Selçuk Üniversitesi. Araştırma Vakfı Projesi, Konya.
- Taşlıdere, E., Korur, F., & Eryılmaz, A.(2012). Kavram yanılgılarının üç-aşamalı sorularla farklı bir şekilde değerlendirilmesi. *X.Ulusal Fen Bilimleri Kongresi*. Niğde Üniversitesi.
- Tunç, T., Akçam, K. H., & Dökme, İ. (2011). Üç Aşamalı Sorularla Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bazı Temel Fen Kavramları Hakkında Sahip Oldukları Kavram Yanılgıları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 817-842.
- Ülgen, G. (2001). *Kavram Geliştirme*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yağbasan, R., & Gülççek, Ç.(2003). Fen Öğretiminde Kavram Yanılgılarının Karakteristiklerinin Tanımlanması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(13), 102-120.
- Yenilmez, K., & Yaşa, E. (2008). İlköğretim Öğrencilerinin Geometrideki Kavram Yanılgıları. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 461-483.

Yılmaz, Z., & Yenilmez, K. (2007). İlköğretim 7.ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Ondalık Sayılar Konusundaki Kavram Yanılgıları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(1), 269-290.

Sahiplik Yapısının Sermaye Yapısı Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama ^a

İlhan EGE ^{1,b}, Tuğba NUR TOPALOĞLU ²

¹ Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Mersin-Türkiye

² Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Mersin-Türkiye

Başvuru tarihi: 15 Ocak 2017

Düzeltilme tarihi: 12 Mart 2017

Kabul tarihi: 25 Mart 2017

Öz

Sahiplik yapısının şahsi eşya sahipliği, taşınmaz sahipliği ve sermaye sahipliği gibi türlere ayrılmasının yanı sıra hissedarların niteliksel özelliklerini, yönetimle olan ilişkisini ve şirketin kontrolüne hâkim olup olmadıklarını da ifade etmektedir. Bu açıdan sahiplik yapısı, şirketlerin sermaye yapısı kararları üzerinde etkili olabilmektedir. Çalışmada, sahiplik yapısının sermaye yapısı kararları üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde 2009-2015 döneminde faaliyet gösteren şirketlerin verileri, panel regresyon analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizde sermaye yapısı, finansal kaldıraç oranı ile temsil edilirken; sahiplik yapısı ise birinci en büyük ortağın sermaye payı, ikinci en büyük ortağın sermaye payı, üçüncü en büyük ortağın sermaye payı, yabancı ortağın sermaye payı, kurumsal ortağın sermaye payı ve halka açıklık oranı ile temsil edilmiştir. Analiz sonucunda sahiplik yapısı değişkenleri ile sermaye yapısı kararları arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla şirketlerin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı kararları arasındaki ilişkinin, sermaye yoğunlaşmasına ve sermaye sahipliği türüne bağlı olmadan gerçekleştiği söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sahiplik Yapısı, Sermaye Yapısı, Kurumsal Yönetim, Borsa İstanbul

^a Bu çalışma, 2016 yılında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "*Sahiplik Yapısının Sermaye Yapısı ve Kâr Payı Dağıtım Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul 30 Endeksi'ndeki Firmalar Üzerine Bir Uygulama*" adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çiftlikköy Kampüsü, 33342, Yenişehir/Mersin/Türkiye.
e-posta: ilhanege2005@hotmail.com

The Impact of Ownership Structure on Capital Structure Decisions: An Application in Istanbul Stock Exchange

Abstract

Ownership structure is separated into types, such as personal belongings ownership, real property ownership and capital ownership and it also represents the qualitative characteristics of the shareholders, their relationship with management and whether they are dominant in the control of the company. In this respect, ownership structure may be effective on the capital structure decisions of the companies. In the study, it is tried to reveal the impact of ownership structure on capital structure decisions. In this regard, the data of companies, which showed continuous operation in Istanbul Stock Exchange 30 Index in the period between 2009 and 2015 was analyzed with panel regression analysis method. In the analysis, capital structure was represented as financial leverage rate whereas ownership structure was represented as the capital share of the first largest shareholder, capital share of the second largest shareholder, capital share of the third largest shareholder, capital share of the foreign shareholder, capital share of the corporate shareholder and free float rate. In the result of analysis, no statistically significant relationship was determined between ownership structure variables and capital structure decisions. Therefore, it can be said that the relationship between ownership structure and capital structure decisions of the companies is realized without depending on the concentration of capital and capital ownership type.

Keywords

Ownership Structure, Capital Structure, Corporate Governance, Istanbul Stock Exchange

1. GİRİŞ

Sahiplik yapısı, özsermayenin ortaklara oransal dağılımını, hissedarların niteliksel özelliklerini, yönetimle olan ilişkisini ve şirketin kontrolüne hâkim olup olmadıklarını ifade etmektedir. Sahiplik yapısı; aile işletmeleri, geniş tabanlı katılımcıların ve kurumsal yatırımcıların olduğu ortaklık yapısı, kamu sahipliği, yabancı yatırımcı sahipliği ve işçi sahipliği gibi sahiplik türlerinden oluşmaktadır. Şirketlerin sahiplik yapısı, hissedar yapısı ve sayısı esas alınarak belirlenmektedir. Sahiplik yapısı, diğer bir ifadeyle ortak sayısı her şirket için farklı olabilmektedir. Şirketlerde ortak sayısının fazla olması, finansal piyasalarda istenilen bir durum olmakta ve sahipliğin tabana yayıldığı anlamına gelmektedir. Geniş anlamda ortaklık yapısı hissedarların yönetimle ilişkisi ve hissedarların yönetim kontrolünü elinde bulundurup bulundurmaması olarak algılanabilir. Bu durumda sahiplik ve kontrol tek bir kişinin elinde olabileceği gibi sahiplik ve kontrolün ayrıştığı şirketler de bulunmaktadır.

Sahiplik ve kontrolün ayrı olduğu şirketlerde temsilci ile temsil edilen arasındaki ilişki farklı iken, tek bir kişinin elinde olan şirketlerde daha karmaşık ilişkiler söz konusudur.

Bu durum da temsil maliyetlerini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kontrole bağlı temsil problemleri, şirket sahipleri ve yöneticiler arasında olabileceği gibi, hâkim hissedar ile azınlık hissedar grubu arasında da görülebilmektedir.

Şirket yöneticilerinin ve sahiplerinin beklentileri farklı olduğu için şirket içerisinde alınan kararlarda farklılık gösterebilmektedir. Alınan bu kararlardan ilki, sermaye yapısı kararlarıdır ve şirket varlıklarının finansmanında hangi kaynakların kullanılacağına ilişkin verilen kararları ifade etmektedir. Şirket yöneticileri şirketin faaliyetlerini sürdürebilmesi için ihtiyaç duyulan varlıkların finansmanını sağlarken, alacakları finansman kararlarıyla bilançonun kaynak kısmını oluşturmaktadır.

Çalışmada, Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin sahiplik yapılarının, sermaye yapısı kararlarına olan etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle konuya ilişkin literatürdeki çalışmalara yer verilmiştir. Sonrasında ise konu kapsamında gerçekleştirilen ampirik uygulamaya değinilmiştir. Son olarak ise analiz sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilip yorumlanmıştır. Çalışma, Türkiye'nin en büyük 30 firmasının incelenmesi ve kullanılan sahiplik yapısı değişkenlerinin kapsamı açısından literatüre katkı sağlamaktadır ve özgünlük sunmaktadır.

2. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR

Sahiplik yapısı ile sermaye yapısı arasındaki ilişki üzerine yapılan birçok çalışma söz konusudur. Bu çalışmalar kronolojik sıralama esas alınarak aşağıda açıklanmaktadır.

Kim ve Sorenson (1986), ABD'deki endüstri işletmelerini kapsayan çalışmalarında, yönetici sahipliği türünün çok görüldüğü işletmelerin diğer işletmelere göre daha yüksek borçlanma oranlarına sahip olduğunu söylemişlerdir. Ortaya çıkan bu sonucu iki sebebe bağlamışlar ve bu nedenlerden ilkinin işletmenin kontrol edilmesi olarak göstermişler ve yönetici sahipliğinin bulunduğu işletmelerde yapısının sulanmasının önüne geçebilmek amacıyla, yeni ortak edinilmesine sıcak bakılmayacağı, bunun da borçla finansmanı artıracakını öne sürmüşlerdir. İkinci neden olarak ise yöneticiler kendileri de zarar görmemek için işletmenin yaptığı sözleşmelere tam olarak uyacağı ve durumda işletmenin daha kolay borçlanma ihtimaline sahip olacağını belirtmişlerdir.

Barton, Hill ve Sundaram (1989), tarafından yapılan çalışmada sermaye yapısının paydaşlar teorisi kapsamında nasıl etkilendiği incelenmiştir. Araştırmada karlılık, işletmenin büyüklüğü, satışların büyümesi, stoklar ile maddi duran varlıkların toplamının toplam varlıklara bölünmesi ile hesaplanan varlıkların yapısı, faaliyet karının değişkenliği ile hesaplanan işletmenin riski vergi etkisi ve paydaşların etkisi bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Paydaşların etkisi ise araştırma geliştirme giderlerinin toplam satışlara olan oranı ile ölçülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, şirketlerin paydaşlarının özelliği ile finansman kararları arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır ve sermaye yapısı paydaşların aldığı kararlardan doğrudan etkilenmektedir.

Agrawal ve Nagarajan (1990), ABD'deki işletmeler üzerinde yaptıkları çalışmada, aile şirketlerinde aile ilişkilerinin yoğun olmasından dolayı aileden kişiler üst yönetimde yer almaktadır. Bu durum ise yönetici sahiplik yapısının işletmelerde daha fazla görülmesine

sebeptir. Bu çalışmaya göre oy haklarının kontrolü ile yöneticiler arasındaki ailesel ilişki, kaldıraç oranını azaltıcı etki yapmaktadır.

Bathala, Moon ve Rao (1994), çalışmaların da kurumsal sahipliğin, borç kullanımı ve yönetici sahiplik üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışma kapsamında iki model kurulmuştur. Birinci modelde bağımlı değişken olarak kaldıraç oranı alınmış olup bağımsız değişkenler olarak ise kazanç volatilitesi, varlık büyümesi, kurumsal sahiplik ve yönetsel sahiplik büyümesi, maddi olmayan varlıklara yönelik masraflar ve vergi kalkanı alınmıştır. İkinci modelde ise bağımlı değişken olarak yönetsel sahiplik büyümesi alınmış olup bağımsız değişkenler olarak hisse senedi getiri volatilitesi, varlık büyümesi, maddi olmayan varlıklara yönelik masraflar, işletme büyüklüğü, kurumsal sahiplik ve borçlanma oranı modele dahi edilmiştir. Bunun sonucunda, kurumsal sahiplik ile borç kullanımı ve yönetsel sahiplik arasında negatif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve kurumsal yatırımcıların yöneticilerin izlenmesinde etkileri olduğunu bunun da temsil maliyetlerini düşürdüğünü belirtmişlerdir.

Pushner (1995), tarafından yapılan çalışmada Japonya'da kurumsal yatırımcı mülkiyetinin firmaların sermaye yapısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmaya göre, kurumsal yatırımcıların sahip olduğu şirketlerin diğer şirketlere göre sermaye yapılarını daha az yabancı kaynak kullanarak finanse etmeyi tercih etmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Zhang (1998), çalışmasında sahiplik yapısı ile kaldıraç arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ve bunun sebebinin de ortakların riskten kaçınması olduğunu ifade etmiştir. Sahiplik yapısında ki yoğunlaşma ortaklardan kaynaklanan riski artırmakta ve bu riskten kaçınılmaya çalışılması işletmenin yapmış olduğu yatırımları verimsizleştirmektedir. Bu nedenle borçlanarak hâkim ortağın maruz kaldığı risk düşürülmeye çalışılmalı ve borç yatırımların etkinliğinin sağlanmasında araç olmalıdır.

Mehran, Taggart ve Yermack (1999), tarafından yapılan çalışmada yönetici sahipliğinin işletmenin finansal kararları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak toplam yabancı kaynakların, sermayenin piyasa değeri ve toplam yabancı kaynaklara oranı kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak ise faaliyet karının toplam varlıklara oranı, temettülerin özsermayeye oranı, faaliyet karının toplam varlıklara oranının standart sapması, yabancı kaynakların tahmini piyasa değerinin toplam yükümlülüklerin tahmini piyasa değerine oranı, satışların doğal logaritması, piyasa değerinin defter değerine oranı ve vergi oranı kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre yönetici sahipliği ile finansal kararlar arasında pozitif ilişki saptanmış olup hisse senedi içerisinde yöneticilerin payının artmasıyla işletmenin daha fazla borçla finanse yoluna gideceği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun altında yatan temel sebebinde yöneticilerin işletme üzerindeki kontrol gücünü korumak istemesi olduğu belirtilmiştir.

Wiwattanakantang (1999), Tayland borsasında işlem gören işletmeler üzerinde yaptığı araştırmada, işletme sahiplerinin genellikle yöneticiler olduğunu veya kontrolün hâkim ortakların elinde olduğunu veya yönetimin ailelerde olduğunu ileri sürmüş ve tek bir aile tarafından yönetilen işletmelerin yüksek oranda borç kullandıklarını belirlemiştir. Yönetici sahipliği ile kaldıraç arasında pozitif ilişki olmadığı belirtilmekte ve hem yönetici sahipliğinin bulunduğu hem de bulunmadığı aile işletmelerinde borç kullanma

oranı yüksektir. Bu tür işletmelerdeki borç oranlarının yüksek olması ortakların işletme üzerindeki kontrolü devam ettirme isteklerine bağlanabilir.

Brailsford, Oliver ve Pua (2002), 1989-1995 dönemi için Avustralya borsasında işlem gören işletmelerin sermaye yapısı ile sermaye sahipliği arasında ilişkiyi incelemişlerdir. İşletmenin sermaye yapısını borcun defter değeri/özsermayenin piyasa değeri oranı ile ifade edip, yönetsel sahipliği tüm üst düzey yönetici ve yönetici hisselerinin yüzdesi ile hâkim sahipliği en büyük hissedarın hisse yüzdesi ile ifade etmişlerdir. Kontrol değişkenleri olarak büyüklük, sektör, volatilité, büyüme, karlılık, varlıklar ve kâr payı ödemeleri kullanılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda yönetici sahipliğinin az olduğu işletmelerdeki hâkim hissedarlar daha fazla borçlanma ile işletme üzerindeki kontrolü kaybetmemektedir. Yönetici sahipliğinin yüksek olduğu işletmelerde ise sahipler riskten kaçınan tercihlerde bulunarak kaldıraç oranı ile negatif ilişki seyretmektedir.

Kumar (2004), Hindistan'daki halka açık şirketlerde 1994 – 2000 yılları arasında yapmış olduğu çalışmasında, sahiplik yapısı ile borçlanma arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda sahiplik yoğunluğunun düşük olduğu işletmelerde yüksek oranda borç kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca yabancı ortağın olduğu işletmelerde borç kullanım oranının düşük olduğu da tespit edilmiştir. Buna karşın yönetici sahipliğinin bulunduğu işletmelerde bu tür sahiplik yapısı ile borç arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Driffield, Mahambre ve Pal (2007), krizlerden en çok etkilenen 4 Uzakdoğu ülkesini (Endonezya, Güney Kore, Malezya ve Tayland) kapsayan çalışmalarında sahiplik yapısının, sermaye yapısı ve firma değeri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu etkileri incelerken en büyük beş hissedarın toplam sermaye içindeki payını mülkiyet yoğunlaşması olarak ele almışlardır. Mülkiyet haklarının büyük ortak ya da ortakların elinde yoğunlaşması, borçlanmaya dayalı bir sermaye yapısının göstergesidir. Çalışmanın değişkenlerine bakıldığında ise kontrol değişkenleri olarak; şirket büyüklüğü, büyüme olanakları, varlık çeşitlendirmesi ve şirket yaşı alınmıştır. Araştırma sonucunda ortaklık yapısındaki yoğunlaşmanın artması ile borçluluk oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Marchica (2007)'nin yaptığı çalışmada, İngiltere'de faaliyet gösteren yedi yüz finansal olmayan işletmenin 11 yıla ait verileriyle sahiplik yapısı ve borçlanma tercihleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Kullanılan bağımlı değişken, yıllık borçlanma oranı olup sahiplik yapısı değişkenleri ise kurumsal sahiplik oranı, en büyük yönetsel olmayan sahiplik oranı, kurumsal olmayan sahiplik oranı, en büyük kurumsal sahiplik oranı, sahiplerin sayısı, yönetici sahipliği oranıdır. Araştırmanın neticesine göre yönetici sahipliğinin bulunduğu işletmelerde kısa vadeli borçlanmanın yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra işletmede büyük bir dış ortağın olması ile kısa vadeli borçlanma arasına negatif ilişki tespit edilmiştir.

King ve Santor (2008), aile işletmelerinin sermaye yapısı ve işletme performansı üzerindeki etkisini Kanada'da faaliyet gösteren firmalar üzerine uygulama yaparak araştırmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak, toplam yabancı kaynakların toplam varlıklara oranı kullanılmıştır. Bununla birlikte kontrol değişkenleri olarak; büyüme, işletme yaşı, aktif büyüklüğü, karlılık gibi oranlar kullanılmıştır. Çalışmada aile

işletmelerinin diğer işletmelere göre daha fazla yabancı kaynakla finansmanı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Toraman ve Okuyan (2009) İMKB’de işlem gören ve finansal olmayan 194 işletme üzerine 2005-2007 dönemini kapsayan çalışmada, işletmelerin ortaklık yapısındaki yoğunlaşmanın işletmelerin finansal kararlarına olan etkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler; toplam borç/pasif toplamı, UVB/Pasif Toplamı, KVB/Pasif Toplamı olup bağımsız değişkenler; en büyük ortağın sahiplik oranı, en büyük üç ortağın sahiplik oranı, en büyük beş ortağın sahiplik oranıdır. Kontrol değişkeni olarak ise duran varlık/toplam varlık, varlık büyüklüğü, (FVÖK+Amortisman)/toplam varlık, net çalışma sermayesi/dönen varlıklar kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda ortaklık yapısındaki yoğunlaşmanın finansal kararların belirleyicisi olduğu ortaya çıkmış ve ortaklık yapısında yoğunlaşma ile borçlanma arasında pozitif ilişki olduğu saptanmıştır.

Li, Yue ve Zhao (2009) tarafından Çin’de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yapılan çalışmada, bağımlı değişken olarak sermaye yapısı bağımsız değişken olarak ise kamu sahipliği, yabancı sahipliği ve kurumsal yatırımcı sahipliği kullanılmış ve sermaye yapısının bu değişkenlerden etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Ayrıca kontrol değişkeni olarak işletme büyüklüğü, varlık özgünlüğü, varlıkların vadesi ve endüstri modele dâhil edilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda sahiplik yapısının sermaye yapısını her durumda etkilediği sonucuna ulaşılmış olup kamu sahipliği olan işletmelerin daha fazla borç kullandığı ve yabancı sahipliğinde olan işletmelerin ise daha az borç kullandığı tespit edilmiştir.

Margaritis ve Psillaki (2010) tarafından yapılan çalışmada, sermaye yapısının sahiplik yapısı ve işletme performansı ile ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak, toplam yabancı kaynakların toplam varlıklara oranı kullanılmış ve karlılık, maddi ve maddi olmayan duran varlıklar, büyüme, birinci- ikinci- üçüncü büyük ortağın sermaye içindeki payı ve aile işletmesi ile kurumsal yatırımcı değişkenleri modelde bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma neticesinde, işletmede sermaye yoğunluğu arttıkça işletmelerin daha fazla borçla finansmanı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sahiplik türüyle sermaye yapısı arasında ilişki bulunamamıştır.

Cespedes, Gonzalez ve Molina (2010), Latin Amerika işletmeleri üzerinde 1996-2005 dönemi için yaptıkları çalışmada, sahiplik yapısı ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sermaye yapısı değişkeni olarak toplam yabancı kaynakların toplam varlıklara oranını, sahiplik yapısı değişkeni olarak da sermaye yoğunluğu endeksi (Herfindahl Endeksi) kullanmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre sahiplik yoğunluğu yüksek olan işletmelerde kaldıraç ile yoğunluk arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve işletmenin kontrolünü kaybetme riskinden kaçınıldığı gözlemlenmiştir.

Sayman (2012) tarafından yapılan çalışmada, işletmelerin sahiplik yapılarının sermaye yapıları ve işletme değeri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bunun için, hisse senetleri İMKB’de işlem gören imalat işletmelerinin 1998–2009 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda işletmelerin sahiplik yapılarının sermaye yapısı kararları üzerinde etkili olduğu ve bu kapsamda işletmelerin değerlerine etki yaptığı bulgulanmıştır.

Oruç (2012) sahiplik yapısının işletmenin temel kararları üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmada, 2002-2010 yılları arasında İMKB'de işlem gören 162 işletme üzerine analiz yapılmıştır. Çalışmada sermaye yapısı kararlarını temsil eden bağımlı değişken olarak toplam borç/toplam varlık oranı, kısa vadeli borç/toplam varlık oranı ve uzun vadeli borç/toplam varlık oranı kullanılmış olup bağımsız değişken olarak, en büyük hâkim ortağın payı, en büyük diğer ortağın payı, dağınmık sahiplik yapısı, yönetimde görev alan hissedarların elde tuttıkları pay, devlet sahipliği, holding sahipliği, kurum sahipliği, yabancı sahiplik, vakıf sahipliği ve aile sahipliği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hâkim sahipliğin ve yönetici sahipliğinin sermaye yapısı kararları ile arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Büyükmert (2015), sahiplik yapısı ile işletme kararları arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmasında, Borsa İstanbul'da (BİST) faaliyet gösteren 133 işletmenin sahiplik yapıları ve 2010 ile 2013 yılları arasındaki finansal verileri kullanılmıştır. Çalışmada sahiplik yapısı değişkenleri olarak, işletmedeki en büyük hissedarın payı, en büyük üç hissedarın payı, aile sahipliği bulunan işletmeler, yabancı ortağı bulunan işletmeler, yabancı sahipliği bulunan işletmeler, devlet sahipliği bulunan işletmeler, çalışan sahipliği bulunan işletmeler, holdinge veya bir gruba bağlı olan işletmeler ve bağımsız işletmeler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, işletmelerin sermaye yapısının, sahiplik yapıları tarafından etkilendiği uygulama kapsamında tespit edilmiştir.

Doğan (2016a) tarafından yapılan çalışmada, 2005-2012 döneminde BİST sanayi endeksinde faaliyet gösteren 136 firmanın mülkiyet yapılarının finansman kararları üzerindeki etkisi panel veri analizi ile araştırılmıştır. Çalışmada, finansman kararları kaldıraç oranı ile temsil edilirken, mülkiyet yapısı ise en büyük ortağın sermaye payı, en büyük ikinci ortağın sermaye payı ve halka açıklık oranı ile temsil edilmiştir. Ayrıca çalışmada, finansman kararlarını etkilediği düşünülen firma büyüklüğü ve aktif karlılığı da kontrol değişkeni olarak analize dâhil edilmiştir. Analiz neticesinde, en büyük ortağın sermaye payı, firma büyüklüğü ve varlık karlılığı BİST imalat sanayi firmalarının finansman kararları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Doğan (2016b) çalışmasında, yönetici ve yabancı sahipliğinin sermaye yapısı üzerindeki etkisini incelemiştir. 2005-2012 yılları arasında BİST sanayi endeksinde işlem gören firmaların verileri panel veri analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde, yönetim kurulu sahipliği ve yabancı sahipliği BİST'te işlem gören imalat sanayii firmalarının finansman kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir.

3. AMPİRİK UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, 2009-2015 yılları arasında devamlı olarak Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin sahiplik yapılarının sermaye yapısı kararlarına olan etkisini belirleyebilmek için panel regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz kapsamında ilk olarak çalışmanın amacı, veri seti, yöntemi, önemi ve kısıtları açıklanmıştır. Sonrasında araştırmada kullanılan değişkenler, oluşturulan hipotezler ve modele yer verilmiştir. Son olarak ise yapılan analiz neticesinde elde edilen bulgular ve bu bulgulara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

3.1. Amaç, Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin sahiplik yapılarının, sermaye yapısı kararlarına olan etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Literatürde konuya ilişkin olarak yapılan çeşitli çalışmalarda elde edilen bulgular ile çalışmamızda elde edilen bulgular kıyaslanarak, literatürde hangi görüşü destekler nitelikte olduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra çalışma, hissedarlara, şirket yöneticilerine, yatırımcılara ve şirketle ilişkili bütün paydaşlara yol gösterici konumda olmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde 2009-2015 yılları arasında sürekli olarak faaliyet gösteren şirketleri kapsamaktadır. Analize dâhil edilen şirketler ve bu şirketlere ait BIST kodları aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Analiz Kapsamında İncelenen Şirketler ve BIST Kodları

BIST Kodu	Şirket Adı
AKBNK	Akbank T.A.Ş.
ARCLK	Arçelik A.Ş.
DOHOL	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.
EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
GARAN	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
HALKB	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
ISATR	Türkiye İş Bankası A.Ş.
KCHOL	Koç Holding A.Ş.
KRDMD	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
PETKM	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
SAHOL	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.
SISE	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.
TCELL	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.
THYAO	Türk Hava Yolları A.O.
TTKOM	Türk Telekomünikasyon A.Ş.
TUPRS	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş.
VAKBN	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
YKBNK	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

Şirketlere ilişkin analizde kullanılan veriler, Borsa İstanbul ve Kamuyu Aydınlatma Platformu web sitelerinden, şirketlerin finansal tablolarından ve faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Ayrıca analizlerde Excel 2007 ve Stata 11 istatistik programlarından yararlanılmıştır.

Araştırmada, sahiplik yapısının sermaye yapısı kararlarına olan etkisini belirleyebilmek için panel regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analizi, ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesinde kullanılmakta ve zaman serisi ile yatay kesit verilerini birleştirmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012).

Panel regresyon analizi kapsamında öncelikle analize dâhil edilen verilerin doğrusal hareket etmesi diğer bir ifadeyle bağımlı değişken ile diğer parametreler arasındaki esnekliğin aynı olabilmesi için veriler, logaritmik forma dönüştürülmüştür. Sonrasında

ise değişkenler arasında durağan olmayan zaman serileri, Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) testine tabi tutularak durağan hale getirilmiştir. Ardından panel veri analizi doğrultusunda kullanılan tahmin modeli, rassal etkiler modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada tahmin modellerinin belirlenebilmesi için bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağı, literatürde sıklıkla kullanılan F testi, Breusch-Pagan LM testi ve Hausman testi yardımıyla tespit edilmiştir. Son olarak da tahmin edilen modelde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası bağımlılık sorunlarının varlığına ilişkin temel varsayım testleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, oluşturulan regresyon modelleri kapsamında otokorelasyon ve değişen varyans hipotezlerini test etmek için literatürde sıklıkla kullanılan testler tercih edilmiştir. Bu bağlamda değişen varyans problemi için, Levene Brown ve Forsythe Değişen Varyans Testi kullanılmıştır. Otokorelasyon için ise Bhargava Franzini ve Narendranathan'ın ve Baltagi Wu'nun En İyi Değişmez testinden yararlanılmıştır.

3.2. Kısıtlar

2009-2015 dönemi itibariyle Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketler değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda endekste devamlı olarak faaliyet gösteren 18 şirket analize dâhil edilmiştir. Dolayısıyla seçilen örneklem evrenin yaklaşık %60'ını temsil etmektedir. Ayrıca araştırma, 2009-2015 dönemi itibariyle 7 yıllık bir süreci içermektedir ve analiz kapsamı 2009 yılı öncesi veri setini kapsamamaktadır. Bunun nedeni, 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal krizin olası etkilerinden veri setini arındırmaktır. Bunun yanı sıra analize 2016 yılına dair veriler dâhil edilememiştir. Bu durum ise, şirketlere ait mali tabloların ve faaliyet raporlarının 2017 yılı içerisinde açıklanacak olmasından kaynaklanmaktadır.

3.3. Önem

Çalışma, Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin sahiplik yapılarının, sermaye yapısı kararlarına olan etkisini ortaya çıkarmayı hedeflemesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmanın, hem Türkiye'nin en büyük 30 firmasının faaliyet gösterdiği endeksi ele alması hem de sermaye yapısı gibi şirketler için son derece önemli bir bağımlı değişkeni incelemesi bakımından literatüre olan katkısının önemli düzeyde olduğu düşünülmektedir.

3.4. Değişkenler

Çalışmada şirketlerin sahiplik yapılarının sermaye yapısı kararlarına olan etkisini ortaya çıkarmak amacıyla, sermaye yapısı kararlarını temsil eden ve toplam borç / toplam aktif şeklinde hesaplanan finansal kaldıraç oranı, bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmanın bağımsız değişkenleri ise; en büyük ortağın sermaye payı, en büyük ikinci ortağın sermaye payı, en büyük üçüncü ortağın sermaye payı, yabancı yatırımcıların sermaye payları, kurumsal yatırımcıların sermaye payları ve halka açıklık oranıdır.

Araştırmada bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yanı sıra, bağımlı değişkenleri etkilediği düşünülen kontrol değişkenleri de analize dâhil edilmiştir. Bu kontrol değişkenleri, sermaye yapısı için toplam varlıkların doğal logaritması ve aktif karlılık oranı (ROA)'dır. Araştırmada kullanılan değişkenler aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Bağımlı Değişkenler	Hesaplama Şekli	Sembol	Literatür
Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Borç / Toplam Aktif	FK	Pushner (1995), Drifffield vd. (2007), King ve Santor (2008), Margaritis ve Psillaki (2010), Li vd. (2009), Cespedes vd. (2010), Bathala, Moon ve Rao (1994), Toraman ve Okuyan (2009), Oruç (2012), Büyükmert (2015)
Bağımsız değişkenler			
En Büyük Ortağın Sermaye Payı	En Büyük Ortağın Sermaye Payı / Toplam Öz Sermaye	EBO	Margaritis ve Psillaki (2010), Okuyan (2009), Drifffield vd. (2007), Brailsford vd. (2002), Sayman (2012), Toraman ve Okuyan (2009), Oruç (2012), Büyükmert (2015)
En Büyük 2 Ortağın Sermaye Payı	En Büyük 2 Ortağın Sermaye Payı / Toplam Öz Sermaye	EB2O	Margaritis ve Psillaki (2010), Drifffield vd. (2007), Brailsford vd. (2002), Sayman (2012), Oruç (2012)
En Büyük 3 Ortağın Sermaye Payı	En Büyük 3 Ortağın Sermaye Payı / Toplam Öz Sermaye	EB3O	Margaritis ve Psillaki (2010), Okuyan (2009), Drifffield vd. (2007), Brailsford vd. (2002), Toraman ve Okuyan (2009), Büyükmert (2015)
Halka Açıklık Oranı	Halka Açık Hisselerin Nominal Değerleri Toplamı / Toplam Öz Sermaye	HAO	Zhang (1998), Sayman (2012)
Yabancı Ortak Sermaye Payı	Yabancı Ortağın Sermaye Payı / Toplam Öz Sermaye	YO	Li vd (2009), Toraman ve Okuyan (2009), Kumar (2003), Oruç (2012), Büyükmert (2015)
Kurumsal Ortak Sermaye Payı	Kurumsal Ortağın Sermaye Payı /	KO	King ve Santor (2008), Pushner (1995), Mirzaei

	Toplam Öz Sermaye		(2012), Kumar (2003), Sayman (2012), Bathala, Moon ve Rao (1994), Marchica (2007), Oruç (2012), Büyükmert (2015)
Kontrol Değişkenleri			
Şirket Büyüklüğü	Log (Toplam Varlıklar)	TV	Brailsford vd (2002), King ve Santor (2008), Mehran, Taggart ve Yermack (1999), Toraman ve Okuyan (2009), Sayman (2012), Oruç (2012), Taşkın ve Coşkun (2015)
Aktif Karlılık	Net Kar / Toplam Varlıklar	ROA	King ve Santor (2008), Sayman (2012)

3.5. Hipotezler ve Model

Araştırmanın teorik çerçevesi, kurumsal yönetim kapsamında sahiplik yapısının açıklanması, finansman kararları diğer bir deyişle sermaye yapısı teorilerine ilişkin bilgilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında test edilecek hipotezler aşağıda gösterilmektedir.

- Hipotez 1: En büyük ortağın sermaye payı ile finansal kaldıraç arasında bir ilişki vardır.
- Hipotez 2: En büyük iki ortağın sermaye payı ile finansal kaldıraç arasında bir ilişki vardır.
- Hipotez 3: En büyük üç ortağın sermaye payı ile finansal kaldıraç arasında bir ilişki vardır.
- Hipotez 4: Halka açıklık oranı ile finansal kaldıraç arasında bir ilişki vardır.
- Hipotez 5: Yabancı yatırımcının sermaye payları ile finansal kaldıraç arasında bir ilişki vardır.
- Hipotez 6: Kurumsal yatırımcının sermaye payları ile finansal kaldıraç arasında bir ilişki vardır.

Yukarıdaki hipotezleri sınavabilmek amacıyla çalışmada, şirketlerin sahiplik yapılarının sermaye yapısı kararlarına olan etkisini ortaya çıkarabilmek için oluşturulan regresyon modeli (1) nolu eşitlikteki gibi kurgulanmıştır.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 EBO_{it} + \beta_2 EB2O_{it} + \beta_3 EB3O_{it} + \beta_4 HAO_{it} + \beta_5 YO_{it} + \beta_6 KO_{it} + \beta_7 TV_{it} + \beta_8 ROA_{it} + \epsilon_i \quad (1)$$

3.6. Bulgular ve Değerlendirilmesi

Sahiplik yapısının, sermaye yapısı kararlarına olan etkisini ortaya çıkarabilmek için yapılan panel regresyon veri analizi neticesinde elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Modele ilişkin bulgulara değinmeden önce, öncelikle analizde kullanılan değişkenlere

dair tanımlayıcı istatistiklere ve birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu sonuçlar Tablo 3'te ve Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ort	Maks.	Min.	Stnd.Sap	Çarp.	Basık.	Göz.Say.
FK	0.67	0.91	0.29	0.19	0.15	0.00	126
EBO	0.51	0.82	0.25	0.13	0.00	0.32	126
EB2O	0.62	0.90	0.45	0.13	0.00	0.06	126
EB3O	0.65	1	0.45	0.13	0.00	0.61	126
HAO	0.39	1	0.13	0.18	0.00	0.00	126
YO	0.93	0.64	0	0.18	0.00	0.00	126
KO	0.39	0.87	0	0.28	0.00	0.00	126
TV	24.01	26.4	20.92	1.56	0.00	0.00	126
ROA	0.03	0.16	-0.08	0.04	0.01	0.01	126

Not: Bu tabloda şirketlerin sahiplik yapısı ve sermaye yapısı kararlarını temsil eden değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tabloda; Finansal Kaldıraç (FK), En Büyük Ortağın Sermaye Payı (EBO), En Büyük İkinci Ortağın Sermaye Payı (EB2O), En Büyük Üçüncü Ortağın Sermaye Payı (EB3O), Halka Açıklık Oranı (HAO), Yabancı Ortağın Sermaye Payı (YO), Kurumsal Ortağın Sermaye Payı (KO), Toplam Varlıklar (TV), Aktif Karlılık Oranı (ROA) ile gösterilmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren şirketlerin sahiplik yapılarını ve sermaye yapısı kararlarını temsil eden değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler farklılık göstermektedir. Ayrıca yukarıda verilen istatistiki veriler tablolaştırılırken, noktadan sonraki 2 basamak dikkate alınmıştır.

Çalışmanın sermaye yapısı değişkenini ifade eden ve bağımlı değişkenlerinden biri olan finansal kaldıraç (FK) değeri açısından elde edilen bulgular incelendiğinde, analiz dönemi itibarıyla FK değerleri ortalama 0.67 olarak hesaplanmıştır. FK oranının 0.50 civarında olması öngörülmektedir (Özer, 2012: 187). Ancak analiz dönemi içerisinde BIST 30 şirketlerinin ortalama FK değerlerinin 0.50'den yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum şirketlerin sermaye yapılarını oluştururken daha fazla yabancı kaynaktan faydalandığını ve yüksek oranda olmasa da yabancı kaynağa bağımlı dolayısıyla borç verenler açısından riskli olduğunu göstermektedir. Analiz dönemi ve analize dâhil edilen şirketler için FK değeri maksimum 0.91, minimum ise 0.29 olarak gerçekleşmiştir. FK, 0.19'luk bir standart sapma değerine sahiptir. Bu açıdan FK değerinin yıllar itibarıyla önemli değişkenlik göstermediğini de söylemek mümkündür.

Çalışmada BIST 30 şirketlerinin sahiplik yapılarını temsil eden bağımsız değişkenlerine ilişkin değerler analiz edildiğinde, bu değerlere dair ortaya çıkan istatistiki rakamlar farklılık göstermektedir.

Sahiplik yapısı kapsamında sermaye yoğunlaşmasını ifade eden değişkenlerden biri olan en büyük ortağın sermaye payı (EBO) ortalama 0.51 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla analize dâhil edilen BIST 30 şirketlerinde en büyük ortağın sermaye payının diğer ortaklardan daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. EBO, analiz dönemi içerisinde en yüksek 0.82, en düşük 0.25 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapma açısından ise EBO,

0.13'lük bir değer almıştır. Bu bağlamda analiz dönemi içerisinde en büyük ortağın sermaye payında önemli ölçüde bir değişkenlik olmadığı düşünülmektedir.

Sahiplik yapısı kapsamında sermaye yoğunlaşmasını ifade eden değişkenlerden bir diğeri olan en büyük 2 ortağın sermaye payı (EB2O) ortalama 0.62 olarak belirlenmiştir. EB2O, analiz dönemi içerisinde en yüksek 0.90, en düşük 0.45 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapma açısından ise EB2O, 0.13'lük bir değer almıştır. Bu bağlamda analiz dönemi içerisinde en büyük 2 ortağın sermaye payında önemli ölçüde bir değişkenlik olmadığı söylenebilir.

Sahiplik yapısı kapsamında sermaye yoğunlaşmasını ifade eden değişkenlerden bir diğeri olan en büyük 3 ortağın sermaye payı (EB3O) ortalama 0.65 olarak belirlenmiştir. EB3O, analiz dönemi içerisinde en yüksek 1, en düşük 0.45 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapma açısından ise EB3O, 0.13'lük bir değer almıştır. Bu bağlamda analiz dönemi içerisinde en büyük 3 ortağın sermaye payında önemli ölçüde bir değişkenlik olmadığı düşünülmektedir.

Sahiplik yapısı kapsamında sermaye yoğunlaşmasını ifade eden son değişken ise halka açıklık oranı (HAO), ortalama 0.39 olarak belirlenmiştir. HAO, analiz dönemi içerisinde en yüksek 1, en düşük 0.13 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapma açısından ise EB3O, 0.18'lik bir değer almıştır. Bu bağlamda analiz dönemi içerisinde halka açık olan sermaye payı oranında önemli ölçüde bir değişkenlik olmadığı söylenebilir.

Sahiplik yapısı kapsamında sermaye sahipliğini ifade eden değişkenlerden biri olan yabancı ortağın sermaye payı (YO), ortalama 0.93 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda analiz kapsamında incelenen şirketlerin sermayelerinin yabancı girişimcilerin elinde olduğu, elde edilen bulgular neticesinde söylenebilir. YO, analiz dönemi içerisinde en yüksek 0.64, en düşük 0 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapma açısından ise YO, 0.18'lik bir değer almıştır. Bu bağlamda analiz dönemi içerisinde yabancı ortağın sermaye payında önemli ölçüde bir değişkenlik olmadığı düşünülmektedir.

Sahiplik yapısı kapsamında sermaye sahipliğini ifade eden değişkenlerden bir diğeri ve sonuncusu olan kurumsal ortağın sermaye payı (KO), ortalama 0.39 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda analiz kapsamında incelenen şirketlerin sermayelerinin yaklaşık 3'te birinin kurumlara ait olduğu, elde edilen bulgular neticesinde söylenebilir. KO, analiz dönemi içerisinde en yüksek 0.87, en düşük 0 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapma açısından ise KO, 0.28'lik bir değer almıştır. Bu bağlamda analiz dönemi içerisinde kurumsal ortağın sermaye payında önemli ölçüde bir değişkenlik olmadığı düşünülmektedir.

Çalışmada şirketlerin sermaye yapısı kararlarını etkilediği düşünülen kontrol değişkenlerine ilişkin değerler analiz edildiğinde, bu değerlere dair ortaya çıkan istatistiki rakamlar farklılık göstermektedir.

Çalışmanın kontrol değişkenlerinden biri olan toplam varlıkların logaritması (TV)'na ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, analiz dönemi itibarıyla TV değerleri ortalamasının 24.01 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu doğrultusunda BIST 30 şirketlerinin yüksek oranda varlığa sahip oldukları söylenebilir. Analiz dönemi ve analize dâhil edilen şirketler için TV değeri maksimum 26.4, minimum ise 20.92 olarak gerçekleşmiştir. TV, standart

sapma açısından incelendiğinde ise 1.56'lık bir değer ile yıllar itibariyle önemli bir değişkenlik gösterdiği düşünülmektedir.

Çalışmanın kontrol değişkenlerinden bir diğeri olan aktif karlılık oranı (ROA)'na ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, analiz dönemi itibariyle ROA değerleri ortalamasının 0.03 olduğu tespit edilmiştir. Analiz dönemi ve analize dâhil edilen şirketler için ROA değeri maksimum 0.16, minimum ise -0.08 olarak gerçekleşmiştir. ROA, standart sapma açısından incelendiğinde ise 0.04'lük bir değer ile yıllar itibariyle önemli bir değişkenlik göstermediği düşünülmektedir. Bu bağlamda BIST 30 şirketlerinin genel olarak aktif karlılığa sahip olduğunu ancak bu karlılığın incelenen dönem itibariyle yüksek oranlarda olmadığını söylemek mümkündür.

Tanımlayıcı istatistikler tablosunda yer alan Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerleri veri setini oluşturan değişkenlerin normal dağılıma sahip olup olmadığını ifade etmektedir. Çarpıklık ve basıklık katsayısı normal dağılımda 0'dır. Verilerin normal dağılıma sahip olabilmesi için bu değerlerin (-1, +1) aralığında olması beklenmektedir (Genceli, 2006 ve Can, 2014). Bu açıdan Tablo 3'te görüldüğü üzere analize dâhil edilen tüm değişkenlere ilişkin verilerin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

Tanımlayıcı istatistiklerin değerlendirilmesinden sonra, verilerin panel veri regresyon analizine uygun olup olmadığına ilişkin olarak birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak, değişkenler arasında durağan olmayan seriler tespit edilmiş ve bu seriler Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC) testi ile birim kök testine tabi tutulup durağan hale getirilmiştir. Aşağıda Tablo 4'te görüleceği üzere, birim kök testi sonuçları incelendiğinde üç değişkenin p değerlerinin 0.05 kritik değerinden daha yüksek olduğu dolayısıyla serilerin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği belirlenmiştir. Bu sorunu ortadan kaldırmak ve verilerin analize uygun hale gelebilmesi için ilgili değişkenlerin zaman serilerinin birinci dereceden farkları alınarak, LLC birim kök testi ile sınaması tekrar yapılmıştır. Sonuç olarak analize dâhil edilen bütün veriler, durağan hale getirilmiştir.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye		1. Fark	
	t ist.	p Değeri	t ist.	p Değeri
FK	-14.32	0.00***		
EBO	0.22	0.59	-1.2e	0.00***
EB20	-4.2e	0.00***		
EB30	-92.89	0.00***		
HAO	-4.0e	0.00***		
YO	4.74	1.00	-2.1e	0.00***
KO	2.15	0.98	-8.82	0.00***
TV	-9.59	0.00***		
ROA	-6.07	0.00***		

Not 1: ***, **, ve * simgeleri katsayıların sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Not 2: Bu tabloda şirketlerin sahiplik yapısı ve sermaye yapısı kararlarını temsil eden değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tabloda; Finansal Kaldıraç (FK), En Büyük Ortağın Sermaye Payı (EBO), En Büyük İkinci Ortağın Sermaye Payı (EB20), En

Büyük Üçüncü Ortağın Sermaye Payı (EB3O), Halka Açıklık Oranı (HAO), Yabancı Ortağın Sermaye Payı (YO), Kurumsal Ortağın Sermaye Payı (KO), Toplam Varlıklar (TV), Aktif Karlılık Oranı (ROA) ile gösterilmektedir.

Analiz verileri durağanlaştırıldıktan ve analize uygun hale getirildikten sonra panel regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

Sahiplik yapısı değişkenleri ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için panel regresyon analizi kapsamında havuzlanmış (klasik) model, sabit etkiler ya da rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına, F testi, Hausman testi ve Breusch-Pagan LM testi uygulanarak karar verilmiştir. F testi, panel veri modellerinde sabit etkiler modeline ya da rassal etkiler modeline karşı havuzlanmış modelin uygun olup olmadığını belirlemek için kullanılmıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 164). Model 1'e ilişkin F testi sonuçları aşağıdaki Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. F Testi Sonuçları

Model 1 (FK) Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T İstatistiği	P> t
EBO	0.5270	0.3317	1.59	0.115
EB2O	-0.5694	0.3533	-1.61	0.110
EB3O	-0.1032	0.3470	-0.30	0.767
HAO	-0.3065	0.2786	-1.10	0.274
YO	-0.2502	0.1421	-1.76	0.081
KO	0.3636	0.2443	1.49	0.140
TV	0.0752	0.0140	5.37	0.000
ROA	-0.5924	0.1380	-4.29	0.000
Constant (Sabit)	-0.9609	0.4681	-2.05	0.043
sigma_u	0.2086			
sigma_e	0.0414			
Rho	0.9620			
F test			F(17, 100) = 35.62	
			Prob > F = 0.000	

Not 1: Bu tabloda şirketlerin sahiplik yapısı ve sermaye yapısı kararlarını temsil eden değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tabloda; Finansal Kaldıraç (FK), En Büyük Ortağın Sermaye Payı (EBO), En Büyük İkinci Ortağın Sermaye Payı (EB2O), En Büyük Üçüncü Ortağın Sermaye Payı (EB3O), Halka Açıklık Oranı (HAO), Yabancı Ortağın Sermaye Payı (YO), Kurumsal Ortağın Sermaye Payı (KO), Toplam Varlıklar (TV) ve Aktif Karlılık Oranı (ROA) ile gösterilmektedir.

- H0: Havuzlanmış etkiler modeli
- H1: Sabit etkiler modeli

F testi sonuçlarına göre Prob değeri (0.00) 0.05'ten küçük olduğu için temel hipotez olan havuzlanmış etkiler modeli reddedilmektedir. Başka bir ifadeyle, sabit etkiler modeli geçerlidir.

Panel veri modellerinde tahminçiler arasında seçim yapabilmeyi olanaklı hale getiren Hausman testi ile belirlenen birim ve/veya zaman etkileri doğrultusunda, bu etkilerin sabit mi yoksa rassal mı olduğuna karar verilmiştir. Bu doğrultuda Hausman testine ilişkin sonuçlar aşağıdaki Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Hausman Testi

chi2(8)	5.12
Prob > chi2	0.7445

- H₀: Rassal etkiler modeli
- H₁: Sabit etkiler modeli

Tablo 6'daki Hausman testi sonuçlarına göre, Prob değeri (0.7445) 0.05'ten büyük olduğu için temel hipotez olan rassal etkiler modeli kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, rassal etkiler modeli geçerlidir.

Rassal etkiler modeline karşı havuzlanmış etkiler modelinin uygun olup olmadığını test etmek için Breusch-Pagan LM Testi kullanılmıştır. Aşağıda Tablo 7'de Breusch-Pagan LM testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 7. Breusch-Pagan LM Testi

	Var	Sd=sqrt(Var)
FK	0.0375	0.1937
E	0.0017	0.0414
u	0.0157	0.1255
chibar2(1) = 249.46		
Prob > chibar2 = 0.0000		

- H₀: Havuzlanmış etkiler modeli
- H₁: Rassal etkiler modeli

Breusch-Pagan LM testi sonuçlarına göre, Prob değeri (0.00) 0.05'ten küçük olduğu için temel hipotez olan havuzlanmış etkiler modeli reddedilmektedir ve rassal etkiler modeli geçerlidir.

Modelde değişen varyans olup olmadığı, Levene Brown ve Forsythe Değişen Varyans Testi ile sınanmıştır. Test sonuçları aşağıda Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Levene Brown ve Forsythe Değişen Varyans Testi

W ₀ = 6.89	Pr > F = 0.0000
W ₅₀ = 2.42	Pr > F = 0.0030
W ₁₀ = 6.89	Pr > F = 0.0000

- H₀: Sabit varyans
- H₁: Değişen varyans

Levene Brown ve Forsythe Değişen Varyans Testi sonuçlarına göre, W_0 , W_{50} , ve W_{10} 'un Prob değerleri (0.00) 0.05'ten küçük olduğu için temel hipotez olan sabit varyans hipotezi reddedilmektedir. Başka bir deyişle, modelde değişen varyans sorunu bulunmaktadır.

Modelde değişen varyans sorununun yanı sıra otokorelasyon probleminin olup olmadığına ilişkin olarak Bhargava Franzini ve Narendranathan'ın ve Baltagi Wu'nun En İyi Değişmez testi yapılmıştır. Testin sonuçları aşağıdaki Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Otokorelasyon için Bhargava Franzini ve Narendranathan'ın ve Baltagi Wu'nun En İyi Değişmez Testi

---

$$F(17,100) = 35.62$$

$$\text{Prob} > F = 0.0000$$

- H_0 : Otokorelasyon yoktur
- H_1 : Otokorelasyon vardır

Bhargava Franzini ve Narendranathan'ın ve Baltagi Wu'nun En İyi Değişmez testi sonuçlarına göre, Prob değeri (0.000) 0.05'ten küçük olduğu için temel hipotez olan otokorelasyonun olmadığı belirten hipotez reddedilmektedir. Yani, otokorelasyon sorunu bulunmaktadır.

Modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Modeldeki değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarına karşı, Park (1967) tarafından geliştirilen "Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (Feasible Generalized Least Squares, FGLS) dirençli tahmin yöntemi kullanılmak suretiyle problemler giderilmiş ve model tahminlenmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. Finansal Kaldıraç Esas Alınarak Oluşturulan Model İçin Tahmin Sonuçları

Model (FK) Değişkenler	Katsayı	Dayanıklı Standart Hata	Z İstatistiği	$P > z $
EBO	0.0518	0.2089	0.25	0.804
EB2O	-0.1530	0.2750	-0.56	0.578
EB3O	0.1868	0.2150	0.87	0.385
HAO	-0.1291	0.1288	-1.00	0.316
YO	-0.1359	0.1093	-1.24	0.214
KO	-0.0700	0.1009	-0.69	0.488
TV	0.0802	0.0115	6.93	0.000***
ROA	-0.6048	0.1344	-4.50	0.000***
<u>Constant</u> (Sabit)	-1.1999	0.3532	-3.40	0.001***

$$F(17, 100) = 35.62$$

$$\text{Prob} > F = 0.0000 \quad R\text{-squared} = 0.7161$$

Not 1: ***, **, ve * simgeleri katsayıların sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Not 2: Bu tabloda şirketlerin sahiplik yapısı ve sermaye yapısı kararlarını temsil eden değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tabloda; Finansal Kaldıraç (FK), En

Büyük Ortağın Sermaye Payı (EBO), En Büyük İkinci Ortağın Sermaye Payı (EB2O), En Büyük Üçüncü Ortağın Sermaye Payı (EB3O), Halka Açıklık Oranı (HAO), Yabancı Ortağın Sermaye Payı (YO), Kurumsal Ortağın Sermaye Payı (KO), Toplam Varlıklar (TV) ve Aktif Karlılık Oranı (ROA) ile gösterilmektedir.

Tablo 10'daki analiz sonuçları değerlendirildiğinde, finansal kaldıraç (FK) esas alınarak oluşturulmuş Model 1'e ilişkin panel veri regresyon analiz sonuçları incelenecek olursa, modelin %90 güven düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir (f değeri = 0.0000***). Bunun yanı sıra modelde yer alan bağımsız değişkenler, FK bağımlı değişkeninin %71.61'ini açıklamaktadır.

Model 1 kapsamında BIST 30 şirketlerinin sahiplik yapılarını ifade eden 6 bağımsız değişken ile FK arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, sahiplik yapısını ifade eden en büyük ortağın sermaye payı, en büyük 2. ortağın sermaye payı, en büyük 3. ortağın sermaye payı, halka açıklık oranı, yabancı ortağın sermaye payı ve kurumsal ortağın sermaye payı ile sermaye yapısını ifade eden finansal kaldıraç arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Çalışmada elde edilen bu bulgu, Kumar (2004), Margaritis ve Psillaki (2010) ve Oruç (2012) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular ile paralellik göstermektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında oluşturulan 2., 4., 6., 8., 10. ve 12. Hipotezlerde, H0 hipotezleri kabul edilmektedir.

Çalışmada bağımsız değişkenlerin yanı sıra bağımlı değişkenleri etkilediği düşünülen kontrol değişkenleri ile finansal kaldıraç arasındaki ilişki incelendiğinde ise toplam varlıklar ile finansal kaldıraç arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p=0.000$ ***) ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle toplam varlıklarda yaşanan bir birim artış, finansal kaldıraçta 0.08'lik bir artışa neden olmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen bu bulgu, Brailsford et al (2002), King ve Santor (2008), Sayman (2012) ve Taşkın ve Coşkun (2015) tarafından yapılan çalışmalarda sağlanan bulgular ile paralellik göstermektedir.

Bunun yanı sıra bir diğer kontrol değişkeni olan ROA ile finansal kaldıraç arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p=0.000$ ***) ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle ROA'da yaşanacak bir birim artış, finansal kaldıraçta 0.6048'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Çalışmada elde edilen bu bulgu, Sayman (2012) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile paralellik göstermektedir.

Çalışmada şirketlerin sahiplik yapıları ile sermaye yapısı arasında herhangi bir ilişkinin bulunamaması çeşitli sebeplerden dolayı ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir.

İşletmelerin sermaye yapıları (yabancı kaynak/toplam varlık) ile ilgili kararları genel olarak hissedarlar tarafından görevlendirilen yönetici vermektedir. Bu doğrultuda işletmelerin sermaye yapılarına etki eden esas faktörün, hissedarlardan oluşan sahiplik yapısından ziyade üst düzey yönetim olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle işletmenin sermaye yapısı kararlarının alınmasından işletme yönetim kurulu ve üst düzey yöneticiler sorumlu olmaktadır. Bu bağlamda şirket hissedarları, şirket üzerindeki sahip oldukları kontrol gücünü yönetim kuruluna devrederek, sahiplik ve kontrol ayırımına gitmektedirler.

Ayrıca analiz kapsamında incelenen BIST 30 endeksinde faaliyet gösteren şirketlerin büyük ölçekli şirketler olması ve hisse senetlerinin halka açık olan kısmının diğer şirketlere göre daha fazla olması diğer bir deyişle sermayenin tabana yayılması ile şirket kontrolü hissedarlarca yöneticilere devredilmektedir. Diğer bir deyişle şirket yöneticileri ile hissedarlar arasında oluşabilecek temsil maliyetlerinin en aza indirilebilmesi için hissedarlar sermaye yapısı kararlarını üst düzey yöneticilere devretmektedir. Bu yöneticiler de şirketin sermaye yapısını oluştururken, şirketi finansal sıkıntı, iflas maliyetlerine sokmadan, hissedarlara başarılı olduklarını gösterebilmek için borçlanma yoluna gitmemektedirler. Bu bağlamda yöneticiler, sermaye yapısı kararlarını alırken özsermayeden daha fazla yararlanabilmektedir. Bu durum da şirketin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı arasındaki ilişkinin, sermaye yoğunlaşmasına ve sermaye sahipliği türüne bağlı olmadan gerçekleştiğinin göstergesidir.

İşletmelerin sahiplik yapıları, sektör, ülke, ekonomik ve politik koşullar ve benzeri birçok faktör sebebiyle değişiklik gösterebilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin finansman kararları farklılık gösterebilmektedir. Bunun yanı sıra analize imalat sanayine ek olarak mali kuruluşlar, ulaştırma, haberleşme ve depolama sektörü gibi farklı sektörlerin uygulamaya dâhil edilmesi de değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasını engelleyen bir diğer faktördür.

Bunun yanı sıra, 2008 yılında ortaya çıkan ve etkisi 2009 yılının sonuna kadar sürdüğü düşünülen küresel mali kriz, şirketlerin sermaye yapısı kararları almalarında etkili olabilmektedir. Kriz sonrasında şirketlerin daha ihtiyatlı davranarak daha az borçlanma yoluna gittikleri söylenebilir. Çalışmanın analiz döneminin 2009-2015 dönemini kapsamaması ve BIST 30 şirketlerinin de bu doğrultuda sermaye yapılarını oluşturmaları, yine şirketlerin sahiplik yapıları ile sermaye yapısı kararları arasında bir ilişkinin tespit edilememesine etki eden bir diğer faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir.

4. SONUÇ

Çalışmada Borsa İstanbul 30 endeksinde işlem gören şirketlerin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı kararları arasında ilişki olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 2009-2015 yılları arasında şirketlerin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı kararlarını arasında ilişki bulunamamıştır.

Konuyla ilgili olarak literatürde yapılan çalışmalar incelenmiş olup değişkenler belirlenerek regresyon modeli oluşturulmuştur. Bu modelde sahiplik yapısı ile sermaye yapısı kararları arasındaki ilişki incelenmiştir. Modelde sermaye yapısı kararlarını temsil eden bağımlı değişken finansal kaldıraç oranı iken; bağımsız değişkenler ise, birinci en büyük ortağın sermaye payı, ikinci en büyük ortağın sermaye payı, üçüncü en büyük ortağın sermaye payı, yabancı ortağın sermaye payı, kurumsal ortağın sermaye payı ve halka açıklık oranıdır.

Sahiplik yapısı ile sermaye yapısı kararları arasındaki ilişki analiz edilen modelde şirketlerinin sahiplik yapılarını ifade eden 6 bağımsız değişken ile FK arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla çalışma kapsamında oluşturulan 6 hipotez de, reddedilmiştir. Çalışmada bağımsız değişkenlerin yanı sıra bağımlı değişkenleri etkilediği düşünülen kontrol değişkenleri ile finansal kaldıraç

arasındaki ilişki incelendiğinde ise toplam varlıklar ile finansal kaldıraç arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bir diğer kontrol değişkeni olan ROA ile finansal kaldıraç arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Analizde imalat sektörüne ek olarak mali sektör ve ulaştırma, haberleşme ve depolama sektörü gibi farklı sektörlerin de analiz kapsamına alınmasının, değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasını engelleyen bir faktör olduğu düşünülmektedir. Ayrıca analiz döneminin, küresel mali kriz dönemini kapsamı ve dolayısıyla şirketlerin sermaye yapısı kararlarını etkilemesi de ilişkinin tespit edilememesine etki eden bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra, analiz kapsamında incelenen BIST 30 endeksinde faaliyet gösteren şirketlerin büyük ölçekli şirketler olması ve hisse senetlerinin halka açık olan kısmının diğer şirketlere göre daha fazla olması nedeniyle şirket yöneticileri ile hissedarlar arasında oluşabilecek temsil maliyetlerinin en aza indirilebilmesi için hissedarlar sermaye yapısı kararlarını üst düzey yöneticilere devretmektedir. Bu durum da şirketin sahiplik yapısı ile sermaye yapısı kararları arasındaki ilişkinin, sermaye yoğunlaşmasına ve sermaye sahipliği türüne bağlı olmadan gerçekleştiğinin göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Agrawal, A., & Nagarajan, N. J. (1990). Corporate capital structure, agency costs, and ownership control: The case of all-equity firms. *The Journal of Finance*, 45(4), 1325-1331.
- Barton, S. L., Hill, N. C., & Sundaram, S. (1989). An empirical test of stakeholder theory predictions of capital structure. *Financial Management*, 18(1), 36-44.
- Bathala, C. T., Moon, K. P., & Rao, R. P. (1994). Managerial ownership, debt policy, and the impact of institutional holdings: An agency perspective. *Financial Management*, 23(4), 38-50.
- Brailsford, T. J., Oliver, B. R., & Pua, S. L. (2002). On the relation between ownership structure and capital structure. *Accounting & Finance*, 42(1), 1-26.
- Büyükmert N. (2015). *İşletmelerde sahiplik yapısının kârlılık ve sermaye yapısı üzerine etkileri: Borsa İstanbul'da ampirik bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Céspedes, J., Gonzalez, M., & Molina, C. A. (2010). Ownership concentration and the determinants of capital structure in Latin America. In 2007 Financial Management Association Annual Meeting, (pp. 1-29). (Erişim: 10.05.2017), http://etd.uum.edu.my/4174/2/s813365_abstract.pdf.
- Doğan (2016a). Mülkiyet yapısının finansman kararları üzerindeki etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 70, 157-170.

- Doğan (2016b). Yönetici ve yabancı sahipliğinin sermaye yapısı üzerindeki etkileri: BIST'te işlem gören imalat sanayi firmaları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 49-69.
- Driffield, S. N., Mahambre, V., & Pal, S. (2007). How does ownership affect capital structure and firm value? recent evidence from east Asia, centre for economic development & institutions brunel university west London, *Working Paper*, 7.
- Kim, W. S., & Sorensen, E. H. (1986). Evidence on the impact of the agency costs of debt on corporate debt policy. *Journal of Financial and quantitative analysis*, 21(2), 131-144.
- King, M. R., & Santor, E. (2008). Family values: Ownership structure, performance and capital structure of Canadian firms. *Journal of Banking & Finance*, 32(11), 2423-2432.
- Kumar, J. (2004). Debt vs. equity: Role of corporate governance, Indian institute of capital markets. *8th Capital Markets Conference*.
- Li, K., Yue, H., & Zhao, L. (2009). Ownership, institutions, and capital structure: Evidence from China. *Journal of comparative economics*, 37(3), 471-490.
- Marchica, T. M. (2007). On the relevance of ownership structure in determining the maturity of debt. *EFA 2007 Ljubljana Meetings Paper*.
- Margaritis, D., & Psillaki, M. (2010). Capital structure, equity ownership and firm performance. *Journal of Banking & Finance*, 34(3), 621-632.
- Mehran, H., Taggart, R. A., & Yermack, D. (1999). CEO ownership, leasing and debt financing. *Financial Management*, 28(2), 5-14.
- Oruç, E. (2012). *Temsil teorisi çerçevesinde sahiplik yapısının işletmelerin finansal kararları üzerine etkisi: İMKB uygulaması*. Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Özer (2012). Mali tablolar analizi: Bir hastane örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6, 183-199.
- Pushner, G. M. (1995). Equity ownership structure, leverage, and productivity: Empirical evidence from Japan. *Pacific-Basin Finance Journal*, 3(2), 241-255.
- Sayman, Y. (2012). *Sahiplik yapısının firma performansı ve sermaye yapısı üzerine etkileri: İMKB'de işlem gören üretim firmalarında bir uygulama*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Taşkın, F. D. & Coşkun, S. (2015). Ortaklık yapılarının finansman kararları üzerine etkisi: BIST enerji firmaları incelemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 105-118.
- Toraman, C., & Okuyan, H. A. (2009). İşletmelerde ortaklık yapısında yoğunlaşmanın kaynak yapısı üzerindeki etkisi: İMKB şirketleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41.

- Wiwattanakantang, Y. (1999). An empirical study on the determinants of the capital structure of Thai firms. *Pacific-Basin Finance Journal*, 7(3), 371-403.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *Panel veri ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Zhang, G. (1998). Ownership concentration, risk aversion and the effect of financial structure on investment decisions. *European Economic Review*, 42(9), 1751-1778.

5018 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme

Osman Cenk KANCA^{1,a}

¹ Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Erzurum MYO, Dış Ticaret Bölümü, Erzurum-Türkiye

Başvuru tarihi: 22 Şubat 2017 Düzeltme tarihi: 08 Nisan 2017 Kabul tarihi: 14 Nisan 2017

Öz

Dünya ekonomilerindeki gelişmelerin yanı sıra 80'li ve 90'lı yıllardaki ulusal konjonktür, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu mali yapısal reform sürecini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yönetim, maliye ve denetime ilişkin önemli düzenlemelere gidilmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kamu mali sistemine getirdiği en önemli yenilikler; bütçe türleri ve kapsamının değiştirilmesi, harcama süreci, harcama sürecinde yetki sorumluluk dengesinin kurulması ve sağlıklı hesap verebilme mekanizmasının oluşturulması olduğu söylenebilir. Bu çalışmada; 5018 sayılı KMYK'nın Türk Bütçe Sistemine getirdiği yenilikler üzerinde durulmuş daha sonra anılan kanun yasal, yapısal ve bütçeleme açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu, Türk Bütçe Sistemi, Mali Reform

^a Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Atatürk Üniversitesi Kampüsü, Erzurum Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, 25240, Erzurum /Türkiye.
e-posta: osmancenkanca@hotmail.com

An Evaluation on the Law Number 5018

Abstract

As well as the developments in the World economies, the national conjuncture in 1980 and 90ies has required process of fiscal structural reform that Turkey needs. In this content, in Turkey, important regulations were made referring to management, finance and controlling with Public Finance Management and Control Law of item 5018. It can be said that the most important reforms, which came into force with Public Finance Management and Control Law of item 5018, are changing the kinds of budget and content, the period of expenditure, founding the balance between authority and responsibility in expenditure period, and forming a sound accountability mechanism. In this study, the reforms, which came into force to Turkish Budget System according to law of item 5018, are emphasized and then above-mentioned law is tried to be assessed from the point of legal, structural and budgeting aspects.

Keywords

Public Finance Management and Control Law 5018, Turkish Financial System, Financial Reform

1. GİRİŞ

Dünya genelinde kamu malî yönetimi ve kontrol sistemi mevzusunda konjonktürel gelişmelerin yaşanması ve Türkiye’de kamu idarelerinde, niteliksel ve niceliksel değişikliklerin meydana gelmesi, yeni kamu mali yönetim ve kontrol anlayışını yansıtan bir kanun hazırlanması mecburiyetini doğurmuştur. Bu kapsamda hazırlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 1927 yılından günümüze kadarki süreçte kamu malî yönetim sistemimizi düzenleyen 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununu rafa kaldırmıştır. 5018 sayılı kanunun 1050 sayılı kanuna göre daha kapsamlı olmakla beraber, 1050 sayılı kanun gibi 5018 sayılı kanun da kamu malî yönetim ve kontrol sistemimizi regüle eden esas yasa vasfındadır.

Dünyada yaşanan değişikliklere bağlı olarak özellikle 1980’den sonra özelleştirme ve devletin küçültülmesi yolundaki uygulamalar ve bu dönemde yaşanan krizler, politika istikrarsızlığı, sanayileşmiş ülkelerdeki reformist hareketler, devletin elinde bulundurduğu hizmetin verim ve kalitesi, hizmetin etkin ve verimli bir şekilde sunulmasının gerekliliği gibi hususlar, kamuda kalite ve reform arayışlarını zorunlu kılmıştır. Kalite geniş anlamda, idareciler ve yöneticiler dâhil insanların kalitesi, sistem kalitesi, hedeflerin kalitesi vb. gibi birçok unsuru kapsamaktadır (Fölscher, 2007; Kayalı ve Gökbunar, 2005: 3). Bu etmenlerden herhangi birisinin tökezlemesi diğerlerinin iyi işlememesine sebebiyet vermektedir. Türkiye’de kamuda kalite arayışlarını etkileyen önemli faktörleri; 1980’lerin başlarından itibaren yapılan gereksiz ve verimsiz harcamalar, makroekonomik yapıda artan kırılganlıklar, siyasi otoritenin içinde bulunduğu mali kaotik ortam ve halkta oluşan hoşnutsuzluk, özelleştirme ve deregülasyon politikaları ihtiyacı, özel kesim yönetim yöntemlerinin kamu sektörüne nakil çalışmaları şeklinde sıralamak mümkündür (Leblebici vd, 2001: 30). Sıralanan bu

hususlar kamu mali yönetim anlayışında da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Öte yandan, kalkınma planları ile bütçeler arasındaki uyumsuzluk, bazı mali işlemlerin bütçelerde gösterilmemesi, mali yıl sınırlamaları, 1050 sayılı kanunun ihtiyaçları karşılayamaması, devlet bütçesindeki sıkıntılar, denetim, yetki ve sorumluluklardaki dengesizlikler ve çok yıllık bütçeleme sisteminin olmaması sistemin başlıca eksiklikleri olarak ön plana çıkmıştır (Arslan, 2004: 29).

Bu gelişmeler ışığında; uluslararası standartlara ve Avrupa Birliği kıstaslarına uygun bir kamu mali yönetimi oluşturulması amacıyla ve ulusal program-politika belgesi çerçevesinde hazırlanan Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu (KMYK), TBMM’nde 10.12.2003 tarihinde 5018 sayı ile kabul edilmiş, 24.12.2003 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak kısmen yürürlüğe girmiştir. Kanunun tamamen yürürlüğe girmesi 01.01.2006 tarihinde gerçekleşmiştir (Akdeniz, 2010; Kara ve Karakılçık, 2016). KMYK ile mevcut sistemin değiştirilerek işlerlik oranının yükseltilmesi, Ulusal Program ve Politika Belgesi’nde de belirtildiği üzere uluslararası standartlara ve Avrupa Birliği kıstaslarına uyum hedeflenmiştir. Öte yandan kanunla, bütçe hazırlama ve uygulama sürecinde etkinliğin artırılması, bütçe kapsamının genişletilmesi suretiyle bütçe hakkının en iyi şekilde kullanılması, mali yönetimde şeffaflığın sağlanması, sağlıklı bir hesap verme mekanizması ile harcama sürecinde yetki-sorumluluk dengesinin yeniden tesisi, etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulması ve bu suretle çağdaş-güncel gelişmelere uygun yeni bir kamu yönetim mali sisteminin oluşturulması ve sistematize edilmesi amaçlanmıştır (Saraç, 2005: 124).

Bu çalışmanın amacı, 5018 sayılı KMYK ile Türkiye’de kamu mali yapısına getirilen yenilikleri araştırmak ve incelemektir. Bu bağlamda, çalışmada, Türk mali sisteminde; bütçe, gider, gelir ve kamu zararı ile ilgili getirilen değişiklikler üzerinde durulmuş ve değerlendirilmeler yapılmıştır.

2. 5018 SAYILI KMYK’NIN TÜRK BÜTÇE SİSTEMİ’NE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

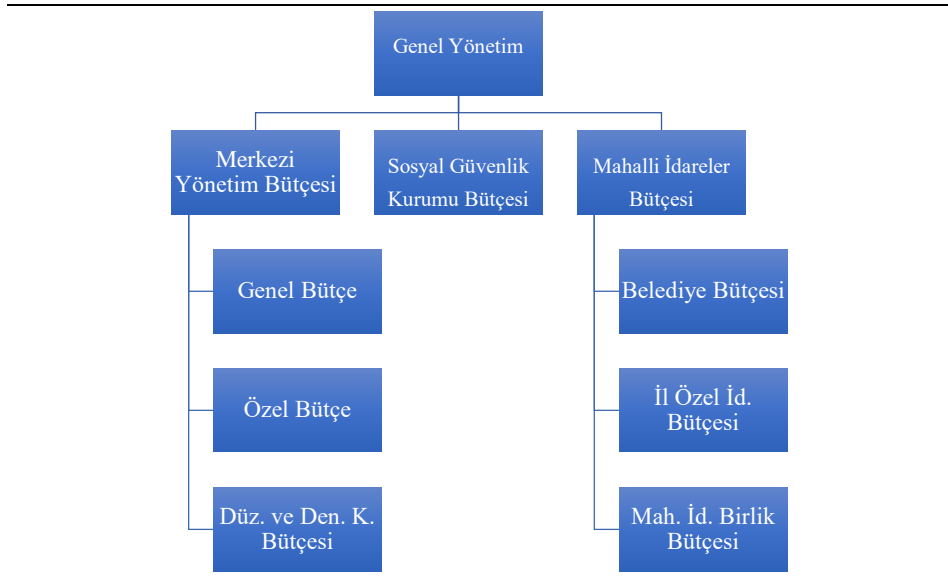
2.1. Bütçe Türlerine İlişkin Tanım ve Kapsam Değişikliği

5018 sayılı KMYK Türk bütçe sisteminde köklü değişiklikler getirmiş ve mali sistem yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır (Özkan, 2007). Yasa ile bütçe kapsamının darlığından kaynaklanan sorunları ortadan kaldırabilmek için kanunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. “Bütçe Türleri ve Kapsamı” başlıklı madde 12’de “Genel yönetim kapsamındaki idarelerin bütçeleri, merkezi yönetim bütçesi, sosyal güvenlik kurumları bütçeleri ve mahalli idareler bütçeleri olarak hazırlanır ve uygulanır, kamu idarelerince bunlar dışında herhangi bir ad altında bütçe oluşturulamaz. Merkezi yönetim bütçesi, bu kanuna ekli (I), (II) ve (III) sayılı cetvellerde yer alan kamu idarelerinin bütçelerinden oluşur” (KMYK, 2003: madde 12) denilmektedir.

Genel bütçe, devlet tüzel kişiliğine dâhil olan ve bu kanuna ekli (I) sayılı cetvelde yer alan kamu idarelerinin bütçesidir. Özel bütçe, bir bakanlığa bağlı veya ilgili olarak belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulan, gelir tahsis edilen, bu gelirlerden harcama yetkisi verilen, kuruluş ve çalışma esasları özel kanunla düzenlenen ve bu kanuna ekli (II)

sayılı cetvelde yer alan herhangi bir kamu idaresinin bütçesidir. Düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi, özel kanunla kurul, kurum veya üst kurul şeklinde teşkilatlanmış ve Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde yer alan her bir düzenleyici ve denetleyici kurumun bütçesidir. Sosyal güvenlik kurumu bütçesi, sosyal güvenlik hizmeti sunmak üzere, kanunla kurulan ve bu kanuna ekli (IV) sayılı cetvelde yer alan her bir kamu idaresinin bütçesidir. Mahalli idare bütçesi, mahalli idare kapsamındaki kamu idarelerinin bütçesidir” (KMYK, 2003: madde 12) denilmiştir. Burada, kamu kapsamına KİT’ler hariç tüm kurumlar dahil edilmiştir. Ancak sosyal güvenlik kurumları ile mahalli idareler kendine özgü yapıları ile ayrı ayrı bütçeler şeklinde tasnif edilmiştir (Lamba, 2006: 84; Çölgezen, 2006). Bütçe Türleri Şekil 1 yardımı ile gösterilmektedir.

Şekil 1. Bütçe Türleri

Kaynak: Tosun (2005)

2.2. Bütçe İlkelerinin Çağdaş Hale Getirilmesi

5018 sayılı KMYK, kamu yönetimindeki harcama sürecini daha hızlı ve sağlam hale getirmek, disiplin, hesap verebilirlik ve saydamlığın oluşması açısından bütçe ilkelerinde yeni düzenlemeler oluşturmuştur (Arslan, 2004: 1).

5018 Sayılı Kanununun 13. maddesinin (e), (f), (g) ve (m) bentleri, Türkiye’de genellik ilkesinin uygulanmasına yönelik olarak düzenlenmiştir. Buradan hareketle, bütçe hükümetin tüm mali işlerini içine almalı, tüm gelir ve giderler gayri safi olarak bütçelerde yer almalı, belirli gelirler belirli giderlere tahsis edilmemeli ve kamu kurum ve kuruluşlarının tüm gelir ve harcamaları da bütçelerde yer almalıdır.

Yapılan düzenlemeler çerçevesinde Türk bütçe sistemine klasik ilkelerin yanında modern bütçe ilkeleri de monte edilerek önemli bir mesafe kat edilmiştir. Bütçe ilkeleri şu şekilde sıralanmaktadır (KMYK, 2003: madde 13):

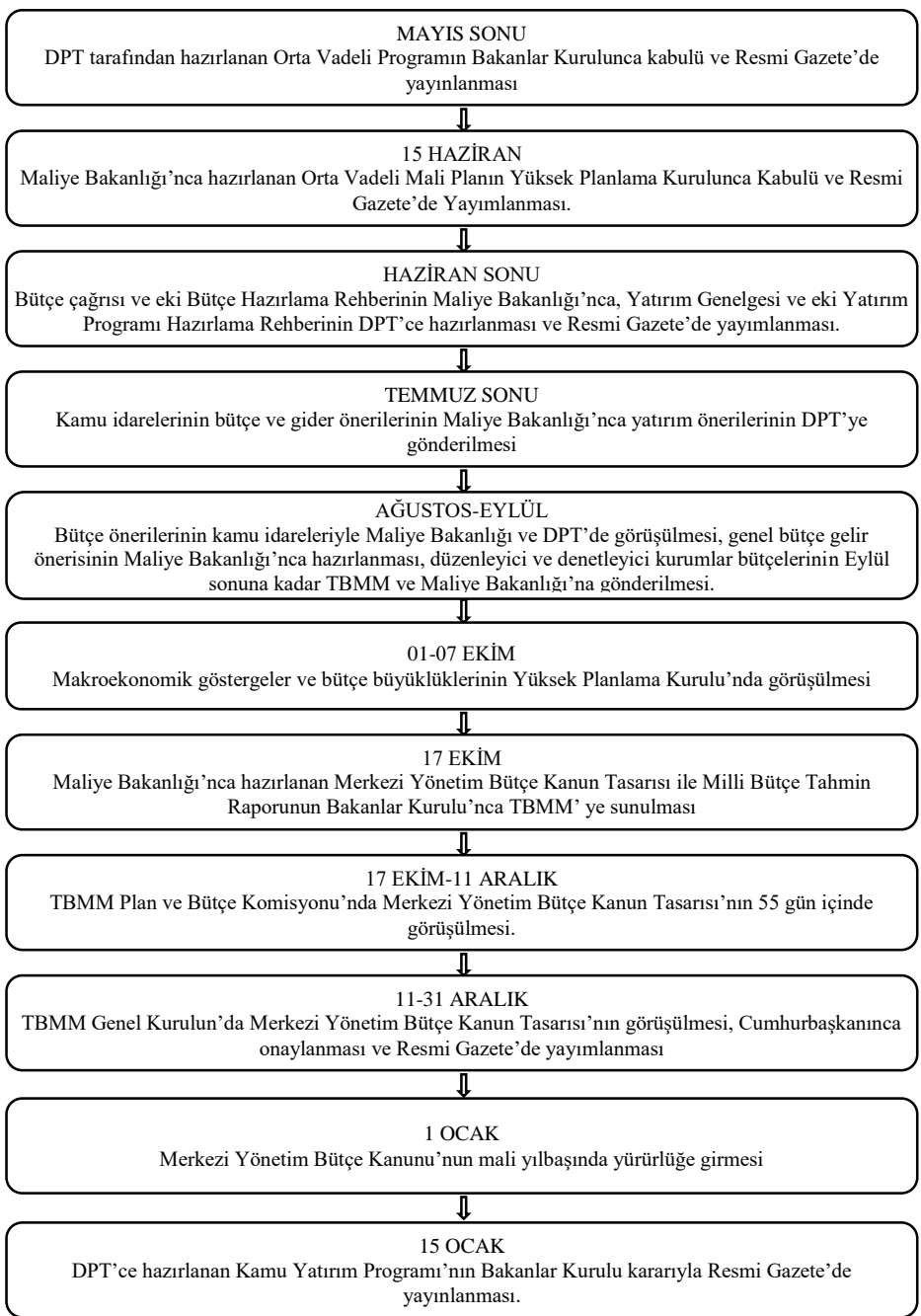
- (i) Makroekonomik istikrar ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi
- (ii) Harcama yetkisinin kanuni görev ve hizmetler dâhilinde kullanılması ilkesi
- (iii) Bütçelerin kalkınma planı ve programlarında yer alan politika hedef ve önceliklere uygun şekilde idarelerin stratejik planları ile performans ölçütlerine ve fayda maliyet analizine göre hazırlanıp uygulanması ilkesi
- (iv) Bütçenin takip eden iki yılın bütçe tahminleri ile birlikte görüşülmesi (çok yıllık bütçeleme ilkesi)
- (v) Mali saydamlık, genellik, denklik ilkesi
- (vi) Mali yıla girmeden kanunlaşma ilkesi (önceden izin alma)
- (vii) Bütçelerde, bütçelerle alakasız konu ve mevzulara yer verilmemesi ilkesi
- (viii) Bütçeler kurumsal, işlevsel ve ekonomik sonuçların görülmesini temin edecek şekilde Maliye Bakanlığı'nca uluslararası standartlara uygun olarak belirlenecek sınıflandırmaya göre hazırlanması ilkesi
- (ix) Ödeneklerin belirli amaçlara ayrılması ilkesi şeklinde yukarıdaki 9 ana ilke olarak ifade edilebilir (Tüğen, 2005: 35-36).

Görüldüğü üzere, söz konusu yasa; kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde sağlanması ve kullanılmasını (Yenice, 2006: 122), hesap verebilirliği, şeffaflığı ve mali saydamlığı temin etmek üzere, kamu mali yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını-ifasını, tüm mali işlemlerin kayıt altına alınması-raporlanmasını ve mali denetlemeyi düzenlemek için Türk kamu mali yapısına yeni bir motif getirmiştir (Toprak, 2008).

2.3. Bütçe Hazırlık Sürecinin Değiştirilmesi

5018 Sayılı Kanunda bütçe hazırlık süreci daha detaylı ve etraflıca düzenlenmiştir. Buna göre; Bakanlar Kurulu'nun Mayıs ayının sonuna kadar toplanarak kalkınma planları, stratejik planlar ve genel iktisadi şartların gerekleri ışığında makro iktisadi politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de içine alacak şekilde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan orta vadeli programı kabul edilmesi, bütçe hazırlık sürecinin ilk ayağını oluşturmakta ve daha sonra orta vadeli program, aynı süre içinde Resmi Gazete'de yayınlanmaktadır (Kolçak, 2006: 378). Tüm bu gelişmelere, kaynak ve harcama planlaması için orta vadeli bir yaklaşımın öncelikli olması gerektiği, politika oluşturma, planlama ve bütçeleme arasında daha sıkı ilişki kurulması gerekliliği ön ayak olmuştur (DPT, 2000: 4-6). Bu sürecin devam etme sistemi Şekil 2 yardımıyla özetlenmektedir.

Şekil 2. Bütçe Hazırlık Süreci

Kaynak: Edizdoğan (2008)

2.4. Çok Yıllı Bütçe Sistemi

Çok yıllık bütçe sisteminin, 5018 sayılı KMYK'na dahil edilmesi, “orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan orta vadeli mali plan, haziran ayının on beşine kadar Yüksek Planlama Kurulu tarafından karara bağlanır ve Resmi Gazetede yayımlanır” (KMYK, 2003: madde 16) şeklinde ifade edilmektedir.

Bu sistemde esas, mali yılın birden fazla yılı içine alması değil, yıllık bütçe ve ödeneklerin birden fazla yıl içerisinde değerlendirmeye çalışılmasıdır (Kızıldaş, 2003: 13). Sözü edilen sistemde kamu gelir, gider ve planlamaları birden fazla yılı içerecek şekilde düzenlenir. Sistemde cari yıla ait veriler bir sonraki yılın tahminleri ve gelecek iki veya daha fazla yıla ait veriler bir arada görülebilir. Öte yandan, bu sistem ile kamu kaynaklarının önceden belirlenmiş yerlere dağıtılması sağlanabilir (Kesik, 2005).

2.5. Performans Esaslı Bütçeleme

5018 Sayılı Kanun incelendiğinde performans esaslı bütçenin tanımının yapıldığı görülmektedir. “Kamu idareleri, kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlar” (KMYK, 2003: madde 9) denilmektedir. Sözü edilen bütçe sisteminin diğer bütçe sistemlerinden temel farkı mali disiplini sağlamayı hedeflemesidir (Özyıldız, 2000: 77-87). Şöyle ki; kamu harcama yönetiminde etkinlik ve verimlilik ilkelerinin gerçekleştirilmesinin altında mali disiplin ve savurganlığın önlenmesi yatmaktadır. Bu sayede performans bütçe tekniği ile mali disiplin kontrol altına alınmış olacaktır. Kamu mali yönetim alanında dünyada görülen gelişmeler ışığında, kamu mali reform kapsamında hazırlanan 5018 sayılı KMYK ile kamu mali yönetiminde mali disiplin, hesap verebilirlik ve mali saydamlık hedeflenerek kamu kaynaklarının israf edilmeden kullanılmasını sağlamak üzere Türkiye’de stratejik planlamaya ve performans esaslı bütçelemeye geçiş amaçlanmıştır (Özkan, 2008: 54; Altay ve Kaplan, 2006). Adı geçen kanuna göre, 2006 yılında tüm kamu kurum, kuruluş ve idarelerinin performans esaslı bütçelemeye geçmesi öngörülmüştür. Bu kanunla, kamu kurumlarının artık “stratejik plân”, “performans programı” ve “faaliyet raporu” gibi belgeleri düzenlemeleri ve bu süreçte misyon, vizyon, stratejik amaç-hedef ve performans göstergeleri ifadelerini kullanarak icralarını biçimlendirmeleri gerekmektedir (Tüğen ve Özen, 2011: 110).

2.6. Analitik Bütçe Sınıflandırması

Bütçe sınıflandırması ile ilgili düzenleme “Gider teklifleri, ekonomik ve mali analiz yapılmasına imkân verecek, hesap verilebilirliği ve saydamlığı sağlayacak şekilde Maliye Bakanlığı’na belirlenmiş kurumsal, işlevsel ve ekonomik sınıflandırma sistemine; gelir teklifleri ise ekonomik sınıflandırma sistemine uygun olarak hazırlanır” (KMYK, 2003:

madde 17) şeklinde ifade edilmiştir. Kanunda da yer verildiği üzere ABS kod yapısı dörtlü sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. “Kurumsal tasnif”, “fonksiyonel tasnif”, “finansal tasnif” ve “ekonomik tasnif” olarak belirtilmiştir (Hançer, 2003: 8).

Ekonomik tasnifte, kamu faaliyetlerinin milli ekonomi üzerindeki etkileri kıstas alınmıştır. Kamu kesimi faaliyetlerinin milli gelir ve piyasa ekonomisi üzerindeki etkilerinin ölçülmesini hedefler. Bu tür tasnif ile harcamaların ne ölçüde gider kalemlerine tahsis edildiği görülebilmektedir (Karluk, 1997). Harcamaların ve gelirlerin ekonomik sınıflandırması Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Harcamaların ve Gelirlerin Ekonomik Sınıflandırması

Harcama Kalemi	
Personel Giderleri	Bordroya dayalı olarak kamu personeline yapılan ödemeler (Tedavi ödemeleri ve aynı ödemeler hariç)
Devlet Piri mi Giderleri	Devletin işveren sıfatıyla ödediği Sosyal Güvenlik Katkı Payları (Personelden kesilen pirimler hariç)
Mal ve Hizmet Alımları	Faturalı olarak teslim alınan mal ve hizmet bedelleri (Sabit sermaye edinimi giderleri hariç)
Faiz Giderleri	Devlet Borçlarına İlişkin Faiz ödemeleri (Ödenen komisyon ve ihraç giderleri hariç)
Cari Transferler	Sermaye birikimi hedeflemeyen karşılıksız ödemeler (Devlet Borç Faizleri Hariç)
Sermaye Giderleri	Devlet mal varlığını artıran ödemelerdir (Savunma ve Stok alımları hariç)
Sermaye Transferleri	Bütçe dışına sermaye birikimi amaçlayan ödemeler (KİT sermaye iştirakleri hariç)
Borç verme	Bir mali varlık karşılığında yapılan ödemelerdir (Görev zararları hariç)
Yedek Ödenekler	Bütçede öngörülme yen hizmet karşılıkları (Yalnızca maliye bütçesinde yer alır)
Gelir Kalemi	
Vergi Gelirleri	Gelir, kâr ve sermaye kazançları üzerinden alınan vergiler, mülkiyet üzerinden alınan vergiler, dahilde alınan mal ve hizmet vergileri, uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergiler, damga vergisi, harçlar, başka yerde sınıflandırılmayan vergiler
Sosyal Güvenlik Gelirleri	Sosyal sigortalar prim gelirleri, genel sağlık sigortası prim gelirleri, iş kazaları ve meslek hastalıkları prim gelirleri, diğer sosyal güvenlik prim gelirleri, devlet katkısı, öncesi Sos. Sig. Prim Gelirleri
Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	Mal ve hizmet satış gelirleri, malların kul. ve faaliyette bulunma izni gel., KİT ve Kamu bankaları gelirleri, kurumlar hasılatı, kurumlar kârları, kira gelirleri, diğer teşebbüs ve mülkiyet gelirleri
Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler	Yurt dışından alınan bağış ve yardımlar, Merkezi Yön. Bütçesine Dahil İdarelerden Al., diğer idarelerden alınan

	bağış ve yardımlar, kurum ve kişilerden al. bağış ve yardımlar, proje yardımları, özel gelirler
Faizler, Paylar ve Cezalar	Faiz gelirleri, kişi ve kurumlardan alınan paylar, para cezaları, yasal süresinde ödenmeyen primlerin faizleri, diğer çeşitli gelirler
Sermaye Gelirleri	Taşınmaz-taşınır satış gelirleri, menkul kıymet ve varlık satış gelirleri, diğer sermaye satış gelirleri
Alacaklardan Tahsilat	Yurtiçi alacaklardan ve yurtdışı alacaklardan tahsilat

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

2.7. Gelirler Alanındaki Değişim

KMYK'nın beşinci kısmında 36, 37, 38, 39 ve 40'ıncı maddelerinde gelir politikası ve ilkeleriyle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Şöyle ki;

Gelirlerin toplanmasında;

- (i) “Maliye Bakanlığı, gelir politikaları ve uygulamaları konusunda ilkelerini, amaçlarını, stratejilerini ve taahhütlerini her malî yılbaşında kamuoyuna duyurur.
- (ii) Mükellef ve sorumlulara vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerini kolayca yerine getirebilmeleri için gerekli hizmetler sağlanır.
- (iii) Mükellef ve sorumluların vergiye uyumu teşvik edilir.
- (iv) Hakların korunması ve yükümlülükler konusunda mükelleflerin bilgilendirilmesi için ilgili idareler tarafından gerekli önlemler alınır” ilkelerine uyulmaktadır (KMYK, 2003: madde 36).

Gelirlerin dayanakları ve toplanması hususunda; “Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır (KMYK, 2003: madde 37). Kamu gelirlerinin tarh, tahakkuk, tahsiliyle yetkili ve görevli olanlar, ilgili kanunlarda öngörülen tarh, tahakkuk ve tahsil işlemlerinin zamanında ve eksiksiz olarak yapılmasından sorumludur” (KMYK, 2003: madde 38). Burada, vergilemenin asli şartlarına bağlı kalındığı açıkça izlenmektedir.

Özel gelirler; “Özel gelirler karşılığında idarelere tahsis edilen özel ödenek miktarları, ilgili idarelerin bütçelerinde gösterilir. Malî yıl içinde kullanılabilir özel ödenek miktarı, tahsil edilen özel gelir tutarını geçemez. Tahsil edilen özel gelirlerin ödenek tutarını aşması halinde, ödenek eklenemez.

Özel gelirlere ilişkin olarak ilgili kanunlarında belirtilen fiyatlandırılabilir mal ve hizmetlerin tarifeleri ile uygulamaya yönelik usul ve esaslar, Maliye Bakanlığının görüşü alınarak ilgili kamu idarelerince belirlenir.

Özel gelirlerin ödenek kaydına, gelecek yıla devrine, iptaline ilişkin yetki ve işlemler merkezî yönetim bütçe kanununda gösterilir” (KMYK, 2003: madde 39).

Bağış ve yardımlarla ilgili olarak; “Herhangi bir gerçek veya tüzel kişi tarafından, kamu hizmetinin karşılığı olarak veya kamu hizmetleriyle ilişkilendirilerek bağış veya yardım toplanamaz, benzeri adlar altında tahsilat yapılamaz” (KMYK, 2003: madde 40) şeklinde

düzenlemelere gidilmiştir. Görüldüğü üzere KMYK ile kamu idarelerinin tüm gelir ve giderlerinin bütçede yer almasının sağlanması arzulanmış ve bunun için de bütçe dışında gelir elde edilmesi ve gider yapılması engellenmek istenmiştir. Yani, bütçelerde genellik ve birlik ilkesinin istisnasız uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır (Mutluer, 2011: 23-34).

2.8. Kamu Zararı

5018 sayılı Kanunda kamu zararı “kamu görevlilerinin kasıt, kusur veya ihmallerinden kaynaklanan mevzuata aykırı karar, işlem veya eylemleri sonucunda kamu kaynağında artışa engel veya eksilmeye neden olunmasıdır” (KMYK, 2003: madde 71) şeklinde tanımlanmış ve maddenin devamında kamu zararının belirlenmesindeki esasları ayrıntıları ile düzenlemiştir.

Kamu kaynağı üzerinde tasarrufta bulunan görevlilerin bu tasarrufları sonucu ortaya çıkabilecek kamu zararının yasal metinlerde tanımlanması, hesap vermeleri ve bu zararı karşılamaları halka karşı sorumluluğun bir simgesi olarak düşünülebilir (Koçberber, 2015).

5018 Sayılı Kanunla Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol sisteminde çok mühim değişikliklere gidilmiştir. Yapılan değişiklikleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Arcagök, 2004: 5; Tuncer, 2006: 4-7);

- (i) Bu kanunla, genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahalli idareler olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri de kanuna ekli (I), (II) ve (III) sayılı cetvellerde gösterildiği üzere, genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, özel bütçe kapsamındaki idareler ile düzenleyici ve denetleyici kurumlardır.
- (ii) Bütçenin sınırları büyütülmüştür. Bu kanunla kanuna ekli (I), (II) ve (III) sayılı cetvellerde gösterilen merkezi yönetim kapsamında yer alan toplam (166) idarenin bütçeleri Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu adı altında TBMM'nin onayına sunulacaktır. Diğer yandan Merkezi Yönetim Bütçe Kanununun ekinde mahalli idarelerin ve Sosyal Güvenlik Kurumlarının bütçe büyüklükleri de meclisin bilgisine sunulacaktır. Bu şekilde bütçe birliği ilkesi ifa edilmekte ve bütçe hakkının kesintisiz olarak işlenmesi sağlanmaktadır.
- (iii) Bütçe türleri; genel bütçe, özel bütçe, düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi, Sosyal Güvenlik Kurumu bütçesi ve mahalli idareler bütçesi olarak tasnif edilmiştir. İlaveten, merkezi yönetim bütçesini; genel bütçe, özel bütçe ve düzenleyici ve denetleyici kurum bütçelerinin toplamı oluşturmaktadır.
- (iv) Planlı bütçeleme işlemi kapsamında kalkınma planı ile bütçeler arasında sıkı bir bağ kurulmuş ve çok yıllık bütçeleme tekniğine geçilmektedir (Kömürçüler, 2011: 147).
- (v) Stratejik planlama ve performans dayalı bütçeleme sistemine geçilmekte, bütçe hazırlık süreci yeniden düzenlenmekte, kamu idarelerinin mali yönetim ve kontrol sistemi alanındaki görev, yetki ve sorumlulukları yeniden izah edilmektedir.
- (vi) Söz konusu kanunla harcama süreci yetkililerinin farklı görev ve fonksiyonlarla icracı yapısı değiştirilmiştir.

- (vii) Mali göstergelerde şeffaflık ve saydamlık sağlanarak ve Sayıştay denetim kapsamı genişletilerek, politik istikrar-mali istikrar (disiplin) ilişkisi tesis edilmiştir (Sağbaş, 2011).
- (viii) İç denetim sisteminin sistematize edilmesi ve muhasebe birliği sağlanmıştır (Söyler, 2012: 61-96).
- (ix) Döner sermaye işletmeleri ve fonların tasfiye edilmesi amaçlanmıştır.
- (x) Hedef-sonuç merkezli mali yönetim anlayışının kabulü ve kaynak tahsisi sürecinde etkinliğin ortaya konulması amaçlanmıştır (Usta, 2011: 47).

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada; 5018 sayılı KMYK'nın temel eksenleri; yasal, yapısal ve bütçeleme açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye özellikle 1980 sonrası bir takım yapısal anlamda dönüşüm içerisine girmiş ve daha sonrasında mali alandaki reform (bütçe reformu, harcama reformu, mali yönetim reformu) hareketleri de bu duruma eşlik etmiştir. Türkiye'yi bu duruma iten nedenler arasında; kamu açıklarının zirve yapması ve sosyal güvenlik sistemindeki problemler, bütçe dışı harcamaların ortaya çıkışı, muhasebe ve istatistiksel yetersizlikler, denetim ve raporlama sisteminin iyi işlememesi, yolsuzluklarda görülen artışlar vd. gösterilebilir. 1927 yılından bu yana oldukça uzun bir süre bazı değişikliklerle de olsa varlığını sürdüren 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, zamanın hızla değişen koşullarına ayak uyduramamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin oldukça yakın ilişkiler içinde olduğu IMF, Dünya Bankası ve üyelik müzakerelerine başladığı Avrupa Birliği uyum yasaları neticesinde mali yönetim alanında köklü değişiklikler kaçınılmaz olmuş ve mali reform süreci başlatılmıştır.

İşte bu çerçevede hazırlanan KMYK; hem mali disiplini sağlamak, hem de dünyadaki değişimlere entegre olabilmek amacıyla hazırlanıp kanunlaşan ve Türkiye'nin mali anlamdaki sıkıntılarını nispi olarak giderebilecek bir reform olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla, toplumsal faydanın ve kamu kesimi mali yönetiminde performansın daha da artırılması için farklılaştırılmış mali reformların yapılması anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu düzenlemenin uygulanmasında, mali yönetimin bütünlüğüne ve denetime dikkat edilmesinde fayda görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, İ. (2010). Kamu Mali Yönetimi Reformunda Strateji Geliştirme Birimleri, *Maliye Dergisi*, 159, 463-475.
- Altay, A., & Kaplan, E. (2006). Türkiye'de Performansa Dayalı Yönetim Uygulamasına Geçiş ve IMF'nin Rolü, *Maliye Dergisi*, 151, 1-15.
- Arcagök, M. S. (2004). Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanununda Öngörülen Düzenlemeler, *Devlet Bütçe Uzmanları Derneği Yayın Organı*, 18 (2), 5.
- Arslan, A. (2004). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Kamu Harcama Sisteminde Yapılan Düzenlemeler, *Maliye Dergisi*, 145, 1.

- Arslan, M. (2004). Orta Vadeli Harcama Sistemi (Çok Yıllı Bütçeleme) ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, *Sayıştay Dergisi*, 54, 3-36.
- Çölgezen, Ö. (2006). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Kapsamında Bütçeleme Sisteminde Meydana Gelen Değişiklikler, *Vergi Dünyası*, 294, 135-141.
- DPT (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Bütçesi*, (7. Baskı), Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Fölscher, A. (2007). “Budget Methods and Practices”, Budgeting and Budgetary Institutions, Washington D.C.: The World Bank Public Sector Governance and Accountability Series.
- Hançer, S. N. (2003). Ekonomik Kodlama Açısından Analitik Bütçe Sınıflandırması, *Devlet Bütçe Uzmanları Derneği Yayın Organı*, 16 (2), 8-12.
- Kara, H., & Karakılıç, Y. (2016). 5018 Sayılı Kanun Kapsamında Yerel Yönetimlerin Denetimi: Getirdiği Yenilikler, Uygulamalar ve Karşılaşılan Eksiklikler, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 727-738.
- Karlık, R. (1997). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Beta Yayınları.
- Kayalı, A., & Gökbnar, R. (2005). Kamu Yönetiminde Toplam Kalite Uygulamasının Olanakları. (Erişim: 11.02.2011), http://www.canaktan.org/yonetim/toplam_kalite/kamuda-toplam-kalite/gokbnar-toplamkalite.pdf
- Kesik, A. (2005). Avrupa Birliği Sürecinde Türk Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması: Çok yıllık Bütçelemenin Uygulanabilirliği, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 1, 127-142.
- Kızıtaş, E. (2003). Çok Yıllı Bütçeleme Sistemi, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 16, 13.
- KMYK (2003). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. *Resmi Gazete*, 25326.
- Koçberber, S. (2015). Kamu Zararı Kavramı Üzerine Yargı Kurumları Arasındaki Hüküm Uyuşmazlıklarında Uyuşmazlık Mahkemesinin Rolü ve Önemi, *Sayıştay Dergisi*, 97, 55-75.
- Kolçak, M. (2006). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun Türk Mali Sistemine Getirdikleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 378.
- Kömürcüler, E. (2011). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda Küreselleşmenin İzleri, *H.Ü. İİBF Dergisi*, 29 (1), 127-151.
- Lamba, M. (2006). *5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun Türk Bütçe Sistemine Getirdiği Yenilikler ve Kamu Mali Yönetimine Olası Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi.
- Leblebici, N. D, Ömürgönülşen, U., & Aydın, M. D. (2001). Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımında Önemli Bir Araç; Toplam Kalite Yönetimi, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19 (16), 39.

- Mutluer, K. (2011). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun Genel Değerlendirmesi ve AB Normları ve Diğer Mevzuatla İlişkisi, *Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Sempozyumu*, İzmir.
- Özkan, Y. (2007). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa Göre Hesap Verme Sorumluluğu, *Mali Çözüm, İSMMMO Yayın Organı*, 83, 247-255.
- Özkan, Y. (2008). *5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Kapsamında İç Denetimin Değerlendirilmesi ve Öneriler*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özyıldız, R. H. (2000). Kamu Harcama Politikalarının Denetlenmesi, Performansa Dayalı Bütçe, *Hazine Dergisi*, 13, 77-87.
- Sağbaş, İ. (2011). Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nun Mali Disiplin Üzerinde Etkisi, *Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Sempozyumu*, İzmir.
- Saraç, O. (2005). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Yapılan Düzenlemelerin Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, 148, 124.
- Söyler, İ. (2012). Yeni Kamu Mali Yönetim ve Denetim Sistemi Çerçevesinde Sayıştay'ın Rolü, *Sayıştay Dergisi*, 87, 61-96.
- TCMB (2002), Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri. (Erişim: 23.01.2011), <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>
- Toprak, D. (2008). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 24 Ocak 1980 Kararları Işığında Değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13 (2), 313-333.
- Tosun, E. (2003). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Tasarısına İlişkin Değerlendirme, *Devlet Bütçe Uzmanları Yayın Organı*, 16 (29), 20.
- Tuncer, S. (2006). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler, *Vergi Dünyası Dergisi*, 295, 4-7.
- Tüğen, K. (2005). *Devlet Bütçesi*, İzmir.
- Tüğen, K., & Özen, A. (2011). Türkiye'de Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi Uygulamasının Değerlendirilmesi, *Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Sempozyumu*, İzmir.
- Usta, E. (2011). Mali Reform Süreci ve 5018 Sayılı Kanunun Genel Değerlendirmesi, *Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Sempozyumu*, İzmir.
- Yenice, E. (2006). Kamu Kesiminde Performans Değerlendirmesi, *Maliye Dergisi*, 150, 122-132.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri: İlahiyat - DKAB Karşılaştırması

Mehmet Kamil COSKUN^{1,a}

¹ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi- Muş / Türkiye

Başvuru tarihi: 10 Ocak 2017 Düzeltme tarihi: 14 Şubat 2017 Kabul tarihi: 20 Şubat 2017

Öz

Bu araştırmanın amacı, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının değer yönelimlerinin tespiti ve farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Örneklem olarak 2015–2016 öğretim yılında Atatürk Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesinin ilahiyat ile din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) eğitimi programlarında öğrenim gören 348'i erkek, 102'si kız olmak üzere toplam 450 öğretmen adayı seçilmiştir. Veri toplama araçları olarak, Kuşdil ve Kağıtçıbaşı tarafından geliştirilen Schwartz Değerler Listesi ve araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Araştırmanın sonucunda öğrencilerin cinsiyete göre değer eğilimlerinin; Başarı, Hazcılık, Uyarılımlı birey düzeyi değerlerinde kız öğrenciler lehine anlamlı şekilde farklılaştığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin sınıf düzeyleri ve değer eğilimleri arasındaki ilişkiye bakıldığında; Evrenselcilik, Gelenek ve Güvenlik birey düzeyi değerlerinde elde edilen puanların, üçüncü sınıf öğrencileri lehine anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür. Öğrencilerin öğrenim gördükleri lisans programının değer yönelimlerini anlamlı şekilde farklılaştırmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Schwartz Değerler Ölçeği, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Değer Yönelimi

^a Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü, 49250, Muş / Türkiye.
e-posta: mk.coskun@alparslan.edu.tr

Value Orientations of Pre-service Teachers of Religion: Comparison of Divinity and Religious Education

Abstract

The aim of this research is to examine the value orientations of pre-service teachers of religious culture and ethics in terms of different variables. The sampling of the research consists of 450 students studying in divinity and in the department of religious culture education at Ataturk University, Dicle University, Inonu University, Ondokuz Mayıs University, Selcuk University and Uludag University between 2015 and 2016 education year. As data collection tools, the Schwartz Values List developed by Kuşdil and Kağıtçıbaşı (2000) and the personal information form prepared by the researcher were used.

As a result of the research, it was understood that students' value orientation to Success, Conformity, and Stimulation differed significantly in favor of female students. When the relationship between the class levels of the students and the value tendencies is examined; Universalism, Tradition and Security scores obtained at individual level values differed significantly in favor of third grade students. It has been understood that students' degree programs do not significantly differentiate scores at any individual level value.

Keywords

Schwartz Values Scale, Religious Culture and Moral Knowledge, Value Orientation

1. GİRİŞ

Son çeyrek yüzyıla bakıldığında değerlerin sosyal bilimler alanında araştırma konusu olarak ele alındığı görülecektir. Değerlerin insanların duygu, düşünce ve davranışlarını yakından ilgilendiriyor olması, bu ilgiyi etkileyen önemli bir faktördür. Sosyal bilimcilerin kanaatine göre değerler insan davranışlarını açıklamada vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000'den aktaran: Dilmaç vd., 2008). Değerlerin hem bireysel tutum ve davranışları ve bilişsel süreçleri etkilediği; hem de toplumun kültürel kalıplarıyla etkileşimde bulunduğu ve onları yansıttığı, davranış bilimciler ve sosyal psikologlar tarafından kabul edilmektedir.

Değer kavramı merkeze alarak psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlarda çalışan davranış bilimcileri tarafından ulaşılan sonuçlara göre değer kavramının tanımı üzerinde önemli ölçüde birleşildiği görülmektedir. Yapılan tanımların ortak noktaları temel alınacak olursa değerler bireyin kendisini ve çevresini algılama ve anlamlandırmada zemin oluşturan, tercihleri ve tutumlara tesir ederek davranışları yönlendiren referans noktaları olarak tanımlanabilir (Güngör, 1998; Yapıcı, 2009). Bu manada değerler; eylemlere veya inançlara değer biçen, karar vermede referans noktası olan, davranışlara kılavuzluk eden esaslara, temel inançlara, düşüncülere, standartlara veya hayat duruşuna

göndermede bulunmak için kullanılır. Tüm bu inançlar, idealler, standartlar, hayat duruşu kişisel bütünlük veya kişisel kimlikle de yakından ilişkilidir (Halstead ve Taylor, 1996: 4). Değerler, insanların hayat felsefelerinin temel dinamiklerindedir. Kişinin dünya görüşü ve hayat felsefesi sahip olduğu değerler küresinde mahfuzdur. Değerler dünyası insanın hayatına yön verir, eylemlerini yönlendirir ve kişilik bütünlüğünü oluşturur (Rokeach, 1973). İnanç nokta-i nazarından değer, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin terkibi anlamında gelmektedir. Ancak değer, inancın çok hususi bir hali olması hasebiyle ondan daha üst düzeyde bir zihni manzumedir. Şöyle ki bir değer bir tek inanca değil, organize olmuş bir grup inanca tekabül eder. İnsanlara yardımcı olma değeri, bizim insan ilişkileriyle ilgili hayat tecrübelerimizden doğmuştur ve bu değerın kazanımında birden fazla inancın katkısı vardır (Güngör, 1998: 28).

Değerler hakkında pek çok teori vardır. Yoğun bir şekilde Rokeach (1973) ve Kluckhohn'den (1951) etkilenen Schwartz'ın teorisi, istenilen değerleri, değişim hedeflerini, önemdeki değişimi, insanların hayatındaki ilkelere rehberlik eden yardımları tanımlar. Değerlerin içerik boyutu, değerler arasında birbirlerinden farklılaşır ve içerik boyutu aynı zaman da güdülemek amacının çeşidini tayin eder (Sarıcı Bulut, 2012). Düşünceden kaynaklanan değerlerin içeriğindeki farklı tipolojileri ele alan Schwartz (1992) göre; 65'ten fazla kültürde geçerli, dairesel şekilde sıralanan Güç, Başarı, Hazcılık, Uyarılım, Özyönelim, İyilikseverlik, Gelenek, Uyma, Evrensellik ve Güvenlik olmak üzere toplam 10 temel değer vardır. Güç sosyal statü ve saygınlık kazanma, insanların ve kaynakların üzerinde hakimiyet kurmayı; Başarı sosyal standartlara göre kişisel yeterlilik göstermeyi; Hazcılık zevk ve duymusal doyum sağlamayı; Uyarılım heyecan, yenilik arayışını; Özyönelim tercih yaparken bağımsız olmayı; İyilikseverlik başkaları hakkında iyilik gözetmeyi; Gelenek gelenekten gelen unsurlara saygı ve bağlılığı, Uyma toplumun beklentilerine hanel getirecek hareket ve eğilimleri kısıtlamayı; Evrensellik bütün insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek için anlayışlı, hoşgörülü, himayeci olmayı; Güvenlik ise toplum, ilişkiler ve bireyin kendisinin güvenli, dengeli ve istikrarlı olmasını ifade eder. Birbiriyle uyum içinde olan değerler, dairenin üstünde birbirine yakın yerleştirilmiştir. Birbiriyle uyumsuz olan değerler ise merkezden uzak noktalarda bulunurlar (Yapıcı vd., 2012: 130-131).

Yukarıda kısaca sıralanan ve izah edilen on temel değer, dairesel sıralamada 4 ana grupta toplanmaktadır. Güç ve başarı, 'Kendini Geliştirme'; uyarılım ve özyönetim, 'Yeniliğe Açıklık'; evrensellik ve iyilikseverlik, 'Kendini Aşma'; güvenlik, uyma ve gelenek ise 'Muhafazakârlık' kategorisini oluşturur. Hazcılık hem Kendini Geliştirme hem de Yeniliğe Açıklık kategorilerinin içindedir. Kendini Geliştirme, Kendini Aşma boyutuyla tezat halindedir; çünkü kendini geliştirme bireyin kendi hedeflerini izlemesi üzerine odaklanırken, Kendini Aşma toplumun tamamının faydasını gözetmekle alakalıdır. Bağımsız davranma, düşünme, hissetme ve yeni deneyimlere açık olmakla ilgili olan Yeniliğe Açıklık boyutu ise kendini denetleme, değişime dirençli olmakla ilgili olan Muhafazakârlık boyutuyla çalışmaktadır (Roccas, 2005; Schwartz, 1992'den aktaran: Yapıcı vd., 2012: 131).

Değerler üzerine araştırma yapmanın başlıca amaçlarından biri, insanlarda var olan değer yönelimlerini belirlemek, bu yönelimlerin onların tutum, davranış, toplumsal deneyim ve rolleriyle ilgili etkileşimlerini ortaya çıkarmaktır (Mehmedoğlu, 2006). Geleceğin öğretmenleri olarak öğretmen adaylarının nasıl bir kültürlenme ve sosyalleşme içerisinde

olduğunun, yani değerler sisteminin nasıl olduğunun bilinmesi önemlidir. Öğretmenlerin değerlerinin öğrenci davranışlarını etkilediği ile ilgili birçok araştırma bulgusu vardır (Brophy ve Good, 1986; Dickinson, 1990; Gözütok, 1995; Varış, 1973'den aktaran: Sarı, 2005). Bu yönüyle okul, çocuğa uygun değerler yoluyla olumlu kişiliğin kazandırıldığı beşeri bir laboratuvar, öğretmenler ise laboratuvarında uygulama yapan insan kaynakları olarak görülebilir. Öğretmenlerin değer sahibi olmaları, onların rol model olmaları açısından da elzemdir. Buna bağlı olarak okulda rol model olan öğretmenler tarafından yürütülen değerler eğitimi yoluyla karakteri olumlu yönde gelişen çocuk, ahlaki yaşamın bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarını kavrayarak, değerleri anlama ve hayata taşımaya noktasında hassasiyet taşımaya başlayacaktır (Lickona, 1996; Milson ve Ekşi, 2003'den aktaran: Balay ve Kaya 2014: 8). Bu açıdan bakıldığında eğitimde değer kazandırma süreci büyük önem arz etmekte. Zira bu süreç, karakter eğitiminin önemli bir parçası olmanın yanında, duyuşsal alanı tamamlama görevini de ifa etmektedir. Sevgi, saygı, birlikte yaşama, müsamaha, sosyal öncelikleri benimseme, ahlak temelli yaşam, kişiliği geliştirme, müspet karakteri inşa etme gibi çok geniş bir alanı kapsayan hedefler değerler eğitiminin içinde değerlendirilebilir (Tokdemir, 2007'den aktaran: Balay ve Kaya 2014: 8).

Din ve değerlerin birbirleriyle yakından ilişkili olması hasebiyle din eğitiminin de değerlerin oluşumu, sürekliliği ve yeni nesillere aktarımı ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Din ve eğitim alanlarında istihdam edilen ilahiyat ve DKAB programı öğrencilerinin bu görevleri gerçekleştirme başarıları onların değerleriyle yakından ilişkilidir. Bu araştırmanın amacı, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının değer yönelimlerinin cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğretim programı değişkenlerine göre anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını saptamaktır. Yaygın din hizmetleri ve örgün din eğitimi alanında istihdam edilecek olan bu öğrencilerin değer yönelimlerini belirlemek, öğrencilerin bu alandaki mesleki yeterlikleri konusunda bakış açısı sağlayacağı gibi, din gibi hassas bir alanın eğitimi yapan yükseköğretim kurumundaki eğitimi anlamlandırmalarını anlamada da etkili olacaktır. Zira öğrenci, bir taraftan aldığı dini bilgiyi değerlerinin yönlendirmesi ile içselleştirirken, diğer taraftan bilgisinin davranışa dönüşmesiyle ulaştığı sonuçlar ve bu sonuçların beklentilerini karşılayıp karşılamadığı da değerlerini etkilemektedir (Arslan ve Tunç, 2013).

2. YÖNTEM

Araştırma, veri bağlamında nicel bir paradigmaya sahiptir. Çalışmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Örneklem olarak zaman, maddiyat ve çaba sarf etme etkenleri ile ilgili uygun amaçlı örneklem kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi belirlerken, tesadüfi küme örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırmanın evreni, 2015–2016 öğretim yılında Atatürk, Dicle, İnönü, Marmara, On dokuz Mayıs, Uludağ ve Selçuk Üniversitelerinin ilahiyat ve DKAB programlarında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise söz konusu üniversitelerin ilahiyat ve DKAB programlarında öğrenim gören 348'i erkek, 102'si kız olmak üzere toplam 450 öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmada likert tipi ölçek kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma verileri Schwartz (1992) tarafından geliştirilen Değerler Listesi ve araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılarak toplanmıştır.

Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000) tarafından yapılan çalışmada değer tipleri düzeyi için güvenilirlik katsayıları 0.51-0.77, değer grupları için 0.77-0.83 arasında değişmekte olup bu katsayılar *Evrenselcilik* için 0.77, *İyilikseverlik* için 0.76, *Hazcılık* için 0.54, *Güç* için 0.75, *Başarı* için 0.66, *Uyarılım* için 0.70, *Özyönelim* için 0.69, *Gelenek* için 0.63, *Uyuma* için 0.51, *Güvenlik* için 0.59 olarak bulunmuştur. Ayrıca ana değer grupları iç tutarlılık analiz sonuçlarına baktığımızda; *Muhafazakarlık* grubu için 0.80, *Değişme* değer grubu için 0.81, *Özaşkınlık* değer grubu için 0.81, *Özgenişletim* değer grubu için 0.84 olarak hesaplanmıştır (Dilmaç vd., 2008: 73). Öğrencilerin değer yönelim puanlarını çeşitli değişkenlere göre incelemek amacıyla aritmetik ortalama, t testi ve tek yönlü ANOVA analiz teknikleri kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak $p < .05$ seçilmiştir.

3. BULGULAR

Güç kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 17.96$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 17.19$)'dur. Aralarında anlamlı fark bulunamamıştır ($p=.153$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 17.88$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 17.48$)'dir. Aralarında anlamlı fark görülmemiştir ($p=.538$). Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 17.84$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 16.93$)'dür. Aralarında anlamlı fark görülmemiştir ($p=.127$).

Başarı kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 19.20$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 19.05$)'dir. Aralarında anlamlı fark bulunamamıştır ($p=.784$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 20.53$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 18.72$)'dir. Aralarında kızlar lehine anlamlı fark görülmüştür ($p=.004$). Buna göre kız öğrenciler *Başarı* değerine erkek öğrencilerden daha güçlü olarak yönelmektedir. Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 19.25$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 18.82$)'dir. Aralarında anlamlı fark görülmemiştir ($p=.457$).

Hazcılık kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 12.52$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 12.56$)'dir. Aralarında anlamlı fark bulunamamıştır ($p=.931$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 14.12$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 12.08$)'dir. Aralarında kızlar lehine anlamlı fark görülmüştür ($p=.000$). Buna göre kız öğrenciler *Hazcılık* değerine erkek öğrencilerden daha güçlü olarak yönelmektedir. Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 12.60$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 12.39$)'dur. Aralarında anlamlı bir fark görülmemiştir ($p=.667$).

Uyarılım kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 10.36$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 10.15$)'dir. Aralarında anlamlı fark bulunamamıştır ($p=.577$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 11.21$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 9.97$)'dir. Aralarında kızlar lehine anlamlı fark görülmüştür ($p=.006$). Buna göre kız öğrenciler *Uyarılım* değerine erkek öğrencilerden daha güçlü olarak yönelmektedir. Üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin *Uyarılım* kategorisindeki ortalaması eşittir ($X: 10.25$).

Özyönelim kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 25.04$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 25.35$)'dir. Aralarında anlamlı fark bulunamamıştır ($p=.931$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 25.62$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X:$

25.07)'dir. Aralarında anlamlı fark görülmemiştir ($p=.376$). Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 25.43$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 24.61$)'dir. Aralarında anlamlı fark görülmemiştir ($p=.149$).

Evenselcilik kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 37.68$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 38.92$)'dir. Her ne kadar aralarında DKAB programı lehine fark görülsede bu fark anlamlı düzeyde değildir ($p=.066$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 38.47$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 38.25$)'dir. Aralarında anlamlı fark görülmemiştir ($p=.785$). Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 38.74$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 37.25$)'dir. Aralarında üçüncü sınıf lehine anlamlı fark görülmüştür ($p=.045$). Buna göre üçüncü sınıf öğrencileri, *Evenselcilik* değerine dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha güçlü olarak yönelmektedir.

İyilikseverlik kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 39.33$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 40.31$)'dir. Her ne kadar aralarında DKAB programı lehine farklı görülsede bu farklılaşma anlamlı düzeyde değildir ($p=.094$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 39.32$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 39.97$)'dir. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.356$). Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 39.99$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 39.41$)'dir. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.364$).

Gelenek kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 20.25$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 20.43$)'dür. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.694$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 20.50$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 20.29$)'dur. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.695$). Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 20.66$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 19.57$)'dir. Aralarındaki farklılaşma anlamlı düzeydedir ($p=.023$). Buna göre üçüncü sınıf öğrencileri *Gelenek* değerine, dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha güçlü olarak yönelmektedir.

Uyma kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 17.37$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 17.40$)'dir. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.935$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 16.97$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 17.51$)'dir. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.164$). Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 17.57$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 16.95$)'dir. Aralarındaki farklılaşma anlamlı düzeyde değildir ($p=.085$).

Güvenlik kategorisinde ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 35.15$) iken, DKAB öğrencilerinin ($X: 34.55$)'dir. Aralarında anlamlı farklılaşma görülmemiştir ($p=.246$). Bu kategoride kız öğrencilerin ortalaması ($X: 33.94$) iken, erkek öğrencilerin ortalaması ($X: 35.11$)'dir. Aralarındaki farklılaşma anlamlı düzeydedir ($p=.048$). Buna göre erkek öğrenciler *Güvenlik* değerine, kız öğrencilere göre daha güçlü olarak yönelmektedir. Yine aynı kategoride üçüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 35.30$) iken, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalaması ($X: 33.75$)'dir. Aralarındaki farklılaşma anlamlı düzeydedir ($p=.006$). Buna göre üçüncü sınıf öğrencileri *Güvenlik* değerine, dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha güçlü olarak yönelmektedir.

4. TARTIŞMA

Cinsiyet faktörünün değer yönelimleri üzerindeki etkisini ortaya çıkaran ilgili analizlere bakıldığında *Başarı*, *Hazcılık* ve *Uyarılım* değerleri açısından cinsiyetler arası anlamlı düzeyde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Her üç değere yönelimdeki farklılaşmanın bayan öğretmen adayları lehine olduğu anlaşılmıştır. Diğer değer tiplerine yönelimde anlamlı farklılaşma görülmemiştir. Dilmaç vd., (2008) tarafından yürütülen araştırmada *Evrensellik*, *Özyönelim* ve *Güç* değerleri açısından cinsiyetler arası farklılık olduğu; *Evrensellik* ve *Özyönelim* boyutunda farklılaşma erkek öğretmen adayları lehineyken, *Güç* boyutunda kız öğrencilerin lehine olduğu gözlenmiştir. Mehmedoğlu (2006) tarafından yürütülen araştırmada ise kızların *Hazcılık*, *Özyönelim*, *Evrenselcilik*, *İyilikseverlik* ve *Gelenek* değerlerine, erkek öğrencilerin ise *Güç*, *Başarı*, *Uyarılım* ve *Uyma* değerlerine daha fazla önem verdiğine işaret edilmiştir. Karaca (2008) tarafından yürütülen araştırmaya göre, *Hazcılık* erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla; *Özyönelim*, *Evrenselcilik* ve *Güvenlik* ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha fazla önem verdikleri değerlerdir. Arslan ve Tunç (2013) tarafından yürütülen araştırmada ulaşılan bulgulara göre, öğrenciler arasında cinsiyete göre değer yönelimi farklılaşmasının erkekler lehine (heyecan ve yenilik arayışı temalarının olduğu) *Uyarılım* değer tipinde; kızlar lehine ise *Evrenselcilik*, *İyilikseverlik*, *Uyma* değer tiplerinde bir farklılaşma gözlenmektedir. Buna göre en fazla değer farklılaşması kızlarda görülmektedir. Kızlar, erkeklere oranla *Evrenselcilik*, *İyilikseverlik* ve *Uyma* değer tiplerine daha fazla yönelim göstermektedirler. Sarıcı Bulut (2012) tarafından yürütülen araştırmada öğrencilerin cinsiyetlerine göre değer eğilimlerinin, *İyilikseverlik*, *Uyarılım*, *Uyma* ve *Güvenlik* alt ölçeklerinde farklılaştığı, erkek öğrencilerin *Uyarılım* eğilimlerinin kız öğrencilerin *Uyarılım* eğilimlerinden daha yüksek olduğu, kız öğrencilerin *İyilikseverlik*, *Uyma* ve *Güvenlik* eğilimlerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Sınıf düzeyi faktörünün değer yönelimleri üzerindeki etkisini ortaya çıkaran ilgili analizlere bakıldığında *Evrenselcilik*, *Gelenek* ve *Güvenlik* değerleri açısından sınıf düzeyleri arası anlamlı farklılaşma olduğu, bu farklılaşmanın her üç değerde de üçüncü sınıf öğrencileri lehine olduğu anlaşılmıştır. Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada *Uyma* değerinde en yüksek aritmetik ortalamayla birinci sınıflar; *Güç*, *Gelenek*, *İyilikseverlik*, *Uyarılım* ve *Evrenselcilik* değerlerinde ikinci sınıflar; *Özyönelim* ve *Güvenlik* değerlerinde dördüncü sınıflar, *Hazcılık* ve *Başarı* değerlerinde üçüncü sınıflar aritmetik ortalamaları bakımından diğer sınıflara oranla yüksek puana sahiptirler. Söz konusu araştırmada farklı sınıf düzeylerindeki öğretmen adaylarının değer algıları ortalamaları arasındaki farklılığı ortaya koymak amacıyla hesaplanan F değerlerinden sadece *Gelenek* değer algısı alt boyutunda anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu anlaşılmıştır. Farklılaşmanın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçları incelendiğinde üçüncü sınıf öğrencilerinin *Gelenek* değer algılarının diğer sınıf düzeylerinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre üçüncü sınıf öğrencilerin *Gelenek* değer algıları birinci sınıf, ikinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerinin *Gelenek* değer algılarına göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. (Dilmaç vd., 2008). Başka bir araştırmaya göre üçüncü sınıftaki öğretmen adaylarının birinci sınıftakilere kıyasla *Özdenetim*, *Evrensellik* ve *Yardımseverlik* alanlarında daha yüksek puanlar aldıkları; ikinci sınıftaki öğrencilerin ise

birinci sınıftaki öğrencilere kıyasla *Güvenlik* alanında daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir (Dilmaç vd., 2009). Yapıcı vd., (2012) tarafından yürütülen araştırmada, DKAB birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri arasında *Özyönelim*, *İyilikseverlik* ve *Uyma* değerlerinde dördüncü sınıf lehine gözlenen artış istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. *Başarı*, *Uyarılım*, *Evrensellik*, *Güç*, *Hazcılık*, *Gelenek*, *Güvenlik* ve *Dindarlık* değerlerinde ise anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Karaca'nın (2008) araştırmasına bakıldığında, birinci sınıf öğrencilerinin *Evrenselcilik* ve *Uyma* değerlerini, üçüncü sınıf öğrencilerinin *Güç*, *Başarı*, *Uyarılım*, *Özyönelim*, *İyilikseverlik*, *Gelenek* ve *Güvenlik* değerlerini, dördüncü sınıf öğrencilerinin ise *Hazcılık* değer tipini diğer sınıflara oranla daha fazla önemsedikleri anlaşılmaktadır. İlk sınıflarda bulunan öğrencilerin değerlere verdikleri önem düzeyleri, *Hazcılık* değer tipi hariç, son sınıflarda bulunan öğrencilerden daha yüksektir. İkinci sınıf öğrencilerinde bütün değerlere verilen önem düzeylerinde bir azalma görülmektedir. Arslan ve Tunç (2013) tarafından yürütülen araştırmada, öğrenciler arasında sınıflarına göre istatistiksel anlamda değer yönelimi farklılaşmasının tümünün üçüncü ve dördüncü sınıflar lehine olduğu görülmüştür. Bunlar *Güç*, *Başarı*, *Özyönelim*, *Evrenselcilik*, *Gelenek*, *Uyma* değer tipleridir. Buna göre öğrencilerin ilahiyat fakültesinde aldıkları eğitimleri onların yukarıda verilen değer tiplerinde olumlu bir yönelime neden olmaktadır. Sarıcı Bulut (2012) tarafından yürütülen araştırmada, *Güç*, *Hazcılık* ve *Uyarılım* alt ölçeklerinden elde edilen puanların farklılaştığı, ikinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerin *Güç* eğilimlerinin üçüncü sınıf öğrencilerin *Güç* eğilimlerinden daha yüksek olduğu, dördüncü sınıf öğrencilerinin *Hazcılık* eğilimlerinin ikinci sınıf öğrencilerin *Hazcılık* eğilimlerinden daha yüksek olduğu, 1., 2. ve 4. sınıf öğrencilerinin *Uyarılım* eğilimlerinin üçüncü sınıf öğrencilerin *Uyarılım* eğilimlerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgular Dilmaç vd., (2008)'nin ikinci sınıf öğrencilerinin *Güç* eğilimlerinin daha yüksek olduğu bulgusuyla örtüşmekte, Dilmaç vd., (2009)'nin çalışmalarıyla örtüşmemektedir (Sarıcı Bulut, 2012: 233).

Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüme göre değer yönelimlerinde farklılık olup olmadığını ortaya çıkaran ilgili analizlere bakıldığında, program türünün tüm değerlerde anlamlı düzeyde bir farklılaşmaya sebep olmadığı görülmüştür. Buna göre İlahiyat ve DKAB öğretmenliği programlarında eğitim gören öğrencilerin değer yönelimleri arasında istatistiksel olarak bir farklılık yoktur. Karaca (2008) tarafından yapılan araştırmada, farklı bölüm öğrencilerinin birey düzeyi değer yönelimleri ortalamalarının birbirine yakın olduğu; ancak ilahiyat öğrencilerinin *Uyma* değer tipine, DKAB öğrencilerinin ise *Güç*, *Başarı*, *Hazcılık*, *Uyarılım*, *Özyönelim*, *Evrenselcilik*, *İyilikseverlik*, *Gelenek* ve *Güvenlik* değer tiplerine daha fazla önem verdikleri anlaşılmıştır. Aynı şekilde Yapıcı ve Zengin (2003), ilahiyat ve DKAB bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin değer tercih sıralamalarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın oluşmadığını saptamakla beraber iki bölüm arasında değer sıralamaları bakımından küçük farklar gözlenmiştir. İlahiyat bölümü öğrencilerinin ilk tercihlerini dinî değerler, ikinci tercihlerini sosyal değerler oluştururken, DKAB bölümü öğrencileri sosyal değerleri ilk sıraya, dinî değerleri ikinci sıraya yerleştirmişlerdir. Araştırmada, her iki bölümün dinî değerleri ön planda tutmalarını gerek din eğitiminin etkisiyle gerekse aynı sosyal çevrede karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmaları şeklinde açıklanmıştır (Karaca, 2008: 89). Arslan ve Tunç (2013: 23) tarafından yürütülen araştırmadaki bulgular da öğrenciler arasında öğretim programlarına göre bir değer yönelimi farklılaşmasının olmadığını, ortalamalarda bir farklılık görülse de T testinin bu farklılığı anlamlı olarak doğrulamadığını göstermiştir.

İlahiyat fakültelerinde uygulanan programlar öğrencilerin değer yönelimleri arasında anlamlı bir farklılığa yol açmaması ilahiyat fakültesi öğrenci kaynağının benzer ortamlardan gelmesi ve bugünkü şartlar itibarıyla aynı ortamda eğitim görmeleri ile ilişkili olabilir (Arslan ve Tunç, 2013). Zira, DKAB dahil 5 farklı program öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada, *Evrenselcilik*, *İyilikseverlik*, *Gelenek*, *Uyma* ve *Güvenlik* birey düzeyi değerlerinde en yüksek puanı DKAB programı öğrencilerinin aldıkları ve bu kategorilerde aldıkları ortalama puanlarının, diğer programların (felsefe, İngilizce, fen ve teknoloji, resim-iş) öğrencilerinden anlamlı şekilde farklılaştığı; buna karşın *Hazcılık* birey düzeyi değerinde en düşük ortalama puanı aldıkları gözlenmiştir (Yapıcı vd., 2012). Aynı şekilde Balay ve Kaya (2014) tarafından yapılan araştırmaya, öğretmen adaylarının ahlaki değer yönelimlerinin *Saygı*, *Adalet*, *Sadakat*, *Cesaret*, *Dürüstlük*, *Zarafet* ve *Güven* boyutlarında öğrenim gördükleri programa göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin DKAB programında okuyanların, resim-iş ve müzik programlarında okuyanlara; resim-iş programında okuyanların ise, müzik programında okuyanlara göre daha yüksek düzeyde *Saygı* ve *Sadakat* algısına sahip oldukları görülmüştür. Diğer yandan aynı araştırmada DKAB programında okuyan öğretmen adaylarının, sınıf, resim-iş ve müzik öğretmenliği programlarında okuyanlara kıyasla daha yüksek *Adalet* algısına sahip oldukları görülmektedir (Balay ve Kaya, 2014).

5. SONUÇ

Bu çalışma, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının değer yönelimlerinin cinsiyet, sınıf düzeyi ve program türü değişkenlerine bağlı olarak ne düzeyde farklılaştığını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalardan biri olup sonuçları itibarıyla Türkiye’de yapılan önceki araştırmalara benzer özellikler taşımaktadır. Araştırma sonucunda *Başarı*, *Hazcılık* ve *Uyarılım* değerleri açısından cinsiyetler arası anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Kız öğrencilerin bu değerlere erkek öğrencilerden daha güçlü olarak yönelmeleri, toplum tarafından kadınlardan beklenen değer yönelimlerine ters düştüğü söylenebilir; ancak toplumda vuku bulan sosyokültürel gelişmelerden dolayı kadınların bakış açılarında ve rollerinde değişiklikler olabilmektedir. Sınıf düzeyine bakıldığında, *Evrenselcilik*, *Gelenek* ve *Güvenlik* değerleri açısından üçüncü sınıf öğrencileri lehine anlamlı farklılık bulunmuştur.

Çalışmada program türüne (İlahiyat / DKAB) göre öğrencilerin değer yönelimlerinde bir farklılaşmanın olup olmadığına da bakılmıştır. Ortalamalarda farklılık görülmele birlikte ilahiyat programı ile DKAB programı öğrencilerinin değer yönelimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Aslında DKAB lisans programına bakıldığında; değerler eğitimi, eğitim bilimleri ve felsefe grubu derslerinin ilahiyat lisans programlarına göre daha fazla olması nedeniyle, değer yönelimlerinde bir farklılaşma olacağı beklentisi uyanmaktadır. Ancak gerek bu araştırma gerek daha önce yürütülen araştırmalar (Yapıcı ve Zengin, 2003; Karaca, 2008; Yapıcı vd., 2012; Arslan ve Tunç, 2013), İlahiyat - DKAB temelli program türü değişkenine bağlı olarak değer yönelimlerinde oluşan farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olmadığını göstermiştir. Buna karşın, farklı alan öğretmen adayları üzerinde yapılan araştırmalarda, ilahiyat – DKAB programı öğrencilerinin değer yönelimlerinin diğer alanların öğretmen adaylarının değer yönelimlerinden anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Arslan, M., & Tunç, E. (2013). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 7-39.
- Balay, R., & Kaya, A. (2014). Eğitim Fakültesinde Okuyan Öğretmen Adaylarının Ahlaki Değer Yönelimleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(28), 7-45.
- Dilmaç, B., Bozgeyikli, H., & Çıkılı, Y. (2008). Öğretmen Adaylarının Değer Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 69-91.
- Dilmaç, B., Deniz, M., & Deniz, M.E. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Öz-Anlayışları ile Değer Tercihlerinin İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18, 9-24.
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Halstead, J. M., & Taylor, M. J. (1996). *Values in Education and Education in Values*. London: The Falmer Press.
- Karaca, R. (2008). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Kluckhohn, C. K. (1951). *Values and Value Orientations in the Theory of Action*. In T. Parsons and E. A. Shils (Eds.), *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kuşdil, E. M., & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 45, 59-76.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). *Gençlik, Değerler ve Din: Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*. İstanbul: Litera.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(10), 73-88.
- Sarıcı Bulut, S. (2012). Gazi Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1(3), 216-238.
- Schwartz, S. (1992). *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In M. P. Zanna, (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp.1-65). San Diego: Academic Press.
- Yapıcı, A. (2009). Küreselleşme ve Değerler Krizi. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 7, 14-18.
- Yapıcı, A., & Zengin, Z.S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerinde Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 173-206.
- Yapıcı, A., Kutlu, M.O., & Bilican, F.I. (2012). Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 129-151.

Kanaatin Veren Eli ile Kapitalin Homo Economicus' u Arasında Yaşanan Duygusal Salınımlar ^a

Abdülcelil BİLGİN ^{1,b}

¹ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Böl., Muş-Türkiye

Başvuru tarihi: 07 Mart 2017

Düzeltilme tarihi: 20 Mayıs 2017

Kabul tarihi: 28 Mayıs 2017

Öz

Kalkınma olgusu, genel olarak bir devletin gelir düzeyine paralel bir şekilde sosyoekonomik ve siyasi yapısında yaşanan pozitif değişimler olarak tanımlanabilir. Bu tanım, günümüzde daha çok tüketim olgusunu çağrıştırmakta hatta tüketim, kalkınmanın dinamosu olarak vaz geçilmez başat bir unsur sayılmaktadır. Tüketim olgusunun insanı getirdiği nokta ise herhangi bir kural ve ahlaki değer tanımayan Homo economicus olma durumudur. İslam, temelde iktisadi kalkınmaya karşı olmamakla beraber, bu aşamaya geçişin bazı kural ve değerlere bağlı kalınarak sağlanabileceğine dair ölçüler koyar. Diğer bir deyişle, birey yahut devletlerin nasıl ve hangi ölçülere bağlı kalınarak kalkınabileceklerine dair perspektifler sunar. Bu çalışmada, inanan kişilerin, temel değerleri ile davetkâr karakterini büsbütün sergileyen kapital arasında yaşadığı gelgitler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kanaat, Homo Economicus, Kalkınma, Kapital, Tüketim

^a Bu çalışma, 28-30 Eylül 2016 tarihlerinde Muş'ta düzenlenen ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı'nda sunulan tebliğin genişletilmiş formudur.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 49250, Muş / Türkiye.
e-posta: a.bilgin.deyim@gmail.com

Sentimental Oscillations Taking Place between Contentment's Giving Hand and Capital's Homo Economicus

Abstract

The development case can be defined as positive changes in socio-economic and political structure of a state parallel to its income. This definition, rather, evokes the fact of consumption, furthermore the consumption is accepted as a basic factor of development. But this view of consumption leads people to be homo economicus who do not recognize any ethical values and rules. Though it is not basically opposed to economic development, Islam sets up some criteria to develop but these criteria are not indifferent to values and rules. In other words, Islam presents new perspectives showing which criteria and individual or a state should hang on. In this paper, it is studied on religious people's oscillations between their basic values and capital(ism)'s tempting character as a whole.

Keywords

Contentment, Homo Economicus, Development, Capital, Consumption

1. GİRİŞ

Günümüzde birey ve toplulukların zihniyet, davranış ve görünüm gibi açılardan, diğer bir ifadeyle içsel ve dışsal özellikler yönünden gittikçe benzeştikleri söylenebilir. Artık birey ve toplulukları birbirinden ayıran din, mezhep ve etnik köken gibi unsurların, bağlularını etkileme ve standardize etme noktasındaki başat rollerini, eskisinden farklı olarak yitirdikleri gözlenmektedir. Öyle ki günümüzde, özellikle kentlerde yaşayan insanların davranış ve duruşlarından hareketle ne düşündüklerini, neye inandıklarını anlamak neredeyse imkânsızlaşmıştır. Yani farklı inançlara bağlı insanlar arasında, adeta inançlar üstü bir gücün belirleyiciliği sayesinde meydana gelen benzerlikler söz konusudur. Bu tür benzeşmelerin diğer bir ifadeyle homojenleşme süreçlerinin toplumdan topluma, kişiden kişiye değişen birçok nedeni olmakla birlikte bunun başat itici gücünün, yerkürenin neredeyse tamamını kuşatan modernizm ve buna bağlı olarak gelişen modernleşme süreçleri olduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Bilindiği üzere modernizm, farklılıklara tahammül etmeyip onları ortadan kaldırmaya çalışan, herkesi ve her şeyi aynılaştırmak için her türlü yol ve yönteme başvuran bir sürecin adıdır. Daha açık bir ifadeyle modernizm, belirlemiş olduğu sınırlara dâhil olmayan ve kendini modern olandan farklı gören her şeyi/herkesi geri, eski ve ilkel kabul eder, ötekileştirir ve hayatın dışına itmeye çalışır.

Bilindiği gibi modernizmin en mühim itici güçlerinden ve aynı zamanda sonuçlarından biri kapitalist düşüncedir. Bireylerin, toplumların ve en nihayetinde hayatın aynılaşmasında küresel kapitalizmin rolü göz ardı edilemez. Kapitalizm, onun temel nitelikleri olarak belirlenen yoğun sermaye birikimi ve sürekliliği, kâr artırma ve büyüme

zorunluluğu, pazar arayışı, yenilik üretme, uluslararası ekonomik ilişkiler, güçlü devlet, güçlü beşeri sermaye ile belirsiz ve kaygan ekonomik zemin arasındaki etkileşim örüntüleri tarafından belirlenen bir ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. 16. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyayı etkisi altına alan kapitalizmin küresel sonuçlarının her zaman var olduğu söylenebilir (Gençoğlu, 2012). Dünyaya hükmeden etkin lobilerin sonsuz desteğini arkasına alan küresel kapitalizmin hedefi herkeştir. Ne kadar çok olursa olsun kazanılanı yeterli bulmayan, sürekli daha fazlasını, sadece kendisi için isteyen küresel kapitalizm; sınıf, cinsiyet, kimlik, din farkı gözetmeksizin herkes için rekabeti, kâr etmeyi, rasyonel davranmayı, parayı her şeyin değer ölçütü olarak kabul etmeyi, istediği her şeyi elde etmeyi vecibe haline getirmeyi amaçlar.

Küresel kapitalizmin kuşatıcı ve aşındırıcı etkisini, bireyden topluma hemen herkesin/kesimin farklı tonlarla hissettiği görülmektedir. Bu etkinin, birçok insani özelliğin aşınmasına, insanın doğal dengesini kaybetmesine; ülfet, merhamet, kanaat, cömertlik gibi değerlerin yerlerini düşmanlık, zulüm, aç gözlülük, bencillik gibi negatif davranışlara bırakmasına neden olduğu gözlenmektedir. Bu gözlem eğer doğruysa, insanların bir savrulma yaşadığı da doğrudur. Dolayısıyla bu konunun teoloji de dâhil olmak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından bütün açılarıyla etraflıca ele alınması kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmektedir.

Yukarıdaki kaygılarla, insanın maruz kaldığı söz konusu değişim sürecinin inceleneceği bu çalışmada, öncelikle kanaat kavramı ve bu kavramın ahlak, zühd ve iffet ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Homo economicus'u ve onu ortaya çıkaran vasatı resmetmeye yönelik açıklamalardan sonra, ideal İslam İnsanı/Müslüman ile Homo economicus arasındaki farklılıklar ele alınacaktır. Ardından kalkınma olgusu ele alınarak İslam'ın, kapitalizmin temel ilkelerinden olan kalkınma ve ilerleme karşısındaki tutumu tartışılacaktır. Bu çalışmada son olarak çağdaş Müslümanların temel değerleri ile kapital arasında takındıkları ikircikli tutumları ve çıkmazları ele alınacaktır.

2. ETİMOLOJİK VE TERİM ANLAMLARIYLA KANAAT

Kanaat kelimesi, Arapça kani'a/kana'a kökünden türemiş bir mastar olup bir şeye razı olmak, bir şey ile yetinmek; bir şeyden emin olmak; bir şeye kanaat etmek/getirmek; hoşnutluk, rıza gösterme, razı olma gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin anlam alanına dair şu bilgiler de önemlidir: Kanaat etmek, yetinmek, kâfi bulmak; kanaatkâr, elindeki ile yetinen, fazlasını istemeyen, kanaat sahibi; kanaatkârlık, elindekini kâfi görüp fazlasını istememe durumu (ez-Zemahşeri, 1992; Ayverdi, 2008). Yine bu kelimeden türemiş olan ikna (olmak) tabiri, inanmak, kanmak, kısmetine/payına razı olmak; ikna etmek ise, inandırmak, inanmasını sağlamak, kandırmak gibi anlamlara gelmektedir (Ayverdi, 2008). Başka bir deyişle kanaat, kişinin azla yetinip elindekine razı olması, gerek kendisinin gerekse sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddi imkânlarla yetinip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırısından kurtulması şeklinde açıklanmakta; hırs, tamah, şereh (hazlara düşkünlük) ve tül-i emel gibi kavramlarla ifade edilen dünyaya dair tutku ve isteklerin, iştahların kalpten silinmesiyle kazanılan ahlaki bir erdem olarak değerlendirilmektedir (Çağrı, DİA, 2001).

İslam, İlahi takdir gereği her şeyde bir ölçü bulunduğunu, insanın Allah'ı unutmamak kaydıyla; onur ve emeğiyle dünyaya dair nasibini aramakla yükümlü olduğunu; kazancını Allah yolunda harcayarak cömert davranmasını; davranışlarında, hâl ve tavırlarında ölçülü olmasını ister. Ölçülü davranmanın yollarından biri de şüphesiz kanaatkâr olmaktır. Kanaat, İslam'ın temel kaynaklarının önemle üzerinde durduğu bir kavram/hazine olduğu gibi; kanaatkârlık övülen ve emredilen bir hâldir. Buna mukabil açgözlülük, hırs, tamah ve israf kötülenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de bu kelime, mastar formuyla kanaat şeklinde geçmemekle beraber, kani'(Kur'an-ı Kerim, Hacc 22/36) ve mukni' (Kur'an-ı Kerim, İbrahim 14/43) şekillerinde yer alır. ayetteki kani' kelimesi, muhtaç olduğu için başkalarından maddi yardım beklerken, işi yüzüzlük derecesine vardırmayan, bağışlanan şeye ve miktarına razı olan, (el-İsfâhâni, 2001) bir bakıma bu konuda iffetli davranan kişi anlamındadır. Kanaatkârlıkta izzet; dilencilikte zillet vardır, (ez-Zemahşeri, 1992) sözü bu durumu veciz bir şekilde tasvir etmektedir.

Kur'an'ın genel muhtevası göz önünde bulundurulduğunda mal, mülk vb. dünya metâna dair aşırı seviyedeki düşkünlüğün yerildiği görülmektedir. Öte yandan Peygamberimiz (sav)in de sözlerinde kanaatkârlığa vurguda bulunduğu görülmektedir. Hadislerde, Peygamberimizin kanaatkârlığı iffet, tok gözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendirildiği; (Buhari, Zekât, 1980; Müslim, Zekât, 1962) Müslüman olup sahip olduğu miktardaki rızka kanaat eden kişileri övdüğü; (Ahmed b. Hanbel, 1995; Müslim, Zekât, 1962) asıl zenginliğin mal çokluğunda değil, gönül zenginliğinde olduğunu belirttiği (Buhari, Rikak, 1980; Müslim, Zekât, 1962) ve kanaatkârlığı şükürün en ileri derecesi saydığı (İbn-i Mace, Zühed, 1983) görülmektedir.

Kanaatkârlığın yeterli miktarın altındaki bir rızka da razı olmak anlamına geldiği ileri sürülmekle beraber, önemli olan elde edilen şeyin, miktarına bakılmaksızın, meşruiyet sınırlarında kazanılmış olması gerektiğidir. Yani önemli olan, kişinin meşruiyet dışındaki kazanımlara itibar etmeyerek, başkasının elindekine göz dikmeyerek helal dairesinde kazanç elde etmiş olmasıdır. Bu sınırlar çerçevesindeki kazancın miktarının ihtiyaçtan fazla olmasına engel bir durum yoktur (Çağrı, DİA, 2001). Çalışmayarak başkasının elindekine göz dikmek yerine, meşru sınırlar içinde bol miktarda kazanıp kazancını paylaşmak daha doğru olacaktır. Nitekim Maverdî, sonuçta fakirlik ve sefaletle yol açacak bir kanaat anlayışını eleştirmiştir. Maverdî, sırf zengin olma hırsıyla davrananları, arzularını tatmin için aza kanaat etmeyenleri tenkit etmekte; ancak hem kendisine hem de başkalarına faydalı olmak gayesiyle ihtiyaç fazlası kazanç elde edenlerin takdir edilmesi gereken kimseler olduklarını belirtmekte; malın birçok iyiliğe vasıta, dine dayanak ve insanların kaynaşmasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Buradan hareketle Maverdî, kanaati üçlü bir formülasyonla izah eder: 1- En önemli derecesi, dünya nimetlerinden hayatın devamına yetecek kadarıyla iktifa edip fazlasını istememek. 2- Gerekli miktara sahip olduktan sonra elinde arta kalan kısmına ilgi duymamak. 3- İmkân dâhilinde olanı istemek, elde edilmesi güç olan şeylerin peşinden koşmamak (Maverdî, 1978).

Ahlak ve adap ile ilgili eserlerde dikkat çeken bir husus, kanaatin ahlaki bir erdem olmasının yanı sıra insanın hem kişiliğini ve onurunu koruyup geliştirmesinin hem de mutlu ve huzurlu yaşamasının bir şartı olarak değerlendirilmesidir. Nitekim konu

hakkında ilk müstakil çalışma olduğu anlaşılan İbn Ebi'd-Dünya'nın el-Kana'a ve't-Ta'affüf isimli eserinin birinci bölümü, Başkasından Bir Şey İstemenin Kötülüğü, Bunun Engellenmesi ve Bu Konuda İffetli Olmanın Gerekliliği başlığını taşır. Başka kaynaklarda da kanaatkâr olanın, onurlu ve özgür bir hayat süreceği, gönlünün huzura, bedeninin rahata kavuşacağı, kanaatle yaşayanın hayatı seveceği, heva ve hevesi terk edenin özgürleşeceği belirtilir. Başta Ya'küb b. İshak el-Kindi'nin El-Hile Li-Def'i l-Ahzân'ı olmak üzere ahlak ve tasavvufa dair eserlerin çoğunda, üzüntü ve mutsuzluğun başlıca sebeplerinden birinin de kanaatsizlik olduğu bildirilmektedir (Çağrı, DİA, 2001).

3. KANAAT-AHLAK İLİŞKİSİ

İslam düşüncesinin bu iki önemli kavramı arasındaki yakın ilişki dikkat çekicidir. Ahlak kelimesinin anlamlarına dair verilecek bilgiler, onun kanaat ile ilişkisini ortaya koyacaktır. Ahlak, Arapça'da seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir (İbn-i Manzûr, 1984). Başta hadisler olmak üzere İslami kaynaklarda hulk ve ahlak terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. İslam dini, rekabet ve küçümseme duygusuyla geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına, insanın nefsini dizginlemesi, tabiatını öfke ve şiddetten koruması anlamına gelen hilm ve şefkati koymuştur. Bu suretle insana, o güne kadar başka varlıklara karşı yürüttüğü mücadeleyi, kendi nefsinin kötü temayüllerine yönelmesi öğretilmiştir. Bu sebeptir ki Hz. Peygamber, tek olan Allah'a itaat temeline dayalı bir ahlaki ve dini birlik sağlama görevini üstlenmiş; (Kur'an-ı Kerim 3/103) böylece kabile ve soy sop anlayışı yerine; Allah'a saygı, ferdi ve sosyal planda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü haline gelmiştir. Bu ölçüye uygun olarak İslam'ın öğretileri, bütün mahlûkata karşı merhametli olmayı, beşeri ilişkilerde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha birçok faziletleri ihtiva etmiş bulunmaktadır. İslam'ın öngördüğü ahlaki gelişimin ulaşacağı son nokta, kişinin çıkarlarına ilişkin kaygılarını aşarak pragmatik eğilimlerinden olabildikçe vaz geçmesidir (Çağrı, DİA, 1989).

Kuşkusuz Müslümanlar için her konuda olduğu gibi kanaatkârlık konusunda da en iyi örnek Peygamber' dir (SAV). Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'in arpa ekmeğiyle karnını doyurmadan bu dünyadan göçtüğünü söyler (Buhari, Et'ime, 1980; Müslim, Zühd, 1962; Ahmed b. Hanbel, 1995). Esasen dünyanın geçiciliği, asıl ve ebedi hayatın ölüm sonrasında başlayacağı şeklindeki İslami inancın sonucu olarak bu hayatın fani hazlarının ihtiyaçtan fazlasına önem vermek anlamsızdır. Kur'an-ı Kerim, İslam mücahitlerine fetihler sayesinde pek çok ganimet elde edeceklerini bildirmekteyse de (Kur'an-ı Kerim 48/19-20) Ahirette daha çok ganimet bulunduğunu hatırlatmaktadır (Kur'an-ı Kerim 4 / 94).

Asr-ı saadet'teki takva, züht, tevekkül, kanaatkârlık, fedakârlık gibi ahlaki erdemlere dayalı hayat anlayışı, zamanla yerini servet, şatafat ve gösteriş tutkusuna bırakmıştır. Bu olumsuz gelişmeler, başta Ebu Zer el-Gıfari, Ebu Musa el-Eş'ari, Abdullah b. Mes'ud, Selman-ı Farisi, Huzeyfe b. Yeman ve Ebu'd-Derda gibi sahabiler olmak üzere zahidane

bir ahlaka eğilimli olanlar arasında ciddi hoşnutsuzluklara yol açmıştır (Çağrı, DİA, 1989).

Görünen o ki adı geçen sahabiler, kimilerinin kanaatkârlık gibi bazı peygamberane tutumları terk etmesini, ahlaki bir yozlaşma olarak değerlendirmişler ve buna yönelik tepkilerini açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Zira İslam ahlakına göre, gününü zevk ve sefa içinde geçirmek ya da bu gün adına rızık nedeniyle gereksiz endişelere kapılmak yerine, neticesi hayır olan işlere yönelmek gerekir. Bu ahlaki tavır, az ya da çok eldeki dünya nimetlerine karşı kanaatkâr olmayı gerektirecektir. Bu vesileyle, birbirini tamamlayan ya da biri diğerinin nedeni olan iki kavram olarak, kanaatkârlığın kişide ahlaki bir tutum olarak somutlaşması; ahlakiliğin de doğal olarak kanaatkâr olmaya yol açması gerekecektir.

4. KANAAT-ZÜHD İLİŞKİSİ

Sözlükte zühd, bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek gibi anlamlara gelir. Malı az olan kişiye müzhid, az yemek yiyene zâhid, az olan şeye zehid, dünyaya karşı perhiz hayatı yaşamaya zehâdet denir. Zühdün karşıtı rağbettir (İbn-i Manzûr, 1994; Ceyhan, DİA, 2013). Kur'an'da zühd kelimesi geçmez. Bununla birlikte, Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkaranlar hakkında, ona fazla değer vermemeleri sebebiyle, zâhid kelimesinin çoğulu olan zâhidîn kullanılmıştır (Kur'an-ı Kerim, 12/20). Zühd kavramı, genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder. Dünya malına, makama, şöhrete önem vermemek; azla yetinmek; çokça ibadet etmek, ahiret için hayırlı işlere yönelmek gibi durumlar zühdün bazı göstergeleridir (İbn-i Manzûr, 1994). Zühd, dünya malına karşı kalpte duyulan soğukluk ve isteksizlik, maddeye sırt çevirmek, yasalardan sakınarak vaktini ibadetle geçirmek; bir başka ifade ile dünya sevgisinden, madde hırsından, her türlü şehvetten uzak kalmak; ebedî mutluluk için vaktini ibadetle geçirmek gibi anlamlara gelir (Ceyhan, DİA, 2013; Akay, 1995). Nitekim ahiret hayatının dünya hayatından daha hayırlı olduğunu ifade eden ayetler, (Kur'an-ı Kerim, 20/131; 28/60; 87/16-17) bâki olan âhiret hayatına yönelmenin kul için daha önemli olduğunu bildirmekte, insanın kalıcı ve sonsuz değerlere yönelmesini teşvik etmektedir. Dünyadan tamamen el etek çekip kendisini münzevi bir yaşama hapsetmeksizin sahip olunacak sahih zühd anlayışının, kanaatkârlığı ahlaki bir tutum haline getirmenin gerekliliğine işaret ettiği açıktır. Zira sahih bir zühd anlayışı, kişinin dünya malına karşı kalpte duyduğu soğukluk ve isteksizlik nedeniyle madde ile arasına anlamlı bir mesafe koymasına neden olacak, ihtiyacı kadarı ile yetinip fazlasını paylaşmasını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle, zühd kavramının telkin ettiği şekilde ihtiyaçtan arta kalanına fazla değer vermemek yani kanaatkâr olmak, Müslümanda alamet-i farika haline gelmesi elzem olan ahlaki bir tutumdur.

5. KANAAT-İFFET İLİŞKİSİ

Bu iki kavram arasındaki ilişkiye geçmeden önce iffetin ne olduğu üzerinde durmak faydalı olacaktır. İffet, insanı bedeni ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten koruyan erdem için kullanılan bir ahlak terimidir. Sözlükte, haramdan uzak durmak, helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak anlamında mastar olan iffet kelimesi, daha çok

ahlak kitaplarında ve bunların etkisinde kalan diğer eserlerde insandaki şehvet gücünün ılımlı işleyişinden hâsıl olan erdemi ifade etmek üzere kullanılmış ve başta gelen faziletlerden biri kabul edilmiştir. Bu kaynaklardaki iffet tanımlarını; yeme, içme ve cinsi arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle kazanılan erdem şeklinde özetlemek mümkündür (Çağrı, DİA, 2000). İffetli kimseye afif denir. Kur'an-ı Kerim'de iffet kelimesi geçmemekle birlikte dört ayette aynı kökten isim ve fiiller yer almıştır. Bakara süresinin 273. ayetinde, mal yardımı yapılmasına en çok layık olan yoksulların özellikleri belirtilirken iffetli davranışları sebebiyle muhtaç olmalarına rağmen dilenmeyenlerden söz edilmektedir. Nur süresinin 32. ve 33. ayetlerinde, bekâr olup da evlenme vakti gelmiş olanları evlendirmeyi öğütleyen ayetin ardından, evlenme imkânı bulamayanlar ise Allah, lütfu ile kendilerini yeterli imkâna kavuşturuncaya kadar iffetlerini korusunlar, buyurulmuştur. İffetle ilgili ayetlerin ikisi, (Kur'an-ı Kerim, 2/273; 4/6) mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı; diğer ikisi ise (Kur'an-ı Kerim, 24/33, 60) cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir. Hadislerde, hem iffet kelimesine hem de aynı kökten başka kelimelere yer verilerek konu her iki açıdan ele alınmıştır. Mesela, Ya Rabbi! Senden hidayet, takva ve iffet diliyorum (Ahmed b. Hanbel, 1995) şeklinde dua eden Hz. Peygamber, Bakara suresinin 273. ayetini delil göstererek yardıma en layık olan kimselerin iffetlerini korumaya çalışan yoksullar olduğunu bildirmiştir (Buhari, Tefsir, 1980; Müslim, Zekât, 1962). Diğer bir hadiste, Allah, yoksul olmasına rağmen iffetini korumaya çalışan mü'min kulumu sever, denilmiştir (İbn Mace, Zühd, 1983). Ahlak kitaplarında diğer temel erdemler gibi iffetten doğan tali derecedeki erdemler şöyle sıralanmıştır: Hayâ, mahcubiyet, müsamaha, sabır, cömertlik, işleri güzellikle ölçüp tartma, güler yüzlü, tatlı dilli ve kolaylaştırıcı olma, düzenlilik, güzel görünüş, kanaat, ağır başlılık, günahtan çekinme, yardımlaşma, kibarlık. Başta Kur'an-ı Kerim ve hadisler olmak üzere İslami kaynaklarda, olgun Müslüman sayılmak için sadece iman edip dinin bazı biçimsel kurallarını yerine getirmek yeterli görülmemiştir. İnsanın iffet, hayâ, edep, zühd, kanaat gibi faziletlerle donanmasının ve genellikle din bakımından günah sayılan, akıselim sahibi insanlarca da ayıp ve kötü kabul edilen tutum ve davranışlardan uzak durmasının gerekliliği de vurgulanmıştır (Çağrı, DİA, 2000).

Gerek yukarıda naklettiğimiz ayet ve hadislerde gerekse ahlak ve adap ile ilgili eserlerde kanaatin ahlaki bir erdem, kişilik ve onuru korumak için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmiş olması, hatta konuyla ilgili yazılan eserlerden birinin, kanaat ve iffet/el-Kana'a ve't-Ta'affüf (İbn Ebi'd-Dünya, 1993) şeklinde isimlendirilmiş olması ve bu kitaptaki bölümlerden birinin, Başkasından Bir Şey istemenin Kötülüğü, Bunun Engellenmesi ve Bu Konuda İffetli Olmanın Gerekliliği şeklinde adlandırılmış olması gibi eldeki bazı verilerden hareketle, kanaatkârlık ile iffet arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Nitekim Bakara 2/273. ayetini de bu iki kavram arasındaki yakın ilişkiye işaret eden bir veri olarak değerlendirmek mümkündür: Bu ayette, özellikle bir sınıfa sadaka verilmesi tavsiye edilmektedir. Bu sınıf, zamanını dini hizmetlerle geçirdiğinden dolayı, doğal olarak geçimini sağlamaya yetecek rızık temin için vakit bulamamaktadır. Buna rağmen nasip kısmet bulduğuna kanaat etmekte, iffetli olduğu için birilerinden bir şeyler istemekten uzak durmakta, bırakın inatla, ısrarla, arsızca bir şey istemeyi buna tenezzül dahi etmemektedir (Şimşek, 2012). Dolayısıyla kişinin çok zor şartlarda bile olsa kanaatkâr olması, son çare olarak birilerinden bir şeyler istemek

zorunda kaldığında isteğini, onur, iffet ve kişiliğini zedelemeyecek ölçüler içinde; ısrar etmeden, arsızlık yapmadan, işi yüzüzlüğe vurmadan dile getirmesi gerekmektedir.

Kanaat ve kanaatkârlığın İslam düşüncesindeki yeri ile ilgili olarak yukarıda belirtilen bilgileri şu şekilde toplamak mümkündür: Kanaat sahibi olmak bir bakıma ikna olmaktır ki bunun birçok çeşit ve şeklinden söz etmek mümkündür. Kişinin rızıkına kanaat etmesi, rızıkının kendisine yeteceği konusunda ikna olduğunu; kişinin kendisine lazım olan şeylerin niceliğine kanaat etmesi, bunların dışında kalan şeylerin kendisini ilgilendirmeyeceği konusunda ikna olduğunu gösterir. Aslına bakılırsa kanaatin sadece, rızık, mal vb. maddi konularla ilgili olmadığı görülebilir. Kanaat, kişilerin hayatın her aşamasında kuşanması gereken bir zırh olarak değerlendirilebilir. Bilgi, ibadet, çalışma vb. maddi ve manevi konularda da kanaatin gerekli olduğu söylenebilir. Örneğin Peygamberimizin, her gün oruç tuttuğunu söyleyen bir sahabeyi bundan alıkoyduğu ve insanlara sadece ibadetle değil dünyevi işlerle de ilgilenmelerini tavsiye ettiği bilinmektedir (Müslim, Sıyam, 1962). Peygamberimizin bu tavsiyesi, ibadet konusunda da kanaatkâr davranmak gerektiğinin, bunun dışında kalan vakitleri çalışmaya, aileye, eşe, dosta ve akrabalara ayırmak gibi faydalı işlerle doldurmanın önemine işaret olarak algılanabilir.

İslam düşüncesinin önemli kavramlarından biri olarak kanaatkârlığın, Müslümanda/İslam insanında ahlak haline gelmesi gereken önemli hasletlerden biri olduğu açıktır. Tıpkı takva, sadakat, zühd, iffet, cömertlik, infak, diğergamlık gibi... Kanaatkârlığın doğuracağı en önemli sonuçlardan birinin cömertlik olacağı izahıta varestedir: Zira ihtiyaca yetecek miktarla yetinen kanaatkâr, zahid ve ahlaklı insan arta kalanını veren el olmanın erdemli tavrıyla hareket ederek veren elin alan elden üstün olduğunu kanıksamış olarak başkalarına dağıtacaktır.

Aslına bakılırsa kişinin kanaatkâr olup olmadığı daha çok ihtiyaç fazlası mal ve imkâna sahip olduğu zaman belli olur. Kanaatkârlıkla imtihan bu durumda daha ağır ve zor geçecektir. Zira geliri giderini ancak karşılayan kişinin kanaatkâr olması daha kolaydır. Çünkü o, giderini aşan bir gelire sahip değildir ve bu kişi eğer mümin ise doğal olarak içinde bulunduğu duruma isyan etmeyecek kanaatkârlığı tercih edecektir. Asıl zor ama önemli olan şey giderinden fazla gelire sahip olanların kanaatkâr olabilmesidir. Kendisine ve ailesine yetecek miktarla iktifa edip arta kalanını paylaşıp bölüşen varlıklı kişinin gerçekten kanaatkâr olduğu anlaşılacaktır. Nitekim bu şekildeki bir kanaatkârlığın toplumsal yardımlaşmayı gerçekleştirmek konusunda daha işlevsel olacağı da açıktır. Zira fakirin kanaatkâr olması, ahlaki bir tutum olarak ve örneklik açısından güzel olmakla beraber, toplumsal fayda sağlama konusunda yeterli etki faktörüne sahip olmayacaktır. Dolayısıyla zengin kişideki kanaatkârlığın, ahlaki tutum ve örneğin yanı sıra zekât, infak ve sadaka gibi dinamikler sayesinde ihtiyaç fazlası varlığı dağıtarak toplumsal fayda temini noktasında daha işlevsel ve pratik değeri yüksek olacağını söylemek mümkündür.

Kanaatkârlığa dair bunca olumlu veri ve tasvirten çıkarılamayacak netice, İslam'ın çalışmayı önemsemediği, dünyadan tamamen el-etek çekmeye davet ettiği şeklindeki aşırı yorumdur. Tam da burada Maverdî'nin, sonuçta fakirlik ve sefalete yol açacak bir kanaat anlayışını eleştirdiğini ve bu bağlamda İslam'da çalışmanın ibadet olarak kabul edildiğini, Müslümanın bir işi bitince diğerine yönelmekle memur olduğunu, yeryüzünü

imar, insanlığı ıslah çabasından bir an bile geri durmaması gerektiğini, kanaatkârlığın atalet olmadığını hatırlamakta yarar vardır.

6. HOMO ECONOMICUS'U DOĞURAN FELSEFİ, TOPLUMSAL VE TEOLOJİK VASAT

Gerek kanaat gerekse bu kelimenin ahlak, iffet ve zühd ile ilişkisi bağlamında ayet, hadis ve geleneğe referansla anlatılanlar dolayımında bir Müslümanın neden kanaatkâr olması gerektiği anlaşılabilir bir durumdur. Peki, Batılı bireyi, Homo economicus bir varlığa dönüştüren saikler nelerdir? Homo economicus'un neliğine dair tanım ve tartışmalara geçmeden önce onu doğuran sürecin ve vasatın bilinmesinde yarar vardır. Zira bu varlık durup dururken ortaya çıkmış değildir. Batı'da, 16. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılın başlarına kadar devam eden sürecin farklı kesitlerinde doğup yayılan Rönesans, Rasyonalizm, Hümanizm, Hedonizm, Aydınlanma, Sekülerizm, Deizm, Liberalizm, Kapitalizm, Klasik İktisat Teorisi gibi kavramların tamamı modernizmi doğuran yahut modernizmin doğurduğu olgu ve süreçler olup bunları incelemeksizin Homo economicus'u tanımak, anlamak ve anlamlandırmak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla anılan kavramlara dair yapılacak özlü açıklamalardan sonra, Homo economicus'u tanımak daha kolay olacaktır.

Rönesans: Bu kavram, klasik sanat ve edebiyat eserlerinin yeniden okunması şeklinde 14. yüzyıldan itibaren İtalya'da başlayan ve zamanla tüm Avrupa'ya yayılan, sonuçta Ortaçağın kapanarak yeniçağın açılmasına neden olan tüm tarihsel ve düşünsel gelişmelere işaret eder. Rönesans aynı zamanda tanrının merkezde olduğu bir evren tasavvurundan insanın merkezde olduğu bir evren tasavvuruna; dinsel rasyonalizmden seküler rasyonalizme; aşkıncılıktan dünyevileşmeye, bireyciliğe ve hümanizme, niteliksel ve tümdengelimci bir düşünme biçiminden niceliksel ve tümevarımcı bir yöntem anlayışına geçişi ifade etmektedir (Demir ve Acar, 1992). Rönesans düşüncesinin en temel özelliği, insanın her türlü bağlılıktan sıyrılmak suretiyle; kendisine dayanması, kendisini arayıp bulmasıdır. Bu nedenle, Rönesans düşüncesinde insan sorunu, önemli bir yer tutar. Bu sorun felsefede, hümanizm şeklinde karşılık bulmuştur (Küçükkalp ve Cevizci, 2010).

Aydınlanma düşüncesi: Geleneksel kozmoloji öğretilerinin yıkılmasına paralel olarak klasik felsefe anlayışının yerine geçen, geçmişten tamamen kopma iddiasındaki modern felsefe anlayışı, 16. yüzyıldan itibaren ortaya konan bilimsel başarılarla birlikte, 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesine vücut vermiştir. Bununla birlikte Aydınlanma, sadece düşünsel bir akım olmayıp bilimsel, kültürel ve toplumsal uzanımları da olan bir kavramı ifade eder. Aydınlanma, Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan bir döneme, ayrıca bu dönemi temsil eden birtakım düşünürlerin, akıl ve bilimi yegâne referans noktası kabul eden bir yaklaşım içerisinde insanı, bilginin ışığıyla aydınlatma çabalarıyla öne çıkan kültürel bir döneme, bilimsel icat ve eleştiri çağına ve bu doğrultuda şekillenen felsefi ve toplumsal bir harekete gönderme yapar. İlk temsilcileri arasında Descartes ve Leibniz'in bulunduğu Aydınlanma düşüncesinin en önemli temsilcileri Locke, Hume, Smit, Diderot, Helvétus, Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Volf, Herder ve Kant'tır. Adı geçen bu düşünürler, düşünce ve ifade özgürlüğünü vurgulamaları, dine yönelik eleştirileri, akıl ve bilimin değerine duydukları inanç, sosyal

ilerleme fikrine ve bireyciliğe verdikleri önem bağlamında, Aydınlanma hareketine katkıda bulunmuşlardır. Nitekim adı geçen düşünürlerin savundukları fikirler, modern toplumların ortaya çıkmasında büyük roller üstlenmiştir (Küçükalp ve Cevizci, 2010).

Aydınlanma hareketinin en belirgin karakteristiği, insan aklına duyulan yüksek güven ve ilerleme düşüncesidir. Aydınlanma, insanı köleleştirip tahakküm altına aldığı düşünülen hurafe, gelenek, mit gibi unsurlara karşı akli bir aydınlanmayı gerçekleştirme peşindedir. İnsanı eski düzenden kurtarıp daha iyi ve özgürleştirici olan aklın düzenine sokmak şeklinde tanımlanan aydınlanma, her türlü felsefi ve toplumsal düzeni, akla ve aklın ilkelerine dayandırır. İnsan aklı dışında, yaşamı biçimlendirip ona yön verecek hiçbir ilke ve değer tanımayan ve 17. yüzyılın başlarından itibaren Batı dünyasında egemen olan anlayış /Aydınlanma, din, mit ve geleneği bir kenara bıraktıktan sonra, insan ve doğayı ortak bir akıl paydasında birleştirerek, akli nesnel bir bilgi kaynağı, insanı ise bu nesnel bilgi sayesinde evreni sınırsız bir şekilde dönüştürme yetkisine sahip bir varlık olarak görür. Çünkü Aydınlanma düşüncesi açısından ahlak, din ve politikaya dair sorunlarda en temel referans akıldır. Bu yüzden akıl, bütün inançları, kutsal metinleri, kanunları, sanat ürünlerini yargılar; ama kendisini yargılayabilecek her hangi bir kıstas yoktur. Kant'a göre insan, aydınlanma sayesinde olgunlaşarak, aklını kullanmayıp düştüğü çocukluk döneminden kurtulmuştur. 18. yüzyıl felsefesine, Aydınlanma Felsefesi; bu felsefenin hüküm sürdüğü zaman aralığına Aydınlanma çağı denilmesinin nedeni, söz konusu dönemde Batı dünyasında, dinin yol göstericiliğini reddeden, insani ilerlemenin ancak akıl ve bilim sayesinde gerçekleşebileceğini kabul eden aydınlanma düşüncesinin egemen olması ve bunun zihinsel dönüşümlere yol açmasıdır (Demir ve Acar, 1992; Küçükalp ve Cevizci, 2010).

Rasyonalizm ise, umumi manada aklın varlığını yahut önceliğini ve üstünlüğünü yani bilginin kaynağı olarak insan zihnini kabul ve müdafaa eden; insanın zihinsel faaliyetlerinin bağlı bulunduğu kurallarla nesnel dünyaya egemen olan kuralların aynı olduğunu; bu nedenle ancak aklın prensiplerine göre düşünerek gerçek, sağlam ve güvenilir bilgilere ulaşılabileceğini ileri süren; bütün açıklamaların odağına akli ve akli prensipleri yerleştiren yaklaşım demektir. Bu yaklaşıma göre, Hegel'in deyimiyle, akla uygun olan her şey gerçek, gerçek olan her şey akla uygundur. Kısaca Rasyonalizm, us bilgisine dayanan, doğruluğun ölçütünü duyularla değil, düşünme ve tümdengelimli çıkarımlarda bulan öğretilerin genel adıdır (Bolay, 1990; Akarsu, 1988; Demir ve Acar, 1992).

Hümanizm: En genel anlamıyla bu kavram, hakikatin bilinmesinde referans olarak insan aklının merkeze alınması anlamına gelir. Hümanist felsefeye göre gittikçe yetkinleşen insan aklı, insani tercihler konusunda biricik referans kaynağı olmak durumundadır. Dolayısıyla insanın dünyayı anlamaya dair bütün faaliyetleri, duyuşsal verilere ve onların zihinle anlaşılmasına bağlıdır. Aşkın olanı, dini bilgiyi, hakikati test edecek hiçbir rasyonel ve bilimsel yol olmadığından; aşkın bir bilgi ve sezgi kavramı savunulabilir değildir. Bilgi diyebileceğimiz şeyin insani anlama alanına ait olması gerekir. Diğer bir ifadeyle hümanizm, İlahi nitelikte ve uhrevi olanın değil, bu dünya ve insanla ilgili olanın yüceltildiği eğilimin uç noktasını teşkil eder. Hümanizm, insanı, kendi üzerinde sınırlayıcı hiçbir otoriteye ihtiyacı olmayan, kendine yeterli, hakikatin yegâne ölçüsü ve kaynağı olarak kabul ederek onu, evrenin merkezine yerleştiren dünya görüşüdür (Demir ve Acar, 1992; Küçükalp ve Cevizci, 2010).

Hedonizm: Yaşamın anlamını hazda bulan dünya görüşü olarak bütün ahlaki davranışların uygun sonunun mutluluk ya da haz olduğunu savunur. Hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu, insan eylemlerinin nihai anlamda haz sağlayacak bir biçimde planlanması gerektiğini, sürekli haz verene yönelmenin en uygun davranış biçimi olduğunu savunur. Bu görüşe göre, haz veren şey iyidir, hatta haz ile iyi aynı şeydir; acı veren şey ise kötüdür (Gündüz, 1998; Akarsu, 1988; Demir ve Acar, 1992).

Deizm: Her türlü vahyi, ilhamı dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini, inkâr ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Tanrının varlığını kabul eden bu görüş, peygamberlere ve dinlere ihtiyaç olmadığını ileri sürerek Tabii din fikrini benimseyip savunur. Daha açık bir ifadeyle bu görüşe göre, herhangi bir tanrıya inanılır; ancak akıl bunu kendi başına bilebileceği için vahye dolayısıyla peygamberlere gerek yoktur. Volter ve Rousseau bu anlayışa sahiptirler (Bolay, 1990; Demir ve Acar, 1992).

Sekülerizm: 1850'lerden itibaren kullanılmaya başlanan sekülerizm terimi, yaşamın tanrı, ahiret ve benzeri metafizik kavram ve değerlere dayalı inançlardan uzak şekilde yalnızca bu dünyayla ilgili prensiplere göre belirlenmesi anlayışını ifade eder. Din ve devletin ayrı ayrı özerk ve bağımsız olduğunu savunmayı esas alan sekülerizm, dünyevileşmeyi, sosyal hayatın dinsel dogma ve kurallardan bağımsız olması gerektiğini savunur. Batı düşüncesinde sekülerist düşüncenin temellerini Pavlus'un egemenlik anlayışına kadar götürmek mümkündür. Pavlus, tanrının egemenliğini sadece metafizik âlemlerle sınırlayarak kişinin, yaşamında içinde yaşadığı sosyal çevrenin egemen güçlerine mutlak itaat etmesi gerektiğini vurgular. Günümüzde bu kavram daha çok metafizikle ilişkili dinsel geleneklerin prensiplerini reddetmek ya da önemsememek anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla sekülerizm, dinsel olan yahut dinsellik atfedilen bütün değer ve ilkeleri bireysel ve toplumsal yaşamın dışına iter, sadece bu dünyayı yaşanabilir kabul edip öte dünya ile ilişkisini koparma temeline dayalı insanmerkezci yaşam biçimini hedefler. Sekülerizm, semavi olanla bağların koparılmasını savunan bir ideoloji, insanı kendi kendine yeter kabul eden bir felsefedir (Gündüz, 1998; Demir ve Acar, 1992).

Klasik İktisat Teorisi: İktisadın felsefeden ayrılarak bağımsız bir disiplin haline gelmeye başladığı 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan iktisatçı düşünürlerin, iktisadi hayatın anlaşılması ve yorumlanmasıyla ilgili olarak ileri sürdükleri görüşlerden ve çözümlemelerden oluşan iktisat okuludur. Bu nazariye, merkantilizmin çöküşünden, 19. yüzyılın sonlarında müdahaleci ekollerin yeniden uç vermesine kadar geçen süreçte; iktisadi hayatta bireysel çıkar, serbest ticaret ve teşebbüsün esas kabul edildiği; ekonomiye devletin müdahale etmemesi gerektiğini savunan teori ve doktrinlerin tümüne işaret eder. Bu teorinin başlıca temsilcileri A. Smit, D. Ricardo, R. Malthus, J.B. Say, W. Senior ve J.S. Mill'dir. Bunlar, ekonominin fiyat mekanizması yoluyla kendiliğinden dengeleneceğini, bu dengenin her kes kendi çıkarının peşindeyken görünmez bir el tarafından sağlanacağını, ekonomiye müdahale edilmemesi halinde tüm toplumların refahını maksimum kılacağını savunmuşlardır (Demir ve Acar, 1992).

Liberalizm: Latince liber/özgür sözcüğünden türetilen liberal teriminin, Batıda 14. yüzyıldan beri; serf ya da köle sınıfından olmayan, entelektüel olarak bağımsız, geniş düşünceli, cömert ve hoşgörülü kişiler için kullanıldığı bilinmektedir. Liberalizm sanayileşmiş Batı toplumlarının ideolojisidir. Bu düşüncenin temel kaygısı, devlet otoritesine karşı bireye özgürlüklerini kazandırmaktır. Aydınlanma düşüncesinin

etkisinde kalan ilk liberaller, insan doğasının iyiliğine ve rasyonel kararlar verebileceğine inanıyorlardı. Onlara göre, insanlar cezalandırılma korkusu olmadan inançlarına uygun biçimde özgürce yaşadıkları takdirde, kendi çıkarlarına sadık davranacaklardır. Liberalizmin en önemli ve değişmeyen tek ilkesi özgürlük olduğu için; devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerde öncelik bireysel hak ve özgürlükler lehinedir. Aydınlanma düşüncesinin mirasçısı olarak Liberalizm, John Lock'tan, insanın özgürlük, eşitlik ve mülkiyet gibi doğal haklara sahip olduğu görüşünü almıştır (Karatepe, 2011).

Liberalizm, siyasi, iktisadi ve dini serbestlik; bireysel ve toplumsal özgürlük savunuculuğudur. Dolayısıyla kamu otoritesinin, ekonomik, sosyal ve dinsel süreçlere müdahil olmasına karşıdır. Bu çerçevede, devletin iktisadi hayata yönelik müdahale ve yönlendirmelerinin asgari düzeyde olması gerektiğini, piyasada oluşan arz ve talep mekanizmasının ekonomik ve sosyal açıdan en yararlı sonuçları yaratacağını ileri süren, bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler ilkesini savunan öğretiye iktisadi liberalizm denir. Kamu otoritesinin bireylerin yaşamını yönlendirmesine ve sosyal yaşamı belirleyip sınırlamasına karşı çıkan; en iyi hükümetin en az hükmeden hükümet olduğunu savunan öğretiye ise siyasi liberalizm denir. Bu açıdan liberalizmi, kapitalizmin öncülü ve ilk kaynağı olarak görmek mümkündür. Bireyin, Ortodoks ve dogmatik görüşleri eleştirebilme, Hristiyan din adamlarına başkaldırabilme, onların düşünce ve uygulamalarını tenkit edebilme hakkına sahip olmasına ise dini liberalizm denir (Sezal, 1991; Demir ve Acar, 1992).

Kapitalizm: Servet ve sermayenin aynı ellerde toplanarak, sermayedar ile sermayeyi üretken hale getiren; işçilerin ayrı olduğu dolayısıyla olabildiğince sömürüldüğü, kapitalin merkezileşmesini esas kabul eden doktrine kapitalizm denir. Bu, birey ve üretici birimlerin, kişisel çıkarları doğrultusunda temelde kâr amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunduğu, özel mülkiyet ve hür teşebbüsün esas olduğu, üretimin pazara yönelik olarak yapıldığı, her türlü mal ve hizmetin alım-satımına konu olduğu sosyo-ekonomik ve ideolojik sisteme işaret eder. Kapitalizm, 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Batıda feodalizmin yerine geçmeye başlayan, 18. ve 19. yüzyıllarda ise egemen iktisadi örgütlenme haline gelen, sermayenin hâkim olduğu toplumsal aşamadır. Sermayenin dayanışma, yardımlaşma ve merhamet gibi duygulara prim vermeyen acımasız ilkelerinin egemen olduğu kapitalist sistemde, neyin ne kadar, nasıl ve kimin için üretileceğine; gelir dağılımının nasıl olacağına piyasa mekanizması çerçevesinde çözüm bulunacağı ön görülür (Bolay, 1990; Demir ve Acar, 1992).

Modernizm: Bu kavram, modern dönemde ortaya çıkan ve özellikle de 19. yüzyılda Batı dünyasında egemen hale gelen dünya görüşüne işaret eder. Bu bakımdan modernizm, modern dönemlerdeki yaşayış tarzının (modernlik) yanı sıra, kültürel gelişmeyi de (modernite) yansıtır. Başka bir ifadeyle modernizm, Aydınlanma çağıının neden olduğu zihinsel dönüşümün, ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi olarak; hümanizm, sekülerizm ve demokrasiyi temel alan, egemenliği insana özgüleyen, kurtuluşu dinde değil bilimden arayan insan odaklı dünya görüşüdür. Kökleri, Antik Çağ felsefesine kadar uzanan modernizm, akılcı ve ilerlemeci bir bakış açısı taşıdığından bu yönüyle Aydınlanma felsefesine eklenmektedir. Modernizm, dinamik, değiştirici ve dönüştürücü karakterde olup aydınlanmış bireylerin inşa ettiği rasyonel bir dünya düzeninden yanadır. Modern kapitalist-endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal farklılaşmanın vuku bulunduğu

bir durumu ifade eden modernizm, yaşamı birey, eleştiri ve akıl kavramları üzerine bina ederek feodal toplumun mistik, geleneksel bağlarını çözmüş; bireyi ve aklını yücelten yeni bir toplumsal düzen kurmuştur (Yıldırım, 2009; Demir ve Acar, 1992; Günerigök, 2015).

Homo economicus'u doğuran felsefi, toplumsal ve teolojik vasatı, temelde üç kavrama indirgeyip bunlar üzerinden okumak mümkündür: Akıl, Özgürlük, Eleştiri. Söz konusu vasatta aklın en önemli değer haline geldiği, adeta kutsandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki akıl, en yüce otorite olarak her şeyi; bütün kişi, kurum ve inançları yargılayabilecek bir konum elde etmiş; ancak kendisinin eleştirilmesi söz konusu dahi edilmemiştir. Zira bu vasatta, akli eleştirebilecek ya da onu yargılayabilecek her hangi bir kıstasın olmadığına inanılmıştır. Özgürlük, kişilerin her türlü kutsalı, geleneği, değeri, otoriteyi mahkûm etmesine imkân veren bir enstrüman olarak kabul görmüştür. Akıl ve özgürlük gibi güçleri arkasına alan birey, doğal olarak eleştiriye davranış haline getirmiştir. Bu olgular, sonraları inanç ve geleneklere karşı ihtiyatlı hatta çoğu zaman mesafeli, önyargılı ve şüpheli bir varlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ya tanrıya inanmayan ya da inandığı tanrıyı, bütün kudretinden soyutlayarak ona sınırlı bir alan tanıyan bu varlık, maneviyattan yoksun bir şekilde boy göstererek, hayatı bu dünya ile sınırlandırmış ve bütün enerjisini, ötekisine ilgisiz kaldığı bu dünyada nasıl daha mutlu olabileceğine, sınırsız kazanç sağlamaya, dilediği kadar tüketebilmeye harcamıştır. Söz konusu vasat, Dostoyevski'den ilhamla ifade edilecekse Tanrı yokmuş gibi davranan insanların çoğalarak zamanla her şeyi mubah görmesine neden olmuştur.

7. HOMO ECONOMICUS / RASYONEL / İKTİSADİ İNSAN

Latince olan bu deyim, sosyal bilimler literatüründe sık rastlanan kavramlardan biri olarak ekonomik / iktisadi insan anlamına gelmektedir. Bu tabir ile bütün davranış ve düşüncesini iktisadi menfaatlerine göre düzenleyen insan tipi kast edilmektedir. Bu tip, hayatı sadece üretmek ve tüketmekten ibaret görerek hiçbir ahlaki değer taşımamaktadır. Homo economicus, sanayi devrimiyle birlikte, bütün batıda ve sanayileşen toplumlarda görülen bir insan modelidir. İnsanı sadece ekonomik bir varlık olarak kabul eden, faaliyetlerinde menfaat duygusunu ve bireysel çıkarlarını her şeyden üstün tutan, daha çok kâr sağlamaya yönelik en uygun enstrümanları seçmeyi temel prensip haline getiren, yaptığı rasyonel tercihlerle tatmin düzeyini maksimumlaştırmayı hedefleyen, klasik iktisadi düşüncenin yarattığı, kafası ekonomik çıkarlara ayarlanmış Homo economicus modeli, şüphesiz materyalist felsefenin bir ürünüdür (Sezal, 1991; Demir ve Acar, 1992).

Öteden beri iktisat literatüründe insana dair farklı tanımlamalar yapılagelmektedir. Bunlardan bir tanesi de Rasyonel İnsan/Homo economicus tanımlamasıdır. Bütçe imkânları çerçevesinde refahını maksimize eden birey anlamına gelen Homo economicus, haz peşinde koşan ve elemden kaçan; tüketici olarak fayda maksimizasyonunu; üretici olarak ise kâr maksimizasyonunu önceleyen Rasyonel İnsanı tasvir eden bir tabirdir (Darıcı, 2015).

Klasik iktisat teorisine göre yaşam, doğal seleksiyondan ibarettir ve bunun devamı için zayıfların bertaraf edilmesi lazımdır, zira bu dünyada onlara yer yoktur. Yine bu teoriye göre, doğa kanunları çerçevesinde hayat bir mücadele olup bu mücadelede bireysel haz

ve maksimum tatmin esastır. Bu nedenle insanın, doyumsuz doğası gereği çıkarlarının maksimizasyonunu sağlamaya çalışması gerekecektir. Klasik iktisat teorisine göre bireyler arasındaki yaşam mücadelesinde kazanacak ve ayakta kalacak olan Homo economicus'tur. Homo economicus / Rasyonel İnsan varsayımı, 1848'de John Stuart Mill'in Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy adlı çalışmasıyla ortaya konmuştur. 19. yüzyılın sonlarında Jevons, Walras ve Menger gibi Marjinalistler, Mill'in fikirlerini aksiyomlar halinde düzenlemişlerdir. Ben-Ner ve Putterman'ın deyişiyle Homo economicus, en iyi ihtimalle ahlak ile ilgisiz ve en kötü ihtimalle de bütünüyle faziletsizdir. O, kendisine menfaat sağlayacak hırsızlık, hilekârlık ve hatta cinayet gibi her türlü eylemde bulunabilir. Homo economicus'u bu eylemleri gerçekleştirmeye niyetinden vazgeçirebilecek tek şey cezalandırılma korkusu, gelecekteki iş kaybı ve istikbali ile ilgili birtakım başka kaygılardır. Literatürde öngörülen geleneksel iktisadın öngördüğü model olarak Homo economicus, inançtan arındırılmış bir pozitivist olarak rasyonel, tam bilgili, seçici, çıkarıcı, doyumsuz, açgözlü, bencil, tutarlı, aldanmaz, daha fazlasını isteyen ve öngörü sahibi bir kişiliktir (Madi, 2014). Bu özellikleriyle Homo economicus, esas ideolojisi ve gayesi sürekli daha fazla kazanmak ve biriktirmek olan, bu uğurda her türlü sömürü ve yağmayı meşru sayan kapitalizmin bir şövalyesidir. Kapitalin doğasına uygun olarak Homo economicus'un artık bir noktada durması, elde ettikleriyle yetinmesi düşünülemez. Bunun nedeni, kapitalizmin sınırını belirleyen şeyin yine kendisi olmasıdır. Bu da herhangi bir sınır olmayacağı anlamına gelir. Bu sınırsızlıkta, artık iktisadi faaliyetler insani olmaktan çıkmıştır; Homo economicus, üretim ve kazanç arzusunun sürüklediği bir şizofreniye yakalanmış; adeta arzulayan bir makinaya dönmüştür (Özhan, 2005).

Yeri gelmişken şunu da belirtmekte yarar vardır: insanın Homo economicus bir varlık olduğuna dair söylem ve kanaatlerin yaygınlığına, başka bir ifadeyle iktisat biliminde insan, kabul görmüş bir yaklaşımla böyle bir isimlendirmeye tanımlanmasına rağmen, onu bu şekilde tanımlamanın tartışmaya açık olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Bu bağlamda ne Homo economicus'un ne de alternatif olarak sunulan rasyonel davranış modellerinin insan davranışlarını tam olarak tanımlayamadığı, insanın salt ekonomik varlıktan ziyade psikolojik bir varlık olduğu dolayısıyla davranışlarının belirli bir formülasyon dâhilinde ifade edilemeyeceği ileri sürülmektedir (Akyıldız, 2008).

8. DİNLER VE HOMO ECONOMICUS

Yukarıda temel özelliklerini saydığımız Homo economicus insan tipinin sadece İslam nazarında değil; diğer ilahi dinlere göre de olumsuz bir model olduğu söylenebilir. İlahi dinler, insanın bu dünyadaki eylem ve söylemlerinin ahiret hayatından bağımsız olamayacağını vurgularken, Rasyonel İnsanın bütün yapıp ettikleri bu dünyaya dairdir. İlahi Dinlere göre yerde ve gökte her ne varsa/mülk bütünüyle Allah'a ait iken, Rasyonel İnsan her şeyin sahibi olarak kendisini görür. İlahi Dinlere göre zengin-yoksul ilişkisinde gözetilmesi gereken yoksullardır. Oysa kapitalist Rasyonel İnsan yoksulu; ancak zenginliğini artıracak bir unsur olarak görür. İlahi Dinler, kural tanımaksızın elde edilen sınırsız zenginliği bir sapma olarak değerlendirir. Rasyonel İnsan ise zenginlikte sınır tanımaz ve bu yolda en ufak ahlaki bir kaybı bile taşımaz. İlahi Dinler aşağı yukarı aynı mesafeye faize rezerv koyarken Rasyonel İnsan için faiz, zenginlik yolundaki en önemli ve vaz geçilmez kaynaklardan biridir (Madi, 2014).

İlahi Dinlere göre insanın iktisadi yaşamdaki amacı, kendisini hedonistik zihniyete teslim etmek ya da sınırsız bir iktisadi özgürlük anlayışıyla arzularını tatmin peşinde koşmak değildir. İnsan, dünyaya maksimum haz elde etmek için gelmemiştir. Bu dinlere göre, başta insan olmak üzere kâinattaki her şey belirli bir amaç için yaratılmıştır. İnsan imtihandır ve iyi ile kötü arasında tercihte bulunmakla karşı karşıyadır. O, iyi yahut kötü, yapacağı tercihler göre karşılık bulacaktır. Dolayısıyla yapacağı tercihler noktasında, ne Allah yokmuş gibi davranmalıdır ne de Ahireti unutmamalıdır. Allah'ı ve Ahireti bir kenara bırakıp tercihlerini sadece bu dünyadaki yaşamını sağlama alacak şekilde yaptığında bunun sonucuna katlanacaktır (Madi, 2014).

Başta İslam olmak üzere İlahi Dinlerin, hiçbir kayıt, kural ve kutsal tanımayan, dünya ve dünyaya dair negatif kabul edilen unsurlardan arınma çabası içinde olmayan, kapitali tanrılaştıran Rasyonel İnsan modelini tasvip etmedikleri; aksine baştan sona ekonomik değil, maddeyle mananın dengede olduğu bir model peşinde oldukları rahatlıkla söylenebilir.

9. HOMO ECONOMICUS İLE İSLAM İNSANI ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Kapitalizmin idealize ettiği Homo economicus'un temel saiki kişisel menfaattir ve bunun somutlaşmış şekli burjuvadır. İslam'da ise toplum yararını kendi çıkarından üstün tutan, kanaatkâr insan tipi idealize edilmiştir. Bunun tarihteki en somut örneği, sadece ekonomik bir yapılanma olmakla kalmayıp dini ve kültürel boyutlarıyla toplumsal yaşama dair düzenlemeleri de hedefleyen Ahilik kurumudur (Tabakoğlu, 2010).

Homo economicus, sadece dünya hayatını dikkate alır, ahireti hesaba katmaz; İslam İnsanı, Ahireti hesaba katarak yaşar. Homo economicus, ihtiyaçların öncelik sırasını maddi olana verir, belki de sadece maddi ihtiyaçları vardır. Ona göre maddi ihtiyaçlarını gidermiş olmak, varlıklı olmak, saygın olmak için yeterlidir. İslam İnsanına göre ihtiyaçların sıralanması manevi olandan maddi olana doğru seyredir. Bu bağlamda saygın olmanız için varlıklı olmanıza gerek yoktur. Çok yoksul olabilir ama üst düzeyde toplumsal bir saygı ve sevgi görebilirsiniz. Çünkü İslam İnsanına göre, insanlar arası hiyerarşinin ölçütü manevi üstünlüklere sahip olmaktır (Özdemir, 2007).

Homo economicus maddiyata; İslam İnsanı hem maddiyata hem de maneviyata önem verir. Homo economicus'un ahlaki ve manevi değerleri yoktur; İslam İnsanı ahlaki ve manevi değerlere sahiptir. Homo economicus bencildir; İslam İnsanı sadece kendini düşünmez aynı zamanda diğergamdır. Homo economicus refahı kendisi için ister; İslam İnsanı, refahı toplumun tümüne yayma çabası içindedir. Homo economicus, kararlarının topluma etkisini göz önünde bulundurmaz; İslam İnsanı, kararlarının topluma olan etkilerini de dikkate alır, sosyal sorumluluğa sahiptir. Homo economicus, kendisi için sınırsız harcama yapabilir, sınırsız tüketme eğilimindedir, başkasına gelince cimridir; İslam İnsanı, aşırıya kaçmayacak biçimde ihtiyacı kadar harcama yapar, saçıp-savurmaz; ama cimri değildir. Homo economicus, kâr sağladığı sürece her alanda üretim yapar; İslam İnsanı dinin yasakladığı alanlarda üretim yapamaz. Homo economicus, üretim ve tüketime yönelik aldığı kararların çevreye olan etkilerini dikkate almaz; İslam İnsanı, çevreye zarar vermeyecek biçimde üretip tüketmeye çalışır. Homo economicus,

işlemlerinde güven unsuruna göre hareket etmez, güvenmez ve güven vermez; İslam İnsanı yaptığı işlemlerde güven unsuruna göre hareket eder, güven beklediği gibi güven de sağlar. Homo economicus, sadece bu dünyayı hesaba katar, olayları sığ bir bakış açısıyla değerlendirir, faaliyetlerinin dış dünyaya olan etkisini hesap etmez; İslam İnsanı, bu dünya yanında ahireti de dikkate alır, olayları kapsamlı bir biçimde değerlendirir, faaliyetlerinin sadece kendisine değil dış dünyaya olan etkilerini de hesaba katar. Bu nedenle İslam İnsanının daha kuşatıcı, sorumlu ve rasyonel düşündüğü söylenebilir (Eren, 2013).

10. İSLAM İNSANI/DÜNYASI VE KALKINMA: İMKÂN VE SINIRLAR

Kapitalin sınırsız, kuralsız, ahlaksız kazanma hırsını kuşanmış Homo economicus'unun yönlendirdiği toplumların ekonomik kalkınmışlık düzeyi açısından ileride olacağı açıktır. Zira daha önce de belirtildiği üzere bu dünyada, her şey daha fazla kazanmak için kurgulanmış ve dizayn edilmiştir. Nitekim eldeki veriler de batılı toplumların kalkınmışlık düzeyi açısından hayli önde olduklarını göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla IMF verilerine dayanarak Gayrisafi Milli Hâsıla açısından dünya ekonomisine bakıldığında ilk yirmi ülkenin şu şekilde sıralandığı görülecektir: 1- Amerika Birleşik Devletleri, 2- Çin Halk Cumhuriyeti, 3- Japonya, 4- Almanya, 5- Birleşik Krallık, 6- Fransa, 7- Hindistan, 8- Brezilya, 9- İtalya, 10- Kanada, 11- Güney Kore, 12- Avustralya, 13- Meksika, 14- İspanya, 15- Rusya Federasyonu, 16- Endonezya, 17- Türkiye, 18- Hollanda, 19- İsviçre, 20- Suudi Arabistan (UPA, 2015).

Satın alma gücü açısından ise sıralama şöyledir: 1- Çin Halk Cumhuriyeti, 2- ABD, 3- Hindistan 4- Japonya 5- Almanya 6- Rusya Federasyonu 7- Brezilya, 8-Endonezya, 9- Birleşik Krallık, 10- Fransa, 11- Meksika, 12- İtalya, 13- Güney Kore, 14-Suudi Arabistan, 15- Kanada, 16- İspanya, 17- Türkiye, 18- İran İslam Cumhuriyeti, 19- Avustralya, 20- Tayvan (UPA, 2015).

Yukarıdaki sıralamalara bakıldığında Gayrisafi Milli Hâsılaya göre ilk yirmi ülke arasında Hindistan, Endonezya, Türkiye ve Suudi Arabistan olmak üzere dört Müslüman ülke bulunduğu, bunlardan sadece yedinci sıradaki Hindistan'ın ilk on ülke arasında olduğu, diğer üçünün ise on altı, on yedi ve yirminci sıralarda olduğu görülecektir.

Satın alma gücü açısından yapılan sıralamaya bakıldığında ise Endonezya, Suudi Arabistan, Türkiye ve İran olmak üzere dört Müslüman ülkenin ilk yirmide yer aldığı, bunlardan sadece sekizinci sıradaki Endonezya'nın ilk onda olduğu diğer ülkelerin ise on dört, on yedi ve on sekizinci sıralarda olduğu görülecektir.

Birbirini besleyen her iki sıralamada da Müslüman olmayan ülkelerin hem çoğunluğu oluşturması hem de ilk sıralarda yer alması çeşitli şekillerde izah edilebilir. Bunlardan birisinin, kapitalist ve emperyalist Batı dünyasının karakteri gereği kalkınma, zenginleşme, sermayeyi belirli merkezlerde yığılma konusunda hiçbir sınır tanımaması ve bu amaçla sömürgeci zihniyetini uygulamaya geçirmekten kaçınmaması, dahası bu gaye ile her yol ve yöntemi mubah sayması olduğu söylenebilir. Peki, bu durumda Müslüman ülkelerin geri kalmışlığı nasıl açıklanacaktır. Müslüman ülkelerin mevcut durumlarını, sadece Batının yukarıda zikrettiğimiz negatif karakteriyle açıklamak ne kadar objektif ve

tutarlı olacaktır. Yoksa bu durum, İslam'ın kalkınmaya engel olduğu şeklindeki yaygın kanaatlerle mi izah edilecektir. Daha açık bir ifade ile İslam kalkınmaya/zenginleşmeye imkân tanımamakta mıdır?

Her şeyden önce şunu belirtelim ki İslam İktisadı, temelinde Kur'an ve Hadislerin bulunduğu ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkeler, İslam İnsanının dilediği gibi davranarak yaratılış amacından uzaklaşmasına imkân vermez. Kulluk, belli yer ve zamanlara münhasır ritüellerle sınırlı olmayıp sürekli olarak iyilik peşinde olma çabası içinde olmaktır. Diğer bir ifadeyle kulluğu hayatın her alanına yayarak, hayatı topyekûn ibadet kıvamında yaşamaktır. Bu nedenle İslam, Kapitalin model insanı Homo economicus tipolojisine yabancıdır (Tabakoğlu, 2007).

İslam'da bireysel ve toplumsal kalkınmanın mümkün; ama bazı sınırlarla çevrili olduğu söylenebilir. Kalkınma, basit anlamıyla iktisadi bakımdan güçlü olmak şeklinde anlaşıldığında; her iki dünyada da insanlara mutluluk vaat eden İslam'ın onu göz ardı etmesi söz konusu olamaz. Başta yeryüzü olmak üzere bütün kâinat, insanın hizmetine verilmiştir. İnsanın, gerek görünür gerekse potansiyel olarak kullanımına verilen şeylerden yararlanabilmesi, bilimsel verilerden ve teknolojiyen faydalanmasına bağlıdır. İslam İnsanı, meşru bütün imkânlardan yararlanarak iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilir. Dolayısıyla bu yolda elinden gelen her şeyi yapar ve Müslümanlığının gereği olarak tevekkül eder. Bu, Batı tarzı kalkınma anlayışından oldukça farklıdır. İslam İnsanı, çoğu zaman sonuç odaklı değil, süreç odaklı hareket eder. Önemli olan yolda olmaktır, menzile varılmasa da olur. Zira Allah, kişinin menzile varmak niyetiyle yola koyulduğunu/bu sürece girdiğini bilir, önemli olan da budur. Örneğin, İslam İnsanı, fakirliği ortadan kaldırılması gereken toplumsal bir sorun olarak görür, dahası fakirliğin kişilerde inanç sarsılmalarına yol açabilecek bir tehlike olduğuna dikkat çeker ve bu konuda insanlarda çeşitli duyarlılıklar oluşturur. Ancak İslam, herhangi bir kuraldan yoksun ve insanı salt iktisadi varlık olarak gören bir kalkınma modeli sunmaz. İslami anlayış, başkalarının durumlarını dikkate almadan, yalnızca kendini düşünerek, bencilce davranarak hiçbir ilke ve değer tanımadan ne pahasına olursa olsun maddi imkânlar elde etmeye karşıdır. İslam'ın öngördüğü kalkınma, ticari ilişkilerde yalana dayanmayan, kul hakkını kutsal kabul eden, sözüne ve sözleşmelerine bağlı; tekellecilik, karaborsa, spekülasyon ve faize dayanan işlemlerle kişileri zarara uğratan şeylerin üretim ve ticaretinden ve israftan uzak, toplum menfaatini üstün tutan bir kalkınmadır. İslam'da işçi ile işveren diye iki ayrı sınıf bulunmadığından batıda olduğu gibi işçi sınıfı da yoktur. Zira İslami anlayış, sınıf temelli bir toplumsal hayatın teşekkülüne izin vermez. Dolayısıyla çalışma ve üretim süreçleri sadece zenginin lehine gelişmez. İslam'da Kapitalizmin en fonksiyonel gücü olan ve ekonominin motoru kabul edilen aşırı tüketim, çok açık bir ifade ile israftır (Hökekleli, v.d. , 2006). İslam'da israf, faiz ve karaborsa yasağı; zekât ve infakın teşviki gibi ekonomik politikalar, sosyal adaletin ve adil gelir dağılımının finans kaynakları olarak kabul edilebilir. Kapitalistleşme sürecinin teşvik tedbirleri olarak kabul edilebilecek olan fakirden alıp zengine verme uygulamaları, hem teorik hem de tarihsel olarak İslam İktisadında söz konusu olmamıştır. Yine tekelleci eğilimler engellenerek ve anti-enflasyonist para politikaları benimsenerek fiyat mekanizmasının toplumun refahını sağlamaya çalışması amaçlanmıştır (Tabakoğlu, 2010).

İslam'da özel mülkiyet hakkı bulunmakla beraber bunun bazı sınırları vardır. Zira mülkün asıl sahibi Allah'tır. İnsanların mülkiyeti, Allah'ın mülkiyetinden türediği ve kendilerine bahşedilen bir emanet ve imtihan aracı (Kur'an-ı Kerim, 8/28, 3/186, 18/7, 45/22, 64/15) olduğu için, bireyler mülke gerçekten değil; ancak mecazen sahip olabilirler. Mecazen sahip oldukları mülkü toplum menfaatini tehdit edecek şekilde kullanamazlar; çünkü toplum ile bireyin menfaatleri çatıştığında, öncelikle toplumun hakları gözetilir. Özel mülkiyet bir hak olarak kabul edilmekle beraber kişiye, malında her dilediğini yapma hakkı verilmemiştir. Mülkün yaygınlaştırılması, belli ellerde toplanmasının önlenmesi İslam iktisadının en önemli hedeflerindedir (Tabakoğlu, 2010).

Sonuç olarak İslam'ın kalkınmaya, zenginleşmeye, ilerlemeye karşı olmadığını, hatta bunları destekleyen temel dinamiklere sahip olduğunu; ancak gerek bireysel gerekse toplumsal ilerlemenin bazı dini, ahlaki, hukuki vb. kayıtlarla sınırlandırıldığını söylemek mümkündür. Zira İslam İnsanın en önemli özelliklerinden biri, zekât, infak, sadaka vb. temel umdelerden dolayı sahip olduklarını paylaşmaktır. Söz konusu paylaşma olgusu, sadece Müslüman bireyler için değil, İslam toplumları/devletleri için de yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Yani Müslüman birey, her şeyden önce servetin temerküzüne karşı olduğu ve kendisini bütün insanlığa karşı sorumlu hissettiği için, sahip olduklarını başkalarıyla paylaşırken Müslüman toplumlar da aynı saiklerle zenginliklerini yeryüzünün herhangi bir yerinde yaşayan muhtaçlarla paylaşırlar. Bu durum tek başına bile bireysel ve toplumsal zenginliğin sınırsız ve kayıtsız olamayacağını garantörüdür. Dolayısıyla fakir, muhtaç ve mazlumların gözetilmesini önceleyen; adaleti tesise önem atfeden ve servet bölüşümünü telkin eden temel bazı İslami ilke ve prensiplerin; bütün zenginliğin, refahın, kalkınmanın sadece bazı birey ve toplumlarda temerküz etmesine engel olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Müslümanlar, üzerlerine düşen her şeyi yerine getirip en zengin ve kalkınmış birey ve toplumlar haline gelseler bile Batı'da olduğu gibi servetin kendilerinde temerküz etmesini sağlayamayacaklardır. Bu dinen imkân dâhilinde olmayan bir durumdur. Ancak Müslümanların uzun zamandır içinde bulunduğu yoksulluğun nedeninin, İslam'ın zenginliğin temerküzüne karşı beslediği mesafe olmadığını hatırlatmakta da yarar vardır. Savunduğumuz şey, İslam'ın teori ve tarihsel pratikler açısından ahlaki ve adil bir kalkınmaya engel olmadığıdır.

11. SONUÇ YERİNE: ÇAĞDAŞ MÜSLÜMANIN DİLEMMALARI

Çalışmanın başından beri İslam insanı ile İktisadi insana dair özellikler zikredilmekte, çeşitli karşılaştırma ve değerlendirmelerde bulunulmakta, neticede İslam insanının pozitif özelliklerinden dolayı daha ideal bir tipoloji; İktisadi İnsanın ise negatif sayılan özelliklerinden dolayı kusurlu bir tipoloji olduğu ifade edilmektedir. İslam inancına göre böyle bir iddiada bulunmanın her hangi bir sakıncası yoktur. Ancak konuyu aktüel yönleriyle tartışmanın çalışmayı eksik bırakacağı pek ala düşünülebilir. Bu nedenle işe çok güncel bir soru ile başlamak faydalı olacaktır: Günümüzün çağdaş Müslümanları, tarihsel tecrübe ve pratikleriyle örtüşmeyecek şekilde; hâl, hareket, tavır, eylem; düşünce, duygu, yaklaşım, eşyaya, tabiata ve olaylara bakış açısı vb. konularda birer İslam İnsanı mıyız yoksa Homo economicus mu? Tam olarak bunlardan hiç biri değilsek ve muhatap olduğumuz bu soru zorsa yumuşatarak benzer şeyler sorabiliriz. Günümüzün biz Müslümanları, İslam İnsanına mı yoksa Homo economicus'a mı daha yakınız yahut bunlardan hangisine daha çok benzemekteyiz?

Çağdaş Müslüman, kanaatkârlık, diğergamlık, tutumluluk, cömertlik, şahsiyet, ahireti dünyaya tercih, toplumu bireye öncelemek, güvenilir olmak gibi İslam insanında bulunması gereken özellikleriyle mi öne çıkmaktadır; yoksa doymak bilmemek, açgözlülük, bencillik, müsriflik, cimrilik, maddiyata düşkünlük, makam, mevki ve zenginliğe karşı zaaf, dünya hayatına aldanma, maddeyi kutsama, refah ve zenginliğe düşkünlük, verilen kararlarda sadece kendini düşünme gibi Homo economicus'a ait özelliklerle mi öne çıkmaktadır? Çağdaş Müslüman, bireysel kalkınma sürecinde hangi ilkeleri esas almaktadır. Kendisiyle beraber başkalarını da kalkındırmak gibi bir amaç ve perspektifle mi davranmaktadır yoksa Homo economicus gibi bencilce ve faydacı mı? Yukarıda iki grup halinde zikredilen özelliklerden hangisi Çağdaş Müslümanda daha çok bulunmaktadır? Bütün bu soruların günümüz Müslümanına sorulması gereken esaslı sorular olduğunu düşünmekteyiz. Zira aktüel durum, Müslümanların tercih ve yaşantıları noktasında birçok dilemma ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Çağdaş Müslümanın bulunduğu yer itibarı ile İslam İnsanına mı Homo economicus'a mı daha yakın olduğu konusu tartışmaya açıktır. Bu konuda, farklı veri toplama tekniklerinin uygulanmasıyla elde edilecek sonuçların kimileri için şaşırtıcı, kimileri için ise malumu ilam kabilinden olması mümkündür. En azından peşinen söylenebilecek şey, Çağdaş Müslümanın, hangi değerleri tercih ettiği ve edeceği noktasında çelişkiler yaşadığı, bir bakıma cami ile kilise arasında salınıp durduğudur.

Çalışmamızı, yukarıdaki soruların cevaplarını bulmaya katkı sunabileceği varsayımıyla – tabi ki eleştiriye açık- bazı tespitlerle bitirmek faydalı olacaktır: Son çeyrek yüzyıldır küreselleşme ve neo-liberal politikaların etkisiyle Müslümanların da birey, toplum ve ülkeler bazında kalkınma ve ilerleme adı altında kapitalist dünyaya eklemeli olduğu iddiaları yaygınlaşmaktadır. Çağdaş Müslümanların, kentsel dönüşüm politikalarından tutun alışveriş alışkanlıklarına kadar homo economicus insanıyla benzeştikleri, birçok İslam ülkesinde bu eğilimin devlet ve hükümet politikalarıyla desteklendiği; kanaat, zühd, bereket, helal, gibi kavramların nerdeyse unutulduğu; israfın ihtiyaç diye tedavüle sokulduğu görülmektedir. Müslüman dünyanın içine düştüğü bu durum piyasa İslam'ı, proje İslam'ı, burjuva İslam'ı, refah teolojisi gibi isimlerle eleştiriye tabi tutulmakta ve kapitalist dünyanın içine giren Müslümanlar, part-time Müslüman olarak adlandırılmaktadır. Moda, defile, marka tutkusu, İslami müzik gibi öykünmecî bir yaşam üzerinden Müslümanların, aslında karşıtlarıyla benzeştikleri iddia edilmektedir (Haenni, 2014).

KAYNAKÇA

- Akalın, H.Ş. (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Akarsu, B. (1988). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akay, H. (1995). *İslami Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yay.
- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla Homo economicus. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Fakültesi Dergisi*, 13(2), 29-40.
- Arslan, A. (2010). *Nehri Geçerken*. İstanbul: Beyan Yayınları.

- Arslan, A. (2012). *Sabra Davet Eden Hakikat*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Arslan, A. (2013). *Yeni Bir Anlam Arayışı*. İstanbul: Bilge Adamlar.
- Arslan, A. (2015). *Modern Dünyada Müslümanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Bolay, S. H. (1990) *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed, b. İsmail (1980). *el-Camiü'-Sahih*, Kahire: El Matbaatu's-Selefiyye.
- Ceylan, S. (2013). *DİA, Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: DİA.
- Çağrı, M. (2000). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (2001). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (1989). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Darı, B. (2015). *Sürdürülebilir Kalkınma, Yavaş Şehir (Cittaslow) Anlayışı; Rasyonel İnsan'ın (Homoe conomicus) Yeniden Sorgulanması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 641-647.
- Demir, Ö., & Acar, M. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yay.
- Doğan, A. (2006). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eren, İ. (2013). *İslam'ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo economicus İle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 367-384.
- Gençoğlu, A. Y. (2012). *Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emegın Konumu. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 98-116.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yay.
- Günerigök, M. (2015). *Risk Toplumu ve Din (Sosyolojik Bir İnceleme)*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Haenni, P. (2014). *Piyasa İslam'ı: İslam Suretinde Neoliberalizm*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Hanbel, Ahmed b. (1995). *Müsned*. Beyrut.
- Hökekleli, H. (2006), *İslam'a Giriş*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- İbn Ebü'd-Dünya (1993). *el-Kana'a ve't-ta'affüf*, Beyrut.
- İbn-i Mace, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (1983). *es-Sünen*, Riyad.
- İbn-i Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrer (1994). *Lisanü'l-Arab*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- İsfâhâni, Rağıb (2001) *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Beyrut.

- Karatepe, Ş. (2011). *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İz yayıncılık.
- Küçükalp, K., & Cevizci, A. (2010). *Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller*. İstanbul: İSAM Yay.
- Madi, İ. (2014). *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo economicus 'un Analizi*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Maverdî, (1978). *Edebü'd-dünya ve 'd-din*, Beyrut.
- Müslim (1962). *el-Câmiu's-Sahih*, Kahire.
- Özdemir, Ş. (2007). Din-Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(23), 153-164.
- Özhan, T. (2015). "Homo Economicus" ve Hakikat. (Erişim: 09.08.2016), <https://www.setav.org/homo-economicus-ve-hakikat/>
- Sezal, İ. (1991). *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*. Ankara: Akçağ Yay.
- Şimşek, S. (2012). *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yay.
- Tabakoğlu, A. (2007). *İslam Ekonomisinin Tarih Boyunca Oluşturduğu Temel Kurumlar, Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam*, (s. 494-504), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tabakoğlu, A. (2010). Bir İlim Olarak İslam İktisadı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16.
- Tirmizî (1962). *el-Câmiu's-Sahih*, Kahire.
- UPA (2016). Dünya Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması. (Erişim: 19.08.2016), <http://politikaakademisi.org/2015/08/05/dunya-ekonomik-gelistmislik-siralaması/>
- Yıldırım, M. (2009). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 380-397.
- Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Ömer (1992). *Esasü'l-Belağa*, Daru'n-Nefais, Beyrut.

VZA Temelli TOPSIS Metodu ile Konaklama Kapasitesinin Etkin Kullanımı Açısından İllerin Sıralanması

Füsün İSTANBULLU DİNÇER¹, Ramazan GÖRAL^{2,a}

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, İstanbul-Türkiye

² Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi., Konya-Türkiye

Başvuru tarihi: 27 Nisan 2017

Düzeltilme tarihi: 15 Mayıs 2017

Kabul tarihi: 01 Haziran 2017

Öz

Bu çalışmada, konaklama kapasitesi kullanımı etkinlik düzeylerine göre illerin sıralanması konusu ele alınmıştır. Karar verme birimlerinin (KVB-illerin) etkinliğini ölçmek ve sıralamak üzere Veri Zarflama Analizi ve TOPSIS Temelli Etkinlik Sıralama (ESM-VT) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, Veri Zarflama Analizi (VZA) ile TOPSIS tercih sırası tekniğini birleştiren bir yaklaşım kullanılmaktadır. ESM-VT'de, VZA metoduna göre üretim fonksiyonunun girdi ve çıktıları oluşturulmakta daha sonra temel etkinlik formülü kullanılarak TOPSIS Karar Matrisinin değerlerine ulaşılmaktadır. ESM-VT, karar vericiye, karar verme noktasında gerekli mevcut kriterlerin ağırlıklarının seçilmesine imkân vermektedir. Bu bağlamda çalışmada kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Entropi yöntemi kullanılmıştır. ESM-VT ve Entropi yöntemlerine göre illerin konaklama kapasitesi kullanım etkinliği sırasıyla Konya, Afyon, Gaziantep, Mersin, Balıkesir, Bursa, Nevşehir, Aydın, Ankara, İzmir, Antalya, Muğla, İstanbul şeklinde oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler

Etkinlik, Entropi, ESM-VT, TOPSIS, Veri Zarflama Analizi

^a Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Selçuk Üniversitesi, Ali Akkanat Kampüsü, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, 42700, Beyşehir/Konya/Türkiye.
e-posta: trgoral28@hotmail.com

Ranking of Provinces in terms of Effective Use of Accommodation Capacity by DEA Based TOPSIS Method

Abstract

In this study is examined that provincials rankings according to efficiency level of the using accommodation capacity. ERM-DT (Data Envelopment Analysis and TOPSIS-based Event Ranking) method was used to measure and rank the efficiency of decision-making units (DMU-provinces). This method uses an approach combining Data Envelopment Analysis (DEA) and TOPSIS preference order technique. In ERM-DT, the inputs and outputs of the production function are created according to the DEA method, and then the values of the TOPSIS Decision Matrix are reached by using the basic efficiency formula. ERM-DT allows to the decision maker the selection of the weight of available criteria required for the decision point. In this context, the entropy method is used in determining the weights of the criteria in the study. According to ERM-DT and entropy method, the efficient use of accommodation capacity of the provinces were formed respectively; Konya, Afyon, Gaziantep, Mersin, Balıkesir, Bursa, Nevşehir, Aydın, Ankara, İzmir, Antalya, Muğla and İstanbul.

Keywords

Efficiency, Entropy, ERM-DT, TOPSIS, Data Envelopment Analysis

1. GİRİŞ

Turizm faaliyetleri, yerel ekonomilere doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkileri ile önemli katkıda bulunmaktadır. Dış ödemeler dengesi, istihdam yaratılması, ekonominin çeşitlenmesi ve çarpan etkisiyle diğer sektörlerin büyümesi bu katkılardan bazılarıdır. Turizm faaliyetlerinin ekonomi üzerindeki etkileri nedeniyle hükümetler sürekli olarak turizm gelirlerini artırmaya, yeni destinasyon alanları oluşturmaya, farklı turizm segmentleri içerisinde pazar payı elde etmeye çalışmaktadırlar.

Turizm faaliyetleri kapsamında konaklama işletmeleri önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Konaklama işletmeleri; konaklama, yeme-içme, eğlence ve kongrelere ev sahipliği yapmak suretiyle gittikçe artan sayıda yerli/yabancı turistlere ve iş adamlarına hizmet vermektedirler. Bu bağlamda konaklama işletmeleri yerel, bölgesel ve ulusal turizm faaliyetlerinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli katkılar sağlamaktadırlar (Luo vd., 2014).

Bununla birlikte hükümetlerin turizm faaliyetlerinden yararlanarak ekonomilerini daha iyi konuma getirebilme çabalarında uygun büyüme stratejileri geliştirebilmeleri ve uygulayabilmeleri önemli bir konudur. Aynı derecede önemli olan bir diğer konu da mevcut turizm faaliyetlerinin performansını değerlendirme ihtiyacıdır (Pestana vd., 2011).

Etkili stratejik karar verme ve sürdürülebilir planlama için güvenilir bir etkinlik değerlendirmesi ön şarttır. Doğru ve güvenilir bir etkinlik ölçüm sonucu, optimal kaynak tahsisi yapılmasına yardımcı olur ve böylece yönetim çabalarını iyileştirmeye, geliştirmeye ve rekabetçi konumu güçlendirmeye katkı sağlar. Aynı zamanda etkinlik kıyaslaması, önde olan rakiplerin performans düzeyini yakalamaya yönelik en iyi yönetim uygulamalarını tanımlamak için faydalı bir araç olarak görülmektedir (Min vd., 2008).

Önemli kamu ve özel kaynak tahsislerinin yapıldığı konaklama işletmeleri sayısındaki son yıllardaki artış ve buna bağlı olarak konaklama işletmelerinde verilen hizmetlerin rasyonel bir yaklaşımla ve etkin bir şekilde yönetilmesine olan ihtiyaç nedeniyle kapsamlı etkinlik ve performans değerlendirme çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Kamu harcamalarında kısıtlamalara gidildiği ve yatırım maliyetlerinin arttığı günümüz ekonomik ortamında kurumların etkinliklerinin değerlendirildiği çalışmalar daha önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla konaklama işletmelerinin etkinliklerini ölçmek ve etkinlik karşılaştırmaları yapmak, konaklama işletmelerine yapılan kamu ve özel yatırımlarının ne ölçüde değerlendirilebildiğini görmek açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışmada ülkemizde önemli sayıda yatak kapasitesine ulaşmış 13 şehrin sahip oldukları konaklama kapasitelerini ne ölçüde etkin kullanabildikleri değerlendirilmekte ve kapasite kullanım etkinliği açısından bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre ülkemizde 2015 yılı itibarıyla 4.434 Turizm İşletme Belgeli ve Turizm Yatırım Belgeli Konaklama Tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerdeki toplam oda sayısı 550.624 ve yatak kapasitesi ise 1.164.283'dür (YİGM, 2015). 2011-2015 yılları arasında ülkemizdeki turizm belgeli konaklama işletmeleri sayısı ve yatak sayısı Tablo 1 'de görülmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (2011 - 2015)

Yıllar	Turizm Yatırım Belgeli			Turizm İşletme Belgeli		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
2011	922	122.364	267.900	2.783	319.319	668.829
2012	960	126.592	273.877	2.870	336.447	706.019
2013	1.056	139.928	301.862	2.982	357.440	749.299
2014	1.117	145.648	309.556	3.131	384.454	807.316
2015	1.125	146.162	314.194	3.309	404.462	850.089

Kaynak: YİGM (2015)

Tablo 1'den görüleceği üzere yıllar itibarıyla konaklama işletmeleri sayısı ve bağlı olarak yatak kapasitesi artmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin en fazla ziyaretçi sayısına sahip ili Antalya'nın konaklama işletmeleri 2015 yılı doluluk oranı ortalaması %58 ve ikinci en fazla ziyaretçi sayısına sahip ili İstanbul'un konaklama işletmeleri 2015 yılı doluluk oranı ortalaması %49'dur (YİGM, 2015). Doluluk oranlarına bakılmak suretiyle illerdeki konaklama kapasitelerinin kullanımı hakkında bir fikir sahibi olunabilmektedir. Ancak bu rakamlardan hareketle illerde bulunan konaklama kapasitesinin etkin kullanılmadığını söylemek ya da doluluk oranlarına göre bir etkinlik sıralaması yapmak

uygun olmayabilir. Çünkü konaklama işletmelerinin kapasite kullanım etkinliğinin değerlendirilmesinde yalnızca bir değerlendirme ölçütünün (doluluk oranı) kullanılması ya da farklı ölçütlerin ayrı ayrı kullanılması yanıltıcı sonuçlar doğurabilecektir. Bu nedenle birden fazla ilgili ölçütün aynı anda kullanılmak suretiyle daha güvenilir sonuçların elde edilmesi gerekir (Lasso, 1986). Bu bağlamda illerdeki mevcut konaklama kapasitesinin ne denli etkin kullanılabildiği konusu, birden fazla ölçütün birlikte kullanıldığı, kapsamlı bir etkinlik araştırmasını gerektirmektedir.

Etkinlik, yönetimin kontrol fonksiyonunun temel unsurlarından biridir ve düzeltici tedbirler oluşturmada bir ön gerekliliktir. Konaklama işletmelerinin etkinliğini ölçmek için birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır (Poldrugovac vd., 2016). Veri Zarflama Analizi bu yaklaşımlardan en önemlisidir. VZA, birden çok girdi ve çıktı değişkenini kullanmak suretiyle turizm yönetiminin ekonomik ve çevresel performansının değerlendirilmesinde yaygın bir şekilde uygulanabilir bir yöntemdir. VZA ile yapılan ölçümler, özellikle turizm endüstrisinin istihdama, dış ödemeler dengesine ve gayrisafı yurt içi hasılaya önemli katkılarda bulunduğu ülkeler için yararlı olabilir (Bosetti vd., 2004).

Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye'nin önemli turizm şehirlerinde mevcut konaklama kapasitesi kullanımının göreceli etkinliğinin belirlenmesi ve şehirlerin etkinlik düzeylerine göre sıralanmasıdır. Bunun için Chitnis ve Vaidya (2016) tarafından geliştirilen VZA temelli TOPSIS (ESM-VT) metodu kullanılmıştır.

Çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde, çalışmanın araştırma kapsamına ilişkin genel bilgiler verildikten sonra 2. bölümde, konaklama işletmelerinde etkinlik ölçüm çalışmaları ve bu çalışmada kullanılacak etkinlik ölçüm metodu ve Entropi ağırlıklandırma metodu literatürüne yer verilmiştir. Metodoloji ve Bulgular kısmı, çalışmanın 3. bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde ESM-VT aşamalarına uygun hesaplama sonuçları ve sonuçlara ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. 4. bölümde ise sonuç ve öneriler kısmına yer verilmiştir.

2. KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ

Etkinlik, işletme performansı için önemli bir kavramdır. Basit olarak etkinlik; bir işletmenin çıktılarını oluşturmak için kullandığı girdileri ne kadar iyi kullandığını gösteren bir ölçüttür (Fare vd., 2007). Etkinlik, fiili (gerçekleşen) performans, önceden saptanan standart (olması gereken) performans ile karşılaştırıldığında gerçekleşen performansın standart performansa ne ölçüde yaklaşmış olduğunu gösterir (Yükçü ve Atağan, 2009). Etkinlik, üretim faaliyetleri sırasında girdi ve çıktılar arasındaki ilişkiyi temsil eder. Etkili stratejik karar verme ve sürdürülebilir planlama için güvenilir bir etkinlik değerlendirmesi ön şarttır (Min vd., 2008).

Etkinlik ölçümü, yönetimin kontrol fonksiyonunun önemli bir parçasıdır. Etkinlik sonuçları, sadece karar vermede bir referans olarak değil aynı zamanda iyileştirmeler yapılması için gerekli alanların belirlenmesinde de kullanılmaktadır. Dolayısıyla etkinlik ölçümü, önemli ve kapsamlı bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda yöneticiler, ekonomistler ve araştırmacılar yıllardır çeşitli yaklaşımları kullanarak konaklama endüstrisinin etkinliğini ölçmeye çalışmışlardır. Maliyet-Hacim-Kar Analizi yöntemi, Konaklama Sektörü Satış Gelirleri yaklaşımı, Bozulabilir Varlık Gelirlerinin Yönetimi

yaklaşımı, Konaklama Endeksi yaklaşımı, Oda Başına Düşen Gelir Endeksi, Gelir-Performans Göstergesi yaklaşımı, Etkinlik Göstergesi yaklaşımı bu yöntemlerden bazılarıdır (Yen ve Othman, 2011).

Maliyet-Hacim-Kar analizi, bir işletmenin büyüklüğü, maliyetleri ve karlılığını değerlendirmektedir. Bu yöntem işletmelerin karşılaştırmalı performanslarını analiz etmek için kullanılabilir.

Konaklama sektörü satış gelirleri yaklaşımı, sektörün performansını değerlendirmek için gerekli bilgileri sağlamaktadır. Bu teknik, otel performansını toplu olarak değerlendirmede kullanışlı olmasına rağmen performans açısından kesin bir ölçüt ortaya koyamamaktadır. Bu yöntem, maliyet etkinliği sorunlarını değerlendirmemekte ve en iyi performansı belirleme konusunda yardımcı olamamaktadır.

Bozulabilir Varlık Gelirlerinin Yönetimi yaklaşımı (BVGY), ortalama günlük ücretler ve doluluk oranları arasındaki optimal dengeyi belirlemek için kullanılabilir. BVGY, mümkün olan en yüksek geliri elde ederken, odaları doldurmak ve doğru müşterileri seçmek için doğru fiyatın oluşturulması temeline dayanmaktadır.

Konaklama Endeksi göstergesi, belirli bir zaman periyodu boyunca bir bölgede ya da şehirde her bir otel odasından elde edilen ortalama gelir endeksidir. Bu endeks, özellikle ortalama doluluk oranlarının ve oda fiyatlarının bulunmadığı yerel destinasyonlarda etkin olarak kullanılabilir. Bu endeks, ortalama doluluk oranını ve oda fiyatlarını tek bir göstergede birleştirmektedir. Ancak bu endekste, işletme maliyetlerinin ne kadar etkin denetlendiği yer almamaktadır.

Gelir – Performans yaklaşımında; Gelir/Ücret, Brüt Kar/Gelir ve Net Kar/Gelir gibi oranlarla performans değerleri oluşturulur ve bu oranlardan yararlanılmak suretiyle işletme performansı değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Otel etkinliğini değerlendirmeye yönelik Genel Etkinlik Göstergesi, kayıp kaçak noktalarını analiz etmek ve böylece işletmede kontrolü daha etkin sağlamak üzere geliştirilmiştir. Bu performans göstergeleri, basit oranlar kullanılarak mali performansa dayalı karşılaştırmalar yapabilmekte önemli ve faydalı bilgiler sağlamıştır.

Ancak bütün bu çalışmalarda kullanılan göstergeler, konaklama işletmelerinde verilen hizmetlerin çeşitliliğini ve niteliğini tam olarak dikkate almamaktadır. Bu nedenle VZA ve modelleri, etkinlik ölçümlerinde karşılaşılan problemleri giderebilmek üzere, konaklama endüstrisinde yaygın kullanım alanı bulan bir metod olmuştur (Yen ve Othman, 2011). Literatürde özellikle, VZA ve bu metoda sonradan eklenen yeni teknikler konaklama işletmelerinin etkinliğinin değerlendirilmesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır;

Morey ve Dittman (2003), 7 girdi ve 4 çıktı kullanarak yaptıkları çalışmada VZA metodunu kullanmışlardır. Bu çalışmada 1993 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan zincir bir otelin 54 şubesinin genel müdür performansı değerlendirilmektedir. Parkan, 1996 yılında ABD’de otel işletmelerinin performansını çeşitli teknikler kullanmak suretiyle değerlendirmiştir. Parkan’ın çalışmasında performans değerlendirmek için kullandığı yöntemlerden birisi VZA olmuştur. Bu iki çalışma,

VZA'nın konaklama işletmelerinde kullanılmasının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedirler (Poldrugovac vd., 2016).

Poldrugovac vd. (2016), Hırvatistan'daki otel işletmelerinin etkinliğini değerlendirmek ve hangi otellerin daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymak amacıyla VZA metodunu kullanmışlardır. Çalışmada ayrıca, farklı boyut ve nitelikteki oteller arasında etkinlik açısından farklılıklar olup olmadığı da araştırılmıştır.

Luo vd. (2014) Çin'in önemli şehirlerinde yer alan otellerin etkinlik düzeyini ve 2001-2011 yılları arasındaki etkinlik düzeyi değişimlerini VZA ve Malmquist Verimlilik Endeksi metodlarını kullanarak araştırmıştır. Araştırmada şehirlerde bulunan toplam otel sayısı, toplam otel çalışanı ve mülklerin sabit varlık değerleri girdi değişkeni olarak kullanılırken, toplam gelir ve toplam vergi katkısı çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır.

Yen ve Othman (2011), Malezya'da otel işletmelerine yönelik yapmış oldukları çalışmada altı girdi ve altı çıktı değişkeni kullanmışlardır. Girdi olarak; oda sayısı, çalışan sayısı, işletmenin defter değeri, toplam işletme giderleri, faaliyet dışı giderler ve yiyecek-içecek maliyetleri kullanılmıştır. Çıktı olarak ise geceleme sayısı, konuk sayısı, ortalama doluluk oranı, toplam işletme gelirleri, yiyecek-içecek gelirleri ve diğer gelirler değişkenleri kullanılmıştır.

Pestana vd. (2011)'nin Fransa'daki turizm destinasyonlarının performansını değerlendirmeye yönelik yaptıkları VZA çalışmasında destinasyonlar, girdileri ve çıktıkları olan bir üretim işletmesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda destinasyonların hedefi girdileri etkin kullanmak yoluyla maksimum performans elde etmektir. Çalışmada iki aşamalı bir yaklaşım uygulanmıştır. Birinci aşamada VZA analizi yapılmış ve otel işletmelerinde girdi olarak tesise geliş, konaklama kapasitesi değişkeni kullanılırken, çıktı olarak da geceleme sayısı değişkeni kullanılmıştır.

Hwang ve Chang (2003) VZA ve Malmquist TFV'ni kullanarak 1998'de 45 otelin yönetim performansını ve 1994-1998 yılları arasında 45 otelin etkinlik değişimini değerlendiren çalışma yapmışlardır. Çalışmada, yıllar itibariyle müşteri kaynakları ve yönetim tarzlarındaki farklılıklar nedeniyle işletmelerin etkinliklerinin farklılıklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

VZA kullanılarak yapılan konaklama endüstrisine ilişkin çalışmalarda girdi ve çıktı değişkenleri olarak çeşitli finansal ve finansal olmayan veriler kullanılmıştır. Finansal girdi değişkenleri olarak, otelin farklı departmanlarına ilişkin harcamalar, personel giderleri, enerji harcamaları yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Oda sayısı ve çalışan sayısı ise çalışmalarda sıklıkla kullanılan finansal olmayan girdi değişkenleridir. Çalışmaların büyük bir bölümünde otelin departmanlarına ilişkin gelir ya da toplam gelir finansal çıktı değişkeni olarak kabul edilirken, doluluk oranı ve geceleme sayısı sıklıkla kullanılan finansal olmayan çıktı değişkenlerdir (Poldrugovac vd., 2016).

3. VERİ ZARFLAMA ANALİZİ TEMELLİ TOPSIS (ESM-VT)

Veri Zarflama Analizi, Farrell'in (1957) çalışmasından esinlenerek 1978 yılında ilk defa Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiştir. CCR'ye göre VZA, ürettikleri mal ya da hizmet açısından birbirine benzer ekonomik karar birimlerinin görelî etkinliklerinin

ölçülmesi amacıyla geliştirilmiş olan parametrik olmayan bir etkinlik ölçme yöntemidir (aktaran: Cook ve Seiford, 2009).

CCR modeli, *Sabit Getirili Ölçek* (CRS) varsayımı altında bir dizi çıktı üretmek için çeşitli girdileri kullanan bir üretim fonksiyonu grubunun göreceli etkinliğini ölçer. Üretim fonksiyonu grubunun her biri karar verme birimi (KVB) olarak adlandırılır. Örneğin, bir KVB; otel, banka, hastane, destinasyon, vb. olabilir. Bir KVB'nin performansı, toplam ağırlıklı çıktıların toplam ağırlıklı girdilere oranı olarak tanımlanan etkinlik kavramı ile ölçülür. VZA ile etkinlik ölçümünde yalnızca bir KVB'nin gerçek ölçek büyüklüğünde etkinliği değil aynı zamanda etkisizliğinin boyutu da ölçülmektedir. KVB grubundaki en iyi performansa sahip birim, %100 ya da 1 puanı alır. Kalan KVB'ler, en iyi performans gösteren KVB puanına göre %0 ile %100 arasında (veya eşdeğer olarak 0 ile 1 arasında) bir puan alırlar. VZA, grup içindeki en iyi performans gösteren birimlerden geçen doğrusal bir etkinlik sınırı oluştururken geri kalan tüm etkin olmayan birimler sınırdan uzaklaşır. VZA'da kullanılan etkinlik terimi mutlak etkinlik olmayıp göreceli etkinliktir (Chitnis ve Vaidya, 2016).

VZA metodunun geliştirilmesine yönelik yapılan sonraki çalışmalarda Banker, Charnes ve Cooper (1984) *Değişken Getirili Ölçek* özellikli analiz yöntemini (VRS) geliştirmişlerdir. Banker, Charnes ve Cooper tarafından geliştirilen bu yaklaşım, BCC (isimlerinin baş harfleri) modeli olarak bilinmektedir (aktaran: Yen ve Othman, 2011). Böylece ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında toplam etkinliğin ölçümünde kullanılan VZA yaklaşımı (CCR) daha sonraları bazı değişikliklerle ölçeğe göre getirinin sabit olmadığı durumlarda Ölçek ve Saf Teknik Etkinliklerin ayrı ayrı ölçülmesine imkân sağlar (BCC) duruma getirilmiştir. Ayrıca CCR ve BCC modellerinin her biri için girdi ve çıktı yönelimli olmak üzere iki ayrı uygulaması bulunmaktadır (Karaemir, 2013). Çıktı yönelimli yaklaşım, belirli bir girdi düzeyinde maksimum çıktı elde etmeyi, girdi yönelimli yaklaşım ise belirli bir çıktı düzeyinde minimum girdi kullanmayı hedeflemektedir (Savaş, 2014).

VZA, sahip olduğu üstünlükler nedeniyle yaygın bir şekilde kullanılan bir yöntemdir. VZA'nın sahip olduğu üstünlüklerden bazıları şunlardır (Savaş, 2014);

- (i) Etkin olmayan bir karar verme biriminin performansındaki potansiyel iyileşmeyi gösterebilmektedir,
- (ii) Girdi-Çıktı kriterlerinin (değişkenleri) önceden ağırlıklandırılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.
- (iii) VZA, bir etkinlik sınırı oluşturmak için mevcut verileri kullanır. Oluşturulan bu sınır, sınıra göre daha az performans gösteren birimler için karşılaştırma ölçütünü oluşturur,
- (iv) VZA, çoklu girdi ve çoklu çıktı ortamında analizi başarıyla gerçekleştirebilmektedir,
- (v) VZA, farklı ölçü birimlerindeki girdilerin ve çıktıların kullanımına imkan tanımaktadır.

VZA, her ne kadar yukarıda ifade edilen üstünlüklere sahip olsa da bazı sınırlılıkları da söz konusudur. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz (Chitnis ve Vaidya, 2016);

- (i) Çok sayıda KVB etkin birimler olarak tanımlanırsa VZA'nın ayırt edebilme yeteneği azalır. Bu durum, girdi ve çıktı değişkenleri toplamının KVB sayısından daha büyük olmasından kaynaklanabilmektedir.
- (ii) Etkin ve etkin olmayan KVB'leri birbirinden ayırt edilebilmesine rağmen KVB'lerin sıralanmasında bu fark görülmeyebilmektedir.
- (iii) Bir KVB'nin etkinliği, en iyi etkinlik sınırından uzaklığına göre belirlenmektedir. En kötü etkinlik sınırından uzaklık dikkate alınmamaktadır. Oysa bir KVB'nin etkinliği, en iyi etkinlik sınırından en az uzaklığı ve en kötü etkinlik sınırından maksimum uzaklığı ifade etmelidir.
- (iv) VZA'daki BCC, CCR ve Süper Etkinlik modelleri, girdi ve çıktı değişkenlerinin pozitif değerler aldığı varsaymaktadır. Oysa karar vericilerin negatif değerlerle karar vermesi gereken pek çok uygulama bulunabilmektedir. Finansal tablolar, büyüme oranları, vb. durumlar buna örnek olarak verilebilir.

ESM-VT yaklaşımı VZA'nın yukarıda ifade edilen sınırlılıklarını ortadan kaldırmak üzere geliştirilmiştir. VZA'da kullanılan temel etkinlik ölçüsü Farrell'in önerdiği üzere;

$$\text{Etkinlik} = \frac{\text{Çıktı}}{\text{Girdi}} \quad (1)$$

şeklinde ve Teknik Etkinliği ölçmektedir. Bu çalışmada kullanılan VZA ve TOPSIS ile Etkinlik Sıralama Metodunun (ESM-VT) ilk aşamasında formül (1) temelli VZA CRS modeli kullanılarak KVB'lerin etkinliği diğer bir ifadeyle alternatifler için karar kriter değerleri hesaplanmaktadır. Daha sonra bu alternatifleri sıralayarak en iyi alternatifi bulmak için TOPSIS metodu uygulanmaktadır (Chitnis ve Vaidya, 2016). TOPSIS, 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiş çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisidir. TOPSIS, olumlu ideal çözümün yakınında ve olabildiğince olumsuz ideal çözümün uzağında bir alternatifi (KVB) en iyi alternatif olarak seçen bir yaklaşımdır. İdeal Çözüm, mevcut her bir kriter için en iyi performans değerlerinin bir kümesidir. Bu değerler herhangi bir alternatif tarafından elde edilebilir. Negatif İdeal Çözüm ise mevcut her bir kriter için en kötü performans değerlerinin bir kümesidir. Bu performans kutuplarının her birine yakınlık, her bir kriterin sahip olduğu ağırlık dikkate alınarak ölçülür. TOPSIS yöntemindeki işlem aşamaları aşağıda belirtilmiştir (Özdemir, 2014);

- (i) Adım: Karar matrisinin oluşturulması,
- (ii) Adım: Normalize matrisin elde edilmesi,
- (iii) Adım: Ağırlıklandırılmış normalize matrisin elde edilmesi,
- (iv) Adım: İdeal ve negatif ideal çözüm değerlerinin elde edilmesi,
- (v) Adım: İdeal ve negatif ideal noktalara olan uzaklık değerlerinin elde edilmesi,
- (vi) Adım: ideal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması.

VZA ve TOPSIS yönteminin bir arada kullanılmasıyla elde edilen ESM-VT metodunun uygulanış süreci aşağıda özetlenmiştir (Chitnis ve Vaidya, 2016);

- Adım 1. Başlangıç:

Analizi yapılacak “n” KVB, “k” girdi ve “ı”çıktının tanımlanması.

- Adım 2:

Her bir KVB'nin değerlendirilmesi için gerekli olan kriterlerin “m” oranlarının hesaplanması (formül 1). “m” oranlarının her biri alternatifler için kriter değeri olarak dikkate alınacaktır. Böylece, TOPSIS karar matrisi oluşmuş olmaktadır. Bu durumda karar matrisini oluşturan her bir değer, v_{ij} ile gösterilir. Burada $i=1, \dots, n$ (KVB'leri) ve $j= 1, \dots, m$ (kriterleri) ifade etmektedir.

- Adım 3:

Daha sonra aşağıdaki formül kullanılarak Normalizasyon skorları (matris) elde edilir;

$\frac{x_{ij}}{x_{ij}^*}$ buradax_{ij} = kriterler için hesaplanmış “m” oranlarıdır ve $x_{ij}^* = \max(x_{ij})$ 'dir.

- Adım 4:

Normalize edilmiş matrise ait her bir değer ağırlıklandırılır. Değerlerin ağırlıklandırılmasında çeşitli teknikler kullanılabilir. Bunlar sübjektif ve objektif ağırlıklandırma teknikleridir. Sübjektif ağırlıklar, karar vericilerin tercihlerine göre eşit ağırlık ya da kriterin önemine göre değişen ağırlık şeklinde belirlenmektedir. Sübjektif ağırlıklandırma; Analitik Hiyerarşi Proses, Ağırlıklı Enküçük Kareler, Delphi vb. tekniklerle elde edilebilmektedir. Objektif (Nesnel) yöntemler, (örneğin Entropi yöntemi, Çok Amaçlı Programlama, vb.) karar vericinin tercihlerini dikkate almadan matematiksel modellerle göre ağırlıkları belirlemektedir. Entropy yöntemi, VZA yöntemleri kullanılarak yapılan sıralamalarda nesnel bir ağırlık yöntemi olarak kullanılabilir (Lotfi, Fallahnejad, & Navidi, 2011). Bu çalışmada Entropi yöntemine göre normalize matris değerleri ağırlıklandırılmıştır.

- Adım 5:

Ağırlıklandırılmış normalize matris elde edildikten sonra maksimum ve minimum değerler elde edilir. İdeal ve negatif ideal çözüm değerlerinin elde edilmesi ile ilgili notasyon aşağıdaki gibi gösterilmiştir (Chitnis ve Vaidya, 2016);

İdeal Çözüm; $A^* = \{v_1^*, v_2^*, v_3^*, \dots, v_m^*\}$ ve Negatif İdeal Çözüm; $A^- = \{v_1^-, v_2^-, v_3^-, \dots, v_m^-\}$

Böylece her bir j kriterine göre maksimum v_1^* değerler kümesi olarak İdeal Çözüm A^* ve her bir j kriterine göre minimum v_1^- değerler kümesi olarak Negatif İdeal Çözüm A^- belirlenir.

- Adım 6:

Her alternatif için (KVB) ideal S_i^* (2. Formül) ve negatif S_i^- ideal (formül 3) çözüm noktalarına olan uzaklık değerleri elde edilir.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_j^* - v_{ij})^2} \quad (2)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_j^- - v_{ij})^2} \quad (3)$$

- Adım 7:

Son olarak İdeal ve ideal Olmayan Çözüme uzaklıklara göre İdeal Çözüme yakınlık (C_i^*) hesaplanır (formül 4).

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad (4)$$

Her bir KVB'nin C_i^* değeri azalan sıralamasına göre KVB'lerin etkinlik sıralaması ortaya çıkmaktadır.

ESM-VT yöntemi geliştirilmeden önce VZA ve TOPSIS'i birlikte kullanan çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Wang ve Lu (2009) çeşitli çok kriterli karar verme teknikleri (SAW, AHP, VZA ve TOPSIS) arasından hangisinin KVB'lerin sıralanmasında daha iyi olduğunu araştırmışlardır (Wang & Lu, 2009). Lotfi vd. (2011) farklı VZA temelli KVB sıralama modellerini ve TOPSIS'i birlikte uygulayarak KVB'lerin etkinlik puanlarının farklılaşp farklılaşmadığını araştırmıştır. Bian ve Xu (2013) ağırlıklı TOPSIS yönteminin bir uzantısı olarak yeni bir yaklaşım önermişlerdir. Bu yaklaşımda ağırlıkları elde etmek için VZA metodunu kullanmışlardır. Timor ve Mimarbaşı (2013), banka şubelerinin hizmet etkinliklerini VZA ile ölçümlemişler ve ardından banka şubelerinin etkinlik sıralamalarının yerindeğini irdelemek üzere TOPSIS yöntemine başvurmuşlardır.

Bu çalışmada ise yukarıdaki çalışmalardan farklı bir yaklaşım ortaya koyan ESM-VT yöntemi kullanılacaktır. VZA ve TOPSIS metotları birlikte kullanılmak suretiyle etkinlik sıralaması yapmayı amaçlayan bu yaklaşım, VZA ve TOPSIS'i bütünleştirmek suretiyle mümkün olan en iyi göreceli etkinlikle birlikte en kötü etkinlik düzeyini de hesaplanmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım aşağıda belirtilen hususların elde edilmesini de sağlamaktadır (Chitnis ve Vaidya, 2016);

- (i) Her bir KVB'nin yer aldığı hassas etkinlik sıralama endeksinin oluşturulabilmesi,
- (ii) VZA'nın etkinlik ayırt edebilme gücünün geliştirilmesi,
- (iii) Negatif girdi ve çıktı değişkenlerinin hesaplamalara dahil edilebilmesi,
- (iv) En iyi ve en kötü etkinlik sınırına dayalı olarak etkinliğin belirlenmesi.

Böylece VZA'nın dezavantajlı yönleri olarak kabul edilen yukarıdaki hususlar ESM-VT yöntemiyle büyük ölçüde giderilmiş olmaktadır.

4. ENTROPİ METODUYLA NESNEL AĞIRLIK BELİRLEME

Subjektif bilginin yokluğu durumunda veya subjektif bilgi ile nesnel verilerin birlikte değerlendirilerek daha gerçekçi ağırlıkların belirlenmesini amaçlayan yöntemler mevcuttur. Bunlardan birisi "Entropi" adı verilen ağırlık belirleme yöntemidir (Zhang vd., 2011; Çınar, 2004). Entropi, genel olarak bir vericinin gönderdiği mesajın alıcı tarafından ne kadar bir belirsizlik yarattığının ölçüsüdür. Entropi, olasılık teorisini kullanarak bilgedeki belirsizliği ifade etmemizi sağlamaktadır. Entropi yönteminde tüm alternatiflerde hemen hemen aynı değere sahip olan bir faktör, çok farklı değerlere sahip diğer bir faktörden daha yüksek bir entropiye ve bunun sonucunda daha düşük bir ağırlığa sahip olacaktır (Savaş ve Baykal, 2011). Kriterlere ilişkin ağırlıkları entropi yöntemiyle belirlemek, diğer ağırlık belirleme yöntemleri ile ilişkili özneliği veya hesaplama karmaşıklığını ortadan kaldırmaktadır (Zhang vd., 2011).

Entropi yöntemiyle ağırlıkların hesaplanmasında aşağıdaki süreç izlenir (Savaş ve Baykal, 2011; Çınar, 2004);

- (i) Entropi yöntemini kullanarak bir kriterin (ölçütün) ağırlığını hesaplamak için öncelikle X ($m \times n$) karar matrisi oluşturulur. Daha sonra karar matrisi elemanları (x_{ij}) bir j niteliğine göre alternatifler tarafından üretilen ortalama gerçek bilgiyi yansıttığı düşünülen "proje çıktıları"na (p_{ij}) dönüştürülür. Entropi ölçüsü ile nesnel ağırlıkları belirlemek için, karar matrisinin her bir faktörü normalize edilir:

$$P_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{p=1}^n x_{pj}} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (5)$$

Sonuçta alternatiflerin göreceli performansını ifade eden normalleştirilmiş performans matrisi P elde edilir.

- (ii) Entropi yönteminde ikinci aşamada, P matrisinin içerdiği ve her faktörden çıkarılan karar bilgisinin entropi değeri olan e_j hesaplanır.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^n p_{ij} \ln p_{ij} \quad (6)$$

Sonuç olarak, normalize edilmiş karar matrisinde, her kriterden çıkartılan bilgi miktarı e_j entropi değeri ile ölçülebilir. Burada, $\ln$ doğal logaritmayı; k ise, $k = 1 / \ln m$ (alternatif sayısı) 'den hesaplanan ve $0 \leq e_j \leq 1$ olmasını garantileyen bir sabiti temsil etmektedir.

- (iii) Üçüncü aşamada ise kriterin göreceli önemi (nesnel ve -varsa- öznel ağırlık bileşenleri ile) hesaplanır. Her bir faktörün içerdiği içsel ortalama bilginin sapma derecesi d_j hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j \quad (7)$$

d_j değeri mevcut bütün alternatiflerin bir ölçüte göre aldığı değerlerin birbirinden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle bir ölçüte göre performans değerleri birbirine ne kadar yakınsa, o ölçüt o kadar önemsiz, yani düşük ağırlıklı olarak değerlendirilecektir.

(iv) En son aşamada ise her bir karar kriteri için nesnel ağırlıklar W_j hesaplanır:

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{k=1}^m d_k} \quad (8)$$

W_j değerleri bu çalışmada kriter ağırlıkları olarak kullanılmaktadır.

5. METODOLOJİ VE BULGULAR

5.1. Metodoloji

Veri Zarflama Analizinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için girdi ve çıktıların dikkatli seçilmesi önemlidir. KVB'ler tarafından kullanılan kaynaklar girdi olarak kabul edilirken, KVB'lerin üretim süreci sonunda ulaştığı sonuçlar çıktı olarak değerlendirilmektedir (Hwang ve Chang, 2003). Bu çalışmada en fazla konaklama kapasitesine sahip illerdeki turizm belgeli otellerin toplam Yatak Kapasitesi ve Tesise Geliş Sayısı olmak üzere iki girdi değişkeni, illerdeki Toplam Geceleme Sayısı ve konaklama işletmelerinin Doluluk Oranları olmak üzere iki çıktı değişkeni kullanılmıştır. Değişkenlerin seçiminde çalışmanın kapsamına uygun olması, incelenen literatüre dayanması ve sağlıklı verilere ulaşılabilme durumu gözetenmiştir.

Örneğin çalışmada Doluluk Oranı Çıktı olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu değişken, yapılan konaklama işletmesi yatırımlarının sonucu ortaya çıkan oda kapasitesinin ne kadar etkin bir şekilde kullanıldığını gösteren ölçütlerden birisidir. Bazı çalışmalarda Tesise Geliş ya da Müşteri Sayısı çıktı olarak kullanılıyor olsa da Tesise Geliş ile Geceleme Sayısı değişkenlerini birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü geceleme, konaklama işletmelerinin yapmış olduğu yatırımların geri dönüşümünü yansıtırken, Tesise Geliş oluşabilecek talep sayısını diğer bir ifadeyle potansiyel müşteri sayısını yansıtmaktadır. Bu durumu basit bir örnekle açıklamak gerekirse; bir otele 100 konuk gelmiştir. Ancak bu oteldeki geceleme sayısı 250'dir. Dolayısıyla geceleme sayıları, kalış süresi boyunca kapasite kullanım performansını değerlendirmemizi sağladığı için daha doğru bir veri sağlamaktadır. Bu durumda tesise gelişlerin üretim sürecinin girdisi olarak kabulü ve geceleme sayısının ise üretim sürecinin çıktısı olarak kabul edilmesi daha doğrudur (Pestana vd., 2011).

VZA çalışmalarında, minimum KVB sayısının girdi ve çıktıların toplam sayısının üç katından fazla olması kuralına (Raab ve Lichty, 2002) uygun olarak çalışmada 13 il (KVB) çalışmaya dâhil edilmiştir. Tablo 1'de çalışmaya dâhil edilen KVB'lere ait girdi ve çıktı değişkenleri görülmektedir.

Tablo 1. Karar Verme Birimlerine (KVB-İller) Ait Girdi ve Çıktı Verileri

İller	Girdi		Çıktı	
	Yatak Kaps.	Tesise Geliş	Geceleme Sayısı	Doluluk Oranı
İstanbul	143.782	7.969.371	17.556.684	49,83
İzmir	48.581	2.099.569	4.786.233	46,53
Aydın	40.212	1.264.021	3.593.211	54,5
Muğla	140.017	3.411.274	14.746.646	54,94
Ankara	30.231	1.643.621	2.823.652	34,71
Antalya	488.126	14.513.510	70.527.186	59,55
Afyon	17.493	433.544	835.561	43,51
Balıkesir	15.578	520.638	988.791	35,44
Bursa	15.724	818.976	1.335.855	43,93
Gaziantep	10.552	366.112	573.712	29,21
Konya	10.438	483.014	678.470	37,97
Mersin	18.332	369.902	623.152	38,38
Nevşehir	14.650	761.709	1.416.093	39,92

Kaynak: (YİGM, 2015)

Böylece ESM-VT metodunun 1. adımında ifade edildiği üzere 13 KVB, 2 Girdi ve 2 Çıktı tanımlanmış olmaktadır. Daha sonra Farrell (1957) yaklaşımına dayanan etkinlik formülü (1)'e göre mevcut girdi ve çıktılardan değişik kombinasyonları kullanılmak suretiyle bir dizi etkinlik skoruna (m oranlarına) ulaşılmıştır. Bu sonuçlar TOPSIS metodunun Karar Matrisini oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. TOPSIS Karar Matrisi

İller	Ç1/G1	Ç1/G2	Ç2/G1	Ç2/G2
İstanbul	122,11	2,20	0,0003	0,000006
İzmir	98,52	2,28	0,0010	0,000022
Aydın	89,36	2,84	0,0014	0,000043
Muğla	105,32	4,32	0,0004	0,000016
Ankara	93,40	1,72	0,0011	0,000021
Antalya	144,49	4,86	0,0001	0,000004
Afyon	47,77	1,93	0,0025	0,000100
Balıkesir	63,47	1,90	0,0023	0,000068
Bursa	84,96	1,63	0,0028	0,000054
Gaziantep	54,37	1,57	0,0028	0,000080
Konya	65,00	1,40	0,0036	0,000079
Mersin	33,99	1,68	0,0021	0,000104
Nevşehir	96,66	1,86	0,0027	0,000052

Ç: Çıktı, G: Girdi

Daha sonra “m” değerleri kullanılmak suretiyle normalize edilmiş matris oluşturulur. Normalize Matrisin oluşturulması için her “m” değeri, kendi sütununun en büyük değerine (koyu ve italik olarak belirtilmiştir) bölünür.

Tablo 3. Normalize Matris

İller	Ç1/G1	Ç1/G2	Ç2/G1	Ç2/G2
İstanbul	0,845	0,453	0,095	0,060
İzmir	0,682	0,469	0,263	0,214
Aydın	0,618	0,585	0,373	0,416
Muğla	0,729	0,890	0,108	0,155
Ankara	0,646	0,354	0,316	0,204
Antalya	1,000	1,000	0,034	0,040
Afyon	0,331	0,397	0,684	0,967
Balıkesir	0,439	0,391	0,625	0,656
Bursa	0,588	0,336	0,768	0,517
Gaziantep	0,376	0,322	0,761	0,769
Konya	0,450	0,289	1,000	0,758
Mersin	0,235	0,347	0,576	1,000
Nevşehir	0,669	0,383	0,749	0,505

Sonraki aşamada normalize edilmiş matrise ait her bir değer ağırlıklandırılır. Bu çalışmada ağırlıklandırma Entropi yöntemine göre yapılmıştır. Ağırlıklar (Wj) Tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4. Entropi Yöntemine Göre Kriterlerin Ağırlıklandırılması

İller	Ç1/G1	Ç1/G2	Ç2/G1	Ç2/G2
İstanbul	-0,24408	-0,19098	-0,063	-0,0447
İzmir	-0,21617	-0,19504	-0,13196	-0,11526
Aydın	-0,204	-0,22244	-0,16637	-0,18006
Muğla	-0,22469	-0,27826	-0,06922	-0,09168
Ankara	-0,20947	-0,16308	-0,14918	-0,1114
Antalya	-0,2667	-0,29397	-0,02769	-0,03199
Afyon	-0,13626	-0,17561	-0,23995	-0,28856
Balıkesir	-0,16465	-0,17398	-0,22826	-0,23641
Bursa	-0,19785	-0,15764	-0,25547	-0,20597
Gaziantep	-0,14869	-0,15353	-0,25423	-0,25758
Konya	-0,16721	-0,1427	-0,29108	-0,25559
Mersin	-0,10749	-0,16101	-0,21759	-0,29301
Nevşehir	-0,21376	-0,17162	-0,25212	-0,20311
Toplam	-2,50102	-2,47987	-2,34611	-2,31529
ej	0,975077	0,96683	0,914682	0,902667
dj=1-ej	0,024923	0,03317	0,085318	0,097333
Wj=	0,104	0,138	0,354	0,404
k=			0,389871	

Tablo 4’den görüleceği üzere Ç1/G1 kriteri %10,4, Ç1/G2 kriteri %13,8, Ç2/G1 kriteri %35,4 ve Ç2/G2 kriteri %40,4 ağırlık (Wj) değerlerine sahiptirler. Bu Wj değerleri kullanılmak suretiyle Ağırlıklandırılmış Normalize Matris elde edilir (Tablo 5).

Tablo 5. Ağırlıklandırılmış Normalize Matris

İller	Ç1/G1	Ç1/G2	Ç2/G1	Ç2/G2
Ağırlıklar	0,104	0,138	0,354	0,404
İstanbul	0,088	0,063	0,034	0,024
İzmir	0,071	0,065	0,093	0,086
Aydın	0,064	0,081	0,132	0,168
Muğla	0,076	0,123	0,038	0,063
Ankara	0,067	0,049	0,112	0,082
Antalya	0,104	0,138	0,012	0,016
Afyon	0,034	0,055	0,242	0,391
Balıkesir	0,046	0,054	0,221	0,265
Bursa	0,061	0,046	0,272	0,209
Gaziantep	0,039	0,045	0,269	0,311
Konya	0,047	0,040	0,354	0,306
Mersin	0,024	0,048	0,204	0,404
Nevşehir	0,070	0,053	0,265	0,204

Daha sonra Ağırlıklandırılmış Normalize Matris verilerinden yararlanılarak İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri elde edilmiştir. İdeal Çözüm Değeri; Tablo 5’de yer alan her bir sütundaki maksimum değerleri ifade etmektedir. Negatif İdeal Çözüm Değerleri ise Tablo 5’de yer alan her bir sütundaki minimum değerleri ifade etmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri

	Ç1/G1	Ç1/G2	Ç2/G1	Ç2/G2
İdeal Çözüm	0,104	0,138	0,354	0,404
Negatif İdeal Çözüm	0,024	0,040	0,012	0,016

İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri (Tablo 6), ilgili çıktı / girdi oranına göre KVB’lerin sahip olduğu en iyi ve en kötü etkinlik değerlerini göstermektedir (Chitnis ve Vaidya, 2016).

Bir sonraki aşamada en iyi ve en kötü değerler (Tablo 6) dikkate alınmak suretiyle her bir KVB’nin İdeal ve Negatif İdeal Noktalara olan uzaklık değerleri hesaplanmıştır (formül 2 ve 3). Böylece öklidyen uzaklıklarını temel alan bir skor (yakınlık değeri) elde edilmiş olmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerleri

İller	S*	S-
İstanbul	0,503	0,709
İzmir	0,419	0,647
Aydın	0,332	0,576
Muğla	0,466	0,683
Ankara	0,414	0,644
Antalya	0,517	0,719
Afyon	0,156	0,396
Balıkesir	0,218	0,467
Bursa	0,235	0,484

Gaziantep	0,170	0,412
Konya	0,150	0,387
Mersin	0,192	0,439
Nevşehir	0,237	0,487

Son aşamada ise İdeal Çözüme Göreli Yakınlık hesaplanmaktadır (formül 4). Elde edilen skorlar, KVB'lerin sıralanmasında kullanılır (Tablo 9). ESM-VT metodunu kullanarak etkinlik sıralaması hesaplanırken tüm kriterlerin fayda ölçütleri eşit ve pozitif olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşımda Negatif girdi ve/veya çıktı değerleri hesaplamaları etkilememektedir. Bu yaklaşımda geleneksel VZA'dan farklı olarak en iyi ve en kötü etkinlik değerlerinden uzaklık dikkate alınmak suretiyle KVB'ler sıralanmış olmaktadır. Dolayısıyla VZA metodundaki bazı kısıtlılıklar bu şekilde giderilmiş olmaktadır (Chitnis ve Vaidya, 2016).

5.2. Bulgular

Tablo 1'den görüleceği üzere incelenen 13 ildeki en fazla yatak kapasitesi Antalya'da(488.126) bulunurken en az yatak kapasitesi Konya'da (10.438) bulunmaktadır. Yatak kapasitesi Açıklık Değeri (fark) 477.688'dir. En fazla turist varışlarının olduğu il Antalya'dır (14.513.510) en düşük turist gelişlerinin olduğu il ise Gaziantep'tir (366.112). En fazla geceleme yapılan il Antalya (70.527.186) iken en az geceleme sayısına sahip il, Gaziantep'tir (573.712). Tesis doluluk oranları açısından Antalya (%59,55) ilk sırada yer alırken Gaziantep (%29,21) son sırada yer almaktadır.

Tablo 8. Verilere İlişkin Betimsel İstatistik Değerleri

Değişkenler	Birimler	Açıklık	Ortalama	Standart Sapma
Girdi				
Yatak Kapasitesi	Adet	477.688	76.439,69	131.985,99
Tesise Geliş	Adet	14.147.398	2.665.789	4.126.414,5
Çıktı				
Geceleme Sayısı	Adet	69.953.474	9.268.096	19.221.411
Doluluk Oranları	Oran	30,34	43,72	9,01

Girdi ve Çıktılara ait betimsel istatistik bulguları Tablo 8'de görülmektedir. Buna göre yatak kapasitesi açısından en fazla kapasiteye sahip il ile en düşük kapasiteye sahip il arasındaki fark 477.688'dir. Turist varışları açısından en fazla sayıya sahip il ile en düşük sayıya sahip il arasındaki fark 14.147.398'dir. Geceleme sayısı açısından en fazla sayıya sahip il ile en düşük sayıya sahip il arasındaki fark 69.953.477'dir. Standart sapma değerlerinden anlaşılacağı üzere Yatak Kapasitesi, Turist Varışları, Geceleme Sayısı verileri, ortalamaya göre yaygın bir dağılım (uç değerler) gösterirken, Doluluk Oranları, birbirine yakın değerlerden (çok yaygın olmayan) oluşmaktadır. Tablo 9'da ESM-VT yöntemine göre yapılan hesaplamalar neticesinde KVB'lerin etkinlik skorları ve sıralamaları görülmektedir.

Tablo 9. ESM-VT Metodu ile İllerin Konaklama Kapasitesi Kullanım Etkinliği ve Sıralaması

İller	Skor (C _i)	Sıralama
İstanbul	0,124	13
İzmir	0,222	10
Aydın	0,378	8
Muğla	0,193	12
Ankara	0,235	9
Antalya	0,196	11
Afyon	0,738	2
Balıkesir	0,600	5
Bursa	0,581	6
Gaziantep	0,698	3
Konya	0,750	1
Mersin	0,692	4
Nevşehir	0,573	7

Tablo 9'dan görüleceği üzere çalışma kapsamında konu edinilen illerdeki otel işletmeleri konaklama kapasitelerinin etkin kullanımı açısından Konya'nın 0,750 puana sahip olduğu ve 1. sıraya yerleştiği görülmektedir. Buna karşılık İstanbul, Muğla, Antalya, İzmir gibi tesise gelişlerin ve doluluk oranlarının nispeten yüksek olduğu illerin son sıralarda yer aldıkları görülmektedir. İlk bakışta tablo 10'da yer alan illere ait kapasite kullanım etkinliği sıralaması ile tablo 2'de yer alan illerin doluluk oranları arasında bir tutarsızlık varmış gibi görünüyorsa da sonuçlar kendi içinde tutarlıdır. Şöyle ki İstanbul ilinin doluluk oranı %49,83 ve yatak kapasitesi 143.782'dir. Bu durumda İstanbul ilinde kullanılmayan yaklaşık 72.000 yatak kapasitesi mevcuttur. Konya ilinin doluluk oranı %37,97 ve yatak kapasitesi 10.438'dir. Bu durumda Konya ilinde kullanılmayan yaklaşık 4000 yatak kapasitesi olduğu görülmektedir. İstanbul ve Konya illeri karşılaştırıldığında İstanbul'daki boş yatak sayısının Konya'dan 18 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışmanın başında ifade edildiği üzere kapasite kullanım etkinliğinin değerlendirilmesinde tek bir değerlendirme ölçütünün kullanılması ya da farklı ölçütlerin ayrı ayrı kullanılması yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğinden, birden fazla ilgili ölçütün aynı anda kullanılması ile daha doğru ve geçerli sonuçlara ulaşılabilecektir. Dolayısıyla sadece illerdeki doluluk oranlarına ya da geceleme sayılarına bakılarak kapasite kullanım etkinliğini değerlendirmek yerine birden fazla ölçütün bir arada kullanılmasına imkân sağlayan metotlardan yararlanmak daha faydalı olabilecektir.

Sonuç olarak birden fazla girdi ve çıktı değişkeninin aynı anda değerlendirilmesi sonucunda Tablo 9'da yer alan sıralamanın sonuna doğru gidildikçe illerdeki mevcut konaklama kapasitesinin kullanım etkinliği azalmakta olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Karar vericiler, nihai kararı vermeden önce birden fazla kriteri kullanarak çeşitli alternatifleri değerlendirmek durumundadırlar. Böyle bir durumda Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri karar verme sürecini basitleştiren ve şeffaf hale getiren

önemli araçlardır. ÇKKV yöntemleri, karar sürecinde karar vericilere yardımcı olmak üzere sayısal teknikler kullanılmaktadır. Bu sayısal tekniklere göre çeşitli karar alternatifleri önceden belirlenmiş kriterlere göre değerlendirilir ve buna göre önceliklendirilirler (sıralanırlar). Veri Zarflama Analizi (VZA), ÇKKV yöntemlerinden birisidir. VZA, sahip olduğu üstünlükler nedeniyle yaygın bir şekilde kullanılan bir yöntemdir. VZA, her ne kadar yaygın bir şekilde kullanılıyor olsa da bazı sınırlılıkları da söz konusudur. VZA'nın sahip olduğu sınırlılıkları ortadan kaldırmak üzere Süper Etkinlik Modeli, Çapraz Etkinlik Modeli, vb. yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu konuda geliştirilen son yöntemlerden birisi ESM-VT modelidir. ESM-VT modelinin amacı, VZA ve TOPSIS metodlarını birlikte kullanmak suretiyle VZA'nın sahip olduğu bazı dezavantajları ortadan kaldırmak suretiyle KVB'leri sıralamaktır. Örneğin ESM-VT modeli ile KVB'lerin her biri için kendi aralarında göreceli etkinlik sıralaması oluşturmak üzere farklı skorlar oluşturabilmektedir. Böylece VZA'nın 1 etkinlik düzeyine sahip bütün KVB'leri eşit düzeyde etkin değerlendirme dezavantajına çözüm olmaktadır. Bunun dışında geleneksel VZA'da girdi ve çıktı değişkenlerine negatif değer atanması sorunlar oluşturmaktadır. ESM-VT modeli, negatif verileri işleyebilme özelliğine sahiptir. Yine geleneksel VZA'da en iyi KVB'ye göre diğer KVB'lerin etkinliği sıralanmaktayken, ESM-VT metodunda en iyi ve en kötü etkinlik sınırına dayalı olarak KVB'ler sıralanmaktadır. Çalışmada bu üstünlükleri nedeniyle ESM-VT metodu tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın amaçlarından birisi çeşitli illerde bulunan konaklama kapasitesinin kullanımına ilişkin performans değerlendirmelerinde bulunmak ve karar vericilere stratejik kararlarında kullanabilecek bilgiler oluşturmak ve bir yöntem sunabilmektir. Bu bağlamda ESM-VT metodu kullanılmak suretiyle Türkiye'de konaklama kapasitesi açısından ilk sıralarda yer alan 13 ilin konaklama kapasitesi kullanım etkinliği skorları hesaplanmış ve bu skorlara göre bir sıralama yapılmıştır. Buna göre Konya, konaklama kapasitesi kullanımında en etkin il iken, İstanbul etkinliği en düşük il olarak gözlemlenmiştir. Tablo 9'da illerin sahip olduğu etkinlik skorları incelendiğinde iller arasında konaklama kapasitesinin kullanım etkinliği konusunda önemli farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla yatırımcıların bu ve benzeri çalışmalardan yararlanmak suretiyle hangi illerde konaklama kapasitesine ihtiyaç bulunmaktadır, hangi illerde atıl kapasite fazlalığı bulunmaktadır ya da daha fazladır konularında bilgi sahibi olup yatırımlarını yönlendirmeleri stratejik önem arz etmektedir. Aynı zamanda kamu kaynaklarının etkin ve doğru şekilde kullanılması noktasında karar verme durumunda bulunanların bu ve benzeri çalışmaların sonuçlarından yararlanmaları doğru kararlar almalarında yardımcı olabilecektir.

Bu çalışma, Türkiye'nin turizm ve konaklama işletmeleri ile ilgili mevcut literatürüne çeşitli şekillerde katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Birincisi bu çalışmada (ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde) ilk defa şehir düzeyindeki konaklama kapasitesi performans verilerine odaklanılmıştır. İkinci olarak çalışma, farklı şehirlerdeki konaklama kapasitesi kullanımı etkinlik puanlarını ölçmek suretiyle hangi şehrin mevcut konaklama kapasitesini etkin kullanabildiği yönünde temel bir karşılaştırma ve sıralama endeksi sağlamaktadır. Üçüncü olarak ise ESM-VT metodu uluslararası ve ulusal literatürde ilk kez konaklama işletmelerinin göreceli etkinliğini ölçmek ve şehirlerin

konaklama kapasitesi etkinliğini sıralamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, turizm ve otel işletmeleri literatürünün zenginleştirilmesine katkı olacaktır.

Bu çalışmada sınırlı sayıda ilin konaklama kapasitesi kullanım etkinliği değerlendirilmiştir. Çalışma mevcut metodoloji izlenmek suretiyle Türkiye çapında illeri kapsayacak şekilde geliştirilebilir. Böylece tüm Türkiye’de bulunan illerin konaklama kapasitesi kullanım etkinliği endeksi oluşturulabilecektir.

KAYNAKÇA

- Bian, Y. W., & Xu, H. (2013). DEA ranking method based upon virtual envelopment frontier and TOPSIS. *System Engineering Theory and Practice*, 33(2), 482-488.
- Bosetti, V., Cassinelli, M., & Lanza, A. (2004). Using data envelopment analysis to evaluate environmentally conscious tourism management. FEEM Working Paper No. 59.04. doi: 10.2139/ssrn.541124
- Chitnis, A., & Vaidya, O. S. (2016). Efficiency ranking method using DEA and TOPSIS (ERM-DT): case of an Indian bank. *Benchmarking: An International Journal*, 23(1), 165-182. doi: 10.1108/BIJ-09-2013-0093
- Cook, W. D., & Seiford, L. M. (2009). Data envelopment analysis (DEA)—Thirty years on. *European journal of operational research*, 192(1), 1-17. doi: 10.1016/j.ejor.2008.01.032
- Çınar, Y. (2004). *Çok Nitelikli Karar Verme ve Bankaların Mali Performanslarının Değerlendirilmesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Fare, R., Kirkley, J. E., & Walden, J. B. (2007). *Estimating Capacity and Efficiency in Fisheries with Undesirable Outputs*. VIMS Marine Resource Report No. 2007-6.
- Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253-290. doi: 10.2307/2343100
- Hwang, S. N., & Chang, T. Y. (2003). Using data envelopment analysis to measure hotel managerial efficiency change in Taiwan. *Tourism Management*, 24(4), 357-369. doi: 10.1016/S0261-5177(02)00112-7
- Karaemir, Ç. (2013). *Eğitim merkezlerinde etkinlik Analizleri: Veri Zarflama Analizi Kullanarak Performans Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Lasso, P. H. (1986). Evaluating hospital performance through simultaneous application of several indicators. *Bulletin of the Pan American Health Organization*, 20(4), 341-357.
- Lotfi, F. H., Fallahnejad, R., & Navidi, N. (2011). Ranking efficient units in DEA by using TOPSIS method. *Applied Mathematical Sciences*, 5(17), 805-815.
- Luo, H., Yang, Y., & Law, R. (2014). How to achieve a high efficiency level of the hotel industry?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(8), 1140-1161. doi: 10.1108/IJCHM-01-2013-0050

- Min, H., Min, H., & Joo, S. J. (2008). A data envelopment analysis-based balanced scorecard for measuring the comparative efficiency of Korean luxury hotels. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 25(4), 349-365. doi: 10.1108/02656710810865249
- Morey, R. C., & Dittman, D. A. (2003). Evaluating a hotel GM's performance A case study in benchmarking. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 44(5-6), 53-59. doi: 10.1016/S0010-8804(03)90107-8
- Özdemir, M. (2014). TOPSIS. içinde B. F. Yıldırım, & E. Önder (ed.), *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 133-153). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Pestana, B. C., Botti, L., Peypoch, N., Robinot, E., Solonandrasana, B., & Assaf, A. G. (2011). Performance of French Destinations: Tourism Attraction Perspectives. *Tourism Management*, 141-146.
- Poldrugovac, K., Tekavcic, M., & Jankovic, S. (2016). Efficiency in the hotel industry: an empirical examination of the most influential factors. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29(1), 583-597.
- Raab, R. L., & Lichty, R. W. (2002). Identifying subareas that comprise a greater metropolitan area: the criterion of county relative efficiency. *Journal of Regional Science*, 42(3), 579-594.
- Savaş, E., & Baykal, A. (2011). Üniversitelerin Sıradüzeni ve Sıralama Ölçütlerinin Ağırlıkları. *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar*, (s. 2458-2464). İstanbul.
- Savaş, F. (2014). Veri Zarflama Analizi. İçinde B. F. Yıldırım, & E. Önder (ed.), *Çok Kriterli karar Verme Yöntemleri* (s. 201-227). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Timor, M., & Mimarbaşı, H. (2013). Banka Şube Hizmet Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ve TOPSIS Yöntemleri ile Karşılaştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 24(75), 13-35.
- Wang, Y. M., & Luo, Y. (2009). On rank reversal in decision analysis. *Mathematical and*
- Yen, F. L., & Othman, M. (2011). Data envelopment analysis to measure efficiency of hotels in Malaysia. *SEGi Review*, 4(1), 25-36.
- YİGM, (2015). *Turizm İstatistikleri, Turizm Belgeli Tesisler*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yükçü, S., & Atağan, G. (2009). Etkinlik, etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.
- Zhang, H., Gu, C. L., Gu, L. W., & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy—A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451. doi: 10.1016/j.tourman.2010.02.007

Têkilîya Nefs û Bedenê ^a

Gulâmhuseyn İbrâhim-i DÎNÂNÎ ^b, Rahmetullâh KERÎMZÂDE ^c

Çeviren / Translated by
Seyhmus ORKIN ^{1, d}

¹ Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Böl.- Muş/ Türkiye

Başvuru tarihi: 12 Ocak 2017

Düzeltilme tarihi: 14 Nisan 2017

Kabul tarihi: 20 Nisan 2017

Kurte

Mijara nasîna nefşê, ji demên berê ve hem di navbera feylesofan û ehlê kelimê de û hem di temamê dînan de cihekî muhim girtîye û nasîna nefşê di vê çarçoveyê de wekî mifteya nasîna Heq (Xweda) û axiretê hatîye zanîn. Ev mijar, li şerqê û li xerbê bi heman şeweyî nehatiye nixrandin. Di vê navberê de İbnî Sîna eql bi tevahî mucerred zanîye û ji ber ku nefş ji ji karên eqlî ye, nefş jî mucerred qebûl kirîye. Ya muhim ev e ku çawa ev hêmana mucerred bi bedena maddî re têkilî datîne. Lê belê Molla Sedra, li ser esasê hereketa cewherî qanî' bû ku nefş, di destpêkê de cism e û nefş û beden bi hev ve girêdayî ne. Di encamê de, li gorî nêrina Hekîm Muderris Zunûzî, têkilîya nefşê bi bedenê re li ser terkîba yekîtîyê pêk tê.

Peyvên Sereke

Nasîna Nefşê, Nefs, Beden, Mucerred, Maddî, Hereketa Cewherî, Destpêka Nefşê.

^a Bu çalışma, Gulâmhuseyn İbrâhim-i Dînânî ve Rahmetullâh Kerimzâde'nin Mecelle-i İlahiyât u Huqûk-î Dânişgâh-i Rezevî dergisinde Farsça yayınlanan "رابطة نفس و بدن" başlıklı çalışmasının Kürtçe'ye çevirisidir. Çevirinin yapıldığı kaynak için bkz., Dînânî, G.İ., & Kerimzade, R. (1386 hş.). Râbite-i Nefs u Beden. Mecelle-i İlahiyât u Huqûk-î Dânişgâh-i Rezevî, (6), 3-28. (Erişim: 10.09.2016), <http://www.ensani.ir/storage/Files/20120326104711-1100-180.pdf>

^b Teaching staff at the University of Tehran, Iran.

^c Ph.D. student in the Department of Philosophy

^d Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, Diyarbakır Yolu 7. Km, 49250, Muş/Türkiye.
e-posta: s.orkin@alparslan.edu.tr

Beden ve Nefis Arasındaki İlişki

Öz

Nefsin tanınması (bilinmesi) meselesi eski zamanlardan bu güne kadar filozoflar, kelimciler ve dinler arasında önemli bir konu olarak öne çıkmış ve bu tanıma, aynı zamanda Hakk'ı ve ahireti tanımanın da anahtarı olarak değerlendirilmiştir. Bu mesele ne doğuda ne de batıda aynı şekilde ele alınmamıştır. Bu arada İbn Sina akli tümüyle mücerred kabul etmiş ve nefsi de aklın işlerinden biri olarak gördüğünden nefsi soyut bir varlık olarak değerlendirmiş. Burada önemli olan husus şudur, soyut olan bir varlık, nasıl olur da maddî olan beden ile irtibat kurabilir? Fakat Molla Sadra, cevheri hareketin esesları üzerinden nefsin, başta cisim (madde) olduğuna ve nefis ile bedenin birlik içerisinde bulunduğuna inanmıştır. Neticede Hakim Müderris Zunûzi'nin görüşlerine göre ise nefsin beden ile olan irtibatı, birlik sentezi üzerinden gerçekleşmiş bir irtibattır.

Anahtar Kelimeler

Nefsi Tanımak, Nefs, Beden, Mücerred, Maddi, Cevheri Hareket, Nefsin Başlangıcı

The Relationship of Nafs and Body

Abstract

The matter of recognizing (know) the nafs (self) has come into prominence between the thinkers, theologians and religions from the old time to nowadays and that recognizing matter is evaluated as a key for knowing Al Haqq and akhîrah (hereafter) at the same time. This matter is not addressed in the same way neither in the East nor in the West. By the way, Avicenna accepted the mind (aql) totally single and evaluated the nafs as an intangible entity since he thinks that nafs is one of the works of aql. The important point here is that: how an entity which is intangible could be connected with a body which is tangible. However Molla Sadra, referring to fundamentals of creation believed that nafs is tangible and it is in unity with body. All in all according to Hakim Muderris Zunuzi the connection of nafs with body is a connection which became a reality over the synthesis of unity.

Keywords

Recognizing Nafs, Nafs, Body, Mujarrad (Single), Tangible, the Beginning of Nafs

1. DESTPÊK

Heta ku heqîqeta mirinê neyê nasîn, heqîqeta axiretê jî nayê nasîn, heta ku heqîqeta jîyanê me'lûm nebe, heqîqeta mirinê jî dîyar nabe, heta ku heqîqeta ruh muşexxes nebe, di derbarê heqîqeta jîyanê de jî 'ilm nayê peyda kirin û meriv dikare bibêje ku nasîna heqîqeta ruh, nasîna heqîqeta nefisê ye. Her wiha heta ku kesek heqîqeta "Ruhên Ademî" nas neke, ne mumkun e ku bi besîreta xwe axiretê nas bike, çawa ku heta xwe nas neke,

nikare Heq -‘ezze û celle- nas bike. Yanê nasîna nefsa xwe, di heman demê de mifteya nasîna Xweda û nasîna axiretê ye.

Ji demên berê ve meseleyeke pir muhim ku hem di navbera feylesofan û ehlê hikmetê de û hem di hemû dînan de cih girtîye ev e ku însan, xwediyê nefs û bedenê ye. Di navbera nefs û bedenê de dualîzmek hatiye tesewwur kirin. Yanê çawa ku însan mewcûdek wahid (yek) e lê ji du hêmanên nefs û bedenê teşkil bûye ku ev her du hêmanên cuda di însanê de bi hev bi şiklek yekîtiyê pêk tînin. Yekîtiya wan, yan di rewşa terkîba yekbûna herduyan de ye yan jî bi terkîba girêdayîbûna wan e. Ev her du hêman yan bi hev re girêdayî ne yan jî bûne yek, eger ku bi hev re bûne yek çawa du tiştên ku di eslê xwe de “du” ne dibin “yek”. Ma dibe ku du tişt digel dubûyîna xwe bibe yek. Li gorî min ev yekbûn ji muhîmtirîn pirsgerêkan e ku lazim e em li ser bisekinin û di demên berê de jî (ehlê ilmê) li ser vê meseleyê sekinîne. Ev mesele ne bi tenê li şerqê ne jî bi tenê di nav dînan de, li xerbê jî cihêki muhim girtîye, belkî di dema felsefeya Eflaton û Aristo de jî bi heman awayî hatiye destnîşan kirin (Aristo, 1349: Defter-ê Ûla) û li xerba nû jî ev mesele di rojevê de ye (Subhanî, bt: 9). Heta Dekart giriftarê vê dualîzmê bû (Dekart, bêtarîx: Te’emmol-ê Dovvom). Dema ku di her tiştê de kete gumanê wiha got: “Difikirim, nexwe ez heme” û jî “hizrê” ve dest pê kir ku bi rastî jî nefsê ve dest pê kir lewra hizr û raman karên nefsê ne. Eslê destpêka Dekart ev bû ku ez hizr dikim her wiha heme. Baş e hizr bi xwe karê nefsê ye. Paşê wî, xwe wekî “hizr” dît. Lê wextê ku esl hizr be, wê çaxê yên xeyrê hizrê çi ne? Ew di mijara isbata bedenê de dûçarê muşkilan bibû. Yên din ku di isbata nefsê de dûçarê muşkilan bibûn lê belê ew û pêgirên wî di mijara isbata bedenê de. Eger em “hizr” in, beden çawa ye û çawa em dikarin bigihîjin bedenê? Ev mesele demeke dirêj li xerbê mewzû behs bû. Ji pêgirên Dekart yên mîna Malbrans hewl dan ku bedenê isbat bikin. Ev mesele heta Spînoza berdewam dike. Spînoza ku cureyeke wehdetê wicûdê ji bo tevahîya heyîne qebûl dike dixwaze ku wehdeta nefs û bedenê jî dîyar bike ku tesnîfa vê nêrîne bi mijara me re ew qas têkildar nîne. Meqsed ew e ku bê zanîn ev mesele li her derê di navbera mirovan de bi awayekî cih girtîye û meseleyeke bi muşkil bûye.

Ev mesele di felsefeya Îslamî de û di navbera mutefekirên misilmanan de jî bi yek rengî nehatiye nirxandin. Mutekellimên êkolên cuda yên kelimê yanê Eş‘arî, Mu‘tezilî, Şi‘î û Sunî jî vê meseleyê wekî hev fêhm nekirine. Feylesofên êkolên cuda jî bi awayekî cuda meseleyê fêhm kirine. Mesela di îtiqada Şêx Sedûqê merhûm de -ku wekî îtiqada Şi‘îyan tê bi nav kirin- wiha dibêje: “Îtiqada me ev e ku ruh mîna rîhê (bayê) ye.” Û meseleyê bi dudutîyê dinirxîne. Yanê ew jî nefs û bedenê wekî du tişt qebûl dike û ruhî jî wekî tiştêk ji cinsê bayê terîf dike. Niha “ba” mucerred e yan maddî ye? Ba bi xwe mucerred nîne lê letîf e. Îhtimalen di warê etîmolojîyê de peyvên “ruh” û “rîh” jî heman kokê tîne, yanê tiştêki heye ku mîna bayê ye lê belê meriv nikare wê bibîne. Hin mutekellim (kesên ehlê kelimê) ruhî bi vî awayî fêhm nekirine. Gelek mutekellim jî nefsê mucerred qebûl nekirine. Di Bîharû’l Enwara Meclisîyê merhûm de, ev mesele di nêzî sed rûpelan de hatiye vegotin ku gelo nefs mucerred e yan jî maddî ye? Her wiha Meclisî di kitêba ku behsa wê hatibû kirin de bi giştî jî kesên ku nefsê maddî qebûl dikin neql kirîye û ev jî nîşaneyek e ku Meclisî jî nefsê maddî qebûl dike (Meclisî, 1403: 59/ bab 42). Ew, ji muheddis û mutekellimên mezin gotinan neql dike, lê belê ev neql bi awayekî wisa pêk hatiye ku meriv dibêje qey Meclisî fikrê xwe beyan kirîye. Lê digel vê meriv nikare teqez van neqlan û fikran nisbetê bi bal wî ve bike. Ev hinek muşkil e. Helbet kesên din jî hene ku

nefs mucerred qebûl nekirine. Lê belê nêrîna feylesofên Îslamê, hem ji nêrîna mutekelliman û hem ji ji nêrîna gelek muheddîsan cuda ye. Bi giştî feylesof destpêka nefse mucerred qebûl dikan, lê belê di vê merheleyê de ji nêrîna wan bi tevahî yekreng nebûye.

2. BI NÊRÎNA ÎBNÎ SÎNA “NEFS”

Îbnî Sîna ku pîrê feylesofan e nefse mucerred qebûl dike. Di kitêbên xwe yê bi navê Îşarat (Îbnî Sîna, 1375: 2/292), Şîfa (Îbnî Sîna, 1375: 22 û 319) û di gelek kitêbên xwe yê felsefî de jî, ji bo ispatkirina mucerredbûna nefse delil nivîsiye. Ew eqlî teqez mucerred qebûl dike, paşê jî bo ku eql yekî ji karên nefse ye û meriv nikare eql û nefse jî hev cuda bike her wiha nefse jî mucerred dibîne. Gerçî di hin merheleyên dawî yê îdrakê de mucerrediyê qebûl nake mesela xiyalê mucerred nabîne lê belê di heman demê de eqlî mucerred dibîne. Behsa muhim ku di kitêbên Şêx (Îbnî Sîna) de derbaz dibe ev e ku gelo hêmaneke mucerred (nefs) çawa bi bedena maddî re têkilî datîne. Eger ku nefse hem di destpêk û hem jî di dawîya xwe de mucerred e, çawa bi bedenê xas re dibe yek? Nisbeta mewcûdeke mucerred bi hemû mewcûdên dinê re yeksan e. Her mewcûdek ku mucerred e, bi mewcûdên maddî ên ku di jêra wî de ne, di heman nisbetê de ye. Lewra ya mucerred jî ya maddî bilindtir e. Niha çawa dibe ku hêmaneke mucerred ku hatîye şandin û bi sînôrên zeman û mekanê sînordar nîne, mesela nefsa Zeyd ku mucerred e, yan jî em ferz bikin ku mucerred e, çawa bi bedena Zeyd re têkilî datîne ku bedena Zeyd bi sînôrên zeman û mekanê sînordar e.

Eger nefse di pêşîya têkilîya bi bedenê re mucerred e, çawa di dawîya têkilîya bi bedenê re hadîs dibe? Hêmanek ku mucerred e û li ser zeman û mekanê ye, çawa bi bedena maddî re ku di nav şertên zeman û mekanê de ye têkilî datîne? Zahirên gotinên Îbnî Sîna û feylesofên ku li rêça wî ne ev e ku nefse mucerred e û bi bedenê re têkilî danîye (Heman cih: 317; Îbnî Sîna, 1375: 2/286 û 3/259). Ew û pêgirên wî di têgihîştin û dîyarkirina vê meseleyê de gelek zehmetî dîtine. Îbnî Sîna digel kitêbên xwe yê felsefî di Qesîdeya Eynîye de (bnr. Faxûrî, bt., 500) jî wiha dibêje:

هبطت إليك من المحل الأرفع
ورقاء ذات تعزز وتمنع

Yanê nefsa mucerred li vê derê teşbîhê kevokek kirîye û dîyar kirîye ku ew çûkeke asimanî û bilind e. “تعزز” û “تمنع” wê meneyê didin ku ne maddî ye, ji maddeyê çêtir û bilindtir e. Nefse, çûkek mucerred û azad e ku li cihana melekût e û divê ku ji hêlûna xwe ya melekûtê bifire û bi bedeneke maddî re têkilî dayne. Kelîmeya “هبطت” jî bikaranîye ku meneya wê ji jor ve daketina jêr e, yanê jî mucerredbûnê ber bi maddîbûnê ve çûyîn e. Vê behse Şêx dîyar kirîye.

Di derbarê têkilîya nefse û bedenê de gelek tişt hatine gotin. Ji bo isbatkirina nêrînan gelek mînakên ecêb hatine dayîn. Mesela mînakek li ser komirê hatîye dayîn. Dema ku li cihek agir hebe û komirê ku ji bo şewatê amade ye jî li wê derê hazir be çawa ku herareta agirê bigihîje wê komirê ew ê bişewite. Lê li cihek ku agir hebe şaxeke ter, zû bi zû dê agirî negire. Lewra (ji bo şaxa ter) şertên hewce hê ne amade ne. Yanê “hêmana mucerred” bi agirê alema maddî re hatîye şibandin. Eger ku mewcûdek mîna komir yan jî benzîne bi

agirê re têkilî dayne bi zûtî dê bişewite. Bi vî awayî hatiye xwastin ku têkilîya nefis û bedenê bi mînakên ve bê îzah kirin. Bi rastî xwastine ku bibêjin nisbete hêmana mucerred yeksan e û ji alema maddî jî bilindtir e. Lê belê ev beden mîna bedena Zeyd dema ku amade bû mîna wê benzîne ye ku amadeyê şewitîne ye. Yanê nefis mîna wî agirê derhal bi bedenê ve digire. Ev mijar û nêrîn bi teferuatên xwe re ji ser kitêbên feylesofan û kitêbên Îbnî Sîna ve hatine.

Yekîtiya mutekelliman jî li ser vê meseleyê tune ye. Hin jî wan teqez nefisê mucerred qebûl nakin hin jî mucerred qebûl dikin. Di vê çarçoveyê de heman gotin hatine dubare kirin û tiştekî nû tune ye. Mesela di kitêba Şêxê Îşraq de ev mesele hatiye destnîşan kirin ku gelo pêşî beden hatiye xuliqandin û paşê nefis hatiye xuliqandin yan jî nefis di dema xuliqandina bedenê de pê re hatiye xuliqandin? Ev beden ku ji bo qebûlkirina nefisê amade ye û nefis jî ji alema mucerredan e ew digel xususiyeta hadisbûna bedenê pê re dikeve têkilîyê (Suhrewerdî, 1372: 3/421-422).

Ji aliyê tarîxî ve bi tenê kesekî di pêşîya Molla Sedra de ev mesele destnîşan kirîye û têgihîştîye ku di vê meseleyê de nelihevhatinek heye. Ew kes “Xace Neşîruddîn-ê Tûsî” ye ku zanîye ev mesele di warê eqlî de dûçarê muşkilan e (Hillî, 1417: 278). Xace têgihîşt ku di vê meseleyê de nelihevhatineke eqlî heye. Muşkil ev e ku çawa karekî mucerred dibe hadis. Mucerred bi xwe xwedî hudusa zemanî nîne. Eger ku xwedîyê hudusek be ew jî hudusa zatî ye. Di navbera hudusa zemanî û hudusa zatî de ferq heye. Hudûsa zatî bi daxilbûna bedenê re dibe xwedî ‘ilet. Herwiha mucerred ku me‘lûl e (bi ‘illet e) bi heman awayî hadis e, lê belê ne hewce ye ku ew di nav zemanî de be. Lewra mucerred serzeman e û pirsgirêka zemanîbûna nefisê tune. Xace fêm kirîye ku di gotinên Îbnî Sîna de tengasî hene, yanê çawa nefis ku mucerred e û serzeman (li ser zemanê) e, di demeke xas de bi bedeneke zemanî û mekanî re têkilî datîne. Wî terîf û îzahatên ku ji ser mînakên benzîn û komirê ve hatine dayîn bes nedîtiye lewra ev mînak teşbihên şairane ne. Çawa bi teyrê melekûtê re “hebût” yanê daketin pêk tê? Teyr bi xwe qerarê daketinê dide yan jî jê re tê gotin? Bi rastî hebût (daketin) bi serê xwe meseleyek e. Jê re bi rastî destûr tê dayîn û ew tê şandin yan jî ew bi xwe (bi vîna xwe) tê? Dibêjin li alema mucerredan, teqez fişar tune. Karekî mucerred ku pê re fişar tune, gelo dibe ku bi mucerredan re tengasî (zehmetî) hebe? “لا تراحم في المجرذات”. Ev hemû mesele, bi pîvana eqlî re zêde lihev nayên. Xace jî bala xwe daye van meseleyan lê belê ji bo wî jî ev mesele hel nebûne. Wî, ji hemû hêja û mutefekirên zemanê xwe re name nivîsiye û çend meseleyên girê yê felsefî jî wan pirsîye. Ji van pirsan yekî jî ev e ku têkilîya nefis û bedenê çawa çêdibe? Yek ji van nameyan dide Fexrê Razî yekê din jî, ji feylesofek re dişîne ku ew bi navê Xusrew Şah tê nasîn û di wan deman de li Dimeşqê dijî. Dema ku nameya Xace digihîje destê wî, ew gelek hurmet û ehemîyetê dide nameyê. Xace jê dipirse gelo fikrê wî di derbarê keyfiyeta têkilîya nefis û bedenê de çi ye? Xusrew Şah hewl dide ku vê pirsê ‘eslî ya Xace Neşîruddîn bibersivîne. Lê belê heqîqet ev e ku cewabên wî jî bo muşkilê çare nînin û pirsgirêkê jî hel nekirine. Li gorî min ev mesele hel nebûye û bi bedenê re têkilîya nefsa mucerred xwedî muşkil e.

3. TÊKILÎYA NEFS Û BEDENÊ BI NÊRÎNA MOLLA SEDRA

Carinan dipirsin gelo Molla Sedra çi karî kirîye û bi rastî jî nizanin ku Molla Sedra çi karên mezin pêk anîye. Ew yekî jî feylesofên mezin e. Wî li rûyê dinyayê di temamê qernan de pirsgirêkên ku nehatibûn hel kirin dît û ji bo helkirina wan hewl da. Molla Sedra baş zanîbû ku müşkila ji bo Xace dîyar bûye dê ji bo wî jî mewzûbehs be. Yanê çawa mewcûdeke mucerred bi mewcûdeke maddî re têkilî datîne. Ew mucerred ku nisbeta wî yeksan e û li dawîyê nayê yanê hêsîr nabe. Lewra têkilî danîn ku wekî cureyek esaretê ye. Bi giştî di helbestên şairên me de û bi heman awayî di teşbihên arif û feylesofan de beden wekî qefesê hatiye teswîr kirin.

مرغ باغ ملکوتم نیم از عالم خاک چند روزی قفسی ساخته اند از بدنم

Yanê teyrekî mucerred ji hêlûna mucerredîyê difire û di qefesa laşê (tenê) de dibe hêsîr. Baş e mucerred çawa dibe hêsîr? Bi rastî mucerred bi esaretê re xwedî nisbeteke çawa ye? Ev ne dijberî ye? Eger mucerred e, hêsîr nîne; eger hêsîr e mucerred nîne. Ev helbesteke xerab nîne, helbet helbesteke qenc e û tê de gelek mene hene. Şairên ku di vê xalê de helbest gotine jî meqseda wan meneyeke din e ku gihîştine meqseda xwe jî. Eger ku em vê, di çarçoveya eqilî de binirxînin, hêmanekî mucerred çawa dibe hêsîr? Mucerred, yanê ji zeman û mekanê azad, çawa di bedenê de ku mehkûmê zeman û mekanê ye dibe hêsîr? Mumkun e ku hêmaneke mucerred di nav sînoren wicûda xwe de, di mahiyeta xwe de hêsîr be, ev tişteki din e. Belê her mewcudek di nav sînoren wicûdî de ye, lê belê du mewcûd bifikirin ku yekî jê mucerred e û herdu bi hev re ne ku mucerred di qefesa maddî de hepsî ye. Teswîrek bi vî awayî müşkil e û me'qûl jî nîne. Molla Sedra jî, mîna Xace, bala xwe da vê meseleyê. Molla Sedra xwast ku bi awayekî vê meseleyê hel bike. Wî baş zanî ku müşkil li vê derê ye. Her wiha dest bi avakirina bingeha eslê hereketa cewherî kir ku eslê hereketa cewherî esleke mezin e û ew berhema çandê mezin e. Molla Sedra jî wê eslê 'esil û mezin ê hereketa cewherî gelek sûd wergirt û meseleyê hel kir. Wî got nefis, teqez rûhaniyet'el hüdûş nîne, belkî cismaniyet'el hüdûş e (Şedru'l-Mute'ellihîn-ê Şirazi, 1410: 8/330). Hemû vê hevokê dibêjin lê belê bala xwe nadinê gelo di vê de çi mene heye? Bi giştî wiha tefsîr dikin ku nefis bi cismê re hadis dibe, ev bi tevahî xelet e lewra Îbnî Sîna jî heman tiştî gotibû. Wî digot dema ku beden hadis bû nefis jî pê re hadis bû, mîna mîsala benzîn û agirê. Lê belê ev meneya "cismaniyet'el hüdûşê" nîne. Cismaniyet'el hüdûş bi vê meneyê ye ku nefsa teqez mucerred û ruhanî hadis nabe, nefis di destpêkê de ruhanî û mucerred nîne. Nefsa mirovan ji hev cuda ye di navbera wan de ferq heye, yanê nefsa Zeyd ji Nefsa 'Emr cuda ye, lê ev cudatî bi çi awayî ye? Di navbera mucerredan de ferq heye, ferqa wan di bilindî û berjêrîyê de ye. Eqil jî xwedî ferq in ku yekî bilind yekî jî nizm e yanê di navberê de tertîbeke wicûdî heye. Qest ji cudabûna (ferqa) nefsan çi ye? Nefis piştê ku ji bedenê cuda dibin di navbera wan de ferq çêdibe ku sedema vê ferqê jî dîsa beden in. Beqaya nefsan yanê hemû nefis baqî ne yan ne? Ev mijareke din e. Lê belê nefsa natiqe dema ku ji bedenê cuda bû êdî ji bedena xwe bilintir dibe çêtir dibe. Lê nefis di pêşîya têkilîya bi bedenê re çawa bilintir û çêtir dibe? Di alema rastî û 'eyan de dîyarbûna nefse bilindbûna wê bi çi û çawa ye? Mucerredêk ji mucerredêk din çawa bilintir dibe û di navbera wan de ferq çêdibe? Gelo di navbera wan de ferqeke merheleyî heye? Aqil ku di warê emûdî (tûl) de mîna hev in û di navbera wan de ferqeke

wicûdiyê mertebeyî heye, lê di merheleya ufqî (paralel) de çawa di navbera wan fereq çêdibe? Ev muşkil bi Eflatûn û pêgirên wî re jî hebû ku wan, aqilê ufqî bi e'yanê şabite, esma' û sifetên Heq îzah û te'wîl kirin.

Molla Sedra bala xwe da vê meseleyê û got, nefis di destpêkê de teqez mucerred nîne û em teqez xwediyê nefseke mucerred nînin. Cenîn û nutfe made ne û hemû merheleyên wan jî maddî ne. Bi rastî mesele nefis nîne, mesele mucerredbûna nefsê jî nîne, mesele madeya xalis e (bê terkîb), mewcûdek xas ê maddî. Ev merheleyên kamîlbûnê jî rehmê bi nutfebûnê dest pê dike heta cenînê û heta "me goşt lê kir"³. Piştê welidîn û hatina vê alemê jî pê re hê eserên agahiyê tune ne, eserên mucerrediyê pê re tune ne, bi heman hereketa cewherî ev hêmana maddî hereket dike. Ev hereket jî hereketek îştidadî⁴ ye. Helbet divê ku bê gotin gelo hemû hereket îştidadî ne yan bi tenê hereketa cewherî îştidadî ye? Eger ku em hereketa cewherî qebûl bikin çawa ku Molla Sedra jî îddia dike ku bi me re hereketa cewherî heye, gelo hereketên din çawa ne? Gelo hereketên din jî di tebî'eta xwe de mîna hereketa cewherî ne yan her yekî jî wan bi serê xwe û cuda ne? Dubare ev mesele tê pêşîya me ku gelo hereketa cewherî jî bo hereketên din cihek dihêle yan her hereketek li ser tebî'eta xwe pêk tê? Eger alem di cewherê de hereket dike wê çaxê cihê hereketên 'erzî li ku derê ye? Ma 'erz li pê cewherê nîne? Qey ew xwediyê hereketeke din in û di tebî'eta vê hereketê de hereket dikin? Û qey di nav hereketê de hereket pêk tê? 'Elaame Tebeatebaî (1417: 261) vê mijarê destnîşan kirîye û jî xeyrê wî jî kêma kes li ser vê mijarê sekinîne ku hereket di nav hereketê de caiz e yan ne? Eger alem di cewhera zate xwe de bi zate xwe ve bi hereket e, ku meriv nikare wê bê hereket bike, yanê cewhera cihanê ku di hereketê de ye gelo hereketên giştî hereketên cuda ne, û ew hereketên cuda di vê hereketê de pêk tên? Ev lazim dike ku em bifikirin gelo hereket di hereketê de dibe? Ev muşkilek din e ku ez ê nekevim nav vê mijarê.

Molla Sedra bi hereketa cewherî gelek meseleyên din jî hel kirîye. Bi kurtahî mijara ku dixwast hel bike ev bû ku gelo ev hereket, îştidadî ye? Yanê îştidadîya di wicûdê de ne îştidadîya di madeyê de. Lewra îştidadîya di madeyê de xwedî mene nîne. Lewra dema ku îştidadî di madeyê de jî hebe divê ku vê bibêjin, gelo made di pêvajoyê de madetir (zêdetir madebûyîn) dibe? Yan made bi heman awayî wekî made dimîne? Eger ku made îştidadî peyda bike divê ku em mene bidinê gelo îştidadî madeyê çawa çêdibe? Bersiv ev e ku îştidadî li vê derê di madeyê de terewwûhê pêk tîne, yanê cism bi terewwûhê ve û made di vê hereketa cewherî û îştidadî de ji alema maddî ber bi alema ruhanîyetê ve diçe. Di vê çûyînê de made hêdî hêdî digihîje ber di mucerrediyê ve. Destpêka mucerrediyê li ku derê ye? Gelo mucerredî di îdrakê de dest pê dike? Cenîn dema ku digihîje îdrakê, heta îdraka hisî û îdraka lemsî⁵, ev îdrak destpêka mucerrediyê ye lewra îdrak mucerred e, îdrak teqez jî çîna maddî nîne. Di îdrakê de çavkanîyek maddî heye lê belê çîna îdrakê maddî nîne. Çîna îdrakê mucerred û ruhanî ye. Di vê hereketa cewherî de Molla Sedra berê xwe daye terewwûhê (ev terewwûh peyveke xweş e)⁶, yanê made ber bi ruhanîbûnê ve diçe. Made dibe ruh. Cism dibe mucerred û ... destpêka wê ya ewil jî îdrakên hisî ne. Ji îdrakên hisî dest pê dike ku ew destpêka mucerrediyê ye û bi heman awayî bilind dibe heta merheleya eqilî ku ew bilindtirin merheleya mucerrediyê ye. Her wiha heman made mucerred dibe.

Pirsa ku li vê derê balê dikêşe ev e, gelo têkilîya ku nefis bi bedenê re datîne, lê hatîye beşandin (jê re hatîye dayîn) yan jî nefis bi xwe bi hereketek îştîdadî vê xususîyetê peyda kirîye û made bi vî awayî guherîye?

Divê ku bê gotin helbet ji madeyê re beşandin (dayîn) heye lê belê ne bi wê meneyê ku madeyê danîne cihek û tiştêkî li rûyê kirine. Bi rastî made bi xwe beşandî ye (hatîye dayîn). Hereket bi xwe beşandî ye. Teqez sazîya madeyê, sazîya hereketê ye. Ji bo madeyê hereketa cewherî saz nakin. Eger ku made mexlûq e, ev tê wê meneyê ku hereketa wê jî mexlûq e. Hemû tişt ji aliyê Xweda ve hatine beşandin (dayîn). Bi heman awayî hereket jî ji aliyê Xweda ve hatîye beşandin. Mesela Xweda cotbûnê çawa daye çarê (4)? Gelo pêşî çarê dixuliqîne paşê xususîyeta cotbûnê dide wê, yan xuliqandina hijmara çarê di heman demê de xuliqandina cotê ye jî? Xuliqandina madeyê di heman demê de xuliqandina hereketê ye jî. Xweda dema ku mewcudên maddî dixuliqîne hereketa cewherî jî di zatên wan de dixuliqîne. Yanê ev mewcûd bi hereketê re hatîye xuliqandin. Bi kurtahî hijmara çarê bi xususîyeta çotbûnê ve hatîye xuliqandin ne ku pêşî hijmar hatîye xuliqandin û paşê jî cotbûna wê. Sazî û wicûda madeyê heman tişt e. Çawa ku Molla Sedra dîyar dike, wicûda madeyê xwedî hereket e, sazîya wicûda maddî sazîyek bi hereket e. Yanê hatîye beşandin lê belê beşandineke wiha ku hereketa cewherî bi xwe beşandineke Xweda ye. Xweda her daîm di halê beşandinê de ye, ne ku carinan dibexşîne carinan jî nabexşîne. Dibê:

بنده پیر خراباتم که لطفش دائم است ورنه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست⁷

Lutfa Xweda daîm e. Ew li ser evdên xwe daîm bi fezl e, baş e fezla daîm çî ye? Yanê tu mewcûdek tune ye ku fezla wî daîm be, lutfa daîmî bi tenê xususîyeta Xweda ye. Heq Tebareke we Teala daîm bi fezl e, yanê lehzeyek bê feyz nîne.

Hereketa cewherî daîm di hudûsê de ye. Hereket, yanê guherbarî, yanê hudûsa daîm ku di mucerredîyê de diherike. Hudûs ji ezêlê dest pê dike heta ebedê didome. Ezêliyê bi hudûsê re nakeve nakokîyê. Hûn nikarin dema hatina hudûsê di alemê de peyda bikin. Her dem lutfa Xweda heye û meriv nikare tesewur bike ku Xweda hebû lê lutfa wî tune bû. Li vê derê hudûs bi ezêliyê re têkilî datîne. Molla Sedra dibêje ku cîhan di zatê xwe de di nûbûyînê de ye û diherike. Hudûs her tim e ne yek car e û mîna fizîknasên ku dibêjin “Bîg Bang” di carek da pêk hat û qedîya û her wiha hudûsê di carek de sînardar dikin ne rast in. Tesewura hereketa cewherî hinek sext e. Lewra hereketa cewherî bi tenê bi însanê re nîne alema maddî bi tevahî hebûn di nav herikînê de ye ji ezêlê heta ebedê. Her wiha ev hereket û herikîn daîm e. Bi gotina merhûm ‘Ellame Tebeatebaî: “Alem kargeheka mucerredsazîyê ye” (heman). Ev hereket, hereketek bê armanc nîne, hereketek îştîdadî ye, hem her tim hereket heye hem jî her tim îştîdad heye. Yanê alem di nav ahengê de ber bi mucerredîyê ve diçe. Va di vê pêvajoyê de nefis jî mucerred dibe yanê însan jî cismanîyê digihîje mucerredîyê. Ev hereket ne înkîlab e, înkîlab teqez ne mumkun e. Mutekelliman jî heman xeletîyê kiribûn. Heqîqeta hereketê fêhm nekiribûn. Hereket herikîneke bi têkilî û girêdayî ye. Înkîlab jî merheleyek cudabûn û derbazbûna merheleyeke din e. Îştîdad ne înkîlab e. Hereket ji deman teşkîl nebûye belkî hereket têkilîyeke yekîtîyê ye. Ê her lehze digihîje alema mucerredîyê. Her tim rêya melekûtê vekirî ye û ev maceraya hereketê didome. Berê alemê, bi awayekî ahengî li melekûtê ye.

Ev robarek e ku berê wê li melekûtê ye. Dema ku meriv mucerred dibe, bi rastî meriv bilind dibe. Heyûla her tim heyûla ye lê belê hereketa vê hêmana heyûlanî bilindîyê peyda dike. Ev hereket ufqî nîne belkî emûdî ye. Ev müşkilek e ku cihana xerbê vê fêm nekiriye. Cihana xerbê hereketê ufqî ferz kirîye lê belê hereket emûdî, îştadî ye û berbilind e. Dema ku meriv bigihîje merheleya mucerredîyê her çi qas made hebe jî êdî giriftariya maddî ji holê radibe. Nefs mertebeya bilind a bedenê ye. Ji ber vê jî li gorî nêrîna Molla Sedra terkîba nefis û bedenê terkîba yekîtiyê ye. Dudutî di navbera nefis û bedenê de heye û tune. Di destpêkê de heqîqetek e lê belê dema ku merheleyek bilind dibe êdî derdikeve derveyê zeman û mekanê. Beden ji cinsê xakê ye ji cinsê madeyê ye û madeya wê jî her tim di xakê de dimîne. Lê belê însan bilind dibe ruhanîyetê werdigire.

Molla Sedra bi vê tertîbê çend tiştan hel dike. Têkilîya nefis û bedenê li ser vê sûretê bi yekîtiyê pêk tê. Dualîzm ji holê radibe yanê tişteki heye ku xwedîyê du wechan e. Bi vî awayî Molla, yekîtiya nefis û bedenê diyar dike, ji nû ve saxbûna cismanî diyar dike û gelek meseleyên din jî îzah dike.

4. TÊKILÎYA NEFS Ê BEDENÊ LI GORÎ MUDERRIS ZUNÛZÎ

Lê ji bo hin kesan hê jî müşkil li holê bû. Bi kurtahî yekî ji kesên pir deqîqnezer û li gorî min yekî ji hêjatiîrîn feylesofên piştî Molla Sedra ye Hekîm Aqa Elî Muderris Zunûzî. Ew hekîmek ecêb û xerîb e. Ew bi xwe jî ji dibistana Molla Sedra ye lê müşkila ku hekîm anîye ziman ev e ku di encamê de wezîfe û berpirsariya bedenê çi ye? Wî li ser bingeha Molla Sedra rêyeke din ji bo me'adê daye pêşîya xwe ku ew rê gelek balkêş û ecêb e. Bi tenê kesekî di vê meseleyê de wekî Zunûzî bala xwe li ser mijarê kûr kirîye. Ew kesê ku ji Zunûzî gelek tesîr wergirtiye û di çarçoveya nêrîna wî de me'adê qebûl kirîye şagirdê şagirdê wî merhûm Şêx Muhemed Huseyn Kompanî (Gêrevî Isfehanî) ye ku bi wasîteya (Istehbanatî) şagirdê Aqa Elî Zunûzî ye. Wî me'ada Aqa Elî Zunûzî qebûl kirîye.

Wî, ji ser bingeha Molla Sedra ve rêyeke din da ber xwe. Hemû dibêjin di alema axiretê de ruh, bi bedenê re têkilî datîne lê belê merhûm Muderris ji ser hedîsek Îmam Ceferê Sadiq (es.) ve rêyek din dide pêşîya xwe. Hedîsa Îmam wiha ye: “البدن حيث الروح” yanê di axiretê de beden bi alîyê ruhê ve diçe ne ku ruh tê cem bedenê. Hadîse, bi tevahî berevajî ye. Tê dîtî ku Zunûzî hemû fikr û nêrînen Molla Sedra ji bo îzaha riwayetek Îmam bikaranîye, ez ê bi berfirehî nekevîm nav vê. Fikrê me'ada Aqa Elî gelek muhim e. Ked û diqeta ku di vê mijarê de serf kirîye meriv ditirsîne. Di hemû tarîxa mirovahîyê de tu kesekî ev qas bala xwe nedaye vê mijarê. Di derbarê me'adê de rîsaleyek wî bi navê Sebilürreşad heye.

Min hewl daye ku esasên nezeriyeya Aqa Elî Zunûzî îzah bikim, lewra nêrîna wî gelek tevlihev û sext e. Ji bo vê armancê min kitêbek nivîsî bi navê Me'ad ez Dîdgag-ê HekîmMuderris Zunûzî ku ev kitêb ji ber van mijarên sext zêde neçû xweş kesî. Di vê kitêbê de ez li ser sekinîm ku gelo li ser bingeha Molla Sedra rêyeke din ji bo helkirina van meseleyan heye yan na? Ku yek ji wan meseleyan mucerredîya nefisê û têkilîya wê ya bi bedenê re ye û yekê din jî me'ada cismanî ye ku di çarçoveya heman mijarê de ne. Dema ku em bikarin me'ada cismanî di çarçoveya eqlî de hel bikin her wiha em dikarin têkilîya nefis û bedenê jî ji ser bingeha yekîtiyê ve hel bikin, lê belê dema ku em ji xeyrê yekîtiyê, bi hev ve girêdayîbûnek (lê zêdebûnek ku paşê pêk tê) qebûlbikin, em ê dûçarê

muşkilê bin. Eger ku meseleya yekîfiya nefis û bedenê hel bû, me'ada cismanî jî bi awayekî me'qûl hel dibe. Ev rêyek bû ku Molla Sedra di merheleya ewil de hewl da ku bigihîje wê. Û di merheleya duyem de Muderris, xebateke eqlanîyê 'ecêb pêk anîye! Ev hekîm, ji bo meseleyeke îtiqadî çî qas hewlên eqlanî daye!

Muderris Zunûzî terîfa terkîba heqîqî û hewcehîyên navbera beşên terkîba heqîqî destnîşan kirîye ku divê bê gotin hêmanên terkîba heqîqî heta cihek, ji nêrîn û zanîna gel cuda ye. Wî mijarên jêrê wekî terkîbên heqîqî terîf kirîye:

1-Terkîba nefis û bedenê. 2- Terkîba nefsa natiqe di dereceyên cuda de. 3- Terkîba mahiyeta însanê di warê cins û fêslê de. Wî hemû bala xwe daye nefsa natiqe, û her sê minakên ku ji bo nefsa natiqe gotîye, bi heqîqeta însanê re têkildar in. Her wiha Muderris, têkilîya nefisê bi bedenê re ji ser terkîba yekîfiya made û sûretê ve zanîye û bala xwe daye terîf û îzahê wan.

Bi kurtahî meqseda gotinên wî ev e ku terkîba navbera nefis û melekeyên bedenê terkîbeke tebî'î bîzzatî ye, lê belê terkîba navbera hêmanên sûretan û nefisê terkîbek tebî'î bil 'erzî tê hesabandin. Muderris Zunûzî, piştê ku terkîba nefis û bedenê beyan dike, bi awayekî din istilaha xwe ya bi navê terkîba heqîqî ku wekî terkîbek yekîfî di navbera made û sûretê de ye destnîşan dike. Ev istilaha wî ji terkîba mertebe û melekeyên nefisê pêk tê.

Ew bawer dike ku di navbera nefis û mertebe û melekeyên wê de cureyek terkîba heqîqî bîzzatî heye. Lewra mertebeyên nefisê bi vê cureyê ne ku hin mertebeyên wê ji mertebeyên din bilindtir in û hin mertebe jî dişa ji tevan bilindtir in û ev rewş jî heta sûreta dawî ya nefisê berdewam dike. Ji aliyê din ve hin mertebeyên nefisê jî hin mertebeyên din jêrtir in û hin mertebeyên nefisê jî dişa ji wan mertebeyên jêr jî li jêrtir in ku ev rewşa ber bi jêrî, heta merheleya madeyê dadikeve. Di vê rewşê de hemû cure mertebeyên nefisê di halê bilindî û berjêrîyê de bi eslê heqîqeta nefisê re (ku di navbera van merheleyan de herikbar e) yek e (Dînanî, bt: 72-70).

Wextê ku nefsa natiqe ji bedena xwe xelas dibe, eser û emanetan ji sûretên zatî û melekûtîya hereketa cewherîya xwe datîne cihek ku meriv dikare vê wekî cîgir û xelifetîyê binirxîne. Ev xelifekirin ku meriv dikare wekî eserek (jê) mayî jî bizane û ev netîceya tedbîra zatî ya nefisê ye ku li ser bedenê pêk tê. Bi rastî ev wekî karek tebî'î û afirandî tê hesabandin ne wekî karek ku bi lihevhatinê pêk hatiye. Her wiha piştê ku nefis ji bedenê cuda bû, bi rastî di alema zatî de ji hemû tişt û bedenên cudabûyî diyar (cuda) dibe. Ev cudabûn bi vê cureyê ye ku her kesekî xwedî nezera batîni ye û ehlê mukaşefeyê ye dikare wê muşahade bike. Meriv dikare bibêje ku ev beden heman beden e ku nefsa natiqe ji cuda bûye.

Meseleyek din ku bala meriv dikêşe ev e ku gelo nefis di vê merheleyê de xwedîyê hereketa îştîdadî ye, piştê cudabûnê çawa vê hereketê didomîne, yan çawa nadomîne? Divê ku em bibêjin nefis dema ku ji bedenê veqeta êdî bê hereket e, eger ku ji xeyrê vê tiştêkî hebe jî ew fezla Rebbanî ye. Mucerrred êdî xwedî hereket nîne. Veqetîn, yanê mucerrredîyek tam, mucerrredî yanê azadî ji kar û barê bedenê. Peyva veqetînê tê vê menyê. Êdî bi bedenê re karek tune. Dema ku bi bedenê re têkilî nema êdî hereket jî namîne. Eger ku piştê vê rewşê navê amûrên maddî mewzûbehîs be wê çaxê divê ku em tenasuxê qebûl bikin. Her wiha eger bi nefisên enbîya û salihan re di alema berzexê de û piştê wê tiştêkî pêk hatibe êdî ev ne hereket e, ev herikînek e, heke ne divê ku em

mucerrredbûna nefsa wan qebûl nekin. Divê ku em ji bingegehê vegerin û êdî heqê me tune ku em bibêjin, mucerred. Lewra mucerred tê wê meneyê ku xwedî hereket nîne.

Muderris Zunûzî li vê derê meseleyê destnîşan kirîye ku mijar berfireh e û meriv dikare gelek beşan lê zêde bike. Ew bawer dike ku nefsa natiqe piştê ku xwe ji bedena xwe rizgar bike bi nefsa kullîye re têkilî datîne ku nefsa kullîye bi zat û melekeyên wî re xwedî munasebet e. Beden jî bi hereketa zatî ve kemala xwe mîna hemû mewcûdên bi hereket pêk tîne û ber bi armanca xwe ve hewl dide. Bi vê hewldanê ve ber bi aliyê alema axiretê ve bi rê dikeve. Tevgera bedenê li vê derê ji xeyrê armanca gihîştina nefsa kullî tiştêk din nîne. Bi vî awayî nefsa kullî di nav sazîya kullî û ji rêya nefsa cuz'î de hereketa xayeya bedenê ye. Ev beden aliyek e ku nefsa cuz'î, di sazîyek kullî de ji aliyek tevgerên nefsa kullî tê hesabandin. Lê belê nefsa cuz'î piştê ku ji bedenê veqetîya, aliyên hakimîya nefsa kullî bi tenê ji aliyê “qebzê” ve pêk tîne. Di vê rewşê de heman nefsa cuz'î di pêşîya veqetîna ji bedenê de, ji aliyê hakimbûna nefsa kullî ve di halê “bestê” de tê hesabandin.

5. ENCAM

Bi vî awayî eşkere dibe ku di navbera fail û mefûlê bizzat de munasebetek tam û kamil zerûrî ye. Bi heman awayî dema ku beden di netîceya hereketa zatî ya xwe de ji merheleya ferqê ber bi merheleya cem'ê, ji gelîya kesretê ber bi wehdetê û ji laşê dinyayê ber bi bilindîya axiretê ve guherî, bi aliyên zat û cihetê ve munasebetek wê ya kamil bi nefsa kullî re çêdibe. Ew yekîtiya ku bi nefse re li dinyayê pêk tê di merheleyeke hêzdartir û bilindtir de ye. Lewra dinya merheleyek ji cihana hebûnê ye ku tê de kesret ber bi sûreta wehdetê ve diçe.

Tiştên ku hatine gotin di warê meneyê de bi gotinên feylesofan re mutabiq e, çawa ku gotine: “يرجع إلي أصله كل”, yanê her tişt vedigere ser eslê xwe. Bê guman nefsa natiqe ji rûyek ve ji eslê bedenê ye, bi heman awayî beden jî ji aliyek ve eslê nefsa natiqe pêk tîne. Di encamê de ev nefsa kullî ye ku hem eslê nefse ye û hem jî beden pê re di munasebeta tam û kamil de ye.

Meseleyek din jî ev e ku nefse, di heman merheleya pêşîya veqetîna ji bedenê de ku di rewşeke îştidadî de ye û meriv jê re dikare bibêje mucerred, gelo divê merheleyê de meriv dikare ji bo wê hereketê tesewur bike?

Meriv dikare bibêje ku li vê derê du rûyê meseleyê hene. Hereket xwedî aliyên maddî ye û veqetîna jî bi rewşeke kullî nîne û insan bi xwe jî di navbera mucerred û maddîyê de cih digire. Ji aliyê ku maddî ye bi heman awayî xwedî hereket e û ji aliyê ku mucerred e jî xwedî bilindî ye. Lê piştê veqetîna êdî em nikarin di hêmanek mucerred de hereketê qebûl bikin. Eger ku hereket bê qebûl kirin ev dibe tenasux, yanê derbazbûna bedenek din ku divê em dîyar bikin di dîne Îslamê de tenasux bi tu awayî nayê pejirandin. Lewra di tenasuxê de pirsgirêkên eqilî hene û ji bo vê jî, behskirina mijarên din divê.

JÊRENOT

¹ Li cem mucerredan zehmetî/tengasî tune.

² Ez teyrê baxê melekûtê me, ne ji alema xakê me Ji bedena min qefesek çêkirine ji bo çend rojan

Morğê bağê melekûtem niyem ez 'alemê xak Çend rûzî qefesî saxtê end ez bedenem

³ Mu'mînûn 23/14.

⁴ Hereketa Îştidadî: ew cure hereket e ku di nav pêvajoyê de her ku diçe qewîtir dibe.

⁵ Îdraka ku di encama temasa laşî de pêk tê.

⁶ Ev şîroveya nivîskarê maqaleyê ye ne şîroveya mutercim e.

⁷ Ez bendeyê Şêxê Xerabatê me ku lutfâ wî daîm e Dûr im ji şêx û zahidên ku lutfâ wan car heye û car tune ye

Bende'ê pirê xerabatem kê lofêş daîm est Ver ne lofêş şeyx û zahêd gah hest û gah nîst

ÇAVKANÎ

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله، الاشارات و التنبيهات، قم، نشر البلاغه، ۱۳۷۵ ش.

[İbn Sîna. (1375 hş.). *El-İşarat Ve 't-Tenbihat*. Huseyn Bin 'Ebdullah (tes.). Qom: Neşru'l-Belağê.]

۲. ارسطو، درباره نفس، ترجمه علي مراد داودي، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ ش.

[Arîsto. (1349 hş.). *Derbare-yê Nefs*. 'Elî Murad Davûdî (wer.) Tehran: Danêşgah-ê Tehran.]

۳. حلي (علامه)، ابومنصور حسن بن يوسف، كشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد، قم، مؤسسه نشر اسلامي، ۱۴۱۷ ق.

[Hillî ('Ellame). (1417 hq.). *Keşfu'l-Murad fî Şerhi Tecrîdî'l-Î'tiqâd*. Ebû Menşûr Hesên Bin Yûsîf. Qom: Mû'essese' -ê Neşr-ê Îslâmî.]

۴. دکارت، رنه، تأملات در فلسفه اولی، بی تا.

[Dekart, Rene. (bt.) *Te'emmolat Der Felsefe-yê Ûla*.]

۵. دینانی، غلامحسین، معاد از دیدگاه حکیم مدرس زنوزی، بی تا.

[Dînanî, Gulamhuseyn. (bt.). *Me'ad Ez Dîdgah-ê Hekîm Muderris-ê Zunûzî*.]

۶. سبحانی، جعفر، اصالت روح از نظر قرآن، مؤسسه تحقیقاتی امام صادق بی تا.

[Subhânî, Ce'fer. (bt.). *Eşalet-ê Rûh Ez Nezer-ê Qur'an*. Mû'essese' -ê Teḥqîqat-ê İmam Sadiq.]

۷. سهروردی، شهاب الدین یحیی، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، تصحیح سیدحسین نصر، چاپ دوم، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲ ش.

[Şehabeddîn Yehya Suhrewerdî. (1372 hş.). *Mecmû'e-ê Muşenefat-ê Şeyxu'l-İşraq*. Seyyîd Huseyn Neşr (tes.). Tehran: Mû'essese' -ê Muḥale'at u Teḥqîqat-ê Ferhengî.]

۸. صدر المتألهین شیرازی، محمد، الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعه، چاپ چهارم، دار احیاء

التراث العربي، ١٤١٠ ق.

[Muhemed Şedrulmute' ellihîn-ê Şîrazî. (1410 hq.). *el-Hikmetu'l-mute'aliyye fi'l-esfari'l-eqliyyeti'l-erbe'e*. Daru'l-Ihya et-Turasu'l-'Erebî.]

٩. صدوق، محمد بن بابويه، التوحيد، تحقيق و تعليق سيدهاشم حسيني تهراني، قم، جامعة مدرسین،

بی تا.

[Şedûq, Muhemed Bîn Babûye. (bt.). *et-Tewhîd, Tehqîq u Te'lîqê Seyyîd Haşim Huseynî Tehranî*. Qom: Cami'e-yê Medreseyn.]

١٠. طباطبایی، سیدمحمدحسین، نهاية الحکمه، چاپ چهاردهم، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ١٤١٧ ق.

[Seyyîd Muhemed Huseyn Tebebeaî. (1417 hq.). *Nihayetu'l-Hikme*. Qom: Mû'essese'-ê Neşr-ê Îslamî.]

١١. فاخوری، حنا و خلیل الجر، تاریخ فلسفه در جهان اسلام، ترجمه عبدالمحمد آیتی، بی تا.

[Faxûrî, Henna u Xelîl El Cur. (bt.) *Tarîxê Felsefe Der Cehanê Îslam*. 'Ebdulmuhemed Ayetî (wer.).]

١٢. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تحقيق محمدباقر بهبودی، بیروت، مؤسسه الوفاء، ١٤٠٣ ق.

[Muhemmed Baqir Meclisî. (1403 hq.). *Biḥaru'l-envar*. Muhemmed Baqir Behbûdî (teh.) Beyrût: Mû'essese'-ê El-Vefa.]

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Yazım Kuralları

anemon, Mart, Temmuz ve Kasım sayısı olmak üzere yılda üç defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazı işlerinin izni olmaksızın başka hiç bir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indiriniz ve makalenizi bu makaleyi örnek alarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı özel boyutta (15.5x23 cm), MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2.5 cm olmak üzere diğer kenarlar için 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar) ve e-posta adres(ler) bilgileri verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 20 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sayfa ortalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimeden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- *anemon*'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.

- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalı ve alt başlıklar ikinci derece başlıklar 11 punto (alt üst 12 nk) ile sola hizalı olarak düzenlenmelidir.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiriyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ayrıca tablo/şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa, tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.
- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar 11 punto yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar büyük ve koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise yalnız ilk harfleri büyük, koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır. Ayrıca başlıklar, öncesi ve sonrası 6 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır

1. BİRİNCİ DERECE BAŞLIK

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.asp>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye 'de Sekülerizm ve Modernlik*. (çev. Tuncay Birkan). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Derleme kitap:

Duran, B. (2005). *Türkiye 'de Sivil Toplum ve Siyaset. Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, Haz. Lütfi Sunar. İstanbul: Kaknüs Yay.

(iv) Makale:

Yılmaz, F. (2003). İktisat ve Sosyoloji: Rakip Kardeşlerin Hakimiyet Kavgası. *Toplum ve Bilim*, 95, 61-84.

(v) Çift yazarlı makale:

Yaslıçimen, F., & Sunar, L. (2006). Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkânı Olarak İbn Haldûn. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(16), 137-167.

(vi) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşılamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa, asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) “(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)’dan aktaran” ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890’dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi karını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırının ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- *anemon*'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayım aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is an international peer-reviewed journal that is published three times a year. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The content of the articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the list of the names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the **anemon** Journal from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed (15.5x23 cm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2.5 cm on the top and 2.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles need to include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), and e-mail address(es) of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 20. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be centered. The articles need to have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and need to be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.

- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of project.
- The articles have to be organized as introduction, body, and conclusion. Sub-titles and lower-level titles have to have a font size of 11 (12 nk before and after) and be left-aligned.
- Formulas and equations need to be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an “Introduction” and “Conclusion” sections. The “Introduction” is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The “conclusion” needs to be in compliance with the study’s purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in “conclusion”. Headings, titles, and sub-titles can be used to organize the text.
- Tables/Figures need to be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the sub-titles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition, tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.
- Headings, titles, and sub-titles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles need to be uppercase and boldface; the first letters of all the words in the second-level titles need to be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles need to be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. FIRST-LEVEL TITLE

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Reference to a book:

Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.

(ii) Translated book:

Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. (trans. Tuncay Birkan). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Reference to a chapter in an edited book:

Lang, P. J., Bradley, M. M., & Cuthbert, B. N. (1997). Motivated attention: Affect, activation, and action. In P. J. Lang, R. F. Simons, & M. Balaban (Eds.), *Attention and orienting: Sensory and motivational processes* (pp. 97–135). Mahwah, NJ: Erlbaum.

(iv) Reference to a journal publication:

Yılmaz, F. (2003). İktisat ve Sosyoloji: Rakip Kardeşlerin Hakimiyet Kavgası. *Toplum ve Bilim*, 95, 61-84.

(v) Two authors:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2012). Effects of Budget Deficit on Current Account Balance: Analysis of Twin Deficits Hypothesis in Case of Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(82), 23-49.

(vi) Theses and dissertations:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.

- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.

(i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)

(ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)

- The manuscripts that comply with the publication principles of anemon are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
- The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesi'ne devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to *anemon* are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of *anemon* are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. *anemon* employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to *anemon* take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of *anemon* may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to *anemon* is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in *anemon* are transferred to Muş Alparslan University.

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Mart, Temmuz ve Kasım sayısı olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen **çalışmalar**, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the social sciences literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published three times a year, in March, July and November by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronical environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Muş Alparslan Üniversitesi
Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
49250 – MUŞ/TÜRKİYE
Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 213 00 28
Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>
e-mail: anemon@alparslan.edu.tr